
3 1761 08155639 1

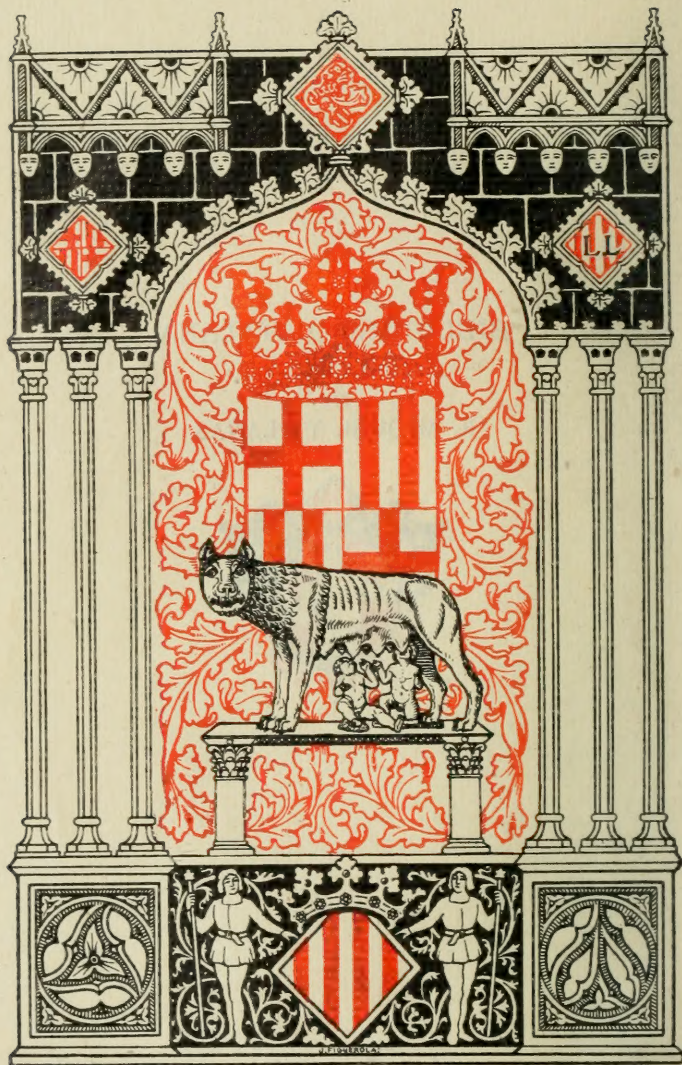
BIBLIOTECA CATALANA

DIRIGIDA Y PUBLICADA

PER.

R. MIQUEL Y PLANAS

LL
J. FIGUEROLA

✠

LLIBRE ANOMENAT

VALERI MÀXIMO

DELS DITS Y FETS MEMORABLES

TRADUCCIÓ CATALANA
DEL XIVèn SEGLE

PER

FRARE ANTONI CANALS

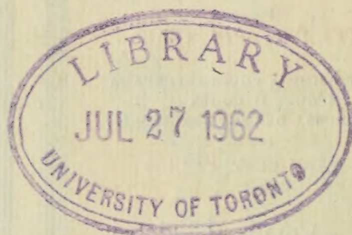
ARA PER PRIMERA VOLTA ESTAMPADA
SEGONS EL CODEX
DEL CONSELL DE CENT BARCELONÍ

PER

R. MIQUEL Y PLANAS

VOLUM II

BARCELONA, MCMXIV

LIBRARY
JUL 27 1962
UNIVERSITY OF TORONTO

VALERI MAXIMO

COMENÇA LO .V. LIBRE

I. Titol primer. De clemencia e humanitat.

II. Titol II. Daquells qui regonegueren los benifets rebuts.

III. Titol III. Dels desconexents.

IIII. Titol IIII. De la pietat que hagren los fills als pares e mares.

V. Titol V. De la pietat que hagren vns germans daltres.

VI. Titol VI. De la pietat que hagren molts a la lur patria o terra.

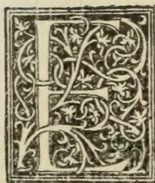
VII. Titol VII. De la gran misericordia e amor que hagren als fills los pares.

VIII. Titol VIII. De seueritat, ço es, rigorosa justicia, que mostraren los pares contra lurs fills.

IX. Titol IX. Del atemprament que hagren los pares, en ues lurs fills dels quals hauien sospita rahonable.

X. Titol X. Dels pares qui sostengueren pacientment la mort dels fills.

Titol i. De clemencia e humanitat

quines companyones millors e mes couinents dare a la uirtut de liberalitat, que humanitat e clemencia? Car vna matexa laor los es deguda: la primera de les quals, ço es la liberalitat, soccorre hi ajuda a la fretura de les gents; la segona, ço es la humanitat, se occupa en seruitut del proisme; la tercera, ço es clemencia, fa soccos en cas de fortuna duptosa e perillosa. E, com tu no sapies qual [*f. 72 b*] *daquestes tres es maior e pus excellent, apparria que la liberalitat fos maior, car pren lo nom qui es apropriat a la sobirana diuinitat; car Deus es sobiranament liberal, qui dona a tots e no reb de algu.

C. I.—Ans que recite daltres nacions de gents, primerament tractare de la humanitat, molt clement e piadosa, del Senat de Roma; lo qual, com los legats dels Cartaginesos uenguessen a la dita Ciutat de Roma, ab gran quantitat de moneda per reembre lurs catius, no hauent cura lo Senat de lur peccunia, donals franchament .ii. milia .dcc.xliii. jouens, homens vigorosos hi molt exercitats en armes, e de gran rescat.

Valeri: Veent los legats dels Carthaginesos tanta gent darmes de captiuitat delliurada, tan gran quantitat de peccunia menyspreada, e, de tantes iniuries que hauien fetes als Romans los dits Cartaginesos, uenia e clemencia empetrada, pens me que, tots

esbaits e marauellats, digueren entre si metexos: «O, magnificosa liberalitat de la gent romana, que » deu esser egualada a la benignitat dels Deus! O, » legacio o missatgeria nostra, e com est plena de » benauenturança, car hauem rebut benefici, lo » qual null temps gosarem dar!»

C. II.—No fon poch lo senyal de humanitat que mostra lo Senat en lexempli seguent. On, com lo dit Senat tengues pres Siface, qui fon Rey habundos e poderos de Numidia, e moris en la preso de la ciutat tiburtina, mana lo dit Senat que fos soterrat solempnament, a despeses de la cosa publica; e, com lo dit Siface, per la rebellio que hauia feta al Poble Roma, degues morir, remetent li la mort, jutjaren *lo a carcer perpetual; al qual [*f. 72 c*] do de la uida que li seruauen, anadiren la honor de la sepultura.

C. III.—De semblant clemencia usa lo Senat en Perses, qui fon Rey de Macedonia, car, com ell moris en la ciutat d Albana, en la qual lo tenia pres, enuia lo Senat lo Questor qui rebia e despenia los diners de la cosa publica, qui li fes sollempna sepultura; no sostenint lo dit Senat quel cos real jagues sens la honor que li era deguda.

Valeri: Los fets e beneficis que hauem recitats, de clemencia e humanitat, son estats distribuits als enemichs nostres constituits en miseria, qui, com fossen Reys, uengren a tan gran aduersitat, que moriren miserablament en lo carcer. Mas, les liberals clemencies e humanitats ques seguexen, son estades fetes als amichs vius e honorables.

C. IIII.—Termenada e finida la guerra macedonica per Paulo Emilio, com Musacanes, fill del rey Massinissa, fos uengut en ajuda dels Romans, remes lo a son pare, lo dit Paulo, ab la caualleria

que hauia menada ab si; e, per la gran fortuna que sostench en la mar, com lo seu nauili fos dispergit é la sua nau trenquas, fon portat malalt a vna ciutat dita Brandiç. La qual cosa sabuda per lo Senat, feu anar decontinent a la dita ciutat lo Questor, qui rebia e despenja los diners del ben publich, manant li que hagues cura del dit joue, prouehint li de posada e de tot quant seria necessari a la sua curacio, feent la despesa liberalment e francha al dit joue e a tota sa companya, apparellant los naus ab les quals segurament e bona sen poguessen tornar en Affrica; manant lo dit Senat, que fos dat [f. 72 d] a cascu daquells *qui eren ab lo dit joue, sengles liures dargent é .v. sextercis (cascun dels quals fa vna liura e la tercera part daltra liura daur).

Valeri: Aquesta tan volenterosa liberalitat e diligent humanitat dels pares Senadors, feu obra de tan gran efficacia, que, sil dit joue fill de Massinissa fos mort daquella malaltia, lo seu pare hagra sostengut pacientment lo desig de la presencia de son fill.

C. V.—Aquell mateyx Senat, com fos certificat que Brusia, rey de Bitinia, uengues a Roma per rebre plaer e consolacio ab ells, trames lo dit Senat P. Cornelio Scipio, qui era Questor o clauari, a Capua, exint a carrera al dit Rey. E ordena lo Senat que li fos logada, dins Roma, vna sollempna posada, e que fos habundantment prouehit, no solament a la persona del dit Rey, ans encara a tota la gent de sa cort. E, rebent lo ab gran festa e goiosa solempnitat, tota la Ciutat de Roma, apparech que hagues en aquell dia vna faç humanal, plena de benignitat.

Valeri: Adonchs aquest rey Brusia, qui era uengut singular amich nostre, ab dobla beniuolencia quens hac sen torna en son regne.

C. VI.—No fon priuat ni foragitat Egipte del benefici de humanitat e clemencia romana, car, com lo Rey de la dita terra, apellat Tholomeu, fos gitat del Regne per son germa, qui era menor de dies, e per aço lo dit Ptholomeu, tot alterat e demudat, uengues a Roma, ab fort pochs quil seguien, per demanar socos e ajuda, com ell posas, tantost com uench, en vn hostall dun pintor d Alexandria, sabut aço lo Senat, trames li vn joue cuytadament, escusant se, per lo dit missacge, que li perdonas com no li hauia trames lo Questor o clauari de la Ciutat quel *isques a rebre, segons era costuma [f. 73 a] de rebre persones de gran honor, e com no li hauien apparellat lo palau del ben publich, qui era ordenat per rebre semblants dell; allegant que no era estada negligencia del dit Senat, car no poch esser prouehit per lo soptos e inconsiderat aueniment del dit Tholomeu. E lo dit missacge menalsen al palau publich, informant lo ques mudas de uestidures lexant les que uestia comunes, prenent les pus belles que tenia, e que demanas al Senat que li assignassen dia per hoir la sua proposicio. E lo dit joue hac cura e singular diligencia que tots jorns li fos donada moneda per lo clauari de la Ciutat, don hagues honrada prouisio.

Valeri: Ab aquests multiplicats benifets leua Roma lo dit Tholomeu, qui era aterrat e foragitat de son regne, tornant hi, exalçant lo a la dignitat real que hauia perduda, donant li tanta seguretat, que maior fon la sperança que hac lo dit Tholomeu en lajuda dels Romans, que no fon la paor de la fortuna, que li era de tot contrariosa.

C. VII.—E per tal que, partint nos de la humanitat dels pares Senadors, vingam a recitar dels singulars de Roma, recompte primerament de Lucio

Cornelio, Consol; lo qual, com en la primera guerra de Cartayna prengues a força darmes vna vila dita Olbia, en la defensio de la qual mori vn Duch dels Cartaginesos, feu se portar lo cos del dit Duch a la sua tenda; e, daqui partint, feu lo soterrar molt honradament.

Valeri: No dupta, lo dit Lucio, fer les exequies e loffici de la sepultura del seu enemich, amplament e honrada, creent que, tant com vsaria mes de [*f. 73 b*] humanitat e clemencia, tant la sua victoria seria *mes acceptabla als Deus e meyns enueiosa als homens.

C. VIII.—E ¿que dire de Quincio Crispino, qui, en la mansea o benignitat del gran coratge e poderos que hauia, no poch esser comogut ni sobrat per ira, ni per gloria o victoria generosa? Lo qual, com ab sa gran clemencia hagues rebut, en sa propria casa, Bladio Campa, hauent ne singular cura e ansia, pensant lo duna greu malaltia, de la qual jague per gran temps, null temps lexant lo, fins que fon ben guarit e recreat, esdeuench se cas que, com los Campans haguessen rebellat contrals Romans, e lo dit Crispino uengues ab gran caualleria contra los Campans, es donas batalla entrels Campans els dits Romans, Bladio requiri Crispino que abdosos se combatessen. E, jatsesia quel dit Crispino fos pus fort e vigoros que lo dit Bladio, quil arremia, empero mes ama reprendre e amonestar lo dit Bladio, hom desconexent, que matar e uençrel; dient li les seguents paraules: «Hom foll » ¿e que fas? ¿e com te mou axi inigament la tua » mala cobeiança? ¿e no has assats de mostrar la » tua furor generalment contra molts, encara la uols » abocar priuadament contra mi? O, cruel! ¿e mes » te plau vn dels Romans apellat Crispino, contral » qual exercites les tues armes, a les cambres del

» qual es obligada la tua salut, e tu deus fer singular honor? Empero, sapies que a mi veden de » combatrem ab tu priuadament lo vincle damistat » ques entre mi e tu, e los Deus espitales; les quals » coses son dues penyores, sanctes e segrades a la » sanch romana, mas, als vostres coratges, uils e » menyspreades. E dich te que tant honre yo les » dites uirtuts, que si en lencontre primer que » hagrem cascuna *part de la batalla, acas tagues [f. 73 c] » gitat a terra ab la vigorosa enpenta del meu escut, » e si, iahent tu en terra, yo tenint te lo coltell al » coll per degollar te, tagues conegut, lo dit coltell » hagra tornat en la bahina, e ajudarat a leuar. Teu » sia, donchs, lo crim: que has uolgut matar ton » hoste; ja no sera tan gran peccat en mi, que yo » mate lo meu hoste; per que, cerqua altra man » dreta, ab la qual muyres, car la mia not sabria » matar, que tots temps ha usat de tu conseruar.»

Valeri: La celestial diuinitat ha donat a cascu daquets fi deguda a lurs merits; car en aquella batalla mori cruelment lo dit Bladio, e Quincio Crispino uisque, glorios caualler, ab uictoria generosa.

C. IX.—Aten a la clemencia de March Marcello, e com ne deu esser pres resplandent exempli, digne de memoria; lo qual, com hagues presa la ciutat de Çaragoça de Cicilia e destrohida, puiassen en lo pus alt loch de la dita ciutat per mirar la; e, com uees, del loch on era pujat, la destruccio de la dita ciutat, que solia esser fort habondosa e richa, mirant lo gran decahiment ploros, nos poch estar de plorar agrament. En tant, que si algu qui ignoras per que ploraua lagues vist, hagras pensat que la victoria del dit March fora estada daltri.

Valeri: O, ciutat de Çaragoça! en la gran e sobirana destructio tua, has sentida alguna consolacio

entre mesclada en les aduersitats; car, com no fos possible que tu romanguesses en ton estament goios e prosperat, empero aconsolat, car cayguist sots princep victorios, axi mans, benigne e piados.

C. X.—Quinto Metello, qui menaua la guerra en Espanya, com posas lo secge dauant vna ciutat [f. 73 d] dita Cento*brica, e ja haguessen combatut lo mur ab giyns, tan fortment, que, ab vna pedra quey feris, certa part del mur nanaua a terra, postposa la victoria a la sua humanitat, volent mes esser huma e piados, que cruel e victorios; car, com los de la dita ciutat, tement se quel giyn no feris a la dita part del mur, posassen al loch on la pedra deuia ferir, los fills de Rothogenis, qui sen era passat a la part del dit Metello, mogut ell de compassio, no uolent quels dits infants morissen axi cruelment dauant la presencia de llur pare, jatsesia quel dit pare li digues que no se stigues per axo de tirar lo giyn, car no li desplahia que ab escampament de la sua sanch se obtengues la victoria, nou volch fer; ans, leua lo secge de la dita ciutat.

Valeri: Ab aquest fet, de tan gran clemencia, no prenent los murs duna ciutat, obtengue los coratges de totes les ciutats de la prouincia dita Celtiberia, ques en Espanya; e feu tant, que, per subiugar les dites ciutats al imperi de Roma, no hac obs molts setges, ni grans gents darmes.

C. XI.—La humanitat del derrer Africa apparech amplament e uirtuosa; car, com hagues presa la ciutat de Cartayna, trames letres a les ciutats de Cicilia, que trametessen legats per recobrar lurs ornaments, los quals hauien robats los Cartaginesos de lurs temples, e quels tornassen als lochs don eren estats presos.

Valeri: O, benefici acceptable als Deus e als

homens! als Deus, com recobraren lurs ornaments; als homens, com coneguerent la humanitat del dit Africa.

C. XII.—Semblant daquest fet, fon altra humanitat del dit meteyx Africa; car, com lo seu Questor o procurador uenes *diuerses catius, sots [*f.* 74 *a*] lasta del dit Africa, car, segons la costuma daquell temps, se posaua lasta del uençedor, e sots aquella uenien tots los catius, com uolgues uendre vn infant de molt graciosa figura, uestit axi com a fill de noble, enterrogal lo dit Africa qui era; e, sabut que era Numida, priuat de pare, e nodrit per son oncle Massinissa, contra la uolentat del qual ell, ignorant, sera mesclat en edat dinfantea ab les gents darmes que anauen contrals Romans, jutja lo dit Africa que deuia esser perdonat a la error del dit infant, per reuerencia del rey Massinissa, qui seruaua gran lealtat, ab singular amistat, al Poble de Roma. Per que, donant al dit infant lo seu anell ab vna deuisa daur, e vna gonella de seda, ab vn mantell obrat a la guisa d Espanya, qui era de sargua, e vn cauall, qui era honradament ensellat hi enfrenat, prouehint de caualcadors quil seguissen, trames lo a son oncle Masinissa.

Valeri: Jutja dretament lo dit Africa, quels maiors fruyts e bens de la victoria sua, eren hauer restituits als Deus los ornaments de lurs temples, e als homens generosos e reals, lur sanch.

C. XIII.—La memoria de Lucio Paulo deu esser recitada ab semblant laor de les damunt dites; car, com li menassen pres Persa, qui fort poch hauia quera creat Rey, sabut lo dit Lucio que ja era Persa fort prop, isqueli a carrera, uestit ab los ornaments del Imperi de Roma; e, com lo dit Persa sesforças agenollarse dauant ell, leual ab la sua man

dreta, e parlant li en lengua gregua, confortal, dient que hagues bona sperança; e, metent lo en la sua tenda, feu lo seure al costat seu, pus prop que algun [f. 74 b] altre, apellant lo a sos consell[e]s; *e nol tench per indigne de menjar ab si, en vna metexa taula.

Valeri: Sia mostrada clarament als hulls de les gents, la batalla en la qual fon uençut e pres Persa, e la humanitat e honor que li feu lo dit Lucio; tots quants miraran aquestes dues coses, estaran duptosos en qual delles trobaran maior delit, car si generosa cosa es uençre lenemich e foragitar lo de si meteyx, no es cosa menys loabla ni uirtuosa, saber hauer merce e clemencia al miserable, uençut e despossehit.

C. XIIII.—La humanitat del damunt dit Lucio Paulo, me força que per res nom call de la clemencia de Gneo Pompeyo; qui, com hagues pres lo rey d Armenia, apellat Tigranes, lo qual hauia feta gran guerra al Poble Roma, e defensa de tot son poder Mitridates, enemich mortal de la nostra Ciutat Romana, rey de Ponto, qui fon gitat del Regne per Pompeyo; e Tigranes, com fos presentat a ell, se prostras a terra, sopplicant li merce, nol lexa molt jaure de bocadens a terra, mas, feent lo leuar, recreant e aconsolant lo ab benignes paraules, mana que li fos tornada la corona que sauia leuada del cap. E, donant li certes leys e manaments, tornal en lo primer estament de honor que hauia.

Valeri: Aquest Pompeyo jutjaua, que axi era uirtuosa cosa e loabla fer reys, com uençrels.

C. XV.—Axi com lo dit Gneo Pompeyo fon espill resplandent de benigna humanitat, la qual mostra al rey Triganes, axi per lo contrari es exempli miserable, per ço com no poch aconseguir en sa mort la dita humanitat; car, com ell hagues ornat

lo cap del dit Triganes ab corona real, lo seu cap priuat de tres corones triumphals les quals hauia ob*tengudes en tres uictories glorioses, no hac se- [*f.* 74 *c*] pultura lo cos del dit Pompeyo en algun loch de la terra, com empero ell fos estat quasi senyor de tot lo mon; ans, com per la inigua maluestat de Tholomeu, rey de Egipte, li fos leuat lo cap de les espatles, fon priuat de foch ab quel cremassen, segons costuma daquell temps, e fon trames per do singular a Juli Cesar. E com lo dit Juli Cesar uees lo cap, lexada tota lenamistat que portaua a Pompeyo, mostras enues ell axi com a sogre, plorant la mort del dit Pompeyo e la dolor gran de la muller, quera filla sua; e prenent honorablament lo dit cap, omplint lo de species precioses e fragrants odors, feu lo cremar ab gran sollempnitat.

Valeri: Axi regira e trabucha la fortuna los negocis o actes dels homens mortals; que, si no fos estat lo coratge tan huma de Juli Cesar, princep diuinal, lo cap daquell qui no ha molt de temps que hauia obtengut lo regiment del Imperi de Roma, fora romas priuat de sepultura.

C. XVI.—Com Cesar hagues hoida la mort de Cato, dix que gran enueia li hauia, com era mort tan gloriosament; axi com lo dit Cato hauia portada enueia a la sua gloria, matant se abans que no uengues a subieccio del dit Cesar. Empero, mort Cato, mana Cesar quels bens fossen reseruats a sos fills.

Valeri: Per lo deu Hercules tanbes hagra reseruada la uida de Cato; la qual cosa no fora estada pocha gloria de les obres diuinals del dit Cesar.

C. XVII.—Lo coratge de March Anthoni no deu esser foragitat de la dita uirtut de humanitat; car, com ell, combatent se contra Bruto, en la batalla ques dona en lo camp dit Filipis, trobas *lo [*f.* 74 *d*]

cos de Bruto, quis mata per tal com se ueya uençut, apella vn escuder del dit Bruto, liurant li lo cos quel soterras; e, per tal que fos cremat, segons lus de la terra, pus honorablament, donali vn sobresenyal real, molt precios, ab quel cremas; jutjant lo dit Anthoni que, pus que lenemich jahia a terra uençut, deuia cessar tota materia doy e de rancor. E com lo dit escuder, per sa cobea, se reseruas lo sobresenyal, cremant lo cos sens aquella honor que merexia, sabut aço March Anthoni, dona sentencia quel dit escuder moris. E abans de la sua mort apellant lo, dix li les seguents paraules: «¿E ignoraues » tu qui era aquest Bruto, hom uirtuos e digne de » tota honor, la sepultura del qual tauia comanada?»

Valeri: Per aquesta humanitat del dit Anthoni, los Deus ueeren benignament e fauorabla la sua uictoria, forts e piadosa; e nols desplague de hoir les paraules, dites per March Anthoni al escuder ab generosa indignacio.

C. XVIII. — Pus que recitant exemple romamen son uengut fins a la ciutat dita Filipis, ques de la prouincia de Macedonia, e com Alexandre sia estat de la ciutat dita Macedonia, forçat son de fer singular laor de les costumes del dit Alexandre; la uirtut de la caualleria del qual, com merescha infinida gloria, no mereyx hauer menys amor la sua clemencia molt benigna. On, com ell, corrent e discorrent infatigablament per totes les gents del mon, sesdeuengues a vn desert, ple de neu, e per força satendas aqui, hi ell escalfant se, uees vn caualler de Macedonia, uell, tot estartit per lo gran fret que feya, hauent Alexandre esguart a lantiqui-
[*f. 75 a*] tat del dit caualler, e no a la *fortuna, que hauia posat si en maior estament, leuas de la cadira on seya pus prop del foch quels altres, e, ab aquelles

sues mans ab les quals hauia desbost lo rey Dari, pres lo cos del dit uell, qui era tan arropit que nos podia dreçar, e posal en la sua cadira; e fon salut e clemencia al dit hom antich, de seure en cadira real, la qual cosa era entrels Perses crim capital.

Valeri: ¿E per que es marauella, sils cauallers se tenien a plaer e consolacio de seguir per molts ayns Alexandre en fets darmes, com ell preposas a la sua dignitat la salut dun simple caualler, hauent per pus cara la uida dun hom uell estartit, que la sua honor excellent?

C. XIX.—Aquest meteix Alexandre, qui no fon sobrat per hom, e no teme algu, si no la fortuna contrariosa, com ell fos greument malalt, leuas e segues en lo lit, donant la ma a tots aquells qui la uolien toquar.

Valeri: ¿E qui es qui no corregues a besar aquesta ma, la qual, com fos detenguda per greu malaltia mortal, encara si fon sufficient per abraçar tots los de la sua host, ab la sua gran humanitat, e ab esperit e uirtut que fon per tots temps enuejada?

C. XX.—La humanitat de Pisistrato, tiran dels Athenienses, la qual recitarem, si be no es de persona tan excellent e generosa com fon Alexandre, empero, com sia de materia uirtuosa, bo es quen façam alguna memoria; lo qual, com hagues una filla molt bella e graciosa, e vn hom joue, qui era en la sua amor excessiuament ences, la trobas en lo carrer mes publich de la ciutat d Athenes, e la besas dauant tots quants eren presents, com la muller del dit Pisistrato, torbada contral joue, requeris que fos escapçat, dix li Pisistrato: «Si *nosaltres matam [*f. 75 b*] » aquells quins amen ¿que farem daquells quins » han en hoy?»

Valeri: Tan digna e uirtuosa fon aquesta ueu,

que no deu esser dita ueu de tiran, car es procehida e exida de bocha de humanitat e clemencia, ab la qual sostench la iniuria de la filla pacientment, e la sua, ab molt gran laor.

C. XXI. — Aquest meteys Pisistrato hauia vn amich, apellat Atresippo; e, com vn dia sopassen, lo dit Atresippo mes se a desonrar a Pisistrato axi fortment, que de tot lo sopar no feu alre; e retench lo dit Pisistrato son cor e sa paraula de ira, hauent tanta de paciencia, que tut pensares que fos vn sayg, e Atresippo vn tira quil desonras el reprengues; e tement se lo dit Pisistrato que Atresippo, per paor daço que hauia dit, no sen anas ans que hagues sopat, començal de retenir ab dolçes e gracioses paraules. E Atresippo, tot embriach, no retenint sa follia, escopi en la cara del dit Pisistrato, qui nos uolch encendre ni comoure en uenjança sua; ans, com sos fills uolguessen uenjar la iniuria feta a la magestat de lur pare, uedals que nou fessen. E, com lo dia seguent, Atressippo tornat assi meteyx, considerant la viltat que hauia feta, se volgues matar, uench a ell lo dit Pisistrato, asegurant lo, ab paraules dolces e de gran esperança, e prometent li quel hauria en semblant grau damistat en que era de primer, tolch li que nos mata.

Valeri: Si aquest Pisistrato no hagues fet altre acte digne de honor, per aquests dos fets qui son damunt recitats, se fora retut habundantment loable a tots aquells qui vendrien apres dell.

C. XXII. — De semblant humanitat e clemencia fon lo coratge de Pirro, rey; qui, com hagues hoit [*f. 75 c*] que en lo couit dels *Tarentins seren dites paraules que uenien en deshonor sua, e com ell, feent se uenir aquells qui li eren accusats, fes inquisicio ia si hauien dit les paraules que li eren estades recita-

des, vn daquells dix li: «Sapies que sil ui nons fos » defallit, entre aço que diguem e haguerem dit de » tu, fora estat vn ioch e bella burla de hoir ho.»

Valeri: Aquesta cortesa e trufatica excusacio de gent golatera, e la confessio de la ueritat, la qual fon clarament atorgada, conuerti o muda la ira del Rey en riales; e, per la clemencia e benignitat, aconsegui lo dit Pirro que aquells Tarentins, qui eren atemprats, li feren gracies, he los embriachs ne obtengueren uenja.

C. XXIII.—Daquella meteyxa excellent e generosa humanitat de Pirro, sesdeuench, com los legats dels Romans anassen al loch on ell hauia atendada sa host, per rembre los lurs catius o presoners, per tal que uenguessen pus assegurats, trames los vn gran amich seu, apellat Licono Moloso. E per ço que fossen rebuts pus honorablament, isquels ab molta gent a cauall, ben ornada, fora la sua host; e, no fet ergullos per les benauenturades fortunes de les victories obtengudes, uolch se tant humiliar exint los a carrera, e reben los segons la forma damunt dita, no contrastant que fossen ab ell en guerra; del qual benifet rebe guardo lo dit Pirro, en lo derrer punt de la sua mort. Car, com ell esuahis la ciutat dels Arginesos, e la fortuna fos contra ell, perde lo cap; lo qual prenent Alcioneu, fill del rey Antigono, anassen al pare, tot goios, oferint li lo dit cap ab tan gran goyg, que paria li portas vn marauellos acte uictorios. E lo dit Antigono corregi lo dit joue, reprenent lo *per tal com [*f.* 75 *d*] se alegraua massa excessiuament de la mort de tan bon hom, no hauent en memoria les fortunes contrarioses dels homens; per que, prenent lo dit cap, posali la sua corona que portaua al cap, segons la costuma dels de Macedonia, e, posant lo dit cap al

coll del cos de Pirro, feu lo cremar honradament. E com lo fill del dit Pirro, apellat Eleno, fos catiuat e portat dauant Antigono, feu li tenir estament de Rey. E tanquant la cenra del cos de Pirro en vna capça daur, trames la en la terra de Pirro, a son germa apellat Alexandre, per Eleno, fill del dit Pirro.

C. XXIIII.—Com la nostra host Romana fos axi constreta e assetiada per los Benauentans, en vn loch apellat Forques Candines, que, forçada de retres e passar sots lo jou ho asta del Duch dels dits Beneuentans, escapas ab los Consols qui la regien, no solament desarmada, ans encara nua e pobra; com vengues a la ciutat dels Campans, reberen la honradament, axi com si hagues obtenguda uictoria e sen portas les despulles dels enemichs; donant als Consols qui regien la dita host, les insignies honorables del Consolat, e, als cauallers, uestidures, armes e caualls, e peccunia per lur despesa. E, ab aquesta singular benignitat, repararen la fretura e la miseria de la gent Romana.

Valeri: Si los dits Campans haguessen usat continuadament en fauor del Imperi de Roma, contra Anibal, daquest coratge tan uirtuos, no hagren dada materia de crueltat a les destrals rigoroses de Fuluio Flacco, qui escapça los princeps de la dita ciutat.

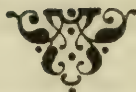
E pus que hauem feta mencio del pus fort enemich de Roma, ço es de Anibal, finire aquesta
[*f. 76 a*] materia que tench entre les mans, en *les obres de la sua mansea, la qual feu al Poble Roma.

C. XXV.—Hanibal, com sabes que Paulo Emilio era mort e trocejat en la batalla ques dona en Cannas, feu lo cos diligentment cerquar; e, tant com en ell fon, no sostench que fos priuat de sepultura. *Item:* Hanibal, com Tiberio Gracco fos mort, per aguayts que li posaren los Lucans, feuli molt

honrada sepultura, e dona als nostres cauallers los seus ossos, los quals sen portassen a la nostra Ciutat. *Item:* lo dit Hanibal, com vees ab gran delectacio March Marcello, qui jahia mort en lo camp Brucio, lo qual mataren los Cartaginesos, honral legudament, segons quel dit Marcello merexia; car, uestint li vn manto uermell, e posant[li] al cap vna corona de lor, segons lo costum dels Cartaginesos, posal al foch.

Valeri: Donchs la dolçor dumanitat es tan vigorosa, que penetra la naturalea desfrenada dels barbres, que son gent fera, e amolleix los vlls dels enemichs, cruels e cechs per sobre dardor de ira, e amansseyx e abaxa los coratges, superbiosos per la victoria que han obtenguda. E no es cosa difficil ni temerosa a la dita hu[ma]nitat, de passar entre les armes espauentables els coltells afillats, nuus e vibrants, axi com si anaua per vn cami plasent e delitable. Aquesta humanitat uenç la ira, aterra los grans hoys, e la sanch dels enemichs escampada en les batalles mescla ab lagremes dels enemichs qui fan lo dit escampament; hoc encara, la dita humanitat parla en la bocha d Anibal, aquella ueu marauellosa, ab la qual mana, ab sa propria uolentat, quels cossos dels princeps de Roma fossen soterrats, rebent lo dit Anibal maior gloria, per Paulo e Gracco *e Marcello, com foren per ell soterrats, que com [*f. 76 b*] foren uençuts, car uençels ab astucia e ab engan dels Cartaginesos, e honrals en la sepultura ab humanitat romana. O, vosaltres, forts e piadosos morts, Paulo e Gracco e Marcello! no hauets aconseguides sepultures de les quals uos dejats penedir; car axi com uosaltres viuents, per la vostra uirtut queu merexia rebes la bellea del sobiran offici del Consolat, per totes les gents desijada, axi meteyx,

com la dita bellea perdessets, per la fortuna contrariosa queus porta fins a la mort per defensio de la cosa publica, recobras la, apres vostra mort, per vostra uirtuosa fama, ques exempli resplandent a totes generacions de pobles.

TITOL II. DAQUELLS QUI REGONEGUEREN LOS BENIFETS REBUTS

A mi ue en plaer e delit, de posar dauant los vlls dels legidors los senyals manifests dels coratges dels homens conexents, els fets dels desconexents, per tal que hom sapia fer diferencia entrels premis o loguers qui son deguts, segons justa estimacio, a les uirtuts, e penes als vicis. E, per tal com conexença e desconexença son departides, axi com vici e uirtut, raho es que les separem la vna de laltra, e posem en lo primer loch aquella que mereyx laor, e puys tractarem de laltra ques digna de reprehensio.

C. I.—E per tal que en lo present tractat començ als actes o fets publichs, recitare primerament de March Curiola, qui, com sesforças de aterrar la nostra Ciutat de Roma, e venint hi ab innumerable host dels Uolchs, menaças al Imperi de Roma de matar e soterrar lo, e ja Roma se tengues quasi per desesperada, *exint a ell Ueturia, mare sua, e Uolu- [f. 76 c] mia, sa muller, vençeren lo ab pregaries e suplicacions, feent li lexar lobra tan cruel com uolia fer. Per la qual raho, uolent lo Senat regonexer lo benifet que hauia rebut, feu leys molt benignes, en reuerencia e fauor de les matrones, ço es, de les notables ciutadanes de Roma; car ordena que, com irien per la Ciutat, los homens quils uendrien al encontre sapartassen de la carrera, e, si seyen, ques leuassen e que les acompanyassen. E uolent mostrar manifestament lo dit Senat que mes era estada delliurada la Ciutat per ornaments de dones, que

per les armes dels homens, a les arraquades dargent que permetia lo Senat que portassen en les orelles, ajusta o anadi lo Senat nouell ornament, permetent o atorgant los que uestissen totes porpra, e que abrigassen mantells daur. E, sobre tot aço, feu edificar lo Senat a la deessa Fortuna vn temple, en aquell loch on la mare de Coriola e sa muller lo pregaren que no aterras Roma; testificant o manifestant lo Senat lo seu coratge esser remembrant del benefici rebut, feent ne sacrifici a la dita Deessa; lo qual sacrifici e seruitut diuinal dura fins a la segona guerra de Cartayna.

C. II. — Com Fuluio tengues assetiada la ciutat de Capua, dins la dita ciutat hauia dues fembres campanes, la vna de les quals era apellada Uestigia Oppida, dona honesta; laltra hauia nom Diuia Facula, la qual era fembra comuna. Aquestes dues portaren tan gran affectio als Romans, que no ha cosa en lo mon que les ne pogues separar; la vna de les quals sacrificaua tots jorns als Deus, per fauor e ajuda dels Romans, qui tenien assetiada la ciutat; laltra no cessa de prouehir de viandes necessaries [f. 76 d] als *cauallers dels Romans, qui eren apresonats per los Capuans. E com la dita ciutat fon presa, lo Senat afranqui les dites dones, lexant los tot ço del lur, dient los que, si algun altra remuneracio uolien, que la demanassen, com nols seria denegat res que uolguessen.

Valeri: No es dupte algu que no sia cosa de gran admiracio, quels Senadors, pares del ben publich, cellauos com eren occupats en materia de tan gran goyg, com era hauer presa aytal ciutat, se metessen a fer gracies a dues fembres de minue stament, feent los proferta tan habundosa.

C. III. — ¿E quina cosa es pus conexent del be-

nefici rebut, que la iouentut romana, la qual de son propri motiu e uoler sen ana a Nuncio e Minuncio, Consols, oferint se cascu, jurant e prometent en fe de caualler, que irien ajudar als Tuschs, la terra dels quals sauien occupada los de la ciutat dita Equina, e la dita ajuda los uolien fer per tal com no hauia passats molts mesos, quels dits Tuschs hauien defes fortment e vigorosa limperi de Roma?

Valeri: Adonchs, per ço que la uolentat romana, conexent los benifets rebuts, no fos vista cessar en retren guardo singular, la caualleria nostra se offeri e sescriui per si matexa, en ajuda dels Tuschs, la qual cosa es nouella a la nostra hoyda.

C. IIII.—Gran espill de poble conexent, resplandi en Quinto Fabio Maximo; car, com apres que hac regit lofici del Consolat .v. uegades, en gran profit de la cosa publica, moris, fon estudios e molt diligent lo Poble de Roma de liurar moneda, per fer la sua sepultura honradament e pomposa.

Valeri: Esforçes cascu que reba premis de uirtuts, com ueja los homens forts e uirtuosos esser soterrats pus honora*blament, que si fossen uiscuts [*f. 77 a*] negligents e pereosos.

C. V.—Al dit Fabio, com era sa e uiu, foren retudes gracies ab gran gloria excellent; car, com ell estant en la sobirana honor del imperi, ques de la Dictatura, li eguallassen a uolentat e sabidoria del poble, Minucio, Mestre de la caualleria, la qual cosa null temps fon feta; e, com fos partida entre ells la host per eguals parts, Minucio se combate en lo camp benauenta follament e indiscreta ab Hanibal, de la qual exia ab gran dampnatge e confusio, si lo dit Fabio no li hagues feta special ajuda. Per la qual cosa, daqui auant, Minucio lapella pare, e mána a les sues legions de caualleria quel ten-

guessen el saludassen, axi com ha patro. E, lexant la egualtat que hauien feta los del Poble, entre ell el dit Fabio, sostsmes lofici del Mestre de caualleria, axi com era rahonable, al imperi de la Dictatura, e corregi la error folla del uulgar, ab ordinacio de la sua pensa graciosa e conexent.

C. VI. — Per lo deu Hercules, axi be loablament ho feu lo dit Minucio, com Quinto Terencio Culeo; qui, com fos nat de la gent qui regia la Pretoria o lofici de la gouernacio, e fos hu entre aquells pochs qui eren mes excellents en lorde dels Senadors, com Scipio Africa, sobira, entras en Roma, scient en lo carro triumphal, aquest Terencio, per tal com lo dit Africa lo recobra, lauos com ell fon pres per los Cartaginesos, lo segui anant pres lo carro, ab vn xapellet al cap, consellant dauant tot lo Poble quil miraua, lo benefici de la libertat que hauia rebuda per lo dit Africa, delliurador e patro seu.

C. VII. — Lo carro triumphal de Lucio Flamineo, qui hac victoria del rey Philipp, seguiren dos
[*f.* 77 *b*] milia Romans, por*tant cascu vn xapellet al cap; e feren ho, per ço com los dits Romans, qui foren presos e captiuats en les guerres dels Cartaginesos, e seruien sots dura captiuitat en Grecia, delliurats per la gran cura e ansia del dit Lucio, foren restituits al primer grau de libertat.

Valeri: Dues coses son, que redoblen la honor daquest Emperador: car los enamichs, uençuts, els ciutadans de Roma qui eren presos, remuts, foren espill en que mira tota la Ciutat Romana; e la salut daquells reemuts, en dues guises fon acceptada per tot lo poble: primerament, per tal com eren tants; segonament, com foren homens qui conegueren lo benefici rebut de la libertat, sobiranament desijada, la qual recobraren.

C. VIII.—Metello Piados, qui aconsegui que per sobrenom fos apellat *piados*, per tal com segui ab tribulacions e lagremes lo seu pare, qui fon exellat de Roma, lo qual uirtuos renom obtengueren molts en les victories, esquiuant morts e destructions de gents; aquest Metello, com fos Consol, no dupta de soplicar al Poble per Q. Calidio, que fos gouernador; qui, com era Tribu e defenedor del Poble, feu ley e ordinacio quel pare del dit Metello tornas a Roma, e fos restituit a sos bens; e no solament li feu aço, ans lo institui patro e maiordom, e regidor perpetual de la sua companya.

Valeri: En aço que feu lo dit Metello, soplicant al Poble com ell fos Consol, no diminui gens de la honor del seu ofici que obtenia, car no subiuga la sua gran dignitat a minue e vil, ans a coratge conexent, e al gran merit del dit Calidio, qui era hom lunyat molt, en honor hi estament, dels altres homens, qui son de baxa e minua condicio; per que loffici del Consolat non rebe alguna minua.

C. IX.—*No fon solament marauellosa, ans [*f. 77 c*] encara es estada forts e poderosa, la pensa conexent de Gayo Mario; qui, com guerreiant contra los Flamenchs, hagues entre sos cauallers dues rotes de gent darmes, qui eren duna ciutat de Ytalia, dita Camercia, qui ara es apellada Camarino, e tot lo poder de la caualleria dels dits Flamenchs feris contra aquestes dues rotes, defensarense molt ualerosament, retenint los dits Flamenchs, fins que hagren ajuda de laltra gent Romana. Per la qual ualentia, Gayo Mario, ans ques desarmassen, feu los ciutadans de Roma, jatsesia que, per les leys romanes, fos ordenat lo contrari. E com fos repres daço que hauia fet, escusas molt sauiament, dient

que «entre los colps el brogit de les armes, no poch » hoir les paraules del dret ciuil».

Valeri: Verament, en loch hi en temps era lo dit Mario, en lo qual li fon mes necessari de defendre les leys, que de hoir les.

C. X.—En tot loch on ua Gayo Mario, Lucio Silla seguex les sues petjades, ab singular reuerencia e laor; car, com lo dit Scilla tengues lo sobiran grau de la Dictatura, e Pompeyo, qui no hauia algun offici en lo Senat, lencontras, Scilla se leua lo capero del cap, e dreças en la sella, e deualla del cauall; e dix dauant tot lo poble, que «per tal li » hauia feta la dita honor, car membrauali en quina » forma lo dit Pompeyo hauia fet gran socos e ajuda » a les sues gents darmes, com ell, ço es Scilla, fos » joue de .XVIII. ayns».

Valeri: Moltes glorioses honors rebe lo dit Pompeyo; mas nom se si li esdeuench iames cosa pus marauellosa com fon aquesta, que per la granea del benifet, Scilla fos forçat de oblidar si mateyx.

[*f. 77 d*] C. XI.—*Sia quis vulla en estat de sobirana honor; car encara es atrobada regonexença de benifets en les persones de minua e menyspreada condicio. On, com lo Senat manas a March Cornut, gouernador, que fes soterrar los cossos de Hirto e de Pansa, e lo dit Cornut logas los fossers qui fan les sepultures, offeriren se los dits fossers de prestar lur ferramenta e de fer les fosses franquament, sens pagua; e aço, per tal com aquells dos promens eren morts defenent lo Poble Roma; demanants, los dits fossers, ab gran instancia (la qual cosa obtengueren) que, a les despeses de la dita sepultura, anadissen vn sexterci, ço es vn diner, lo qual val vna liura e mija daur; lo qual diner ells pagaren.

Valeri: La condicio del offici minue e menys-

preat dels dits fossers, ue mes en creximent de llur laor, que no en minua; car ells, qui no viuien sino de loguer, menysprearen lur guayn o loguer.

C. XII.—Ab reuerencia e licencia pacifica de les cendres que eren reseruades dels cossos dels Reys, qui en la sepultura se cremauen, tractare dels Reys de gents estranyes, qui sostenen que sia feta mentio dessi, apres de gent axi minua com son los fosses. Dels quals, o nos deuia fer mencio, ho couenia, pus eren Romans, que fossen posats en la derrera part dels exemplis domestichs de Roma.

Valeri: Vosaltres, Reys de gent estranya, pus quen couinent loch, segons vostre estament, sots posats, la memoria de la condicio de gent minua e menyspreada nous tol res de vostra honestat; per tal hauem posats los dits Reys en part separada, apres dels dits fossers, per que apparegua que, com los fosses sien los pus minues entrels Romans, es deguessen posar entrels exemplis familiars, deuien re*tenir lo loch pus minue o derrer; e com los Reys [*f. 78 a*] quis seguexen sien de gent estranya als Romans, e pus honrats quels altres, rahonabla cosa es, quen los exemplis de les gents estranyes, tinguen lo primer loch.

C. XIII. — Com Dari, abans que fos Rey, estant persona singular e priuada, miras ab gran atencio e delit singular lo manto dun hom de la ylla de Sannio, qui era apellat Silosonto, feu e obtengue, ab lo seu esguart curios, que jatsesia quel dit Silosonto fos hom auar, empero donali lo mantell; mas, quina regonexença entra en lo cor del dit Dari per lo benefici que rebe, mostra ho apres lo regne quel dit Silosonto naconsegui: car Dari li dona la ciutat, ab tota la ylla dels Sannis.

Valeri: No honra Dari la estimacio o ualor del

preu del mantell que hauia rebut, si no la liberalitat don lauia hagut; e mes guarda lo benifet don exia, que assi meteyx quil rebia.

C. XIIII.—Lo rey Mitridates apparech fort magnificos, regonexent lo benifet que hauia rebut; car feu cambi de tots quants presoners tenia de Rodes, sol per vn caualler apellat Leonito, qui fon pres per los de Rodes en la batalla de mar, en la qual lo dit Leonito se posa en defensio de Mitridates.

Valeri: Aquest Mitridates jutja per millor cosa, lexar se enganar per sos enemichs, qui li portauen hoy hi enueja, que si desconegues lo caualler, qui era digne de gran remuneracio.

C. XV.—Be fon liberal lo Poble Roma en la granea del do que feu a Atalo, Rey, a qui dona la prouincia de Asia; mas Atalo reconegue lo benifet rebut, car en lo seu derrer testament lexa la dita terra de Asia al Poble de Roma.

[*f. 78 b*] *Valeri:* *La liberalitat del Poble de Roma e el coratge conexent e retent gracies del benefici que hauia rebut lo dit Atalo, no poden esser loats sofficientment, com no ha paraules que bastassen a dir si lo dit Atalo dona amigablament a la Ciutat Romana, tan gran e axi habundosa, lo dit regne de Asia, o si li restituhi iustament aço que ja era seu.

C. XVI.—Nom se sil cor del rey Massinissa es estat pus ple de regonexença uirtuosa, que de tots quants son recitats. Car, com per benefici, consell e ajuda de Scipio Africa, aconseguis lo regne de Numidia, aquest benefici axi singular tench en memoria, fins al derrer terme de la sua longa uida; la qual los Deus inmortals portaren a gran vellea dayns. E regonech en tant lo dit benefici, que no solament Africa, ans encara totes les altres

gents, hagren sabut si ell fos sobre uiscut, que molt pus amich era de la gent Cornelia, e de la nostra Ciutat Romana, que de si meteyx. *Item:* aquest meteyx Massinissa, com fos afrontat e agreujat per la guerra que li donauen los Cartaginesos, e anuides li bastassen les sues gents darmes per defensar son regne, empero liura molt uolenterosament e francha gran part de la sua host, a Lucullo, Consol, trames al dit Massinissa de part de Scipio Emilia, nebot de Scipio Africa; e satisfeu abans al benefici que hauia rebut, que al perill en lo qual era posat. *Item:* aquest mateyx Massinissa, defallint ja per sobre dantiguitat, lexant les habundans riqueses del seu regne a .L.IIII. fills que hauia, com se vees prop de la mort, trames letres soplicatories a March Maulio, Consol, qui regia Africa, que li trametes Scipio Emilia, qui era en lo sou del dit Maulio; jutjant *la sua mort esser molt pus bena- [*f. 78 c*] uenturada, si, abraçant lo dit Emilia, posaua en la sua man dreta lo seu esperit e tot ço del seu. *Item:* aquest Massinissa, com, abans quel dit Scipio uengues a ell, sacostas de tot a la mort, apellant la muller els fills, manals que coneguessen, entre tots los pobles del mon, Roma, hi entre totes les cases, la casa de Scipio Emilia, hauent los en amistat, honor e reuerencia; *item,* que tot quant lexaua, fos reseruat al dit Scipio, uolent quell ho partis, segons son arbitre, e aço que aquell jutjaria e faria, hagues vigor de testament, axi com a cosa perpetual e sancta. Adonchs lo dit Massinissa, entre tantes e tan diuerses coses, ab infatigables actes justs e uirtuosos, allongua la sua uida fins al centen ayn.

Valeri: Ab aquets e ab semblants exemplis, lo benefici del humanal linyatge es nodrit e multiplicat; aquestes son les falles, aquets son los agullons,

per los quals lo benefici del humanal linyatge ardentment crema, es encen per cobejança de ajudar e retre lo benifet que hom ha rebut; e, certes, amples e sobrehabundants riqueses son, esser conegut e nomenat per benifets que hom aja fets a diuerses.

E, com dels dits benifets hajam instituit vn tractat, ple de religio uirtuosa, parlant daquells qui han regonegut lo benifet rebut, en lo seguent titol, per tal que la dita uirtut sia pus coneguda, tractare daquells qui hagren negligencia en regonexer les gracies rebudes, condempnant los com a desconexents.

Titol .iii. Dels desconexents

C. I. — Com Romulo fos pare de la nostra Ciutat Romana, empero lo Senat, qui per lo dit Romulo fon posat en so*biran grau de dignitat, lo mata dins [f. 78 d] la cort, ni hac temor ni confusio lo dit Senat de tolre la uida a Romulo, qui hauia engenrat en lemperi roma sperit o uida de perfectio, per lo qual haura lo dit imperi eternal duracio. Massa fon rude e cruel aquell secgle, lo qual fon maculat o sullat ab la sanch daquell quil edifica el institui; la qual cosa no pot dissimular, la sobirana pietat daquells qui son uenguts apres.

C. II. — La dita error desconexent, que procehi de pensa uiciosa, hac par e semblant com la segui lo foll consentiment de la nostra Ciutat, del qual se penedi greument; car, com Furio Camillo fos estat creximent ample de la uirtut romana, e certa e segura defensio, empero no poch conseruar e assegurar la salut sua, e son bon estament, en la dita Ciutat; la salut de la qual ell hauia establida ab creximent de benanança. Car ab dures, e, parlant segons la materia requer, ab sentencies forts com a ferre, fon exellat de la dita Ciutat per Lucio Apuleyo, Tribu o protector del Poble, quil incolpa que no hauia distribuides justament les despulles de la ciutat Veyetana, la qual ell hauia presa. E exellaren lo cellauos, com li mori vn fill joue, hom famos e marauellos; en lo qual temps deuia esser, abans alleujat de tristor ab solaços, que carregat ab exili. Mas la nostra Ciutat desconexent, no hauent recor-

dacio daquest tan gran hom, ple de sobirans merits, ajusta a la sepultura del fill la condempnacio o exellament del pare; del qual se clamaua lo protector del Poble, dient que, de les dites despulles, li fallien .xv. milia diners. E per aquesta quantitat de peccunia fon sentenciat a exili lo dit Camillo.

Valeri: O, e com fon indigna aquesta sentencia, per la qual lo Poble Roma fon priuat daytal princep! Mas, *durant aquesta querela, altran isque tan [*f.* 79 *a*] desconexent.

C. III.—Lo sobiran Scipio Africa feu tant, que, com la Ciutat de Roma per la guerra dels Carthaginesos no solament fos esuahida e combatuda, e lo ben poblich diminuit, dissipat e destrohit, ans encara, com fos defallida la dita Ciutat, per lo ben publich quis moria, per lo dit Africa fon feta senyora de Cartayna. E, reguardonant ab iniuries les sues obres molt nobles e uirtuoses, gitant lo de la dita Ciutat, forçaren lo que fos habitador duna ciutat miserable, engir hi entorn paludosa o circuida destanys, apellada Linterna. Mas, lo dit Scipio nos calla lo cruel exellament seu, com deualla als inferns; car feu escriure sobre lo seu sepulcre: *O, terra desconexent, no mereys de possehir los meus ossos!*

Valeri: ¿Quina cosa es pus indigna que aquesta desconexença de la Ciutat de Roma? ¿Quina cosa es pus iusta que la querela o querimonia del dit Africa? ¿Quina cosa es pus atemprada que la uenjança sua, que aparech en la scriptura que posa sobre la sua sepultura? E nou feu sens raho, car no uolgue que les cendres del seu cos fossen dins ella collocades, qui no sostench que la dita Ciutat fos aterrada e conuertida en cendra. Adonchs, aquesta uenjança de Scipio, senti la Ciutat Romana, per la sua gran desconexença. E jur, per lo deu Ercules,

que maior fon la uenjança del dit Scipio, que de Curiola; car aquell comogue e feri la dita Ciutat ab paor, e aquest ab uergonya; e apparech gran fermetat e uirtut de coratge en lo dit Scipio, car no feu querimonia de la Ciutat Romana, fins apres de la sua mort.

C. IIII.—Los mals que sesdeuengueren al germa del dit Africa, li pogren *esser plaer e solaç, en [f. 79 b] esguart de les aduersitats quel dit germa seu passa; car, apres que hac uençut lo rey Antiocho, e subiugada Asia al imperi del Poble de Roma, e rebuda la honor triumphal, acusat de ladronici, que hauia comes en les coses del ben publich, mana lo Poble desconexent que fos posat en lo carcer.

C. V.—Lo derrer Africa, axi com no fon de menor uirtut quel maior e principal Africa, per semblant forma no fon maior ni mes benahuyrat en la mort; car, apres que hac destrohides e aterrades dues ciutats, ço es, Cartayna e Çamora, que donauen guerra al Imperi de Roma, tornant a la dita ciutat, troba en la sua casa lo ladre robador e destrohidor de la sua uida; car fon mort per los Graccos. E no troba, en la cort on era el loch del juhi, algun punidor o uenjador de la sua mort.

C. VI.—¿E qui es qui ignore en quina forma Scipio Nasica meresque hauer tanta de laor, en temps de pau, com los dits Africans menant la guerra ab perilloses armes per lo ben publich? Qui, com vees la cosa publica posada en tanta oppressio, per la man cruel de Tiberio Gracco, que ja tenint li la dita ma al coll fos a perill de morir, no lay jaqui ofegar. Empero, lo dit Scipio, veent que per la iniga estimacio que hauien los ciutadans de les sues uirtuts, li portauen gran enueja e maluolença, sots titol de missatgeria anassen a vna ciutat dita

Pergamo, la qual ciutat es en Lombardia; e lo temps que sobra de la sua vida, fini aqui, sens algun desig de la dita Ciutat de Roma desconexent.

C. VII.—En aquell mateyx nom dels damunt dits Scipions, me gire em regire; car encara no he [f. 79 c] tractades totes les querimonies de la gent dita *Cornelia. On, com Paulo Lentulo, hom generos, molt gracios e singular amador del Poble de Roma, se oposas contra Gayo Gracco, qui feya sedicions e aualots en la dita Ciutat, combatent se ab ell e ab los seus, en vn munt qui es prop de Roma, apellat Aduentino, e rebent diuerses nafres en lo seu cos en aquella cruell batalla, uençes e fes fogir lo dit Gracco, rebe mal premi o guardo, e males gracies del benifet que feu a la dita Ciutat, retinent e conseruant les sues leys, ab pau, concordia e libertat; car no poch obtenir que moris en la nostra Ciutat Romana. Car, forçat per enueja e persecucions daquells qui regien Roma, empetra ab lo Senat que fos trames missatger en Cicilia, e feent demanda als Deus inmortals que null temps tornas al Poble desconexent; la qual, per sos merits, obtengue: amassen en Sicilia, on, viuint per algun temps, apres mori; segons la demanda que hauia feta als Deus.

C. VIII.—E donchs, los dits .v. Cornelis son exemples manifests de la Ciutat de Roma desconexent en lurs aduersitats, e persecucions, e uolenterosos exellaments. E no foren ells sols, ans recitare encara, en quina forma, com vn hom qui era Mestre de la caualleria, appellat Mala, hagues uençut e mort Espurio Melio, qui tractaua que fos Rey de Roma, pel bon seruir quel dit Mala hauia fet als de la Ciutat de Roma, guardant e defenent lur ampla libertat, fon exellat per sentencia publica dels dits Romans.

C. IX.—Axi com nosaltres deuem proseguir, recitant ab laugera querimonia la pensa del Senat, que, en les dites desconexences, fon somoguda axi com vna soptosa tempestat; axi mateyx, per lo *contrari, les desconexences dels homens sin- [f. 79 d] gulars deuen esser posades e recomptades ab molt maior indignacio; car, com gran multitut de poble comunament no delibere, ans, les mes uegades faça tot quant fa ab aualot, e les persones en singular hajen temps e loch dauer consell e plena deliberacio; lauos, com deliberadament, per lur crueltat, lexen la misericordiosa pietat, deuen esser mes represes e reprouades en lurs desconexences. O, ab quina pluja ni ab quins uents e tempestat de paraules, mereyx esser soterrat e ofegat lo cap de Sextilio! Qui, com fos estat defes curosament e diligent per Gayo Cesar, dun crim greu, del qual era malmirent, e lo dit Cesar, per temps seguent, fos exellat, e sentenciat a mort si fos trobat, per la crueltat de Cinna quis hauia occupada forciuolment la senyoria del ben publich; pensant se lo dit Cesar esser segur de mort, si uenia en poder del dit Sextilio, al qual hauia ajudat en semblant cas, anassen a la sua casa; e, trobant lo sobre taula, dix li que uenia ab gran confiança a ell, esperant ne ajuda per lo benifet qui en semblant cas li hauia fet. Lo qual Sextilio, axi com a persona sobiranament desconexent, feent separar lo dit Cesar de les sacrades amistats de la sua inigua taula, e feent lo gitar forciuolment dels altars de refugi de les sues maluades cambres, no li uench en orror deliurar lo a Cinna, cruel enemich seu; qui de continent lescapça.

Valeri: Posa per cas que la fortuna publica hagues fet arribar a la casa daquest Sextilio vn enemich seu, qui, gitant se als seus peus, lo soplicas

ab lagremes que li hagues merçe e que li uolgues ajudar; ¿not dona vijares que fos cruel sil foragitaua de si meteyx? Certes si, car aquells qui hauem en [*f*. *80 a*] *hoy per les iniuries quens han fetes, com los ueem constituits en miseria e tribulacio nos son retuts amables e graciosos. Uejes, donchs, la maluestat de Sextilio, car no liura en les mans cruels de Cinna son enemich, ans son patro e singular conseruador de la sua uida. E siu feu per pahor de morir, no era digne de vida; siu feu per esperança de premi, o per diners, sobre digne era de mort.

C. X. —Passar vull a recomptar vn fet de gran desconexença, que fon quasi en totes coses semblant al damunt dit. On, com March Cicero, a prechs de March Celio, hagues defes, ab gran diligencia e marauellosa eloquencia, Gayo Pompilio Lenato, qui era de la terra dita Picina, el hagues remes saul e segur a sa terra; com, empero, molts e diuerses clams fossen fets contra ell, per que la sua vida estaua molt duptosa e perillosa, esdeuench se, apres de temps, quel dit Pompilio, no agreujat per March Cicero de fet ni de paraula, anassen a March Anthoni, mogut per sa propria malicia, demanant que, com ell hagues ja exellat e bandejat a March Cicero, quel uolgues trametre contra March Cicero, feent lo execudor per escapçar lo. E com ell hagues empetrada la cruel e abhominable actoritat, ana cuytadament, ab gran goyg e singular, a la ciutat dita Gayeta, e prenent lom de gran dignitat, qui deuia esser tengut en gran reuerencia per lo dit Pompilio, e aço per la gran diligencia que hac en la sua defensio lauos com era hom de gran dignitat e de honorable ofici, feu li posar lo coll al escapçador, e, ab sa gran crueltat, leua de les espatles aquell cap qui era bellea de tota eloquencia o parleria romana, e

seguretat de pau uirtuosa, la qual mantenia en la dita Ciutat, ab repos singular. E, prenent lo dit cap, portant lo sen axi com si hagues *obtengudes grans [*f.* 80 *b*] e precioses despulles dels enemichs, tornassen ab goyg a la dita Ciutat de Roma; e com ell sen anas, carregat daquell carrech tan cruel, no li uench a la pensa que aquell cap sen portaua, lo qual hauia parlat e pregat per lo seu cap propri.

Valeri: No ha letres al mon que sien sufficiens a rependre e condempnar la singular maluestat del dit Pompilio; car no resta algun altre Cicero, qui sia soficient a planyer e plorar dignament la mort del dit Cicero, qui fon lo pus bell parler que null temps hagues Roma.

C. XI.—O, gran Pompeyo! nom se ab quina guisa parle de tos fets, car duna part mire la tua gran e ampla fortuna, la qual ab la sua fortalea se hauia occupades les mars e totes les terres; e daltra part me recorde que la ruina o destruccio de la dita fortuna fon en tant maior que no fon la sua prosperitat, que la mia ma no seria sufficient de posar ho per escriptura. Mas empero, per be que nosaltres nos callem la mort de Gneo Carbo, qui, com tu fosses de edat de .x. a .xii. ayns, defene los bens quet peruenien de ton pare, prenent te sots la sua guarda e defensio, per tots temps romandra en les penses dels homens, ab queacom de reprehensio tua, en quina guisa lo dit Carbo mori a manament teu espres; en lo qual fet de gran desconexença, donist entendre que mes volguist satisfer a la fauor de Lucio Scilla, que a la tua propria uergonya.

C. XII.—Ia per aço, com nos hauem atorgades e confessades nostres desconexençes, nos deuen enfellonir ni comoure les altres ciutats contra nosaltres; car los Cartaginesos exellaren Anibal, qui,

per lur defensio e victoria, especeja e uençe tants emperadors e tantes hosts nostres, que si hagues [f. 80 c] sola*ment morts tants cauallers, li fora estada gloria singular.

C. XIII.—No poch engenrar la ciutat de Lacedemonia hom millor ni mes profitos al ben publich, que fon Ligurgo; en tant, que com lo deu Apollo fos enterrogat de la perfectio del dit Ligurgo, diuse quel dit Apollo respos «que no sabia ja si posaria »aquell hom en compte dels Deus, o dels homens». Empero, ni la entegritat de uida del dit hom, ni la constant e leal amor que hac al ben publich, ni les leys santes les quals ordena, no li pogren esser en ajuda, per defensar lo quels ciutadans no li fossen contraris; en tant, que ades uolent lo apedregar, ades gitant lo de la ciutat ab aualot e furor del poble, ades ab persecucio e furor de homens singulars, a la fi ell fon exellat de la dita ciutat de Lacedemonia.

Valeri: O! ¿e que faran les altres ciutats, com aquesta Lacedemonia, ques atribueyx gran laor de fermetat, de atemprança e de singular prudencia o sauiesa, sia estada tan desconexent a hom tan uirtuos, qui merexia que li fos feta tota honor?

C. XIIII.—¿E tol gran laor e fama als Athenienses, aquell virtuos hom apellat Thesea? Certes hoc, car cellauos, o no sera res la ciutat d Athenes, o no sera tan excellent. Car, com los ciutadans de la dita ciutat fossen dispergits hi escampats per diuerses parts, aquest Thesea los recolli en vna ciutat sua propria. E, com lo poble dels dits Athenienses visques agrestament e rusticana, donali forma e manera de gran hi excellent ciutat. *Item:* aquest mateyx, com fos hom joue, qui enuides era de edat de .xx. ayns, delliura la ciutat de Athenes

de la cruel senyoria o del insupportable trahut, a que la obliga lo rey Minoys. *Item:* aquest Thesea abaxa la desfrenada superbia de la *ciutat dels Te- [*f. 80 d*] bans. *Item:* aquest meteyx dona riqueses e diners als fills de Hercules, e aterra, ab la sua man dreta poderosa e ab lo seu coratge uirtuos, tota cosa que fos viciosa, iniga e dampnosa al ben poblich. Empero, no contrastant aquests beneficis, fon exellat per los de Athenes en la menor ylla de Ciros, on los seus ossos foren soterrats.

C. X[V].—Semblant se feren los Athenienses, de Salon, hom uirtuos e gran philosof, lo qual dona axi profitoses e uirtuoses leys als Athenienses, que, si haguessen uolgut vsar daquelles continuadament, hagren obtengut perpetual imperi o senyoria. Lo qual Salon recobra la ciutat dita Salamina, la qual era presa per los Lacedemonians, ques disponia o se apparellaua per fer guerra singular a la ciutat de Athenes. *Item:* lo dit Salon conech, primer que algu, la tirannia, la qual tractaua de occupar se amagadament Pisistrato; e aquest fon sol qui gosa dir e metre auant, ab sa uirtuosa audacia, que aterrassen a força darmes lo poder del dit Pisistrato. E, no contrastant los dits benifets, la ciutat d Athenes li fon axi desconexent, quen la sua uelesa hac a fogir a la ylla de Xipre, e no poch esser soterrat en la ciutat, la qual per los seus grans merits li era tan obligada.

C. X[V]I.—Mils se foren haguts los Athenienses enues Melchiades, sil haguessen trames en exili apres que hac uençut .ccc. milia perses com pres la ciutat dita Miratona, que com lo feren morir, ferrat hi encadenat en lo carcer. E nols fon assats de mostrar la dita crueltat, enues lom al merit del qual eren tant obligats, ans encara, no lexaren quel cos

[*f. 81 a*] del dit Melchiades, tan cruelment *mort, fos liurat a sepultura; fins quel seu fill, apellat Cimon, entra en lo carcer on era detengut lo seu pare, e fon ligat e ben ferrat.

Valeri: Lo fill daquest tan gran princep, qui, en temps esdeuenidors fon Duch molt honrat e uirtuos, se poch gloriejar que de la heretat de son pare aconsegui solament lo carcer escur e les dures cadenes.

C. XVII.—Per semblant forma ne pres a Aristides, qui era tengut per lo pus just hom de tota Grecia, e per singular espill de tota continencia; enpero fon exellat de la ciutat de Athenes.

Valeri: O, benauenturades Athenes, qui, apres lexili daquest tan gran hom, han pogut trobar ciutada, axi bon hom e amador de la cosa publica, com fon aquest, ab lo qual mori lauos tota santedat.

C. XVIII.—Temistodes es singular e manifest exempli daquells qui han experimentada la gran desconexença de lur ciutat propria; car, com ell hagues tant zelat per la ciutat de Athenes, que la retes generosa, poderosa, riqua, habundant, feent la senyora e principessa de tota Grecia, per temps esdeuenidors la senti axi fortment enamiga, que li fon necessari de fogir, e uenir a merçe e misericordia de Xerses, lo qual, a fort breu temps passat, hauia destrohit e uençut en fauor de la dita ciutat de Athenes.

C. XIX.—Phocion, qui fon singularment instruhit en dues uirtuts que fan lom amable e molt huma, les quals son clemencia e liberalitat, no solament fon posat en la creu per los Athenienses, a la qual mort lo sentenciaren, ans encara, apres la sua mort, no troba alguna gleua de terra, en tota la regio o partida de Athenes, ab la qual los ossos del dit

Phocion fossen cuberts; car, a manament dels regidors de Athenes, *fon gitat fora els termens de la [f. 81 b] dita ciutat, dins los quals hauia viscut, axi com a marauellos e profitos ciutada.

C. XX. — E donchs ¿quina cosans ueda que no esmem e jutjem esser oradura e follia, publica e manifesta, que, ab sobiran e termenat consentiment, les uirtuts sien punides axi com si eren vicis e greus maluestats, e los beneficis sien reguardonats ab iniuries? E, com aço sia en totes terres abhominabla cosa, empero en la ciutat de Athenes era crim mes intollerable, en la qual era instituida ley que punia los desconexents. E, certes, dretament fon instituida la dita ley, car tota persona qui, per sa negligencia, no ret guardo e gracies al hom qui ho mereyx per sos actes uirtuosos, tol e destroex la mercaderia del benefici, que esta en donar hi en rebre; sens la qual la vida dels homens no poria durar. E donchs, com merexen grans reprehensions aquells qui, com haguessen justs drets e inigues maneres de viure, mes han volgut vsar de ses males costumes, que de la santedat de les leys! E certes, si per la prouidencia dels Deus se pogues fer que aquests tan excellents homens, de la mort dels quals he parlat en los precedents capitols, per vigor de la ley feta contra los desconexents, uolents ne hauer uenjança mudassen e transportassen la lur terra en altra ciutat, la qual cosa fora justa, ¿e no hagren retut aquell poble ingenios en tot mal e garrulos, mut e sens lengua? Certes, si. O, ciutat d Athenes! aquells teus fochs, qui hauien discordia entresi, en aquell temps en que hac dins tu tanta diuisio, quells cossos dels homens morts se leuauen a combatre, e, com per los del teu poble fossen posats en vn gran munt de lenya per cremar, les flames se departiren, axi

[*f. 81 c*] com si fossen gent darmes, es com*batien la vna ab laltra, aquets fochs discordants, e les petites e mig derroquades cases que departien e diuisien la tua pau, son fets goyg e fortalea de Grecia. Auet que en la ciutat dita Miratona, resplandexen les victories que haguist dels Persienchs; son comptades en tu la destruccio de dues ciutats, que eren apellades Salamin e Arthemisio, e les diuerses uegades que fon uençut lo rey Xerses, ab les mans vigoroses del[s] teus cauallers, e los castells els fortalicis que edificaren. E, responme: ¿aquets tan vigoroses que han fet les damunt dites obres, on visqueren e on jahen? Certes, tu, desconexent, has fet que Thesea sia soterrat en vn petit esqueyx de roqua; e que Melchiades moris en lo carcer; e que Cimona fos encadenat ab les cadenes on mori son pare; e que Themistodes, com fos uençedor, ques agenollas dauant los peus de son enemich; e que Salon, ab Aristides e ab Phocion, fogissen de lurs cases e de lur propria ciutat. Empero, com tu, maluadament e inigua, dispergisses o escampasses les cendres dels cossos dels dits ciutadans teus, honrist tant los ossos de Diopedis, qui mata son pare e conech carnalment sa mare, quel fist soterrar en lo carrer de sauiesa, dit Ariopago, qui es loch honrable on se legia la sciencia dels Deus e dels homens; e, posant los dits ossos en la pus alta partida hi en los pus segurs lochs de la torre de la deessa Minerua, que uol dir sauiesa, e aqui donant los singular honor, cols los axi com si fossen algunes coses santes e sagrades; on apar quels mals daltri te son
[*f. 81 d*] pus graciosos e mes acceptables quels teus *bens. E donchs, lig la ley quet te estreta ab fort sagrament, e ueuras que, per ço com no has uolgut retre deguts premis a les persones que ho merexien, has

sostengudes dignament les penes de la ley que manaua punir los desconexents, passant ne tu justa purgacio. Jo ueyg que les ombres, mudes de la mort, dels damunt dits homens uirtuosos teus, callen constretes per necessitat, car no poden parlar. Mas, la lengua de les gents, ques licenciada de parlar, no calla ni cessa de dir les desconexençes de Athenes, a qui non membren los benifet[s] rebuts.

Mas, lexem nos de tractar dels desconexents, e parlem de les gents piadoses, car molt mes ual detenir lo temps en cosa fauorable e graciosa, queu materia odiosa. Venits, donchs, a nostres mans, los desigs e diligencies dels pares, plens de prosperitat, e acostats vos, fills e filles engenrats ab senyals benauenturats, qui hauets tant fet que vostres pares sien ajudats per vosaltres qui sots engenrats, per quels placia engenrar mes fills en temps esdeuenidor.

Titol iiii. De la pietat que hagren los fills als pares e mares

C. I.—Coriola, hom de gran coratge e dalt consell, a qui, per los seus grans merits, era molt tenguda e obligada la cosa publica, com inigament fos condempnat a exili, fogissen als Volschs, qui cellauos guerreiauen ab los Romans; los quals Volschs lo reberen ab gran honor, car en tot loch la sua uirtut era estimada esser de molt gran preu. Adonchs aquest, qui era uengut en la dita terra per cerquar loch on samagas, per la sua uirtut meresque quen breu temps hi obtengue lo sobiran [*f. 82 a*] imperi, *don sesdeuench, pus quels ciutadans de Roma no volgren aquest per profitos e digne Emperador, quel sentissen el experimentassen contra Roma, Duch hi enemich capital. Hoc, en tant que, com moltes uegades, desbaratades les nostres hosts de la caualleria de Roma, de les quals hac diuerses victories multiplicades, estrengue tan fort la dita Ciutat de Roma, que, tenint la assetjada, acostas ab los Volschs fins als seus murs. Per la qual cosa, aquell fastijos poble e ignorant en estimar los seus bens, qui no volch perdonar al dit Coriola, qui, segons la sua falsa opinio, era malmirent, fon necessitat o forçat de suplicar al seu exellat; car trameteren al dit Coriola missatgers, e no pogren res obtenir; trameteren li apres los sacerdots ols preueres, ab les insignes sacerdotals, ço es, uestits axi com a preueres, e tornaren sen buyts. Per la qual cosa marauellauas lo Senat, tremolaua lo poble, els

homens e les dones gemegauen e plorauen hagrament, per la destruccio ques uehien molt uehina o acostada. Cellauos, Ueturia, mare del dit Coriola, prenent en companyhia sua Uolumnia, muller del dit Coriola, e menant sen ab si los fills del dit Coriola e de la dita Volumnia, anassen a la host dels Volschs; e com Coriola entengue que sa mare e sa muller, ab sos fills, e ab altres matrones de Roma, uenien a ell, per suplicar que hagues merce dells e de la patria on ell era nat, fon esbahit fortment, e, axi com a hom torbat e fora de seyn, leuas de son siti, e isquels al encontre, per abraçar sa mare. Mas, com ella lo uee uenir en ues si, mudada de pregaries en ira, posant li la ma als pits, dix les paraules seguents: *«Abans que tut acostes a mi [f. 82 b] » em abraçes, yo vull saber si son uenguda a fill o » a enemich, e si yo, dins les tues tendes, son mare » o catiua. A ço ma menada uellea malhuyrada: que » yo primerament taia vist exellat e bandejat, e pux » robador hi enemich. ¿E com has tu gosat robar, » pendre ni guastar aquesta terra quet engendra et » nodri? ¿Com es pogut esser, jatsesia que tu uenguesses ab coratge irat hi enflamat, que, com » entrist en aquestes encontrades, not sia cayguda » la ira, e no haien cessat les tues grans menaçes? » E, com Roma fon dauant tu ¿com no dehies entre » tu meteyx: Dins aquets murs son mos alberchs » e mes cases secretes, hi en aquelles son ma mare, » ma muller e mos infants? Se de cert que, si yo » not hagues engenrat, Roma no fora guerrejada; e » si yo no hagues parit fill, yo, franqua, morira en » patria franqua. Mas ja aço nou dich per mi, car » no pusch soferir alguna cosa quen vinga en dampnatge, que no sia a tu mes vituperable, que a mi » miserable; e, axi meteyx, que yo no pusch esser

» longament catiua, per raho de ma gran uellea. » Mas, pren te guarda daquets quit son presents, » ço es, de ta muller e de tos fills, als quals, si tu » procehis mes auant, conuendra de sostenir mort » ans de lurs dies, o almenys de romanir en longa » seruitut.» E, com Veturia hac dites aquestes paraules, abraçala Coriola, dient li, ab ueu quasi plorosa: «O, mare mia! uençuda e aterrada has la mia » ira; per que, aquesta patria que mes molt ofesa » e odiosa, don a les tues grans pregaries.» E tan tost feu partir daqui les sues gents darmes, que tenien assetjada Roma.

Valeri: Adonchs lo coratge, qui era ple de dolor [*f. 82 c*] per la *iniuria que hauia rebuda, e de sperança de la uictoria ques uehya ja en ses mans, e de uergonya si lexaua la cosa que hauia començada, ple de pahor de mort, fon buydat de totes aquestes coses, per la uirtut de pietat; car lesguart sol duna mare, muda la guerra cruel en pau de gran salut.

C. II.—Aquesta matexa pietat arma lo sobiran Africa, inflamant lo ab totes ses forçes; qui, com no entras anuides en edat de puericia, ias mes en lo camp de la batalla, per fer socos e ajuda de tota sa vigor a son pare, qui de fet guerrejaua ab Hanibal. Car, com lo dit pare seu estant Consol, se combates ab Anibal, prop dun riu dit Ticino, e com per los senyals e la fortuna, que eren contraris, ell fos greument nafrat, posas lo dit Africa dauant son pare, defenent lo que no moris. E nol pogren empatxar ni la pueril edat, ques molt flaqua, ni la poqua experiencia que hauia en fet darmes, ni la fortuna contrariosa de la batalla, qui era contra si, ni la pahor de Anibal, qui era antich caualler e molt exercitat en armes, que no sen reportas dues glories daquell camp, ço es: la vna

corona, que hauia defes lemperador de mort; la segona, son pare.

Valeri: Aquests tan generosos exemples rebe la Ciutat Romana en les sues orelles, car solament los sabe per hoyda; mas lo primer exemple de Coriola, veu ab seus propris vlls.

C. III.—Pomponio, qui era Tribu, ço es defenedor del Poble, cita Lucio Manilio Torquato, asignant li dia cert que comparegues dauant lo Poble, accusant lo de dues coses: la primera, que hauia tengut ultra vn any lofici del Corsolat, prenent color per la guerra que hauia menada contra los Equins; segonament, *que com ell hagues vn fill, [f. 82 d] qui era molt ben dispost a exercici darmes, quel dit pare, en dampnatge del ben publich, lo agreujaua, occupant lo en obres rusticanes, tolent lo als vsos publichs de caualleria. La qual accusacio sentint Maulio, hom joue, fill del dit hom citat, del qual lo dit Tribu inculpaua lo pare, anassen a la Ciutat demantinent, postposada tota dilacio, hi entrassen hora de prima en la casa del dit Tribu. Lo qual, pensant se que fos vengut per denunciar los crims de son pare, per lo qual era tractat asprament e dura, feu tot hom exir de la cambra, per mils menar a conclusio lo juhi que hauia començat, no uolent quel dit joue li parlas dauant testimonis. E com aquest joue, fill del dit Lucio, se uee en cas e loch de gran oportunitat per fer aço que tenia dins son proposit, trague lo punyal que tenia amagat, e posal als pits del dit Tribu, feent li reuocar, ab menaçes e ab terror, tot quant hauia enantat contra son pare, forçant lo de jurar que reuocaria e lexaria la accusacio de son pare. E axi delliura lo dit Torquat, pare seu, que no fon citat, ni hac a respondre en la dita causa.

Valeri: Digna es de comendacio la pietat quels fills mostren e fan als pares graciosos e benignes; mas aquest Maulio, tant com hac pare molt aspre e dur, tant aconsegui maior laor de ajudar li, com fon posat en perill; al amor del qual, fora lamor natural, nol inclinauen afallachs ni plasenteries quel dit pare li fes, ni consolacions que li donas.

C. IIII.—De la damunt dita pietat hac enueja, uolent la resemblar, March Cocta, qui, en aquell dia quel rebe ab gran solempnitat la uestidura quera dita toga, tantost com deualla del Capitoli, de- [f. 83 a] nun*cia Gneo Carbo, per lo qual son pare era estat sentenciat; e feent lo comparer dauant lo juhi, e accusant lo de diuerses crims, lo feu condempnar; en la qual obra mostra gran engihn, en hom de tanta jouentut.

C. V.—Lactoritat paternal fon axi ben poderosa a regir Gayo Flaminio; lo qual, com fos Tribu, ço es defenedor del Poble, e contra uolentat del Senat qui hi feya singular força e gran contrast, promulgas la ley en la qual licenciaua, quel camp don fogiren los Francesos uençuts com tenien assetjada Roma, que fos departit egualment entre tots, com empero lo Senat hagues ordenat quen perpetual memoria romangues entegre, nos uolch estar lo dit Flamineo del proposit que hauia començat, ni per prechs, ni per menaçes del dit Senat; ans, hi contrastaua molt rigorosament. Entant que, com li diguessen que si uolia axi fortment perseuerar en aquella sentencia, que ordenarien gent darmes que iria contra ell, non teme res, ans sen puja sobre lo loch on se promulgauen les sentencies, lo qual era fet de prohes de naus; e com ell ja començas de promulgar la dita ley, lo seu pare pres lo per la ma, e tantost, a manament del dit pare, deualla

del dit loch. De la qual cosa nos segui alguna reprehensio ni murmur, ni fon repres per lo Poble de la promulgacio de la ley; la qual hauia lexada, a manament de son pare.

C. VI. — Grans son les damunt dites obres, e de singular pietat humanal e baronil, que pertany als homens. Mas, nom se sil fet de Claudia, uerge de la deessa Uestal, fon molt pus animos e mes valeros quels damunt dits. La qual, com uees vn dia que, com lo seu pare anas sobrel seu carro triumphal, a qui era feta la sobi*rana honor, que [*f. 83 b*] vn Tribu del Poble lempatxaua, retenint lo forciuolment, no lexant lo passar auant, deualla soptosament del temple, on estaua seruint a la deessa Uestal, e, posant se entrel pare el dit Tribu, vençe la gran potestat del dit Tribu, quera inflamada hi encesa per gran hoy hi enamistats. Adonchs, lo pare daquesta uerge sen porta la honor del triumphe al Capitoli, e la dita filla sua sen porta altre triumphe o victoria al temple de la deessa Uestal. E no pot hom be clarament determenar a qui daquests deu esser donada maior lahor, ho al pare qui la merexia, per la victoria per ell obtenguda, ho a la filla, qui fon acompanyada de tan gran pietat.

Valeri: O, fochs sobre antichs, qui procehits de les flames eternals dels Deus inmortals! Vullats me perdonar, e atorgats me venia e merce, si yo, partint me del vostre molt sagrat temple, del qual he recitat en aquest capitol, conuertesch lo tractat de la nostra obra a vn loch de la nostra Ciutat; al qual recitar me mou, mes necessitat, que alguna bellea ni graciositat del dit loch, lo qual es vn greu carcer. Mas, se de cert quel preu de la molt cara e humanal pietat, no es fet vil per alguna crueltat e aduersitat de la fortuna contrariosa, ni es enlegit per algunes

suczures; ans, tant es pus cert lo dit preu de humanitat, com ha maior experiencia de miseria.

C. VII.—Com lo Pretor o gouernador de la nostra Ciutat hagues sentenciada a mort vna dona generosa, de gran sanch, feent la venir dauant la cadira del juhi, donant contra ella capital sentencia, liurala al alguatzir, manant li que la fes matar dins lo carcer. Lo qual, com la hagues rebuda lo carçeller, mogut de misericordia, no la volch ofegar [f. 83 c] *tantost; e, per aleujar li la pena, lexauali entrar la filla sua propria, empero escodrinyauela be com hi entraua, en guisa que noy metes alguna vianda, ymaginant que moris de fam. E, com fossen passats molts dies, e la dona no moris, marauellant se quina cosa era que la dita dona era sustendada per tan gran temps, sens alguna vianda, obserua diligentment lentrada de la filla, uolent veure que feya ab la mare; e uee que la filla, trahent se la mamella del si, aletaua la mare, tolent li la fam ab ajuda e benefici de la sua let. La qual cosa de tan marauellosa nouitat, peruench del carceller al alguatzir, del alguatzir al gouernador, del gouernador al poblich consell, e impetra remissio de la sentencia de mort quera donada contra la dita dona.

Valeri: O, e quina cosa es que no penetre e que nos pense la uirtuosa pietat! La qual troba dins lo carcer nouella guisa e manera per sustentar la vida de la mare propria. O, e quina cosa es tan inusitada, quina cosa es tan nouella e menys hoyda que aquesta, ço es, que la mare sia alletada ab les mamelles de la sua filla propria! Pensar sia hom que aço fos contra natura, sino que amar lo pare e la mare es la primera ley de natura.

C. VIII.—Semblant pietat se recita duna dona, apellada Ruis; car, com lo seu pare, dit Cimona,

fos uengut a semblant sentencia de mort, e posat en semblant custodia del carcer, com fos constituit en los derres dies de la sua vellea, posal se sobrels pits, alletant lo axi com si fos infant dun ayn.

Valeri: Estan esbahits e marauellats los vlls dels homens, com miren la ymatja que pintaren en memoria daquest fet; e los fets antichs renouellen ab lur admiracio, la *condicio e natura de la cosa ques [*f. 83 d*] presencialment als vlls mostrada, creents quasi los homens, mirar uerdaders cossos vius, en aquells muts lineaments o departiments dels membres, de les ymatges pintades; la qual cosa es moltes uegades necessaria a la nostra memoria, ques recorda dels fets antichs, com mira la pintura e les letres qui li presenten les coses molt antiguades, axi com si li eren presents.

C. IX.—O, Cimona, del qual he parlat en lo titol dels desconexents, en lo .xvi. capitol, not vull embolquar en silenci de oblit, qui no duptist de comprar sepultura al teu pare, ab les dures cadenes en les quals te metist uolenterosament, per tal que ton pare no fos priuat de sepultura! E, jatsesia que tu escapasses de les dites cadenes, e apres dalgun temps fosses promogut, axi com honrat ciutada, e fosses fet Duch e capita, empero maior honor aconseguist en lo carcer, quen la cort, on rebist grau de honorable promocio.

Valeri: Les altres uirtuts porten ab si gran admiracio; mas la uirtut de pietat mereyx aconseguir singular amor de totes gents.

C. X.—Yo compendre en la mia memoria uosaltres dos, germans, lo coratge dels quals fon molt pus noble que linyatge don uenits. On, com uosaltres siats nats en Espanya, de gent fort minua e pobra, donant la uostra vida per trobar sustentacio

de viandes a uostre pare e mare, finas la dita vida uostra molt gloriosament e uirtuosa, car fes pacte e couinença ab los fills de Paciet, lo qual mata Epasto, tiran, que si ells donauen .xii. milia diners, dels quals apres uostra mort se sustentassen vostre pare [*f. 84 a*] e mare, que uosaltres *matariets lo dit tiran; e no solament hagues audacia de gosar tractar crim tan notable com era aquest, ans encara, posant lo fet en execucio, sots morts baroniuolment e molt generosa, e, ab aquelles uostres vigoroses mans, hauets obtengut venjança als fills de Paciet, e pena a Epasto, e vianda per sustentacio de vida a vostre pare e mare, e a uosaltres mort singularment gloriosa. Mas, encara viuits en los vostres sepulcres, per la memoria loabla que roman de uosaltres, qui jutjas que mes valia sustentar e conseruar la vellea de vostre pare e mare, que sperar la vostra.

C. XI. — Molt pus manifests son los exemplis dels germans ques seguexen, que no lo damunt dit; e aço per la prouincia de Grecia, ques molt pus nomenada que la d Espanya; en la qual prouincia de Grecia foren .iiii. germans, ço es, Cleobis e Bito, Phinomo e Anaphas; los primers del quals portaren lur mare al temple de la deessa dita Juno, e los segons, com lur pare e mare fossen en les flammes de Mont Gibell, qui es en Cicilia, la vn dells pres lo pare a costes, e laltre la mare, e passaren per mig de les flames, e nols cremaren vn cabell, per poch que fos, e portaren los en loch segur. Empero alguns daquests no hagren proposit de morir per la vida dels pares e mares.

Valeri: Jo, en aquesta recitacio, no tolch res a la laor de Grecia, ni enfosquesch ni minue la gloria de Mont Gibell; si bem do lum de conexença al exempli d Espanya, lo qual fon de gran pietat,

quera escura e fosqua per la ignorancia de les gents.

C. XII.—Per semblant forma, vull retre als Scites volentarosament testimoni de gran pietat. On, com Dario, *ab tot lo poder del seu regne, [*f. 84 b*] vengues a pendre la terra dels dits Scites, hi ells, tirant se atras apoch apoch, fossen ja peruenguts a les derreres solituts de lur terra, enterrogats per legats quels trames lo dit Dario, quant darien fi a lur fuyta, o quant començarien de combatres, respongueren «que ells no hauien viles, ni ciutats, ni » camps conreats, per la defensio dels quals los » conuengues combatre; empero que, com uen- » drien als monuments o sepultures de lurs pares, » sabrien e sentirien en quina forma se solen combatre los Scites».

Valeri: Ab aquesta vna paraula, de tan gran defensio e honor de lurs pares, la gent estranya, saluatge e bestial se reeme de tot crim de crueltat e inhumanitat, la qual solen hauer les besties saluatges. Adonchs, la primera e marauellosa natura de les coses creades, es maestra de la uirtut de pietat, la qual no ha obs de necessitat, ni paraula, ni usança de letres; car, ab ses propries forçes e uigors, sens algunes paraules, aboqua hi escampa en los pits e coratge dels fills, la caritat o amor dels pares e de les mares. E donchs, si tot aço fa natura ¿a que aprofita la doctrina o lart? Certes, la doctrina no fa los engiyns naturals dels homens millors; bels fa mes auisats, car la uirtut molt millor e pus perfeta nayx en sa natura, en tant, que nou poria fenyer axi perfeta doctrina, art ni escriptura. E ¿qui ensenya als Scites, homens siluestres, qui anauen uagabunts per los boscatges e habitauen en les caues e amagatalls de les silues, viuints, axi

com a besties feres, del bestiar que prenien e troceiauen com a lops, que axi responguessen al rey Dario?

C. XIII.—Aquesta mateyxa pietat instrui lo [f. 84 c] fill del rey Cresso, mut a natura, *donant li ueu e paraula a defensar la uida del seu pare. On, com los de la ciutat dita Sardis fossen presos, ensemps ab la ciutat, per Ciro, rey dels Perses, e vn dels dits perses, qui no conexia Cresso ni sabia que fos Rey, anas contra ell ab gran furor per matar lo, cellauos lo dit fill, axi com si li fos oblidat de esser mut e sens paraula, la qual natura li hauia tolta lo primer dia que nasque, cridant altes ueus al perse qui uolia matar son pare, dient «que no fes, car » Rey era», feuli tornar lo coltell en la bahina, lo qual tenia ja a la gola del dit rey Cresso.

Valeri: Aquest qui, del dia de la sua natiuitat ença, era uiscut mut, asi meteyx, en la necessitat que hac la salut de la uida del seu pare, parla clarament e perfeta.

C. XIIII.—Aquesta meteyxa caritat piadosa, en la guerra de Italia arma vn joue hom punienc, qui era dit per sobrenom Pulto, ab tanta uirtut de coracge e vigor de cos, que, com ell fos Capita de la ciutat on habitaua, la qual tenia encircuida e assetjada vn Emperador roma; qui, com li mostras son pare, lo qual tenia pres, enreuironat e guardat ab gran gent darmes, dient li «que si no li liuraua » la ciutat, que loy mataria dauant, a mort cruel», isque lo dit joue, ab sobirana audacia, e pres ell tot sol lo seu pare, hom molt uell, de les mans dels dit[s] cauallers.

Valeri: De dues pietats deu esser loat lo dit joue: la primera, com delliura lo pare; la segona, com no liura la ciutat.

Titol v. De pietat que hagren vns germans daltres

Apres de la beniuolencia ques de fills a pare e mare, te lo primer grau o loch lamor ques entrels germans; car, *axi com justament lo primer vincle [f. 84 d] damor ue per hauer rebuts molts e grans benifets, axi per semblant lo pus prohisme vincle, apres del damunt dit, deu esser jutjat entre aquells qui ensemps reben lo benifet dun loch meteyx. O, e com es plena de copiosa suauitat aquella recordacio, com yo dich, entremi meteyx: «ans que yo nasques » habitaua en aquell uentre en que mos germans han » estat; en los breçols meteys passi lo temps de la » mia infantea; aquests que ells apellauen, he apellats » pare e mare; vna meteyxa cura e diligencia han » haguda en nodrir a mi e a ells; egual gloria e ho» nor he tret de mos antichs predecessors»! Certes, cara deu esser la muller, los fills dolços, los amichs goiosos, los cunyats acceptables; mas, per tal com son coneguts apres de la conexença ques entrels germans, no es beniuolencia al mon, que deia tolre la primera caritat o amor, de jerma a jerma.

C. I.—Daço que damunt he parlat me fa testimoni Scipio Africa, qui, com fos coniunt ab Lelio en vincle de estreta familiaritat, no se stech ja per aço danarssen al Senat, suplicant que lo regiment de la prouincia, la qual hauien tolta a son germa, per res nol donassen al dit Lelio, lo qual uolien trametre per principal la on era lo jerma de Scipio, damunt dit, prometent danar en Asia trames missac-

ger a Lucio Scipio, jerma seu, com empero ell fos maior e son jerma menor, ell fort glorios hi excellent en fets darmes, e aquest freturos de fama e de gloria uirtuosa. E la cosa que sobrepuja tot aço, es car lo germa menor, encara no era dit Scipio Asiatich, car no hauia presa Asia, e aquest ja era apellat Africa, per Africa que hauia presa.

[f. 85 a] *Valeri:* De dos sobrenoms, los quals son *Asiatich e Africa, la vn se retench, ço es Africa, car pres Africa; e laltre dona a son germa, ço es Asiatich, car ell li ajuda a pendre Asia. Per que, pres per a si la uestidura de porpora, la qual li donaren, car hac la honor del triumphe com pres Africa, e laltra liura a son jerma; e fon maior en les armes que feu com se pres Asia, que no fon son germa en la honor del imperi, car tota la conquesta de Asia se feu per lo gran esforç e caualleria, e consell del dit Africa.

C. II.—Marcho Fabio, Consol, com apres que hac uençut en victoriosa batalla lo poble dit Aruncho, e sobrades les gents apellades Ueietanes, li fos presentada per lo Poble e per lo Senat la sobirana honor del triumphe, no la volch rebre; e aço, per tal com en aquella batalla mori lo seu jerma, qui era conseller, combatent fortment e vigorosa.

Valeri: E quanta pietat de caritat fraternal nos pensam que habitas en lo coratge daquest, per la qual pietat ses apagada la gran resplandor de la sobirana honor del triumphe!

C. III.—Ab lexempli damunt dit es loada la edat antigua; mas lexempli seguent orna o embelleyx lo nostre present secgle. Lo qual exempli es de dos jermans, qui foren fills uerdaders e naturals de la gent dita Claudia, e puyx foren ornament e bellea de la gent apellada Julia, de la qual foren

fills adoptius; la vn dels quals jermans, ço es Tiberio, princep e pare nostre de Roma, hac empremptada en lo seu cor tanta e tan gran amor de son jerma Drusio, que, com apres quel dit Tiberio hac uençuts los Burgonyons, sen vengues a Pauia per visitar sos parents, e sabut quel seu *jerma Drusio [*f. 85 b*] era greument malalt, en vna terra dita Germania, soptosament, sens altra dilacio, se parti daqui. Mas, quanta era la cuyta que tenia de veure lo dit jerma, e com se cuytaua de caminar espatxadament, mostren ho los actes seguents: car, passant los monts dits Alpes, e trespassant lo fluui dit Reno, caminant de nit e de dia, mudant dabit e de caualls, ana .cc. milia passos per la terra estranya e de les gents estranyes, les quals hauia uençudes e desbarratades a poch de temps passat. Hi, en tot aquest cami axi lonch e perillos, no mena ab si per companyhia si no vn hom appellat Vaandabaye, en lo qual singularment se confiaua. E, com lo dit Tiberio se fos posat a gran treball e a perill de la sua persona, en tant que ja li fallis lajuda de les persones mortals, acompanyaren lo en aquets tan grans perills la diuinal pietat, e los Deus qui son donadors e conseruadors de les sobiranes uirtuts, e Jupiter, feel e leal protector e defensador del nostre Imperi de Roma. E com Drusio sabe que son jerma Tiberio uenia, jat sia que fos mes prop de la mort que de la recepcio del dit jerma, car ja era destituhit de la vigor corporal, e aterrat e aflaquit en los esperits vitals, empero, en aquell moment o punt ques entre la vida e la mort, mana que totes les legions dels cauallers lisquessen a rebre, portants la sua bandera, ab los seus insignes o diuises, e quell saludassen axi com ha Emperador. *Item:* mana lo dit Drusio, quen la dreta part de la Cort fos posada a son jerma

vna cadira, e que fos nomenat Consol hi Emperador; e, fet aço, en aquell moment de temps feu loch a la maiestat de son germa, e partis daquesta vida present.

[f. 85 c] *Valeri:* No trop *al mon exempli damor ques entre parents, que pus propriament e ab maior similitut puscha esser acomparat al daquests dos jermans, quel de Pollux e Castor, que hagren entre si tanta damor, que, segons opinio dels gentils, foren posats en lo cel per vn signe qui es dit Geminis.

C. IIII.—Nom pens que desplacia als dits dos Emperadors, de excellent memoria, si pose en la derrera part daquest titol la sobirana pietat que hac vn caualler, de son jerma. Lo qual caualler, com prengues lo sou de Gneo Pompeyo, qui menaua guerra en Espanya contra vn hom dit Sertorio, esdeuench se cas que, com vn dia se combatessen los de Pompeyo contra los Sertorians, e vn caualler de part de Sertorio esuahis fortment e vigorosa lo dit caualler de Pompeyo, aquest, prenent se ab aquell qui axil esuahia, matal; e com lo cos iagues a terra, e aquest lo despullas, conech que son jerma era aquell lo qual hauia mort. Per la qual cosa, blasfemant los Deus per la victoria que li hauien donada, la qual null temps desija, portassen lo cos prop la sua host, e, vestint li vna preciosa uestidura, posal sobre vn gran munt de lenya; e, com hac donat lo foch, pres soptosament lo coltell ab que mata son jerma, e mes los pels pits, e, gitant se sobrel cos de son jerma, volch que vna flama de foch cremas abdosos los cossos qui eren exits dun uentre.

Valeri: Leguda cosa era de viure a aquest hom, qui innocentment hauia mort son jerma, escusant

lo benefici de ignorancia, car no sabia que fos son frare. Empero mes ama vsar de la sua gran pietat, que de uenia e merce daltri, acompanyant lo dit *jerma en la mort volenterosa. [f. 85 d]

Titol vi. De la pietat que hagren molts a la lur patria o terra

Pus que la pietat ja ha satisfet als vincles e ligaments daquells qui han entre si parentesch e consanguinitat, resta ara que la dita pietat sia donada a seruitut e fauor de la patria; la magestat de la qual patria, o terra propria, es egualada ab la actoritat de les sobiranes diuinitats. E com los Deus deien esser honrats mes que los parents carnals, apar que la dita actoritat de la patria se subiuga les vigoroses forçes dels parents, com fa esser mes amada la terra propria quels dits parents; la qual cosa, ueent la caritat o amor ques entrels jermans, uolenterosament fa loch a la dita pietat de la terra o del ben poblich. E, certes, be es assats rahonabla cosa queu faça, car, per be que vna casa senderroch, moltes uegades roman lestament del ben poblich en son esser; mas, si ruina o destruccio se met en tota la ciutat, necessari es que sen men totes les cases. E ¿que aprofita uoler aquestes coses prouar e declarar ab paraules, com sien de molt gran e fort vigoros poder, segons que han testificat diuerses, ab perdua e destruccio de la lur vida?

C. I.—Bruto, estant Consol de Roma, fon lo primer quis posa en la batalla que hagren los Romans contra Tarquino superbios, qui era estat foragitat del Regne e uolial recobrar; e uengren se en lencontre lo dit Bruto e Arunto, fill del dit Tarquino superbios, e feriren se tan forts, que trencaren les lances, e nafraren se axi cruelment, que la hu [*f. 86 a*] *caygue mort duna part, laltre daltra.

Valeri: Be pusch dir e auerar al Poble Roma, que molt hac a cor la sua libertat, per la qual axi morien los seus cauallers.

C. II.—Com en lo mig del mercat de la Ciutat de Roma sen entras soptosament la terra, e romangues alli vna gran fossa e molt pregona, de la qual exia vna exalacio podrida que infestaua molt los Romans; sobre la qual cosa enterrogats los Deus, responguessen que aquella fossa se podia omplir solament daquella cosa per la qual lo beu poblich era mes ualeros e pus excellent; vn joue, apellat Curcio, hom noble de cor e de linyacge, declara la paraula dels Deus dient, que la Ciutat de Roma resplandia mes en uirtuts e fets darmes, quen altres coses. Per la qual cosa, ell, ornant se ab los insignes ho ornaments de caualleria, puja sen sobre son cauall e ferint lo fortment ab los esperons, entrassen en aquella gran e soberga pregonea de la fossa; e tots los ciutadans, qui eren presents, per fer li singular honor, gitaren li diuerses blats damunt, e tantost la terra torna al seu primer estament.

Valeri: E jatsesia que, apres daço, en lo dit mercat se sien fetes moltes coses de gran noblea, no es huy en nostres dies exempli de la pietat que hom ha a sa terra propria, que sia pus excellent que del dit Curcio. Apres del qual Curcio, qui te lo principat de laor e de gloria, posare vn fet semblant de la damunt dita historia.

C. III.—Un senyal fort nouell e de singular materia, esdeuench a Genicio, qui era Pretor; e hac lo dit *senyal com ell exis per vna porta de Roma, [*f. 86 b*] uestit axi com a Emperador. On, com ell passas per la dita porta, soptosament apparech sobrel seu cap vn senyal a forma de dos corns; e, com sobre aço fossen enterrogats los Deus, e responguessen que

lo dit Genicio seria Rey si tornaua en la Ciutat; ell, per tal que no hagues la dita senyoria real, exellas, de son plan uoler, perpetualment de Roma.

Valeri: O, digna e loable pietat, que hac lo dit Genicio a la sua terra propria! Per la qual cosa mereyx hauer molt maior gloria que .vii. Reys qui regnaren en Roma: lo primer dels quals fon Romulus; lo segon, Numma Pompilio; lo terç, Tullio Hostilio; lo .iiii., Actito; lo .v., Pristo Tarquino; lo .vi., Curuo Tulio; lo .vii., Tarquino superbo. Sobre tots aquests .vii. deuia obtenir honor lo dit Genicio; hi, en senyal de la sua uirtuosa obra, fon posada la ymatge del seu cap, ab los corns quey apparregueren en la porta per on isque, dita *Raudocolaria,* que antigament era nomenada *Erarandea.*

C. IIII.—La laor del dit Genicio dona successio de semblant acte a Elio, qui, axi meteyx, era Pretor; qui, com vn dia, proposant dauant tot lo Poble, deuallas vn oçell dit pigot, es posas damunt lo seu cap, e sobre aço enterrogat lo adeuinador, respongues «que si lo dit pigot era reseruat a uida, » que la casa del dit Elio hauria gran prosperitat, e » la cosa publica venria a gran miseria; e si lo pigot » moria, que seria tot lo contrari», pres lo Elio, e donant li vn gran mors al cap, matal dauant tot lo Senat. E, apres de temps, sesdeuench que .xvii. [f. 86 c] cauallers del seu linyacge dels *Elios, homens forts e vigorosos, moriren en la batalla ques dona en Cannas; e lo ben poblich de Roma cresque en tanta de prosperitat, que obtengue lo sobiran imperi del mon.

Valeri: Silla, e Mario, e Cintia menyspreearen hi escarniren los dits exemplis, axi com a coses folles e menyspreades, aterrant e destrohint lo ben poblich, ab diuerses guerres ciuils, per lur gran maluestat.

C. V.—Pluuio Decio, qui fon lo primer qui introdui los del seu linyacge en loffici del Consolat, com en la batalla latina vees les açes o batalles dels Romans quasi vençudes e aterrades, vota als Deus lo seu cap, per lo profit del ben publich. E soptosament, estreyent lo cauall, ferint ab los esperons, metes en mig dels enemichs, liurant si a mort per restaurar la caualleria de Roma. E, apres que hac feta gran mort e destruccio dels enemichs, caygue en terra, cubert e ple de lançes, darts e sagetes, de les nafres e de la sanch del qual vench la victoria als Romans; de la qual estauen desesperats.

Valeri: No fora estat semblant acte fet en Roma daquest, si ja lo dit Emperador no hagues engenrat vn fill, en totes coses, en fets hi en coratge, resemblant a son pare; lo qual fill, com regis loffici del Consolat en la quarta uegada, uolent seguir lexemple de son pare ab semblant deuocio, en semblant batalla, exint als enemichs uolenterosament, feent vot als Deus, axi com son pare, fortifica la uirtut dels cauallers de la nostra Ciutat, que ja de tot en tot eren sobrats e uençuts. Per que, fort es cosa difficil a determenar, qual cosa fon *mes profitosa [f. 86 d] al ben poblich: o com hac aytals princeps e barons, o com los perde; car la lur vida contrasta que la nostra caualleria no fos vençuda, e la lur mort feu que la nostra gent uençe e obtengue victoria valerosa.

C. VI.—No mori per la cosa publica lo sobira Scipio Africa, mas ab la sua marauellosa uirtut prouehi quel ben publich no moris. Car, com la nostra Ciutat fos axi aterrada e uenguda a menys, per la batalla que hauia perduda a Cannas, que no apparexia que fos sino despula o presa de Anibal victorios; per la qual cosa, les gents darmes de la nostra

host, prostrada e molt aminuada, haguessen concluit a consell de Metello que desemparassen la Ciutat e Ytalia; aquest dit Scipio Africa, qui cellauos era hom assats joue, estant Tribu de la caualleria, trahent laspaa e tenint la nua en la man dreta, menaçant la mort a cascu, forçals de jurar que null temps lexarien ni desempararien la terra de Ytalia. E no solament mostra lo dit Africa pietat plena e habundosa a la cosa publica, ans, encara la feu tornar als coratges dels seus cauallers, don la dita pietat ab gran pahor fugia.

C. VII.—E per tal que dels homens singulars vingam a tractar de tots en vniuersal, vejes quanta e com ardent fon lamor que tota la Ciutat hac a la terra propria. Car, com en la segona guerra de Cartayna, fos axi forts diminuida la peccunia del ben poblich, que no bastaua per satisfer al sacrifici e a la seruitut dels Deus, aquells qui arrendauen los drets de la Ciutat volenterosament sen anaren als Censors, *[f. 87 suplert ab el f. 120 v. del codex copia]* qui eren los pus principals zela*dors de la cosa publica, dient los que pagassen lo sou e fessen los altres pagaments, segons *que hauien acostumats, *[f. 121 del codex copia]* axi com si la cosa publica habundas en molta peccunia; oferint se volenterosament de prestar gran summa de moneda, prometent que non demanarien malla fins que la dita guerra fos de tot finida. E no solament hagren los damunt dits pietat a la terra propria, ans encara, los senyors dels catius, los quals hauia donats a libertat Sempronio Gracco per la singular victoria que hac en Beneuent; los quals senyors sobresegueren, per gran temps, que no demanaren al Emperador lo preu dels dits catius. Per semblant forma, los cauallers, los centurions e les gents darmes, no demanaren lo sou, nels uench en desig de rebre lo. *Item:* los homens e les dones,

tot quant aur ni argent possehien, e los infants, totes les joyes e diuises que portauen, en senyal de lur generositat donaren per sustentar la cosa publica, posada en cas axi estret e deficil. *Item:* aquells qui, per alguns merits lurs e per fets darmes singulars, eren afranquits del carrech del trahut, e aço per benifet e gracia del Senat, no uolgren usar de la dita gracia, ans, prestaren tot quant aur e argent possehien, a la cosa publica, volentarosament e franqua.

Valeri: No ignoraren los dits Romans en quina forma, com Camillo, tenint assetjada la ciutat dita Veyos, feent vot al deu Apollo Delfico que si ell obtenia la dita ciutat que li daria tant en aur quant valria la decima de tot quant pendria; e, obtenguda la ciutat, com no hagues tant aur en la caxa del ben publich, que bastas per complir son uot, les matrones de Roma portaren tots lurs ornaments al loch on estaua la peccunia de la cosa publica. *Item:* per semblant forma, hauien hoyt dir los Romans en quina guisa, com los Francesos tenguessen assetiats los Romans en lo Capitoli, e per aço finassen ab ells ques leuassen del setie e quels darien mil quintars daur; a la qual prometença com la peccunia del ben publich no bastas, totes les dones de Roma portaren lurs ornaments, ab los quals compliren aço quels Romans hauien promes, e delliuraren la ciutat desser presa. Adonchs, los dits Romans, moguts per lur propri engiyn e coracge uirtuos, e per los exemplis vellis e antigats, jutjaren que no deuien cessar de pro*seguir la loable pietat, la qual hagueren a la terra propria lurs uirtuosos antecessors. *[f. 121 v del codex copia]*

C. VIII.—Uingam als exemples de les gents estranges, los quals son semblants dels damunt dits. E primerament recitem del Rey dels Athenienses,

appellat Codro, qui, com vna part del seu regne, dita Actiça, fos quasi destrohida e aterrada per la gran multitut dels enemichs qui, ab armes e ab foch, la dissipauen, com se desesperas de tota ajuda e confiança humanal, hac recos al deu Apollo, trametent li legats quil enterrogaren en quina forma se poria donar fi a la guerra que li donauen, axi greu e dura. Als quals legats respos Apollo «que la dita » guerra hauria fi, sil dit Codro moria per mans de » sos enemichs». E fon axi gran e tanta alta la ueu del dit Apollo, que cascuna de les hosts la hoiren e la perceberen clarament; per la qual raho fon feta crida per tota la host dels enemichs que, sots pena de mort, algu no matas a Codro. Lexant les armadures reals, vestis .i. arnes dun simple caualler, e mes se en mig duna flota o tropell dels enemichs; e, ferint ne .i. ab lo coltell, fort ardidament, forçal que, leuant lo dall que portaua, feri lo dit Codro e matal; per la mort del qual los Athenienses foren delliurats de mort e de destruccio.

C. IX. — Lo coratge de Trasibilo isque daquella matexa font de pietat. Lo qual Trasibilo, com desijas molt ardentment que la ciutat de Athenes fos delliurada de dura seruitut, la qual senyoreiauen .xxx. tirans, e com, ab la sua flaqua ma o poch poder, tractas de metreu en obra, leuant se contra tan gran e soberch poder dels dits tirans, e vn daquells qui sabien lo fet, e qui era participant ab lo dit Trasibilo, li digues: «O, e quantes gracies te » deuran fer los Athenienses com los hauras delliu» rats de tan dura seruitut!» Respos: «Placia als » Deus que yo reta tantes gracies als Athenienses » de quantes los son tengut.»

Valeri: Lafeccio e amor marauellosa daquest Trasibilo, acumula o ajusta gran laor a la obra

que feu, delliurant lo ben publich de tan dura tirania.

C. X.—Themistodes, qui, com hagues uençut lo rey Xerses qui guerreyaua contra los Athenienses, e, per la desconexença de la sua ciutat de Athenes fos exellat de la sua ciutat propria, forçat uench sen al dit Xerses; lo qual, sabent la sua gran valencia, feu lo princep e capita dels Perses. E, *com degues [*f. 122 del codex copia*] anar a guerrejar contra la sua ciutat, don era exellat, no volent venir contra la sua terra propria, usa de fort singular manera, per abstenir se de anar a destrohir Athenes: car, com lo sacrifici dels Deus fos ordenat, en lo qual los oferien per sacrifici sanch dun toro, prenent aquest Themistodes la dita sanch, dins la qual dech mesclar algun ueri, bech las; e, tenint les armes dauant si, caygue mort soptosament, feent de si mateix sacrifici molt piados, per lo qual la sua terra fos delliurada de mortal destruccio.

Valeri: Aquest Themistodes feu tant ab la sua mort, digna de gran memoria, que gracia no hac mester en defendre la; ni poch hauer altre Themistodes, car nos poch trobar [en] tota Grecia hom qui li semblas, en actes de tan gran uirtut.

C. XI.—Lexemple ques segueix es de semblant materia. On, com entrels de la ciutat de Cartayna e de la ciutat de Cirenas, que son en Africa, hagues gran e longa contesa sobre los termens de les dites ciutats e no sen poguessen auenir, apres que la dita contesa hac durat per gran temps, a la final, plague a cascuna ciutat la couinença seguent, ço es: que de cada ciutat elegissen dos jouens de egual edat, qui, a certa hora, partissen cascuns de sa ciutat, e la on sencontrarien posassen lo terme de les dites ciutats. Aço aprouaren los de cascuna ciutat; em-

pero los dos jouens qui eren de la ciutat de Cartayna, qui eren frares, appellats Philenos, trencaren lo pacte, car ab lur astuta falsia, partint se de lur ciutat ans de la hora assignada, corrent de tot lur poder, encontraren los altres jouens prop de la ciutat de Cirenas e molt luyn de Cartayna. La qual cosa com percebessen los dits jouens Cirenosos, [f. 88 a] clamant se de la falsia quels era estada *feta e del pacte quels hauien trencat, a la final uolgren la lur iniuria esser satisfeta en la forma seguent: consentint e dient, quels plahia que aquell loch, on sencontraren tots quatre, fos terme de les dites ciutats, sils joues de Cartayna, dits Philenos, de quis clamauen, se lexauen soterrar vius en lo loch on sencontraren. E nos triga molt de metres lur consell e peticio en obra, car, sens algun alongament de temps, los dits Philenos liuraren lurs cossos als Cirenesos, qui de mantinent los soterraren vius dejus terra. Los quals Philenos, per ço com mes an amat alongar los termens de lur ciutat quels ayns de lur uida, jahen molt honradament, qui, ab lurs mans e ab lurs ossos, han examplat lemperi de Cartayna.

Valeri: ¿O, e hon son ara los alts murs de Cartayna superbiosa? ¿On es la gloria maritima del seu port marauellos? ¿On es lo seu nauili, qui era terrible e fort orrible a totes les ribes e costes de la mar? ¿On son les sues tantes gents darmes? ¿On es la tan gran caualleria sua? ¿On es lo coracge tan gran, qui nos tenia per content del infinit espay de tota la terra de Africa? Totes aquestes coses son estades destrohides e aterrades per la fortuna de dos Scipions, qui aplanaren Cartayna; mas la memoria del fet uirtuos daquests dos Philenos, no es destrohida per la destruccio de lur terra e ciutat, car no ha cosa en lo mon, exceptada la uirtut, que sia posada

en coratge mortal, ques puscha trobar inmortal, ço es, que dur eternalment. O, e la pietat daquests dos Philenos, com fon plena de juuenil ardor!

C. XII.—Aristotil, com anuides pogues conseruar los derrers dies de *la sua uida, en los mem- [f. 88 b] bres del seu cors, antichs, ruats, tremolosos, estant en lo gran repos uirtuos de son estudi, se hac axi ualerosament per la salut de la sua terra propria, que ell jahen en son lit en la ciutat de Athenes, com ja la dita ciutat fos per les armes dels enemichs quasi aterrada e aplanada, la delliura de les mans dels de Macedonia. E que la dita ciutat fos destrohida, fon obra del rey Alexandre; mas que fos al primer estament restituida, fon obra atribuida al dit Aristotil.

Valeri: Apar, donchs, manifestament, en quina guisa los homens en tota edat, en tot estament, quanta pietat e com gran benignitat hagren a lur terra propria; la qual cosa ha liurada al mon, en manifesta e uera escriptura, la gran habundancia dels exemplis miraculosos, escrits ab sanctes e molt uirtuoses leys de natura.

TITOL VII. DE LA GRAN MISERICORDIA E AMOR QUE HAGREN ALS FILLS LOS PARES

Do ara les ueles lamor e misericordia piadosa e plasent, que hagren los pares e les mares en ues lurs fills; les quals ueles, rebent dolça aura e suau uent, porten ab si gracios ornament de gran suauitat.

C. I.—Fabio Rutiliano, qui regi .v. uegades loffici del Consulat ab gran gloria, hom ple de totes uirtuts e de grans merits, nos tench per agreujat de acompanyar son fill Fabio Gurgito, anant ab ell a .jª. batalla molt difficil e perillosa, com empero fos molt vell; qui, jatsesia queu hagues en cor, empero nos podia combatre ab lo seu cos, qui, per la gran antiquitat sua, qui era uengut als derrers [f. 88 c] dies de la sua uida, era mes habil o *dispost de jaure e reposar en lo lit, que de sostenir treball darmes. *Item:* aquest meteyx pare segui, ab gran plaer e delectacio, lo carro triumphal de son fill, com hac la honor del triumphe, anant detras ell caualcant en vn cauall; lo qual fill, com era minyo, hauia portat en los braços en les sues honors triumphals. E no apparexia, a les gents qui mirauen lo fill, quel pare fos acompanyador e seguidor de la pomposa gloria que era feta a son fill; ans, los donaua uejares quell ne fos principal fahedor e ordenador.

C. II.—No es de tan excellent ni de tan generosa gent, lexemple ques segueyx, de Ceseto, caualler roma, posat que sia de semblant amor. Qui, com fos pregat per Julio Cesar, lo qual era uençe-

dor victorios de tots sos enemichs, axi domestichs com estrayns, que uolgues desheretar e auorrir .j. fill que hauia, e aço per tal com lo dit fill, qui era Tribu del Poble, ensemps ab Manilio, companyo seu, seren moguts contra ell, dient per enueja quell desijaua de occuparse lo Regne, respos lo dit pare a Julio Cesar, en la seguent forma: «Cesar, dich te » que abans me pories tu tolre e matar tots mos » fills, que yo pogues .j. daquells foragitar de mi, » ab nota de infamia.» Encara li romanien al dit Ceseto dos fills, menys daquell jouens, bons e uirtuosos, als quals prometia Cesar de donar grans dignitats, sil dit pare uolgues desconexer lo terçer fill.

Valeri: E, jatsesia que la sobirana clemencia del diuinal princep Juli Cesar aseguras aquest pare de tot perill ¿qui es, empero, qui no diga quel fet del dit Ceseto no sobrepuyas tot engiyn natural, qui no volch obeyr a Cesar, al qual tot lo mon era sotsmes?

C. III.—*No sabria dir si Octauio Balbio hac [*f. 88 d*] maior beniuolencia e pus ardent amor enues son fill, quels damunt dits; lo qual, com fos bandeyat e condempnat a mort, per los tres homens al offici dels quals se pertanyhia, e amagadament se isques de la casa en la qual era entrat per vn barandat, e ja sen fos exit e uolgues fogir, hohi vna veu falsa, duna persona que crida, dient que son fill especeiauen dins sa casa. A la qual ueu, tornant a la dita casa don era exit, liuras en les mans daquells quil cerquauen per matar lo.

Valeri: Molt maior goyg hac lo dit pare, daquell moment de temps en lo qual ueu lo seu fill, sa e sens dampnatge de sa persona, que de la sua salut propria. O, miserables vlls daquest joue, fill del dit

Balbio, los quals foren forçats de mirar lur pare, tan amable, axi morir!

C. IIII. — E, per tal que vingam als exemples que son plasents e delitables de hoir, recitem en quina forma Anthiocho, fill del rey Seleuco, com amas la sua madrastra, dita Straconites, ab amor infinida, fora los termens de honestat, recordant se en quina forma les falles del foch quel cremauen eren deshonestes, amagaua la nafra del seu coratge corrumput, ab sauia e piadosa dissimulacio. Adonchs, les diuerses afections ardents e inflamades, closes e tanquades dins les medulles de les sues entramenes, e la sobirana cobejança mesclada ab sobre gran uergonya, portaren lo seu cos a la derrera specie de tisiguea; en tant, quell jahia en lo lit, axi com a mort. Plorauen lo sos parents; lo pare, trist e ploros, estaua tot pensiu, cogitant de [*f. 89 a*] la mort del seu fill, e de la *sua miserable priuacio, qui romania sens succehidor del regne; e tota la casa mostraua mes semblant e cara de dol, que de magnificencia real. Mas la prouidencia de Leptino, mecge fort excellent, descobri la raho daquesta tristor; car, seent se lo dit mecge prop del dit Antiocho, e prenent se esment en quina forma, com Straconites, madrastra sua, entraua en la cambra, quel dit malalt reuenia tot en color e alenaua ab gran ardor, quasi axi com si lale li defallis; e com la dita madrastra exia de la cambra, que perdia la color, tornant tot groch, recobrant lalende; penetra lo dit mecge, ab sa gran diligencia, fins a la ueritat del fet. Car, com la dita madrastra entraua hi exia de la cambra, prenia lo mecge lo braç del dit Antiocho; e, veent quel pols ades era massa fort, ades era massa suau, en lo mouiment de les uenes conech la malaltia del joue; la qual cosa reuela a Seleuco,

pare de Antiocho, lo qual pare no dupta de liurar sa muller propria a son fill, de qui era madrastra.

Valeri: Aquest rey Seleuco ymagina que cas era estat de fortuna, quel seu fill fos caygut en amor de sa propria madrastra; mas, que aquesta amor fos apparellat de dissimular fins a la mort, atribuhiu molt a la sua gran castedat, honesta e uergonyosa.

C. V. — Sia presentat dauant nostres vlls vn Rey uell, qui hac gran amor, e serans manifestat en quina guisa lamor e lafeccio paternal ha sobrat moltes coses grans e difficils; e si Seleuco liura la muller a son fill, aquest Rey, apellat Aribauzanes, dona a son fill lo regne de Capadocia, en presencia de Gneo Pompeyo. On, com lo dit Aribauzanes segues en la cadira real, couidant son fill ques segues en vn siti qui estaua axi alt com la dita cadira real, e com uee lo dit fill quis *fon posat en lo siti [*f. 89 b*] del escriua, qui era mes bayx que la cadira on ell seya, no uolch sostenir quel fill segues en pus bayx loch quel seu; ans deualla soptosament de la sua cadira, e leuant se la diadema real que portaua, posala sobrel cap de son fill, dient e manant li que passas e pujas al loch don ell era deuallat. E ueus que soptosament les lagremes ixen dels vlls del dit joue, comença tot a tremolar, la diadema li cau del cap, e no poch pujar al loch que li era manat per son pare. E seguex se cosa que sobrepuja tota fe de ueritat, a la qual amuides hi uolria tot hom dar fe: car, aquell quis despullaua del regne, era alegre e gojos, e aquell a qui era donat, era trist e ploros. E no hagra fi la contesa, tan nobla, quera entre pare e fill, si, per lactoritat de Pompeyo, no fos determenada seguint la uolentat del pare, dient quel fill deuia fer aço quel pare uolia. Adonchs, lo dit Aribauzanes apella son fill Rey, e feu li

pendre la diadema, forçant lo de seure en la cadira real.

Valeri: Aquests pares damunt dits, comicament se son haguts, ço es, amorosament, benignament e graciosa; mas los pares ques seguexen, sauran trágicament, ço es, asprament e rigorosa.

TITOL VIII. DE SEUERITAT, ÇO ES, RIGOROSA JUSTICIA QUE MOSTRAREN LOS PARES CONTRA LURS FILLS

[C. I.]—Bruto, qui fon en gloria par hi egual a Romulo, car Romulo edifica e funda la Ciutat de Roma, e Bruto la libertat romana; com dos fills seus sesforçassen de reduir en Roma la senyoria del rey Tarquino, lo qual nauia gitat lo dit Bruto, pare lur, estant aquest Bruto consol qui regia lo sobiran imperi, pres los dits fills, hi ell sient en lo loch del juhi, feu los fort*ment açotar, e, ligats a [*f. 89 c*] vn pal, feu los dauant la sua presencia escapçar.

Valeri: Aquest Bruto se despulla de la paternal amor e afectio, per tal que exercis loffici del Consolat, qui li era comanat; e mes ama viure priuat de fills, que no defallir en res que pertangues a la uenjança de la cosa publica.

C. II.—Cassio segui lexempli del dit Bruto, car, com son fill estant Tribu del Poble fes e promogues, primerament que algu, la ley agraria, ordenant quels camps fossen departits egualment a tots del poble, e aço fahia per tirar se la fauor popular, e de fet, de tot en tot se hauia occupada lamor e affectio de les gents comunes, apres que aquest fill de Cassio fon deposat del offici del Tribunat, apella lo dit Cassio consell de tots sos parents e amichs; e, dauant ells, sentencia lo fill a mort, per lo crim que hauia comes, temptant de occupar se lo regiment de Roma, desijos desser Rey en aquella; e, fent lo açotar mortalment dins la sua casa propria, mana quel matassen. E prenent tot

quant hauia guanyat fora de son patrimoni, oferi e consegraho a la Deessa dita Ceres, ques Deessa dels camps e dels blats. E aço feu, per que fos memoria perpetual del departir dels camps, lo qual hauia fet iniustament.

C. III. — Genicio Manilio Torquato qui, segons los actes marauellosos que fahia, no hac tantes uegades la honor del Consolat com merexia, qui era molt scient e abte en lo dret ciuil hi en lo dret quis pertany als Deus, e als bisbes e sacerdots, feu semblant acte de Cassio; be es uer que no apella sos parents ni amichs a consell, creent que nol hauia necessari. On, com Macedonia trames legats en [f. 89 d] Roma, posant grans querimo*nies contra de Cimo Solano, fill daquest Genicio, al qual Solano era acomanat lo regiment daquella prouincia, demana lo dit Genicio al Senat que no volguessen res enantar en la dita causa, fins quell nagues feta enquesta diligent. Adonchs, de volenteros consentiment de tot lo Senat e daquells qui eren venguts per fer la querimonia, li fon acomanat lo fet; e, anant sen a casa, feent diligentment enquesta per dos dies continuats, e rebuts hi examinats diligentment los testimonis, com uench lo terçer jorn pronuncia en la forma seguent: «Com sia justament prouat que mon fill » Solano haja rebuda e presa peccunia dels com- » panyons de Macedonia, per aço yol jutge ques in- » digne de la cosa publica e de la mia casa; per que » tan tost de present lo foragite de ma presencia.» Veent aço son fill Solano, ferit de tan trista sentencia, la qual hauia donada son pare propri, no volent pus veure la lum daquesta vida present, com uench la nit seguent penjas ell mateyx.

Valeri: O, e quanta fon la rigorisitat daquest pare Genicio Manilio Torquat! car ja hauia hoides

les parts sentenciant, hi axi com a rigoros jutge, satisfet era ja a la cosa publica: Macedonia hauia obtenguda uenjança; empero la rigor del pare nos poch amollir ni enclinar per fer alguna honor a la sepultura del dit fill, qui era mort axi vergonyosament e miserable, car no volch esser en les sues exequies. E com lo cos del dit fill seu portassen a soterrar, no volch enclinar les orelles a algu qui li demanas res de consell, uolent se aconsellar ab ell. E no es marauella si aquest era axi rigoros, car uehias seure en la entrada del Capitoli, en la qual era posada vna *ymacge presentada als vlls de totes [f. 90 a] gents, la qual representaua la rigorositat daquell Torquat, del linyacge del qual aquest era, qui feu matar son fill, per tal com se combate sens licencia sua, qui era Capita, jatsesia quel dit fill fos uençedor. E com la dita ymacge, ab los titols quey eren escrits, se mostraua dauant la presencia daquest hom saui e discret, ymaginauas e jutjaua que era posada en la primera entrada del Capitoli, per tal quels succehidors daquells de qui era, no solament mirassen e legissen les uirtuts de lurs predecessors, ans encara, mirant, les ressemblassen.

C. IIII.—March Escauro, qui fon lum e bellea de la nostra Ciutat, com sabes que son fill, lexant Catulo qui era Capita, sen tornas a Roma ab molts altres cauallers, e aço per tal com en la batalla que dona lo dit Catulo contrals Flandresos, prop vn flum dit Atesio, mori tota la flor del jouent de Roma, sabut March Escauro que son fill era participant ab aquells qui uenien lexant lur Capita en les partides de Ytalia, trames li vn missacge qui li digues «que pus venlenterosament exiria a rebre los » seus ossos si fos mort en la batalla, que no ueuria » la sua uenguda axi leia, uituperosa e uergonyosa;

» e axi, que si res de uergonya era romasa en los » seus vlls, consellaua li que fogis a la presencia » del pare, al qual tan poch semblaua en neguns » actes uirtuosos; amonestant lo ques recordas que » en edat era en la qual podia conexer que son pare » uolia fill bo e valent, qui menyspreaua e foragi- » taua de si tot fill que fos vill e coart». E com lo joue hac rebut aquest missatge, fon forçat de vsar de son coltell propri pus vigorosament contra si, [f. 90 b] que contra sos enemichs; car, trahent lo *punyal que tenia, mata si mateyx.

C. V.—No fon menys animos Aulo Fuluio, qui era del nombre dels Senadors, a retenir son fill que no anas a la guerra, que Escauro en rependre lo seu e increpar per que sen fogia. On, com lo fill daquest Fuluio fos joue de gran engiyn, qui en sciencia e bellea trespassaua tots sos eguals, per mal consell que hac, seguis la part de Cathellina, en tant que jas metia entrels homens darmes seus. E com vn dia lo pare vees aquest anar ab los de la host del dit Cathelina, exint li en mig del cami, e trahent lo de la dita host, feu lo matar, dient «que » no hauia engenrat fill qui fos de part de Cathelina » en destruccio del be publich, ans, per tal quen » fauor de la cosa poblica fos contrari al dit Cathe- » lina».

Valeri: Leguda cosa fora al dit Fuluio, de tenir encarcerat lo fill, fins que fos passada la rabia de la guerra ciuil; e cellauos diguera hom que fora estada obra de pare piados e huma, axi com ara es dit pare cruel e rigoros. Mas, per tal que les costumes humanals e benignes, de piadosa clemencia, tempren ab lur dolçor laspra crueltat dels pares damunt dits, sia ajustada la clement e benigna venia o misericordia, a les penes exigides ab estreta e rigorosa justicia.

TITOL IX. DEL ATEMPRAMENT QUE HAGREN LOS PARES ENUES LURS FILLS, DELS QUALS HAUIEN SOSPITA RAHONABLE

C. I.—Lucio Gellio, qui apres de moltes honors fon promogut a la dignitat de la Censura, com hagues alguns uiolents e forts indicis de greus crims que haguera comesos son fill, ço es, que hagra conegut carnalment sa madrastra, e que haguera penssat de matar son pare, no uolch correr sop*tosament [f. 90 c] a la ma de uenjança; mas, apellant quasi tot lo Senat a consell, e proposant les rahons de les sospites que hauia contra son fill, donant li ses defensions de dret, com la causa fon diligentment discutida o escudrinyada, absolch lo fill a consell del Senat, donant ell mateyx sentencia diffinitiua, en quina forma son fill era nedeu de totes les dites sospites.

Valeri: Justament ho feu aquest pare, car si ell se fos cuytat a crueltat, seguint la impetuositat o soptos mouiment de la ira, mes hagra comes peccat e greu crim, que no laguera uenjat o punit.

C. II.—Marauellosa fon la paciencia que hac enues son fill Quinto Ortensio, qui en son temps fon ornament de la romana eloquencia o bella parleria; car, com tanta fos la maluestat del dit fill e la sua odiosa iniquitat, per les quals era tant desgraciat o odios al pare, que tot hom se pensaua del dit pare que, deseretant aquest fill, lexas la sua heretat a Messalla, fill de la sua germana, nou uolch fer; ans, com lo dit fill fos accusat ques hauia procurat

ab peccunia que hagues offici en la cort, lo dit pare, defenent aquest fill, qui de fet era malmirent en aço de que lacusauen, dix als jutges «que si aquell li » tolien e loy matauen, que ja no romania res en » aquest mon, en que reposas e trobas consolacio la » sua gran antiquitat, si no lo plaer que rebia en dos » nebots que hauia». Per quels soplicaua que loy lexassen, ajustant a sa peticio que ja ell nol demanaua que loy lexassen per consolacio que rebes del dit fill, car mes li era turment del seu esperit, que plaer ni delectacio de la sua uida; empero, per que no peruertis o no confones lorde de natura, no volgue lexar hereus sos nebots, ans feu hereu lo dit fill seu.

Valeri: Atempradament usa aquest de ses afec-[*f. 90 d*] *tions, car estant viu rete uerdader testimoni al fill, segons les sues vicioses costumes, e, com mori, rete a la sua sanch la honor que li era deguda.

C. III.—Semblant se feu Fuluio, hom molt generos e de gran dignitat, lo fill del qual fon pijor quel damunt dit. On, com aquest Fuluio demanas ajuda del Senat, per condempnar lo fill, dient quel hauia per sospitos, del qual li eren donades coniectures assats grans, per les quals apparexia que tractaua la sua mort, lo Senat, enuiant sos officials, com lo trobassen en loch fort amagat el prenguessen, no solament no li basta lo cor al dit pare de sentenciar lo a mort, ans encara, com mori, lo institui senyor de sos bens; lexant hereu aquell fill, per tal com lo hauia engenrat, no pas per ço com tan mal lauia prouat.

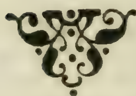
C. IIII.—Als fets piadosos dels damunt dits homens grans e uirtuosos, ajustare vn remey de materia molt nouella e inusitada, dun pare, lo nom del qual es ignorat. Lo qual, com hagues trobat que

son fill li posaua diuerses aguayts per matar lo, e no pogues creure per res que sanch uera pogues cometre tan greu crim, hac sospita que sa muller nol hagues concebut daltre hom. E, com sobre aço la pregas molt afectuosament que li digues si per uentura hauria pres aquell fill daltre, e quel hagues fet esser son fill, o sil hauria concebut daltre hom, jurant e sagramentejant la dita muller sua que no era res de tot quant se sospitaua, ans era fill seu propri, menassen lo dit fill en vn desert molt solitari, e fort apartat. En lo qual, trahent vn coltell afilat, lo qual portaua de jus lo manto, donal al dit fill dient: « Gran temps ha quem poses aguayts per » tolrem la uida, ades *uolent me dar metzines, ades [f. 91 a] » posant me aguayts de ladres; not cal hauer tan » gran treball: ara ten pots espatxar. Auet me hom » uell, despoderat, qui estich desarmat dauant tu » qui tens lo coltell ben afilat; arat pos sadolar de la » sanch que ta engenrat.» Dit aço, soptosament feri lo coratge del dit joue tan gran regonexença e amor natural del pare, que, gitant lo coltell a terra, comença agrament a plorar, dient: « O, pare! tu deus » viure e yo morir; e si la tua gran benignitat uol » hoir les mies pregaries, placiat que la tua clemen- » cia sia sobre la mia malicia; empero daçot soplich » molt afectuosament que la amor quet port de pre- » sent, not sia vil e menyspreada, per tal com hix » de penitencia; car tant com mes me penit de mon » peccat e de la mia maluestat, tant te port maior » amor.»

Valeri: Molt millor fon la solitut daquest desert, quel vincle de la sanch, car feu aço que no poch obtenir lo deute de sanch quera entre fill e pare; e les selues del dit desert eren molt pus pacifiques que les cases en que habitauen pare e fill; el coltell

que portal pare al desert, fon mes delitable que les delicades uiandes que menjauen; e maior benefici rebe lo pare com liura a mort la sua uida en mans del fill, que com li dona la uida.

Pus que hauem recitats los pares qui sostengueren benignament les iniuries dels fils, recomtem en lo seguent titol aquells pares qui han sostenguda, ab paciencia, la mort de sos fills.

TITOL X. DELS PARES QUI SOSTENGUEREN PACIENTMENT LA MORT DELS FILLS

C. I.—Com Oracio Puluillo, qui era sobiran sacerdot o Bisbe, dedicas o consegras en lo Capitoli vn temple al sobiran deu Jupiter, e com ell tengues vna *post, sobre la qual ab gran solemnitat deuia [*f. 91 b*] dir certes oracions e paraules de consecracio, vench noua que son fill era mort; qui empero, ja per lo mal nouell que hac hoyt, no uolch leuar les mans de la dita post, per tal que no interrompes la dita dedicacio o consecracio del temple; ni gira la cara, la qual mostraua plasent en lofflci de la cosa publica, en algun senyal de tristor per la mort del fill, mostrant ne gens de dolor, per tal que no apparegues que mes se mostras en aquell loch pare doloros que Bisbe uirtuos.

Valeri: Be es singular e uirtuos lo dit exemple, mas no es menys generos lo ques seguex.

C. II.—Emillio Paulo, qui duna part se representa pare fortunat, daltra se demostra pare miserable e tribulat, hac .IIII. fills de molt gran bellea, homens jouens, generosos de cor e de fets, dels quals se desisque dels dos, los quals dona per fills adoptius, la .J. al linyacge de la gent dita Cornelia, laltre a la gent apellada Fabia. E axi, donant los a les dites gents, tolguels a si matex. E, per la fortuna que hac contrariosa, a breu de temps perde los altres dos ques hauia retenguts; la .J. dels quals mori lo quart jorn abans del dia en lo qual aquest Paulo, pare seu, deuia rebre la honor sobirana del trium-

phe; e laltre mori apres .III. dies quel dit pare lach vist en lo carro de la gloria triumphal. E axi, aquest qui hauia fills tan habundantment quen donaua als altres, fon en breu de temps fet solitari, destituit o priuat de fills. Mas, quanta fon la fortalea de coratge, ab la qual sostench pacientment lo cas axi aduersant o contrarios a ell, mostrau en la proposicio que feu, dauant lo Poble, dels actes quel hauia fets; en la qual proposicio, ajustant vna clausula que comprengue aquesta aduersitat, no lexa res en que [*f. 91 c*] duptas*sen los Romans, dauant los quals proposa en la forma seguent: «O, Romans! com en lo temps » en que la nostra Ciutat era posada en gran e plena » prosperitat, yo estigues molt ansios, tement me » que aquella tan prosperant fortuna, axi dolça e » plasent, no significas algun gran mal esdeuenidor, » pregui a Jupiter, lo sobiran Deu, e a Juno, Regina » del cel, e a Minerua, Deessa de sauiea, que si res » de mal se deuia esdeuenir al Poble Roma, que » tot se conuertis sobre la mia casa; per que, be ua » tot aquest fet, car los Deus, hoint les mies prega- » ries, han donat a entendre que mes ual que » uosaltres hajats pietat eus dolgats del meu cas » contrarios a mi, que si yo ploraua e gemegaua » del vostre, que fora dampnos a la cosa publica.»

Valeri: Apres que haure recitat .J. exempli domestich dels Romans, tenint me assats per content dels damunt dits, allongare vn poch la materia, tractant dels casos plorosos de les gents estranyes al Poble Roma.

C. III.—Qvinto Marcio, qui per cognom fon apellat Rey, qui fon ensemps Consol ab lo sobiran Cato, perde vn fill, hom molt piados, en qui hauia posada tota sa sperança; la mort del qual no fon poqua tristor e desolacio del pare, car no li romania

altre fill. E com lo dit pare se uees tot trist e quasi regirat fora de si matex, tempra la sua dolor, refrenant la ab singular altitut del seu consell; car, uenint de la sepultura de son fill, anassen a la cort, e mana que fos ajustat lo Senat, per tractar aquell dia de les coses necessaries al ben poblich.

Valeri: Certes, si aquest Marcio no hagues sabut portar e regir, fortment e vigorosa, la sua dolor, no hagra pogut departir lo dia tan uir*tuosament e sauia, despenent ne vna part en la sepultura del fill, axi com a pare doloros, e laltra meytat en profit del ben publich, axi com a Consol excellent e uirtuos. [*f. 91 d*]

C. IIII.—Pericles, princep dels Athenienses, entre spay de .IIII. dies perde dos fills jouens, abtes e molt famosos; empero no sen altera gens en la sua cara, ni li fon conegut que sol sen entrestis nin mudas gens de color; nis torba sol en vn mot, com proposaua e parlaua dauant lo Poble. E ja per aço nos lexa de portar la corona, segons que hauia acostumat, ni lexa res de ses costumes; per lo dampnatge de sa casa propria.

Valeri: Lo coratge daquest Pericles, de tanta uirtut e fortalea, no sens raho peruench a sobrenom de tanta dignitat diuinal; car, per habundancia de la sua uirtut, fon apellat Pericles, Olimpio Jupiter.

C. V.—Zenofon, qui en aço ques pertayn a la sciencia de Socrates fon lo pus abte e lo mes sufficient en grau de graciosa e benauenturada parleria, que hom que sia estat apres de Plato; com aquest celebras lo solempne sacrifici, conech de dos fills que hauia, quel maior de dies, apellat Grillo, era mort en la batalla ques dona prop de Mantinea. E ja per aço nos lexa de proseguir loffici dels Deus, mas solament se leua la corona del cap, per dolor

de la mort del fill. Mas, com hagues feta inquisicio en quina forma era mort, e li diguessen que combatent se fortment e vigorosa, tornas la dita corona al cap, dient e jurant per los Deus als quals sacrificaua, que maior delectacio fon aquella que rebe com hohi dir la ualentia e uirtut de son fill, que no fon lamargor que senti com li fon denunciada la mort.

Valeri: Altre per uentura fora estat, qui hagra [*f. 92 suplert ab el f. 127 del codex copia*] remogut e lexat lo sacrifici, foragitats e lunyats *de si matex los altars, escampant e apagant ab lagremes los perfums del encens, de la cimiama, e de les altres especies fragrants; mas lo cor *de Zenofon [*f. 128 codex pia*] estech inmoble en la deuota seruitut dels Deus, e lo seu coratge fon ferm hi estable en lo consell de prudencia o de sauiea, jutjant esser cosa imperfeta hi esquiuadora, que hom uirtuos donas loch a la dolor, en tant que fos uençut, sobrat e aterrat per la mort que li era denunciada.

C. VI.—No deu esser liurat a silenci Anaxagoras, philosoph; lo qual, com hagues hoida la mort de son fill, dix al hom qui lay denunciaua: «Nom dius alguna cosa quem sia nouella, de la qual » ja nom fos prouehit; car be sabia yo que aquell » qui era nat de mi, era hom mortal.»

Valeri: La uirtut, imbuida o plenament instruida de profitoses doctrines, gita de si aytals ueus; les quals, si algu reb dignament en les sues orelles, no ignorara en quina forma los fills deuen esser engenrats e nodrits, en tal guisa que membre a lur pare quels ha rebuts de natura, fahedora de totes les coses, ab aytal ley, pacte e couinença, que, axi com los ha rebuts, axils torn en aquell moment de temps e hora que natura los demanara. Car, axi com algu no sol morir qui no haia viscut, per semblant forma, algu no pot viure qui no haia a morir.

COMENÇA LO .VI. LIBRE

Titol primer. De pudi[ci]cia o castedat

bella e pura castedat, quest principal fundament de la bonea de les dones e dels homens! ¿don te inuocare? Tu, de la primera religio ença habites en los fochs del sacrafici, qui son consagrats a la deessa Uestal; tu jaus e reposes sobrels coxins de Juno, que sta en lo Capitoli; tu est certa seguretat del palau de Justicia; tu conser-

ues los temples els oratoris, on los Deus son collocats; tu mantens e ornes, ab continuada generacio de fills e de filles, lo cast lit de la gent dita Julia; per la tua proteccio o ajuda, la edat pueril es ornada de joyel donestat; per esguart de tu, la flor de [*f. 128 v del codex copia*] jouentut *roman pura e sancera; per la tua guarda e defencio, la castedat de les matrones es honrada. Adonchs, pus que est present, coneix les obres loables les quals tu has uolgudes esser fetes.

C. I.—Primerament posarem lexempli de Lucrecia, que porta la bandera de castedat romana, lo coratge baroniuol de la qual, per maligna error de fortuna, se mes en cos de fembra. Lo fet de la qual Lucrecia se recomta, segons Tito Liuio, en la forma seguent: Com lo rey Tarquino tengues asetjada la ciutat dita Ardea, entre Collatino, marit de la dita Lucrecia, e Sexto, fill del dit Rey, e altres homens jouens, se mes questio de bellea de les dones; e, com cascu loas sa muller, e no sen poguessen auenir, determenaren que pujassen sobrels cossers, e que sen anassen a lurs cases, e que aquella dona la qual trobaran mils occupada, sia jutjada esser pus bella. La couinença plau a tots: adonchs, ells caualquen e uenen sen primerament al castell del dit Collatino, e troben Lucrecia en la sua cambra, occupada ab ses donzelles en obra de seda, sient en mig de moltes matrones nobles e generoses; e com Sexto, fill del dit rey Tarquino, miras ab gran atencio la bellea, graciositat, els bells comportaments de Lucrecia, les ardents cogitacions li uenen, lamor lo catiua, la inflamada cobejança lo turmenta. E, com no pogues pus celar la nafra del cor, obserua temps e loch per satisfer a son desordenat desig. On, com los jouens ab qui era uengut sen foren tornats al setje, anassen al castell de Lucre-

cia, per la qual fon rebut reuerentment, axi com se pertanyhia a fill de Rey. E, com uench la hora en la qual los homens solen dormir, Lucrecia mostra al fill del Rey lo lit, honradament appar[*r*]ellat, on dorma; e, com lo dit Sexto hagues be ymaginada la cambra e lo lit on Lucrecia dormia, com uee que tots los de la casa dormien, entra secretament en la cambra de Lucrecia, e, metent li la ma esquerra sobrels pits, e tenint vn punyal tret en la ma dreta, dixli: «Lucrecia, calla, no digues res; auet aci » Sexto, fill del Rey. Tench lo coltell nuu en la ma: » si crides, morta est.» Aquella, fora de si matexa, estant encara endormiscada, calla. Adonchs, Sexto sesforça de amollir lo coratge de Lucrecia, ades ab prometençes, ades ab terrors, ades ab menaces; e, com no la pogues enclinar a consentiment, trobant lo seu cor pus forts que pedra marbre, dix li: «Si » tu, Lucrecia, nom consents aço que yo uull, yo » degollare lo teu *escuder, e matare tu, e puyx [*f. 129 del codex copia*] » posare lo seu cos sobrel teu, per tal que correga » fama per tot lo mon del teu adulteri, dient les » gents que Lucrecia han degollada e morta, per tal » com ha comes adulteri ab son escuder.» Cellauos, Lucrecia, per esquiuar tan gran infamia, consenti forçadament; e, com aquest Sexto, apres que hac complit son desig desordenat, sen fon tornat al setge, trames Lucrecia a son marit Collatino, e a sos parents, que venguessen espatxadament a ella; als quals, com fossen uenguts, parla en la forma seguent: «Sexto, fill del rey Tarquino, entra hir en » la mia casa, uenint hi enemich en forma de host. » E sapies tu, Collatino, que en lo teu lit trobaras » don dom estrayn. Empero, com lo cos sia estat » forçat, lo coratge es innocent; per que jom absolch » de la culpa, mas nom delliure de la pena. Mas

» aquell qui ha comes aytal crim, punit ne sera si » vosaltres sots homens.» E com los hac contat la ueritat del fet, per orde com sesdeuench, dix en les derreres paraules de la sua uida: «Per tal que alguna dona, per exempli de Lucrecia, no vischa » deshonestament e luxuriosa, mas, que aquella qui » volra pendre exempli de la culpa no lexe lexempli de la pena, punischa Lucrecia si matexa.» Cellauos, trahent .i. coltell que tenia amagat dejus lo mantell, degollas, e caygue morta dauant los peus de son marit. La qual cosa ueents lo pare, los germans, lo marit, prengueren lo punyal ab que sera morta, e juraren sobre la sanch de Lucrecia, que null temps cessarien, fins que haguessen gitada de Roma la generacio del dit Tarquino. E axis feu, car [*f. 93 a*] portant lo cos de Lucrecia a Roma, *feent gran comocio en lo poble, gitaren ne lo Rey, prenent Sexto qui comes lo crim, e mataren lo ab lo coltell ab que mori Lucrecia.

Valeri: Aquesta mort de tan gran coratge de Lucrecia, fon raho de cambiar e de foragitar lo regiment real, e entreduir lemperi consolar.

C. II.—Uergenio, qui no fon hom generos, mas hac lo coratge molt vigoros, per tal que la sua casa no fos criminada e maculada, no perdona a la sua propria sanch; car, com Appio Claudio, qui era vn dels .x. homens qui primerament regien Roma, confiant se en son poder hi en loffici que regia, requeris ab continuada instancia la filla del dit Vergenio, veent aquest Vergenio que no la podia guardar ben segurament, menant la dita filla en lo mercat, matala ab ses propries mans.

Valeri: Mes ama lo dit pare esser homeyer de la filla, casta e verge, que si fos pare de filla corrumpuda.

C. III.—Semblant fortalea de coratge hac Poncio Aufidiano, caualler roma; qui, com hagues trobat que vn pedagoch, apellat Fauio Saturnino, hauia corrumpuda la virginitat de la sua filla, no tenint se per content de liurar a mort greu lo seruent inich e maluat, ans encara mata la dita filla sua.

Valeri: Aquest pare, per tal que no celebras les noçes de sa filla leies e diffamades, cuytas a fer la sepultura, dura e amarga.

C. IIII.—¿E ques mostra esser Pimenio, sino rigoros conseruador e guardia de castedat? Car, com ell sabe que vn escuder seu, qui li era molt gracios, hagues besada sa filla, la qual era ja de edat de pendre marit, pres lo dit escuder, e feu lo greument turmentar, com, empero, pogues esser vist quel dit joue mes ho *feu per error, en la qual [*f. 93 b*] caygue, que per mala cobeiança.

Valeri: Aquest pare jutja esser gran be de nodrir o dengenrar, en les afections tendres de la dita filla sua, doctrina de castedat, ab lamargor de la pena del seu escuder; manant a la dita filla, ab lexempli axi trist e rigoros, que no solament estojas a son marit la sua uirginitat entegra, ans encara li conseruas los besaments sancers.

C. V.—Qvinto Fabio Maximo Seruiliano, apres que hac termenades totes les sues honors ab loffici de la Censura, en la qual fon corregidor de les costumes, puni agrament son fill, per tal com hauia comes peccat contra natura. E apres la punicio del dit fill, uolch portar uolenterosament la part de les dites penes, car partis de Roma, axi com si perpetualment ne fos exellat. E, mort lo fill, null temps uolch entrar en Roma.

C. VI.—Yo diria que aquest censor Fabio, del qual es dit en lo precedent capitol, fora estat massa

cruel, si no quem recorda de Publio Actilio Philisto; qui, com en lo temps de la sua puericia, a manament e força del senyor ab qui estaua, liuras lo seu cors per dines, portant a son senyor lo guayn quey fahia, qui empero, com fon fet pare, ueyg lo fort rigoros e cruel punidor de menor peccat. Car, com la sua filla se fos feta fembra comuna, viuint en lo peccat en que son pare per gran temps continua, matala sens tota misericordia.

Valeri: Bens deuem pensar com es estada sancta la castedat, que ses conseruada e continuada en la nostra Ciutat, en la qual, aquells qui son estats uenedors de cobejança carnal, ueem que son exits tan rigorosos jutges a punir tota leja deshonestat.

C. VII.—Seguex se .I. exempli de nom exce-[*f. 93 c*] llent, e de fet digne de memoria. *Marcho Claudio, qui era Mostaçaf, cita dauant tot lo poble a Gayo Stantinio, Tribu o defensador del poble, asignant li dia cert, a respondre sobre vn greu crim que hauia comes; car hauia temptat e assajat son fill de sodomia. E com lo dit Gayo se defenes, dient e allegant que no podia esser conuengut en juhi, ni era tengut de comparer personalment, per raho de la sancta e sagrada potestat del offici, e com sobre aço demanas fauor e ajuda de sos companyons, qui regien lo dit offici, tot lo collegi dels tribuns li denega lajuda que demanaua, dient «que si no li donauen » la dita fauor, que mils seria determenada la dita » questio de castedat, ques menaua entre ells». Adonchs, com lo dit Estantinio fos conuengut en lo juhi, prouat que era malmirent per lo testimoni de vn hom qui per ell fon assajat del dit peccat, fon sentenciat a mort.

Valeri: Aquest joue Claudio, com fon dauant la presencia del jutge; entre gran multitut de gent, en

mig del mercat, estech callant continuadament, gitant los vlls a terra, mostrant gran uergonya; lo qual silenci uergonyos tench gran loch en mitigar la punicio, hauent dell merce.

C. VIII.—Metello Celero fon agre punidor de la pensa deshonesta e corrumpuda; car, citant dauant lo poble a Gneo Sergio Silo, condempnal a mort; e aço, sol per vn crim que comes, requirint vna matrona de Roma, prometent li gran summa de peccunia.

Valeri: No hauia mes lo crim en obra, mas fon li prouat quel seu coratge era corrumput; e mes li nogue com hac uolentat de peccar, que no li aprofita no hauer peccat. La dita punicio feu lo poble, mas la ques seguex feu la Cort el Consolat.

C. IX.—Ticio Ueturio, fill daquell Ueturio qui fon liurat als Sampnites, per tal *com ell, estant [*f. 93 d*] Consol, tracta e feu pacte leyg e vituperable entrels Romans els dits Sampnites; com lo dit Ticio, per la gran fretura e pobrea a la qual era uengut son pare, per raho dels soberchs enteresses que fehya manleuant a vsura, fos forçat de fer se seruent de C. Plocio, per lo qual, com vn dia fos açotat molt agrament, e aço per tal com no li uolch consentir lo leyg acte de sodomia, feu ne querimonia dauant los Consols. E, com lo Senat sen fo be certificat de la ueritat daquest fet, pres lo dit Plocio e posal en lo carcer.

Valeri: La Ciutat de Roma uolch que la castedat fos asegurada a la sanch romana, en tot estament hi en cascuna edat de gents. E no es, donchs, gran marauella, si jutjaren aço matex los Senadors, com los de menor dignitat ho ajen obseruat tan estretament.

C. X.—Gayo Sestennio, qui era .I. daquells tres

homens qui regien .i. offici, pres e encarcera Cornelio, hom de gran fortalea, qui, per grans merits de la sua uirtuosa caualleria, fon promogut per los Emperadors .iiii. uegades a la honor dels senyalers, o daquells qui portauen la bandera; e encarceral, per tal com hauia comes lo crim de sodomia, ab vn infant qui era generos. E com lo dit Cornelio se apellas als Tribuns, e no negas si hauer comes lo dit crim, mas, obligant se a prouar en quina forma aquell infant, manifestament e descuberta, sera liurat a diuerses homens per preu de dines, ab aços uolgues defensar, no li uolgren rebre semblant defensio, ans lo feren morir en lo carcer.

Valeri: No tengueren per bo los Tribuns del poble, ni hauia la cosa publica fet pacte e couinença ab los homens forts e vigorosos, que ab los perills
[*f. 94 a*] los quals sostenien *en terres estranyes, comprassen delicaments e delicis corporals, ab los quals viuissen dins Roma deshonestament e corrompuda.

C. XI.—Semblant fi, leia e vil, del damunt dit Gayo, feu Marcho Lectorio Mergo, estant Tribu o promouedor de la caualleria romana. Lo qual fon citat per Comicio, Tribu del Poble, per tal com tempta e assaja vn joue, qui era trompeta seu, de peccat vil e abhominable. Lo qual Lectorio no sostench de hoir la sentencia, ans, fogint ans del temps que li era donat assignat per a comparexer, axi com hauia uolgut cometre crim leyg contra natura, mata si matex; ques cosa la qual auorreyx natura molt singularment. Empero, apres que fon mort, fon sentenciat a mort per tot lo poble; e aço, per lo crim que hauia comes, axi leyg e deshonest.

Valeri: Los senyals de la sagrada aguila, quera pintada en les banderes que anauen dauant la caualleria de Roma, e tota lart de la dita caualleria, ques

forts e vigorosa guardia e proteccio dels castells del Imperi Roma, han perseguit aquest Lectorio fins als inferns; car ell, qui deuia esser mestre e conseruador de la uirtut de castedat, tempta o assaja desser corrompedor de sanctedat.

Aço mogue a Gayo Mario, Emperador, de aprouar la mort que feu Plucio, Tribu de la caualleria, de Drusio, fill de sa germana, ço es del Emperador; per tal com lauia requerit de leyg peccat e abhominable de sodomia.

C. XII.—E, per tal que breument hi estreta discorrega per aquells qui, venjant la honestat e pudicicia de les iniuries que li son fetes, han usat de lur dolor e fellonia, axi com si fos ley publica de la terra, recite primerament de Sempronio *Musca, [*f. 94 b*] qui feu morir a grans açots C. Gallio, per tal com fon trobat en adulteri. *Item:* semblant se feu C. Menio, de Incio Octauio. *Item:* Carbo Acieno, e Poncio, foren castrats per Bibieno e per P. Ceruio, per ço com foren trobats en adulteri. *Item:* Gneo, per ço com troba Furio Brocco en lo peccat abhominable de sodomia, liural a la sua companya, dient quel matassen o quell corrompessen, e quen fessen ques uolguessen.

Valeri: No foren defraudats, los damunt dits punidors dels homens tan leiament deshonests, en aço, com no donaren loch a lur ira e furiosa fellonia.

C. XIII.—E per tal que, apres dels exemples domestichs, pose los de la gent estranya, recite primerament duna dona de Grecia, apellada Hippo; la qual, com fos presa per vn nauili denemichs, qui anauen per mar, uolent ab la sua mort propria defensar e conseruar la sua castedat, gitas en la mar e nega; lo cos de la qual, com hisques a vna riba dita Eritheo, soterraren lo en vna sepultura hedificada

prop les ones de la mar. Hi encara huy en dia apar en aquell loch lo dit monument; e les gents de Grecia, celebrant o feent festa de la gloriosa sanctedat daquesta dona, de que sera memoria eternal, recitant tots dies les sues laors, fan florir e diuulgar la sua sobredigna fama.

Valeri: Lexempli damunt dit es molt digne e de gran castedat; mas lo ques seguex es de maior consideracio.

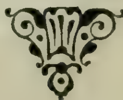
C. XIIII.—Com Gneo Manicio, Consol, hagues destrohida en maior part la host e les riqueses dels Gallogrechs, combatent se ab ells en lo mont Olimpo, en lo qual, com fos presa gran multitut de gent, entrels altres, fon catiuada la muller del Rey, dit Argigontes, dona de molt gran bellea. La [*f. 94 c*] qual, com fos estada forçada *per vn Centurio, a qui fon acomanada per hauerne gran rescat, venint lo dit Centurio a cert loch, don trames sos missatjes als amichs de la dita dona que uenguessen e portassen moneda per rembrela, com estigues molt atent mirant la gran multitut daur quels amichs de la dita dona hauien portat, mana aquesta dona als Gallogrechs queren aqui presents, parlant los en lur lengua (la qual no entenia lo dit Centurio), quel matassen. E, com laguessen mort a manament de la dita dona, pres lo cap del Centurio, e retinent lo en ses mans, portal dauant son marit, e gitant loy als seus peus, contali per orde la iniuria que hauia rebuda e la uenjança quen hauia feta.

Valeri: ¿E que pora dir algu que uengues daquesta dona en poder dels enemichs, si no solament lo cos, car lo seu coratge no poch esser uençut, ni la sua castedat no poch esser corrumpuda ni sobrada?

C. XV.—Com Mario hac desbarratats e sobrats

los Teutonichs, e lurs mullers, sabut que les deuien menar catiues ensemps ab los marits, soplicaren al dit Mario que les trametes al temple de la deessa Uestal, on habitaua gran multitut de dones uergens, afermants e prometents, les dites mullers dels Teutonichs, que axi viurien per tots temps en lo dit temple, com si fossen uergens, no hauent acostament ni paria dom carnal; e, com no poguessen empetrar la gracia damunt dita, trobaren lo cendema que la nit passada seren totes peniades.

Valeri: O, Deus sobirans! gran be fes al Poble Roma, com no donas lo coratge daquestes dones a lurs marits com foren en lo camp de la batalla; car si ells haguessen uolguts resemblar *a la uirtut de [*f. 94 d*] lurs mullers, no hagren obtengudes los Romans tantes ni tan certes victories dels Teuthonichs o alamayns.

Titol ii. Daquells qui digueren e feren diuerses actes, postposada tota paor e temor

Pvs que yo no he inuocada ni conuidada la libertat o gosar del coratge ardent e vigoros, ques mostra en fets hi en paraules, per semblant forma, mentre sacosta es ofer a mi, no li dare comiat. La qual, com sia posada entre vici e uirtut, sis tempra legudament, haura lahor, mas sis esten mes que no deu, rebra uituperi, segons que merex; la qual es de tal natura, que molt mes es graciosa a les orelles del poble uulgar, que no es acceptable ni loable al juhi dels homens sauis e discrets, qui no meten lurs fets en superflues paraules; e, a les uegades, mes esta son fet en oppinio dels homens, quen sa propria prouidencia o uirtut. Mas, per tal com lo nostre proposit es de proseguir les parts de la uida de natura humanal que sta en vicis e uirtuts, per tal sia recitada la nostra materia, segons propria estimacio dels fets que seran recomptats.

C. I.—Com los Romans haguessen presa la ciutat de Priuerno e morts tots aquells qui hauien tractat que la dita ciutat rebellas, tot lo Senat, indignat fortment contra los dits Priuernans, apella consell que faria daquells qui romanien de la dita ciutat; en lo qual consell la salut dels Priuernans fon posada en cas fort duptos, entre uida e mort, uenint en ma daquells qui eren uençedors ualerosos e jutjes irosos. Empero, com los dits Priuernans no haguessen si no vn remey, ço es recorrer a

prechs e supplicacions, no pogueren oblidar la gene*rositat de la sanch de Ytalia; car, com .i. Prin- [f. 95 a] cep lur, trames per ells a Roma, fos enterrogat per lo Senat quina pena merexien los dits Priuernans, respos «que aquella pena la qual merexien aquells » quis jutjauen esser dignes de libertat o de fran» quea». Ab la qual resposta, com ja de primer haguessen indignat lo Senat, per ço com seren rebellats contra Roma, foren inflamats molt pus ardentment los Senadors contra los de la dita ciutat. Mas Plancio, Consol, uolent fauorejar a la causa dels dits Priuernans, dix al dit Princep: «Si per » uentura los Romans perdonauen a la ciutat de » Priuerno, e non fehyen maior punicio, ¿quina pau » haurien los Romans ab los dits Priuernans?» Respos, ab cara fort e ab paraula ferma e vigorosa: «Si » bona pau nos fets, durara perpetualment; si mala » lans donats, certifich uos que fort poch durara.» La qual paraula feu tant, que no solament los obtengue uenia e merce, ans encara empetra que foren fets ciutadans de Roma, alegrant se de tots lurs beneficis e priuilegis.

Valeri: Gran fon laudacia del dit Princep de Priuerno, parlant axi vigorosament dauant tot lo Senat.

C. II.—Lvcio Philippo, Consol roma, no dupta de parlar, franchament e sens temor, contra lorde del dit Consolat; car vn dia, pujansen en lo loch comu, on proposauen los jutges ses sentencies, reprenent los Consols de gran negligencia, dix que altre Senat hauien mester. E, com nos penedis en res de la paraula que hauia dita, ans perseueras en son proposit, Lucio Crasso, hom de gran dignitat e fort bell parler, portant aquesta paraula en la cort, greument e agra, mana lo dit Philippo a vn sayg

que prengues lo dit Crasso; e, com lo uolgues pendre, [f. 95 b] *aquest hac ne vna gran empenta, foragitant lo de si matex, dient: «No es Philippo mon consol, ni yo son senador; car yo no son senador negligent, ni son tan criminos per quel consol me deia pendre.»

Valeri: ¿E quina cosa feu segura la libertat del Poble Roma, retenint la que no uengues a destruccio? Certes, la paciencia del dit Crasso, la qual mostra com se posa a perill, parlant axi fortment e rigorosa, e com fon iniuriat per Philippo, quil manaua pendre.

C. III.—Gneo Carbo, Tribu o promouedor del Poble, qui fon falla ardent e flamejant de les guerres ciuils e dels mals ques començauen contra la cosa publica, uolent uenjar la mort de Tiberio, qui fon sentenciat per raho de la diuisio e aualot que mes entrel Poble el Senat, pronunciant la ley del departiment dels camps, determenant que fossen departits egualment entre tots, veent lo dit Carbo quel derrer Affrica uenia d Espanya ab gran resplandor de la sua gloria, car hauia presa la ciutat dita Çamora e destrohida, entrant en Roma e uenint al loch on los Tribuns promouien los fets del Poble e pronunciauen les sentencies, enterrogal Gneo Carbo damunt dit «¿que li donaua uejares de la mort de Tiberio Gracco?» ymaginant se que, ab la sentencia daquest hom de tanta actoritat, la qual se pensaua que digues en fauor del dit Gracco, la germana del qual hauia per muller lo dit derrer Africa, ajustas flamma al foch lo qual hauia ja ences. E no duptaua en res que, per lo molt estret vincle del cunyadatge quera entrel dit Africa e Gracco, que no digues alguna cosa en fauor del dit cunyat seu, lo qual era mort fort miserablament. Lo qual, res-

ponent, dix que dretament e justa lauien sentenciat a mort. A la paraula del qual, com tota la multitut del *poble, auolotada per lo dit Carbo, cridas altes [*f. 95 c*] ueus, dient que a gran tort era mort Tiberio Gracco, e axi ques callas daço que deya, lo dit Africa respos, dient los: «No dech yo callar, mas callen aquells » als quals Ytalia es madrasta; car yo fill son, nadiu » de Roma e de Ytalia. Per que, axi com a fill, » pusch parlar per defensio de la mia mare.» E com daquesta paraula isques gran murmuracio, dix los: «No farets, ab tot quant poder hauets, que yo tema, » per be que sien solts o desligats aquells los quals » yo he menats presos e ligats.» (Uol dir que ell, qui hauia uençuts los poderosos enemichs de la cosa publica, dels quals no hauia haguda temor, menys ne deuia hauer de Tiberio mort, e dels que tenien la sua part). Donchs, uejats lo poble auolotat, com fon corregit e repres per lo dit de vn hom tot sol.

Valeri: O, e quanta es la honor de la uirtut generosa! Car, com lo dit Africa hac respost axi altament e vigorosa, calla donant fi a ses paraules. Mas la victoria de la ciutat de Çamora, la qual nouellament hauia obtenguda, e la victoria que hac son pare, de Macedonia, e les despulles de la ciutat de Cartayna, la qual pres, e les cadenes ab les quals anaren ligats, dauant lo carro de la honor triumphal del dit pare, dos reys apellats Siphace e Perseo, posaren silenci a tota la multitut del poble qui era present en lo mercat, tanquant a tots les boques, feent los abaxar lo cap. Empero lo dit silenci nos mes en lo poble per pahor que haguessen del dit Africa, ans callaren per reuerencia que li hauien; e aço, car per lo benefici de la gent dita Emilia, de la qual fon lo pare daquest Africa, e per lo benifet

de la gent Cornelia, don fon aquest Africa derrer, [*f. 95 d*] hague*ren fi e terme molts perills, en los quals fon posada la nostra Ciutat, e Ytalia. Empero la dita nostra Ciutat de Roma desconexent, com li donas uejares que no li era ja necessari lo dit Africa derrer, no fon tan franqua que uolgues conseruar la libertat al dit Scipio, qui mori per ço com uolch conseruar la libertat de la cosa publica. Per que nons deuem marauellar de la gran e molt honorable actoritat de Gneo Pompeyo, per que tantes uegades a luytat ab la libertat de la cosa publica; e no fon sens gran laor, car cellauos, defenent la dita libertat del ben poblich, sostench ab gran paciencia escarns e vituperis de tota diuersitat de homens, axi de pochs com de grans, axi dauols com de bons.

C. IIII.—Com Gneo Piso accusas a Manilio Crispo en lo loch del juhi, dient quel era malmirent e fort culpable en aço de que lacusaua, e Pompeyo lo defensas, uolent lo restaurar, com empero fos culpable, aquest Piso, ab la sua ardor juuenil perseuerant en la sua uerdadera accusacio, posa molts crims greus e forts al dit Pompeyo, dient los hi dauant la sua faç. E, com fos enterrogat Piso per Pompeyo «¿per que nol accusaua dels crims que li » dehia en la cara?» respos li: «Dona tu bones fer» mançes o rehenes en poder de la cosa publica, » que si yot accus, no mouras guerra ciuil, e ueuras » yo si no acus primerament a tu en lo juhi, que » Manilio.»

Valeri: En vn matex juhi ho hac contra dos homens, mostrant los esser culpables e malmirents, ço es, contra Manilio, afrontant lo ab la accusacio, la qual proposa dauant lo juhi, e contra Pompeyo, proposant li diuerses crims; e la .I. sobra ab la ley

e ab lestatut roma, e laltre ab la sua paraula uirtuosa, com en altra forma nou pogra ben fer.

C. V.—*¿E que fon la libertat sens Cato? Certes, [*f. 96 a*] tant com fon Cato sens la libertat, car cellauos defalli la dita libertat, com Cato mori. Lo qual, com fos jutge en .j^a. accusacio quera posada contra vn Senador qui era infame, hi, sient en lo loch del juhi, li fossen presentades letres de Gneo Pompeyo, les quals contenien grans laors del dit Senador, no sostench que haguessen efficacia en la dita questio e causa ques menaua, recitant la ley, la qual uedaua que algun noble no gosas defendre quin se uulla Senador que fos, ni ell se pogues ajudar de tal ajuda.

Valeri: En aquest acte la persona de Cato nos tol gran admiracio; car daltre estiguerem marauellats com hagra gosat contrastar a tan gran hom com era Pompeyo; mas sabem be que aço que en altre hom fora estat audacia, en aquest Cato conexem que fon gran confiança e franquea de spirit.

C. VI.—Com Gneo Lentulo Marcellino, Consol, fes querimonia de Pompeyo, dauant tot lo poble, en lo loch on se ajustauen los del dit poble, dient quel poder excessiu o soberch del dit Pompeyo li uedaua que no podia ben regir loffici del Consolat, e, com tot lo poble cridas, a gran ueu, en fauor del dit Lentulo, cellauos crida molt altament, dient: «Cridats, cridats, Romans, mentre queus es »legut; car fora daquest loch no poriets cridar, »que no fossets punits.» Adonchs, lauos fon esuehida la potencia del dit Pompeyo, duna part per la querimonia que fehya lo dit Lentulo, plena denueia, daltra part per los plors que gitauen aquells del poble, dients se miserables. E, com lo dit Pompeyo fos present en lo loch de la multitut popular, e portas vna diuisa ligada en la cuxa, a forma duna

corona, dixli vn hom apellat Fauonio: «No es gran [*f. 96 b*] » cura a nosaltres ara, *en quina part del cos esta » la diadema o corona.» Ab les quals paraules uolia menysprear e viltenir les coses reals de Pompeyo, e'aço per la dita diuisa, quera dun troç de drap fort poch. Mas lo dit Pompeyo, no mudant la cara en tristor ni en goyg, uençe cascu daquests dos, esquiuant laualot ques pogra leuar per lo poble; car, no mostrant la cara gojosa ni alegra, no dona a entendre que uolgues usar de la sua gran potencia; e, no mostrant la cara trista, dona a entendre que menysprea los uituperis del dit Lentulo.

Valeri: Aquest Pompeyo, ab la sua gran paciencia, dona loch que homens de poch estament e de minue linyacge se leuassen contra ell; dels quals homens, com naure recitats dos en los capitols seguents, assats haure tractat habundosament del dit Pompeyo.

C. VII.—Helino Mancia Forniano, fill de liberti, ço es de franch qui primer fon catiu, com fos hom uell qui ja era uengut als derrers dies de la sua antiga edat, mes se a accusar, dauant los Censors o jutges de les costumes, a Lucio Libo. E, com Pompeyo fos present en la dita accusacio de Helino, e hagues escoltat per algun temps en quina forma lo dit uell accusaua e laltres defenia, reprenent e reprouant lo uell, per que, com fos de tan minue stament, e hom axi antich aterrat, se metia a accusar algu, dient que dinfern era trames per accusar lo dit Lucio Libo, respos li ab gran audacia, dient: «No ments, Pompeyo: car yo son trames per accu- » sar Lucio Libo, e uench dinfern. Mas sapies que, » com fuy dins linfern, yo uiu Gneo Domicio Ano- » bardo, tot sangonos, qui ploraua es clamaua que, » com ell fos de gran linyacge, hom dentegra uida,

» gran amador de la cosa publica, fon mort a manament teu, lauos com era en la millor flor del seu *jouent; *item,* viu hi Bruto, hom de semblant [*f. 96 c*] generositat e bonea, tot nafrat, quis clamaua que, per la tua malea e crueltat, era aparellat axi greument e mala; *item,* viu hi .G. Carbo, qui, en lo temps de la tua infantea, fon singular defenedor dels bens del teu pare, e aço com regis lo Consolat en la terçera uegada, e viulo encadenat ab les cadenes ab les quals tul hauies ligat, testificant tu contra ell tota cosa quet plague, ho fos iusta ho iniusta, leguda o no leguda, lo qual, com fos promogut al sobiran grau del Imperi, fon especejat per les tues mans, lauors com eres caualler roma; *item,* viu dins linfern .I. hom roma, Pretor o gouernador, appellat Perpenna, qui malehia la tua crueltat; e viu tots los damunt dits, indignants se contra tu, per ço com, sens culpa, moriren, lauos com tu fosses encara joue, maluat, carnicer, hom sens pietat.»

Valeri: Fort estich esbahit daquest hom, qui axi parla dauant Pompeyo, car ja eren finides e termenades les nafres maluades e cruels de les guerres ciuils; e que .I. hom rustech e vila, qui encara representaua la seruitut o catiuatge de son pare, qui, de catiu qui era, fon donat a libertat, ab tan desfrenada follia, ab paraula intollerable, axi sens alguna punicio, haia improperat tan greus coses a tan excellent hom com era Pompeyo. Mas feu ho, car en aquell temps axi era ben cosa segura, com cosa de gran fortalea, malahir al dit Pompeyo.

E, com no hajam loch o materia de allongar mes los exemplis de Pompeyo, sol ne recitare lo seguent, qui fon duna persona de menor estament quel damunt dit rustech Helino Mancia.

C. VIII.—Diphilo, poeta tragedo, qui repre- [*f. 96 d*] sentaua coses tristes en son *dictat, com ell, feent los jochs dauant lo deu Apollinario, present tot lo poble, uengues a pronunciar .I. vers, la sentencia del qual diu: «ab la nostra miseria es fet rich, gran » e poderos»; girant se a Pompeyo, e signant lo ab lo dit de la sua ma, dix lo dit uers, axi com si fos fet per lo dit Pompeyo. E, com daço fos repres diuerses uegades per aquells del poble, no sen uolch estar; ans, perseuerant en aço que hauia començat, mostra ab gests e ab paraules en quina forma la gran potencia de Pompeyo era excessiua e tan soberga, que nos deuia sostenir. Car, usant de sa follia e oradura de parlar, ajustant a les paraules que hauia dites, acostant se al dit Pompeyo dix li: «O, Pom» peyo! sapies te que uendra temps en lo qual » agrament ploraras.»

C. IX.—Be fon inflamat lo coratge de Marcho Castricio, en parlar ab gran e singular audacia. Qui, com fos regidor e Capita de la ciutat dita Placencia, e li fos manat per Gneo Carbo, Consol de Roma, que la dita ciutat li donas rehenes, per tal que Roma fos segura dells, no volch aquest Marcho obehir a sos manaments, ne uolch donar loch a res que digues sobre aquesta materia. E, com lo dit Carbo lo menaças, dient que tenia molts coltells, respos li: «E sim he yo molts ayns.»

Valeri: Fort estigueren marauellades totes les legions dels cauallers, ueent, en hom axi uell, esser romases tan robustes e vigoroses forçes de spirit. E, jatsesia que la ira del dit Carbo hagues gran materia dencendres contra el dit March, empero, considerant lo poch temps de la sua uida, ço es de Marcho, qui era molt antich, retench sa ira, esperant que cessaria com Marcho morria.

C. X.—E veiam la requesta que feu Gelba, seruent de Juli Cesar, com fon plena de gran follia e oradura. Car, com apres *quel dit Juli Cesar ha- [*f. 97 a*] gues termenades o finides ses victories, estigues en mig de la cort, en .i. loch alt, determenant e pronunciant leys, axi com a jutge, sostench quel dit seruent seu li parla en la forma seguent: «Juli Ce» sar, yom obligui a pagar gran summa de peccunia » per Gneo Pompeyo, condam genre teu, e aquesta » obligacio fiu en la terçera uegada que fon fet » Consol; per que son conuengut en juhi, demanant » me que pague la dita peccunia; digues ¿que fare? » ¿pagar la he yo, com tu tingues los bens de ton » gendre?» E, sobre aço, lo dit seruent reprengue e injuria a Juli Cesar, dient li, dauant tot lo poble, en quina forma ell hauia uenuts los bens, e no uolia pagar los torts de son gendre.

Valeri: Be merexia aquest presumptuos seruent, que fos vituperosament gitat del loch del juhi; mas, la gran mansea e benignitat del coratge de Juli Cesar, mana quel deute de Pompeyo fos pagat de sos bens propris.

C. XI.—Ueiam en quina forma Pastellio, hom fort abte e scient en lo dret ciuil, hac contumacia o inobediencia perillosa, car no pogren fer, ab prechs ni ab menaces, que dictas o formas .ia. sentencia, que manauen los .iii. jutges qui regien loffici appellat de .iii.; ans feu, ab son coratge forts e rigoros, que la dita sentencia que hauien ordenada fora les comunes leys, no romangues en memoria dels homens.

Item: aquest matex, com parlas moltes coses del regiment del present temps, en iniuria e reprehensio dels Consols e dels Senadors, e los seus amichs lo amonestassen, dient que en gran perill se posaua,

respos los «que dues coses, que apparexen als » homens molt amargues, li donauen licencia de » parlar: ço es, gran uellea, e priuacio de fills»; car lom qui ha poqua esperança de viure, e no li roman [*f*. 97 *b*] fill ni filla, no deu *hauer paor de morir.

C. XII.—Ab aquests homens de tan gran estat e uirtuos coratge, se mescla .iª. dona de sanch estranya; la qual, com fos condempnada per Philipp, rey, queacom tebeu e torbat de vi, dix: «Sim era » acceptada la appellacio, volenter me apellaria de » Philipp embriach, a Philipp atemprat.» Ab la qual paraula foragita lambriaguea de Philipp enbriach; car, retenint en la execucio de la dita dona, e feent diligent inquisicio en la dita causa, fon forçat de donar pus justa sentencia que la primera.

Valeri: Aquesta dona feu forçadament enclinar la egualtat de justicia, la qual no podia empetrar, e mes obtengue subsidi o ajuda per sa gran audacia de parlar, que no per innocencia que hagues.

C. XIII.—E tractem de la libertat o audacia duna dona, que no solament se hac fortment en son parlar, ans encara, cortesament e graciosa; la qual dona era de Çaragoça de Cicilia, molt uella e antiga. On, com tots los de la dita ciutat desijassen la mort de Dionis, tiran, per la sua gran crueltat e per los carrechs greus quels posaua, sol aquesta fehya especial oracio als Deus, tot jorn per lo mati, que li prestassen lo dit Dionis longament ab sanitat; la qual cosa, com Dionis hac percebuda, marauellant se de aço, com no li hagues fet res per que li degues portar tan gran benuolença, anassen a la dita dona, e demanali per quina raho fehya la dita oracio. Cellauos respos li: «Sapies que ab cert proposit » pregue los Deus per tu; car sapies que, com era » infanta, e com haguessem .i. cruel tiran, desigi

» molt que moris; lo qual mort a mala mort, uench » vn altre pus cruel, e occupas lo regiment daquesta » ciutat, del qual me donaua uejares que seria .I. » gran be si la *sua senyoria cessaua; apres del qual [f. 97 c] » est uengut tu, qui est pus fort e mes cruel regidor » que tots los damunt dits. Adonchs, per tal que si » tu mories no succehis apres de tu algun tiran » molt pus auol e pus cruel que tu, offir la mia uida » als Deus per la tua salut.»

Valeri: A gran vergonya sagra tengut Dionis de punir aquesta audacia, axi cortesa e graciosa.

C. XIIII.—Entre les dites dones e Theodoro Cireneu, pogra hauer quasi matrimoni de coratge animos; lo qual matrimoni fora estat semblant en uirtut e desemblant en felicitat, car aquelles visqueren, e aquest ne mori. Lo qual Theodoro, com fos menaçat a mort per lo Rey apellat Lisimaco, respos li dient: «O, gran cosa ta esdeuenguda! car la força » has aconseguida duna cuca dita cantaridis, qui » porta ueri en lo bech.» E com, per aço que hac dit, lo fes clauar en la creu, dix al Rey: «Aquesta » mort de la creu sia terrible als teus purpurats » (ço es als teus cauallers, qui son uestits de por» pra); car nom fa a mi cura ni ansia, ja lo meu cos » sis podrira bayx en la terra, o dalt en laer.»

Titol iii. De rigorosa justicia

Necessaria cosa es quel hoidor o lo legidor daquest titol arme lo seu coratge de durea, mentre ques recitaran actes o fets de cruel e trista rigorisitat, per tal que, postposada tota cogitacio de coses dolçes, benignes e suaus, se don a hoir coses molt aspres a la hoida; car seran recitades grans diuersitats de penes e de uenjançes, estretes sens misericordia. Les quals coses, posat que sien profitoses a conseruacio de les leys, empero no deuen esser posades en lo nombre de les hystories que recomp- [*f. 97 d*] ten exem*plis plasents e graciosos.

C. I.—Marcho Manilio fon espenyat daquell loch on foragita los Francesos; e aço, per tal com ell, apres que hac obtenguda victoria dels dits Francesos, gitant los del Capitoli, uench en tan gran audacia, que uolch ell tot sol tenir lo dit Capitoli, en senyal de la dita uenjança. E scriuiren sobre la sua sepultura la seguent sentencia: «Com tu gitaues » hi espenyaues del Capitoli los Francesos, cellauos » eres a mi Manilio; mas com tu comencist de re» semblar a ells, occupant te lo Capitoli, lauos te fist » vn dels francesos.»

Valeri: Vna nota o vergonya de memoria eternal fon ajustada a la mort e pena daquest Manilio; car per ell feren ley, que algun noble hom, per generos que fos, no hagues per habitacio lo Capitoli; car aquest Manilio hauia sa casa en aquell loch del dit Capitoli, on, en nostres temps, es hedificat lo temple de la Deessa de la moneda.

C. II.—Semblant indignacio se leua contra Spurio Cassio, al qual molt mes nogue la sospita quen hagueren, de la senyoria ques uolia occupar de la dita Ciutat, que no li aprofitaren los .III. consolats magnificosos, e les dues honors triumphals marauelloses, les quals obtengue. Car lo Senat e lo Poble Roma, no tenint se per contents descapçar lo dit Spurio, apres fon mort li derroquaren la casa, per tal quen lo cos hi en los bens fos punit; hedificant, en lespay de la dita casa, lo temple de la Deessa de la terra, dita Telluris.

Valeri: La casa que primerament fon habitacio dom rich e poderos, ara es exemple e senyal de rigorisitat religiosa.

C. III.—Semblant cosa tempta P. Melio, del damunt dit Spurio, e semblant *sentencia de mort [*f. 98 a*] e perdua de bens rebe. E, apres que fon mort, e hagueren derroquat lo seu alberch, per tal que la justicia quen hauien feta peruengues als succehidors, ordenaren que la plaça que staua dauant la sua casa, quera dita *Aera,* daqui auant fos apellada *Equimella.*

Valeri: Si uolem conexer quant e com gran era loy, lo qual antigament los Romans tenien enpremptat dins lurs coratges, contra los enemichs de la libertat de la cosa publica, prengam nos esguart de la destruccio hi enderroquament de les cases e de les parets en les quals los dits enemichs hagren lurs habitacions. E, per tal, apres quels dits Romans hagueren especejats los cossos de Marcho Flacco e de Lucio Saturnino, qui posaren sedicio o aualot en Roma, derroquaren lurs alberchs, dalt fins a la pregonea dels fonaments; e com la plaça que romas de la casa de Flacco, estigues buyda e despoblada per lonch temps, fon ornada per Q. Catulo, quiy

posa les statues e les ydoles que hauia portades de la terra dels Flamenchs, com hac pres Flandes.

C. IIII.—En la nostra Ciutat de Roma resplandi molt la gran noblea e ampla esperança de Tiberio e Gayo Graccos. Mas, per tal com sesforçaren de remoure e derrocar lestament de la dita Ciutat, los lurs cossos jagueren en la terra plana, e no foren soterrats; e la sobirana honor de la condicio humanal, que es la honor de la sepultura, defalli als fills de Gracco, qui foren nebots o nets del Africa; hoc encara, los familiars daquests, foren enderrocats per los terrats de lurs cases, per que algu no uolgues esser amich dels enemichs de la cosa publica.

C. V.—P. Mucio, Tribu o defensador e promo-
[*f. 98 b*] uedor del Poble, creent que fos *legut a ell tot ço quera legut al Senat e al Poble Roma, crema vius tots los companyons seus, qui tenien lofficі del Tribunat, per ço com, tractant Spurio Cassio, hauien concluit quels Magistrats, ço es les dignitats e les honors, no fossen daqui auant distribuides e ordenades per los dits Tribuns; per la qual cosa la libertat del ben publich fon posada en gran perill.

Valeri: No es cosa de maior feeltat que la dita rigorositat, per la qual vn Tribu fon tan gosat, que dona pena de mort a .IX. companyons seus; al quals .IX. fora uengut en auorricio de donar semblant pena, sol a .I. companyo lur.

C. VI.—La rigorositat daquest exempli, ques conseruadora e uenjadora de la libertat, procehi de semblant dignitat; mas fon de maior pena e de pus fort punicio. On, per tal com Marcho Claudio hac feta pau ab los de Corçega, la qual pau era vituperable a la Ciutat de Roma, trames lo lo Senat, pres e ligat, als Corçes, lurs enemichs. E com nol volguessen rebre, feren lo morir en lo carcre comu.

Valeri: Lo fet rigoros qui fon contral dit Claudio, mostra en quina forma, sol per esser iniuriada vna sola vegada la maiestat del Imperi, en quantes maneres e ab quantes penes sen es feta fort uenjança, axi com daquest; a qui, primerament, Roma trenca la pau que hauia feta lejament ab los Corços; *item:* tolgueli la libertat; *item:* tolch li la uida; *item:* uituperali lo cos, ab la contumelia o menyspreu del carçer, e ab la nota o uergonya detestable de les escales del dit carcer, appellades *gemonies* prenent nom del mestre qui les feu. Certes, be meresque aquest la rigorositat e pena del Senat.

C. VII.—Gneo Cornelio Scipio, fill de Yspali, senti la dita rigorositat del *Senat, ans que no po- [*f. 98 c*] gues fer acte o fet per que meresques la dita rigorositat; car, com a ell uengues per sort la prouincia d Espayna, e posas en son cor de no anar hi, e, per tal quey pogues defogir, allegas que no sabria fer aço ques pertanhia fer en la dita prouincia, per ço lo dit Cornelio, per lo deshonest acte de uida, fon condempnat per la ley que punex, axi com infames, aquels qui, ultra lur salari, se retenien mes peccunies que no deuien. E fon punit lo dit Cornelio, sens que no hac regida alguna prouincia.

C. VIII.—No cessa la rigorositat del Senat en Gayo Neccieno, quis talla los dits de la ma esquerra, per tal que no hagues anar a la guerra de Ytalia. Car, confiscats los seus bens a la cosa publica, fon jutjat per lo Senat a carcer perpetual; e feu lo dit Senat, pus quel dit Gayo no uolch exercitar honestament la sua uida en la batalla, que la finis e la despengues lejament en les cadenes.

C. IX.—Semblant acte feu Mario Curio, Consol; qui, com uolgues espatxadament fer la electio dels cauallers, per trametrels en la guerra quels era

presta, e algun de tots quants jouens homens, qui eren sufficients a fets darmes, no uolgues respondre com fon apellat per lo dit Mario, ni li uolgues obehir, uolent los punir, mes les sorts en vna capça, segons lo nombre dels tribs de les gents de Roma, queren departides en .xxxv. tribs; e, com la primera sort que trague de la capça, peruengues al trib dit Pollia, mana citar lo pus principal del dit trib; e, com no uolgues respondre, mana que tots los bens daquell joue fossen uenuts e confiscats a la cosa publica. E com la dita condempnacio li fos denunciada, anant sen espatxadament dauant la cadira del dit Consol, apellas al collegi dels Tribuns, [*f. 98 d*] da*uant los quals proposant Mario Curio, dient que no hauia mester la cosa publica tal ciutada qui no uolia ni sabia seruar obediencia als maiors e als regidors, obtengue quel dit joue fos uenut ab tots sos bens.

C. X.—Be fon de tan rigoros proposit Lucio Domicio; qui, com estant gouernador en tota Cicilia, la qual regia, vn dia li fos presentat vn porch senglar, de molt singular granea, feu se uenir lo pastor lo qual hauia mort lo dit porch. E, interrogant lo ab que hauia morta tan cruel bestia, sabut quel hauia mort ab .i. gran uenable, feu lo crucificar; e aço per tal com lo dit Lucio, uolent esquiuar los ladronicis qui destrouien tota la prouincia, hauia ordenat que algu, sots pena de mort, no portas lança ni dart.

Valeri: Algu, per uentura, dira que aquest fet feu excessiuament cruel e rigoros, car pot sen formar questio, com de cascuna part hi haja rahons: car, de part del pastor, se poria allegar que la ley de no portar lança era feta per salut dels homens, e no en fauor de les besties saluatges; de part del

dit gouernador, se podia respondre, que axi com mata el porch, podia hauer mort .I. hom. Mas empero, ques vulla sia de la questio, la raho del publich imperi no soste quel dit gouernador sia jutjat esser massa aspre ni molt rigoros; car, pus que la ley era general e publica, algun sotsmes no la deuia enterpretar particularment e priuada. Apar, donchs, en quina forma se hac la rigorositat en punir los homens; e no fon mes pereosa a donar pena e turment a les dones.

C. XI.—Com la guerra, fort e cruel, quera entrels Romans als Albanesos, hagues durat per lonch temps, uolent dar cascuna part fi a la dita guerra, fon pacte e couinença entre cascuns del *poble qui eren en lo camp de la batalla, que ele- [*f. 99 a*] gissen certs cauallers de cada part, e que la part daquells qui serien uençuts, fos subiugada a laltra. Adonchs, com en cascuna daquestes dues ciutats hagues .III. germans, de dos linyatges, dels quals los de Roma eren dits Oracis, los de Albania, Curiacis, qui hauien entre si causa de gran amistat per lo cunyadatge quey era, car vna germana dels Oracis era esposada ab .I. dels Curiacis, no contrastant aço, fon ordenat que aquests .VI. se combatessen. E com en la batalla daquests .VI. fossen morts ja dos dels Oracis, e, segons estimacio de tots quants eren presents, laltre germa no hagues esperança de uida, hac se axi fortment e enginyosa, que mata los .III. Curiacis. Lo qual, com sen tornas a sa casa ab gloriosa victoria, e trobas sa germana, esposada dun dels dits Curiacis, que ploraua fort agrament, molt mes que no pertanhia a la sua edat, trague lo coltell ab lo qual sera fortment combatut per lo ben publich, e matala; jutjant que no eren molt honestes les lagremes que mostrauen maior

amor a vn espos, que dolor de la mort de dos germans e plaer del profit de la cosa publica. E, com lo dit Oraci fos accusat dauant lo poble, per ço com sauia usurpada la justicia, a quis pertanhia de matar, fora sentenciat a mort, sil pare nol hagues defes, ab ses grans supplicacions e humils pregaries.

Valeri: Per tal com la dita esposa, daquell qui mori en lo camp de la batalla, mostra son coratge vn poch mes ardent que no deuia enues lamor de son espos, lo qual esperaua esser son marit, troba germa quin feu cruel sentencia; e hac pare qui fon assessor rigoros de la sua mort, defenent son fill en lo juhi, axi fortment e rigorosa.

C. XII.—De semblant rigorositat usa lo Senat, [*f. 99 b*] apres daquests fets; qui mana *a Spurio Postumio Albino, e a Q. Marcio Philippo, Consols, que fessen inquisicio daquelles dones quen les sagrades festes del deu Bachus, anant al temple del dit Deu, sots specia de romiatge hauien desfrenada lur cobejança, complint ab diuerses homens lurs desigs molt corromputs. De les quals feta inquisicio estreta e diligent, com moltes ne fossen condempnades a mort, sentenciaren ne apres diuerses, queren lurs parentes e cunyades, matant les dins lurs cases propries.

Valeri: Be fon corregida ab rigorosa sentencia la gran e manifesta legea del obprobri e uergonyos peccat de les dites dones; car, quanta uergonya hauia rebuda la nostra Ciutat en ço ques hagren axi leiament, tanta laor hi portaren les dites dones, com foren punides agrament e dura.

C. XIII.—Pvblicia, que metzina son marit, dit Postumio Albino, qui era Consol; *item:* Lucinia, que, per semblant forma, mata son marit ab ueri; foren offegades per sentencia de lurs propris parents.

Valeri: Jutjaren aquests rigorosos homens, quen tan euident crim nos deuia metre alguna dilacio o longuea de temps, feent ne massa gran enquesta; e axi com foren estats lurs defensadors, si les haguessen trobades innocents, per semblant foren lurs sentenciados e condempnados, com les trobaren malmirents. E la rigorositat daquests fon comoguda a fer singular uenjança, car lo crim era molt gran.

C. XIIII. — Ab molt menor raho fon somoguda la rigorositat de Eguato Metello, qui mata sa muller ab bastonades, per tal com, damagat dell, hauia begut vi; del qual fet no fon algu quil reprengues nil nacusas.

Valeri: A sola estimacio dun hom, fon la dita *dona exempli marauellos de totes aquelles que [*f. 99 c*] trenquen la uirtut de sobrietat o de atemprança en menjar hi en beure, passant ne la dita dona penes cruels e molt amargues. E, certes, tota dona que usa del vi mes que no requer la necessitat de beure, desijant lo excessiuament e superflua, tanqua les portes a les uirtuts e les obre als vicis, publicament e manifesta.

C. XV. — Be fon dura la pena que G. Sulpicio Gallo dona a sa muller; car, com hagues sabut que sa muller era exida de sa casa ab lo cap descubert, partis della, donant li comiat.

Valeri: Be apparexia que aquesta sentencia fos sens tot orde, fora de tot dret; empero algun fonament hac rahonable, car poch dir G. Sulpicio a sa muller: «La ley ha ordenat los meus vlls enues tu, » als quals solament manifestes la tua bellea: a » aquests, donchs, ensenya totes tes bellees, a » aquests sies plasent e graciosa, al esguart daquests » uulles complaure; car lo mostrar quet fas a diuer-

» ses, vanament e folla, nó pot esser que sia sens » sospita de gran crim.»

C. XVI. — Semblant cosa feu Quinto Antistio, qui repudia o foragita de si la sua muller, per tal com la ueu parlar, en loch publich e manifest, molt secretament ab vna libertina, qui era estada catiua e de present era fembra publica.

Valeri: Per tal que parle propriament, aquest Antistio, mogut no pas per la culpa, com no lauia comesa sa muller, mas exint a carrera als incitaments o començaments de la mala cobejança, la qual jas era mesa en lo breçol de la delectacio, on prengues creximent fins que cresques tant, que peruengues a greu peccat, cuytas a donar la pena ans que la dita dona cometes lo delicte o peccat; car mes ama esquiuar la iniuria, que si la speras per ferne uenjança.

[*f. 99 d*] C. XVII. — *Pvblio Sempronio Sopho, deu esser acompanyat als damunt dits homens, qui enuergonhi sa muller, repudiant la o donant li comiat; la qual no hauia fet alre, si no que, ell ignorant, sens la sua licencia, gosa .i. dia anar mirar los jochs.

Valeri: Certes, no debades la pensa el coratge de les dones era en temps antich axi luyn de vicis e de peccats, pus que axi eren tengudes aprop.

E, jatsia que tot lo mon puscha esser instruit e informat ab los exemplis de la rigorositat romana, ja per aço no deuem rebre en fastig de conexer, sumariament e breu, los exemplis de les gents estranyes.

C. XVIII. — Los Lacedemonians gitaren, ab crida publica, de lur ciutat, los libres dun poeta dit Archilogo, car jutjaren que tractauen alguna materia vn poch vergonyosa e deshonesta. E no uolgueren quels coratges de lurs infants fossen instruits en la

doctrina del dit poeta, sabent que, si aprofitaua als engyns de lurs fills, empero fera gran dampnatge a lurs costumes uirtuoses.

Valeri: Justament puniren los Lacedemonians aquest tan gran poeta, exellant sos dictats de lur ciutat; lo qual fon tan gran poeta, que fon lo maior apres del sobiran, dit Omero. E nol puniren sens raho: car, com portas gran enueja a la ciutat, e no la pogues aterrar ab ferre, uolch la corrompre ab sos deshonests dictats.

C. XIX.—Los Athenienses escapçaren Timagora, qui era trames per ells legat al rey dels Perses, apellat Dario; e feren ho, per ço com, lexant les costumes de la ciutat d Athenes, en la salutacio e reuerencia que feu al dit Rey, mesclay gran part de lagoteria, seguint lus dels Perses, humiliant se massa, ultra *dret. [*f. 100 a*]

Valeri: Greument portaren los Athenienses, que la bellea e noblea de lur ciutat fos humiliada a la senyoria dels Perses, per sols blandiments humils, o dolçes lagoteries dun ciutada, per gran o minue que fos.

C. XX.—Be fon Cambisses, rey dels Perses, de rigorositat inusitada; qui feu escorxar .I. jutge, tot viu, per ço com hauia jutjat contra dret, corromput ab peccunia; e feu clauar la sua pell en la cadira del juhi, sobre la qual feu seure lo fill daquest jutge, qui deuia jutjar apres del pare.

Valeri: Aquest, qui fon rey e barbre, ço es hom fer e siluestre, prouehi, ab la cruel e nouella pena daquest jutge, que daqui auant algun jutge no fos corromput.

Titol iiii. De les coses que foren dites e fetes madurament e discreta

Aquelles coses atribuexen als homens generosos e uirtuosos gran part de bonea e de laor, les quals, dites o fetes per ells madurament e discreta, son compreses en memoria durable, ab forçes o vincles eternals. De la copia de les quals, molt plena e habundant, prenent ne, no pas ab ma estreta e auara, ni ab ma ampla e massa larga, sol ne recitare tantes, fins quen aja a sufficiencia; no uolent embaffar la gent, ab massa gran sadollament.

C. I.—Com la nostra Ciutat Romana, apres que fon desbaratada e quasi aterrada per la batalla ques dona en Cannas, penjas en .i. fill delicat, en tant que tota la salut de la cosa publica estaua en la feeltat dels Ytalians, qui eren ligats ab los Romans, per tal quels coratges dels dits Ytalians fossen ferms e pus costants a defendre lemperi de Roma, plahia [*f. 100 b*] a la maior part del Senat quels *princeps dels Latins fossen elegits e promoguts al lur orde dels Senadors; hoc encara, Auio Campano aferma, dient que fora bona cosa quel .i. consol de Roma fos elet e creat en la ciutat de Capua; per les quals coses la uida del Imperi Roma, ferida, nafrada e tribulada, era malalta e perillosa. Cellauos Manilio Torquat, fill daquell qui hauia desbaratats e mes en fuyta los Latins, en la batalla ques dona prop lo flum apellat Vexero, cridant ab tan alta ueu com poch, denuncia dauant tots quants eren presents, dient: «Si algu » dels Ytalians qui son en liga ab los Romans, go-

» sara sol metres en lorde del Senat, jutjant ni » determenant segons ques pertayn als dits Sena» dors, yol matare ab mes propries mans.»

Valeri: Les menaçes daquest sol hom feren recobrar als coratges dels Romans, aflaquits e malalts, la color que hauien perduda; e no sostengueren que Ytalia se leuas a regir e determenar ab nosaltres lo dret de la nostra Ciutat, car, axi com Ytalia fon uençuda ab les armes del pare, per semblant forma fon esuehida ab les paraules del fill.

C. II. — La grauitat o madurea de Manilio fon par semblant del altre Manilio, del qual en lo precedent capitol es parlat. Al qual, com, de consell e consentiment de tots los de Roma, li fos presentat lo Consolat, lo qual recusas, no uolent lo acceptar, posant escusacio que hauia gran mal als vlls, dix los: «O, Romans! cerquats altri a qui donets aques» ta honor; car sim forçats de rebre la, ni yo sabre » sostenir vostres costumes, ni vosaltres porets sup» portar lo meu imperi.»

Valeri: Si la ueu daquest hom, singular e priuat, qui no hauia algun offici, fon tan pesada o madura, *com foren estades de gran grauitat o madurea les [*f. 100c*] falles del Consolat que li anaren dauant!

C. III. — No fon en res pereosa la grauitat o madurea de Scipio Emilia, sis uol parlas en la Cort, o dauant la gran multitut del poble; lo qual, com fos Censor o jutge de les costumes, e hagues ab si vn altre Censor, apellat Monjo, qui, axi com era noble, axi fon de mala e criminosa uida, del qual parlant aquest Scipio, pujant sen en vn loch alt qui era edificat de proes de naus, dix, dauant tot lo poble, «que ell fera tant com pogues per la honor » e be de la cosa publica, si ells li haguessen dat bon » companyo, o que no lin haguessen dat gens».

C. IIII.—Aquest matex Scipio, com Seruio Sulpicio Gelba e Aurelio [Cotta], Consols, contenguessen en lo Senat qui dells seria trames en Espanya, contra .i. princep apellat Variato, e sobre aços metes gran discensio entrels Senadors, e tots esperassen a qual part senclinaria la sentencia del dit Emilia, parla en presencia de tots, dient: «Nom » plau que algun daquests hi sia trames: car la .i. » es tan pobre, que no ha res; laltre es tan auar, que » james no ha prou.»

Valeri: Aquest Emilia, jutja esser axi mala cosa al sobiran Imperi, fretura e pobrea, com auaricia; ab la qual paraula obtench que algu daquets no fos trames en la prouincia d Espanya.

C. V.—Gneo Pompilio fon trames legat per lo Senat, a Antiocho, per tal ques abstengues de la guerra, ab la qual agreujaua Tholomeu, rey de Egipte, qui era gran amich dels Romans. E com lo dit Pompilio uengues dauant Anthioco, el dit Antiocho, rebent lo honradament, de bon cor, ab cara molt alegra, li uolgues donar la man dreta en [*f. 100 d*] senyal *de benuolença, no li uolch allongar la sua, mas liurali de mantinent les letres que li enuiaua lo Senat. Les quals com lo dit Antiocho hagues legides, dix que «sobre aço que li escriuien, hauria » parlament e consell ab sos amichs». De les quals paraules indignat lo dit Pompilio, per la triga que feu en no fer e obeir al manament del Senat, pres vna uerga, feu .i. cercle entorn de Antiocho, dient: «Yot man, de part del Senat e del Poble Roma, que » no isques daquest cercle fins quem hajes feta res- » posta, la qual recite al Senat.»

Valeri: No creuries que sol aquest missatjer hagues parlat, ans, te daria uejares que tota la Cort Romana se fos posada dauant los vlls del dit An-

tiocho; car aquest Antiocho, rey, respos demantinent al dit Pompilio, post posant tota dilacio, que faria en tal guisa que nos clamaria dell. E cellauos Pompilio pres li la ma, axi com damich e de companyo. O, e com fon lo coratge daquest Pompilio de gran efficacia, e la sua breu paraula de gran reuerencia, la qual en .I. moment espaordi lo regne de Siria, e defene e delliura lo regne de Egipte!

C. VI.—Nom se sim recite primer los fets de Pollo Rutilio, o les sues paraules; car, de tan gran admiracio es la fortalea de les paraules, com dels fets. On, com contrastas als prechs dun amich seu coral, lo qual, com li digues ab gran e sobirana indignacio: «¿E per que he obs la tua amistat, si no » fas aço de quet prech?» Respos li: «¿E quem fa a » mi la tua, si per tu he a fer alguna cosa desho» nesta?»

C. VII.—Les obres del dit Rutilio foren resemblants a la dita paraula e a la sua ueu de gran uirtut; car, com ell fos sentenciat a exili, no pas per culpa sua, ans per la diuisio quera entrels ciutadans, nos uolch uestir la uestidura *dita *obsoleta,* quera leja e [*f. 101 a*] significaua tristor, ni uolch deposar los insignes que portauen los Senadors, ni estes les mans als genolls dels jutjes supplicant los merçe, ni, apres de sa condempnacio, parla pus humilment que hauia fet en la prosperitat sua, que hac en los ayns passats. E feu quel perill del seu exili no fon empacxament de la sua madurea, ans fon esperiment de la sua sauiesa. E com, apres de la victoria de Silla, li fos legut de tornar en la Ciutat de Roma, elegi abans esser exellat, que si feya alguna cosa contra les leys.

Valeri: ¿E a qui assignarem lo renom de felicitat o benauenturança, pus justament que a les cos-

tumes daquest hom saui, discret e madur? Lo qual sobrenom fon atribuit a les armes de Silla, flach e miserable; lo qual Silla se usurpa lo dit renom, mas Rutilio ne hac lo merit, a qui fon degut per sos actes uirtuosos.

C. VIII.—Marcho Bruto, qui primerament fon dissipador de les sues uirtuts que homeyer de Julio Cesar, pare de la cosa publica, lo qual Bruto, ab .1. acte matex, mes les sues uirtuts en la pregonea de tots vicis, e macula o ensutzi tota la memoria del seu nom ab abhominacio perpetual; com degues donar la derrera batalla, en la qual mori, e alguns cauallers contrastassen, dient que no era necessari, ans era cosa molt perillosa, de donar la dita batalla, dix los: «Yo deuall en la dita batalla ab sobirana » confiança, car huy, o ira lo fet per nos dretament » ab prosperitat, o daqui auant non curare apres » ma mort.»

Valeri: Presumit hauia lo dit Bruto de si mateix, que no deuia viure sens victoria, o no deuia morir sens segurtat; uol dir, que si hi moria, dalli auant no hauria dupte de res.

[*f. 101 b*] C. IX.—*La mencio feta daquest Bruto ofer a la mia memoria una paraula, ben forts e sauia, que li fon dita en Espanya, digna desser recitada. Car, com quasi tota Lusitania se fos donada al dit Bruto, exceptada una ciutat daquella terra, dita Ciutania, ques defenia fortment e vigorosa, e Bruto li trametes a dir ques retes, temptant los ques reemessen segons lus daquell temps, respongueren tots los de la dita ciutat, parlant ab vna boqua, «quels antichs » pares, antecessors lurs, nols hauien lexats aur ab lo » qual comprassen lur libertat del emperador auar; » mas bels jaquiren gran habundancia de ferre, ab » lo qual defenessen lur ciutat».

Valeri: Sens tot dupte, mils fora estat als homens de nostra sanch romana de dir les dites paraules, que hauer les hoides; mas com aquells homens de la dita ciutat fossen siluestres, natura los mostra de dir paraules de tan gran fortalea, axi resemblants a sauia madurea.

C. X.—Socrates, qui fon lum resplandent de la doctrina de Grecia, com en la ciutat de Athenes fos acusat, e proposas son fet, e Lisias li donas en escrit vna defensio, la qual hauia composta en fauor del dit Socrates, dient li que la allegas dauant lo jutge, car molt li pogra ajudar en lo seu fet, que li era ben aduers o contrarios, respos li Socrates: «Prech te que ten portes ta scriptura; car, si era » possible que yo fos menat a la pus derrera solitut, » separada de Sithia, per recitar alli la dita defensio, » ans me lexeria morir, que proposar la tua defen- » sio, com no contenga en si pura ueritat.»

Valeri: Per ço que no perdes la grauitat o ferm proposit en be, menysprea la sua uida; e mes ama Socrates morir, que viure per lo benefici del dit Lisias.

C. XI.—*Tan gran com fon aquest en sauiea, [*f. 101 c*]
axi gran e excellent fon Alexandre en fets darmes, qui gita una ueu molt noblement e uirtuosa. On, com Dario hagues experimentada, en dues batalles, la uirtut insuperable del dit Alexandre, e per hauer samistat, e per temor que nol destrohis, li oferis .Iª. gran part del seu regne, fins al mont dit Tauro, al qual donaua sa filla per muller, prometent li .x. uegades .c. milia talents daur; les quals profertes com Alexandre no uolgues rebre, e vn caualler seu, apellat Parmenio, li digues «que si ell fos Alexan- » dre, uolenter rebria lo pacte e couinença de Da- » rio», respos Alexandre: «Semblant me faria yo, » si era Parmenio.»

Valeri: O, ueu a la qual son atribuides dues uictories, e digna que li fos donada la terçera uictoria, axi com sesdeuench! La qual ueu isque de coratge magnificos e destament prosperant e glorios; mas aquella ueu ab la qual lǫs legats dels Lacedemonians testificaren e mostraren la miseria de lur condicio, dauant Philipp, pare del dit Alexandre, fon mes gloriosa que desijosa. Car, com lo dit Philip agreujas la dita ciutat ab carrechs insupportables, digueren li «que sils encarregaua de cosa » pus greu que la mort, que abans elegien morir » que sostenir la»; on donaren entenent, que mes amauen morir, que esser agreujats de tants carrechs insupportables.

C. XII.—No fon poch uirtuosa la ueu dun Esparta, qui, com fos hom molt noble e de gran sanctedat, e rebes repulsa en la peticio del Magistrat o del Consolat que demanaua, dix «que gran » goyg e singular consolacio hauia, que la sua terra » hagues millors homens que no era ell»; ab la qual [*f. 101 d*] paraula eguala ab la sua honor *la repulsa que li donaren.

Titol v. De justicia

Temps es quens acostem als sants temples de justicia, en los quals habiten per tots temps egualtat e promenia, ab religiosa obseruacio; on lestudi o lengiyn fa loch a la uergonya, e la cobejança a la raho; com molts seruen justicia mes per uengonya que per uirtut, e no si meneja en lo temple de justicia alguna cosa, per profitosa que sia, si no es vista esser ben honesta. De la qual justicia la nostra Ciutat es exempli maior, e pus cert, de totes quantes gents son en lo mon.

C. I.—Com Camillo, Consol, tengues assetjada la ciutat dels Faliscos, vn mestre dels jochs de la dita ciutat, enganant diuerses infants, fills dels nobles, traguels ab sos jochs fora les portes, e, sots especie de gran amor quels portaua, menals a la host dels Romans; los quals, sils haguessen presos e retenguts, no es dupte quels Faliscos, lexant tota lur defensio, forts e vigorosa, se foren liurats al nostre Emperador. Mas lo dit emperador Camillo feu pendre lo mestre dels jochs, qui hauia trahits los infants, e determena, ab juhi del Senat, que despullassen lo dit mestre, e que, ab les mans ligades detras, lo remetessen a la dita ciutat dels Faliscos, ab los infants, quil batessen ab uergues, anant detras ell. Per la qual justicia foren presos los coratges daquells, los murs dels quals no podien esser presos a força darmes: car los dits Faliscos, uençuts mes per lo benifet rebut, que per fortalea darmes, obriren les portes als Romans, trametent los a dir,

segons que posa Tito Liuio, les paraules seguents: «Vosaltres, en aquesta guerra, mes hauets amat la [f. 102 a] » uostra feeltat, que la *present uictoria; e nos, » moguts per feeltat, uos oferim la uictoria, uolen» terosament e francha; per que, trametets algun » qui prenga la ciutat, les reenes e les nostres armes, » car ja son ubertes les portes; certificant uos que » nous penedirets de nostra feeltat, ni nosaltres de » vostra senyoria.»

C. II.—Aquesta matexa ciutat rebella algunes uegades; e, com fos quasi dissipada e aterrada, per diuerses guerres que li donaren los Romans, a la final hac se a retre forçadament a Quinto Luctacio, Consol. E com lo Poble Roma fos mogut, ab encesa afeccio, a destrohir e aterrar de tot la dita ciutat, com fon informat per Papirio, qui a manament del dit Consol hauia escrits los pactes e couinençes queren entrels Romans els dits Faliscos, que no seren retuts al poder, ans seren comanats a la fe dels Romans, deposa tota la ira de la pensa dels dits Romans, hi exi a carrera, contrastant als hoys forços, qui no solien esser uençuts facilment o laugera; e posas dauant la uictoria la qual se uehyen presta en ses mans, que dona gran licencia als uictoriosos e doble coratge de venjar se de les iniuries, retenint la que no passas los termens de la leguda justicia uirtuosa.

C. III.—Aquell mateyx Poble Roma feu altre acte de singular justicia; car, com Publio Claudio hagues presos los Camerins, ab sa industria molt astuta, els hagues uenuts publicament, axi com a coses confiscades al ben publich, jatsesia quel Poble Roma uees que la caxa del ben poblich era plena de peccunia, els termens els camps fossen crescuts per lo preu que hagren dels dits Camerins; empero,

com donas uejares al Poble Roma quel dit Emperador nols ha*uia presos legudament ni be, reeme [*f.* 102 *b*] los dits catius, ab gran cura e molt esuetlada diligencia, donant los lo mont dit Auentino, on haguessen lur habitacio, restituint los lurs camps, liurant los peccunia, no pas per enrequir los, mas per a edificar cases sagrades, on fessen lurs sacrificis. E feu lo dit Senat, ab sa justicia prompta o espatxada, quels dits Camerins se pogueren alegrar de lur destructio, per tal com axi eren renats, o altra uegada nats.

Valeri: Lexempli lo qual he recitat, es manifest solament als nostres murs e les viles quels estan prop; mas lo seguent exempli es diuulgat o escampat per totes les parts del mon.

C. IIII.—Timocrates, qui fon de la ciutat dita Ambracia, promes a Fabricio, Consol de Roma, que mataria ab ueri Pirro, enemich dels Romans, e que aço faria ab son fill, qui seruia al dit Pirro de copa. E, com aquesta cosa peruengues a noticia o conexença del Senat, trames legats al dit Pirro, dient li que fos cautelos en guardar sa persona de metzines, com sobre la sua uida eren posats grans aguayts. E aço feu lo dit Senat, car uench li en memoria que la lur Ciutat, la que fon edificada per lo fill de Mars, qui era Deu de les batalles, no deuia fer guerra ab ueri ni ab metzines, si no ab armes vigoroses.

Valeri: Lo dit Senat se calla del nom de Timocrates, car nol reuela a Pirro; en lo qual fet abraça dues coses, pertanyents a egualtat de justicia: car no sostench quel seu enemich moris, a mal exempli dels altres; ni uolch manifestar aquell qui era estat apparellat de fer obra, de la qual merexia esser premiat per los Romans.

C. V.—En aquell mateyx temps apparech so- [*f. 102 c*] birana justicia en quatre *Tribuns o promouedors del Poble; car, com Lucio Ortensio, companyo lur, hagues citat e acusat Lucio Atratino, qui, ab sos cauallers, guanya la batalla ques dona prop dun loch dit Ferrugo, en la qual les nostres gents darmes eren ja desbostes per los Uolchs, aquests .IIII. Tribuns, sients en lo loch del juhi, juraren «que no » era algun dells qui nos tengues per sutzeu, vill e » criminos si, quant a lur juhi, aquest Lucio Atra- » tino era condempnat en aço que li posauen».

Valeri: No sostengueren aquets .IIII. jouens generosos, qui estant armats defensaren lo perill del dit Atratino ab les nafres de lur propria sanch, que lauos, com eren togats, uestits de la uestidura dels Tribuns dita *toga,* tenints los insignes o senyals de la gran potestat de lur offici, que ueessen la extrema o derrera confusio del dit Lucio Atratino, qui era estat lur capita. Per la justicia daquests Tribuns se comogue lo Poble quera present, e forçaren Ortensio que lexas la accusacio que hauia començada. Nos rete axi fauorable lo consell general del Poble, en lo fet del capitol ques seguex.

C. VI.—Com Tiberio Gracco e Gayo Claudio haguessen irritada la maior part de la Ciutat contra si, e aço per tal com hauien regit loffici de la Censura, estants corregidors de les costumes fortment e rigorosa, foren citats per Publio Popilio, Tribu o promouedor del Poble, la ira del qual era molt encesa contra aquets, per ço com hauien manat a Rutilio, parent del dit Tribu, que derroquas vna paret de la casa sua, la qual tenia en lo carrer publich. E accusals aquest Tribu, dient que hauien comes crim de *perduellio,* ço es, que ells eren enemichs e contraris de la cosa publica. En lo qual

juhi, molts del consell condempnauen Claudio manifestament, *e tots quants eren consentien en [*f. 102 d*] labsolucio de Gracco, dient que Claudio fos exellat e que Gracco fos absolt e delliurat. Lo qual, com uengues dauant la multitut del poble, jura clarament, parlant e dient «que si de son companyo » Claudio hauien fet pus rigoros juhi que de si, que » com una matexa raho fos la de abdosos, que una » pena uolia sostenir ab ell». Per la qual justicia, tota quella tempestat fon remoguda de les fortunes contrarioses daquests dos homens, car tot lo Poble absolch Claudio, e Pupilio remes lacusacio que feya e la sentencia que hauia donada contra Gayo Claudio.

C. VII. —Gran laor reporta, duna justicia que feu, lo collegi dels Tribuns o defensadors e promouedors del Poble; car, com .i. del dit collegi, apellat Lucio Cocta, per confiança de la molt sagrada potestat del offici, no uolgues satisfer ni pagar als seus creedors, determena lo dit collegi que si Lucio no uolia dar ni pagar a sos creedors, que sils dits creedors demanauen justicia al damunt dit collegi, quells donassen fauor e ajuda, car lo dit Lucio sauia inigament pensat que la publica magestat degues esser en ajuda de la iniuria e iniquitat priuada.

Valeri: La justicia dels dits Tribuns trague Lucio Cocta del Tribunat, on sera amagat, axi com sis fos mes en vn temple sagrat priuilegiat.

C. VIII. —Trespassare a recitar vn altre fet dels dits Tribuns, molt loable e excellent. Casso Domicio, qui era Tribu o promouedor del Poble, cita Mario Scauro, princep de la Ciutat, que comparegues dauant lo juhi del Poble, ymaginant se que, si per uentura lo dit Mario era sobrat en lo dit juhi que seria sentenciat, sino al menys la sua fama,

ço es del dit Tribu, rebria gran creximent, per tal [f. 103 a] com sol gosa citar hom *de tan gran estament. E, com lo dit Tribu se studias, ab gran ardor e diligent cura, com poria aterrar lo dit Mario, la nit seguent uench sen a ell lo seruent de Mario, prometent li quel informaria de molts crims greus e cruels del dit Mario Scauro. E, com lo dit Domicio, Tribu, qui ensemps era jutge hi enemich, consideras ab diuersa estimacio lo juhi, quera maluat e inich, la justicia uençe lo seu hoy; car, tanquant soptosament les orelles a les paraules del dit seruent e la boqua al juhi, feu menar a Scauro lo seu seruent desleal.

Valeri: Mario Scauro no solament deuia amar lo seu accusador Domicio, ans lo deuia loar; lo qual, per aquest fet e per altres uirtuts sues, fon fet per lo Poble, consol, de consol, censor o jutge de les costumes, e de censor, sobiran bisbe.

C. IX.—Semblant cosa feu Lucio Crasso, en aquell mateyx experiment de justicia. Lo qual, com hagues en gran hoy lo nom de Crasso Carbo, axi com de capital enemich, hauia dispost de acusar lo dauant lo Poble; e, com .i. seruent del dit Crasso li portas lo cofret de son senyor, tanquat e sagellat, dins lo qual eren moltes escriptures, ab les quals facilment pogra esser sobrat, desfet e aterrat, nol uolch obrir, ans loy remes, ensemps ab lo seruent ligat ab grans cadenes.

Valeri: O, e com deuem creure que entrels amichs antigament habunda molt la uirtut de justicia, ab pacte ferm e uirtuos, com uejam que haja obtengudes tantes forces e vigors entrels accusadors els malmirents accusats!

C. X.—Lvcio Silla, apres ques hac occupat lo regiment e la senyoria de la cosa publica, uolch destrohir e dissippar Solpicio Rufo; e aço, per tal

car, com fos Tribu del Poble, ab gran furor e sober*ga dona greu persecucio al dit Silla. Lo qual [*f. 103 b*] Lucio, com hagues exellat lo dit Rufo, e apres la sentencia del exili estigues amagat dins la ciutat, .I. catiu seu matex, trahint lo, manifestal a Silla; lo qual Silla, no contrastant lestatut que hauia fet, que tota persona que li denunciaria algu dels exellats els li metia en les mans, que, si fos catiua, que lafranquia, de present, per tal que seruas la fe que hauia promesa en lo seu estatut, prenent lo dit seruent o catiu de Rufo, e posant li sobrel cap una garlanda en senyal quera franch, feu lo espenyar per vn esquex de roqua, molt alt, apellat Tarpenyo.

Valeri: Silla, qui en altres fets era presumptuos, foll e superbios, en aquest acte se mostra molt just e rigoros.

C. XI.—E per tal que no apparega que uullam oblidar la justicia de les gents estranyes, recitem de Pitaco, qui fon de la ciutat dita Mitelena, los ciutadans de la qual, o que fossen molt obligats als merits del dit Pitaco, o que donassen gran fe a les costumes sues, posant hi lur esperança, oferiren li ab grans pregaries la senyoria de la dita ciutat. Lo qual Pitaco tench tant aquell imperi o senyoria, quant dura la guerra qne menaua la dita ciutat ab los Athenienses; mas, apres que fon feta pau entre aquestes dues ciutats, no uolent lo dit Pitaco esser senyor dels ciutadans, si no tant com requeria la necessitat de la cosa publica, demantinent renuncia al regiment de la sua ciutat, jatsesia quels ciutadans li contrastassen a la dita renunciacio. E, com los dits ciutadans, ab consentiment de tots los ciutadans, li offerissen la meytat dun territori lo qual hauia pres durant la guerra, rebuja lo dit do, jutjant esser leja cosa e vituperosa, de diminuir la sua gran

gloria uirtuosa ab lo gran do que li oferien de la cosa guanyada.

[*f. 103 c*] **Valeri:* Encaram coue de recitar la prudencia dun altre hom, per la justicia del qual altra justicia puscha esser representada.

C. XII. — Com Temistodes, ab son consell molt saui e profitos, forças los Athenienses de metre nauili en mar, e de departir lo poble en cert nombre de gents, qui foragita de la senyoria d Athenes lo Rey Xerses ab tota sa caualleria, qui les dissipacions e derroquaments de la dita ciutat torna al primer estament, e nodris e ajustas les riqueses de Athenes, tractant amagadament e discreta de obtenir la senyoria de tota Grecia, dix, dauant tot lo Poble qui era ajustat en lo Consell, «quell hauia » deliberat una cosa, la qual, si fortuna menaua a » bon port, no era cosa al mon pus profitosa, maior » ni mes poderosa que seria aquesta al Poble de » Athenes; la qual cosa nos deuia dir dauant tot » hom en comu; per que, demanaua que li assig» nassen algun hom al qual la reuelas segurament e » secreta». Foli donat Aristides, al qual com hagues reuelat que uolia cremar lo nauili dels Lacedemonians, que staua en sech en .I. port dit Githeo, per tal que, com lo dit nauili fos cremat, sensenyorissen de la mar; tornassen lo dit Aristides als ciutadans, recitant los en quina forma lo consell que Temistodes hauia pensat era molt profitos, e daltra part fort injust. Hoit açο, lo Poble crida soptosament altes ueus, «que no uolien ques proseguis lo » dit consell, car no era expedient, pus quera injust»; e mana al dit Themistodes ques lexas del proposit que hauia començat.

Valeri: No es cosa pus forts quels exemplis de justicia ques seguexen.

C. XIII.—Zaleuco, qui fon de la ciutat dels Lotresos, lo qual arma e orna de leys molt profitoses a la cosa publica, com son fill hagues comes adulteri, e, segons estatut e ley de la ciutat, degues perdre los *vlls, son pare matex dona la sentencia [*f. 103 d*] contral fill. E, com tota la ciutat, per honor del pare, remetes la pena al fill, constrasta el pare tant com poch als prechs de la dita ciutat. A la final, uençut per los prechs del poble, dona sentencia quel fill perdes la .i. vll, hi ell laltre.

Valeri: Aquest Zaleuco, ab marauellos temprament de egualtat o de justicia, mostrant se esser duna part pare misericordios, e daltra, just jutge uirtuos, rete a la ley deguda manera de pena; car perderense dos vlls, segons que manaua la ley.

C. XIIII.—La justicia de Tharundo Tirio fon queacom pus forts, e mes espatxada que les damunt dites; car, uolent mitigar los auolots ques feyen en lo loch del Consell general, en lo qual auegades uenien a nafres diuerses, ordena que, si algun entraua en lo consell ab armes, qüe tantost moris. E, apres de temps, venint aquest Tharundo de la sua alqueria, ab la spaa que portaua cenyhida, soptosament entrassen en lo loch del Consell general, axi com se staua cenyhit ab la spaa, no ymaginant de la pena de la ley. E, com .i. qui li estaua al costat li digues quell hauia trenquada la ley, la qual ell matex hauia ordenada, respos: «Uer es; mas yo la » seruare e la esmenare.» E trahent soptosament la spaa que portaua, mes las pel uentre.

Valeri: Leguda cosa era al dit Tharundo de dissimular la sua culpa, o de defendre la sua error; empero uolch passar la pena, per tal que no fos feta frau a la justicia.

Titol vi. De feeltat seruada a la cosa publica

La uenerable diuinitat de la feeltat mostra la sua man dreta esser penyora certa e fermetat segura de la salut humanal, ab la qual es conseruada la justi- [f. 104 a] cia, la ymatge de la qual hauem posada *dauant los nostres vlls en lo precedent titol. De la qual feeltat totes les gents han sentit en quina forma es estada habundant, per tots temps, en la nostra Ciutat; per que, raho es que nosaltres ho regonescam, ab alguns pochs exemplis singulars.

C. I.—Com Tholomeu, Rey, hagues lexat lo Poble Roma tudor de son fill, trames lo Senat en Alexandria Lucio Lepido, sobiran Bisbe, qui era estat dues uegades Consol; e trames lo per regir e administrar los bens del dit fill, e per tenir lo en cura, e per instruir lo en costumes uirtuoses.

Valeri: Lo Poble Roma uolch que la sanctedat daquest tan gran e tan entegre hom, la qual era asignada e ordenada als usos de les coses sagrades, que fos occupada en la cura e procuracio de gent estranya, per tal que les gents no estimassen que debades hi en ua se comanauen a la fe de la nostra Ciutat; per benefici de la qual fon axi regida hi enbellida de totes uirtuts la infantea daquest pobill, quen dupte lo posaren ja sis deuia mes gloriejar de la magestat e de la administracio dels tudors, ço es dels Senadors de Roma, o dels bens de fortuna qui li foren lexats per son pare.

C. II.—Molt fon bella e uirtuosa la fe romana ques mostra en lo capitol seguent. On, com lo na-

uili dels Carthaginesos fos ar[r]ibat en Cicilia, los capitans del dit nauili, com se uessen fatigats e posats en perill, tengueren diuerses consells, determenant en quina guisa los era molt necessari que demanassen pau als Romans; e, com tractassen del missatger quey trameterien, qui seria, respos Amilcar, capita del dit nauili, que per res ell noy gosaria anar; allegant ques temia que nol encarcerrassen hil encadenassen, axi com ells hauian pres hi encadenat Cornelio, Consol, quils era *trames per missatger [*f. 104 b*] de part dels Romans. Mas .i. altre capita dels dits Carthaginesos, apellat Hano, qui fon pus uer e pus cert estimador del coratge leal dels Romans quel dit Amilcar, jutjant que nos deuia tembre dels Romans, anassen ab gran confiança per parlar ab ells; dauant los quals, com se tractas que donassen fi a la guerra e diuisio que hauien entre si, e com .i. Tribu o promouedor de la caualleria digues al dit Hano que justa cosa seria que li esdeuengues aço quels Carthaginesos feren de Cornelio, missatger dels Romans, cascu dels dos Consols dels dits Romans manaren a lur Tribu que callas, dient al dit Hano, missatger dels Carthaginesos: «Sapies que » la fe de nostra Ciutat ta delliurat daquesta paor.»

Valeri: Molt los hauia retuts excellents e generosos, com aquest tan gran princep, lur enemich, los uench en poder en tal cas quel pogueren pendre; mas molt pus generosos foren retuts com nou uolgueren fer.

E los pares del ben publich seruaren semblant fe a lurs enemichs, defenent lo dret de lur missatgeria; car, com March Emilio Lepido e Lucio Flamineo fossen Consols, liuraren Lucio Municio e Lucio Manlio, per mans daquells qui fermauen la pau e les treues entrels enemichs, a Claudio, Pretor

o gouernador, quels punis; e aço, per tal com hauien meses lurs mans, vituperosament hi en iniuriosa, contrals missatges dels Carthaginesos. Mas cellauos lo Senat no guarda los Carthaginesos als quals feya esmena per la dita uenjança, ans hac esguart a la sua fe, ab la qual assegura lur missatgeria.

C. III. — Lo sobiran Africa segui lexempli del dit Senat; car, com vna nau, plena domens generosos dels Cartaginesos, uengues en son poder, nols [*f. 104 c*] uolch fer *alguna violencia o greuge. E aço, per tal com li digueren e allegauen que uenien tramesos missatges a ell; e jat se sia que apparegues manifestament quels dits Cartaginesos saguessen atribuit nom de missatges falsament, e aço per escapar lur uida de perill, empero jutja lo dit Africa, que mes ualia que la fe del Imperi Roma fos enganada, que si debades fos allegada.

C. IIII. — Representem .I. fet del Senat, lo qual no deu esser oblidat per res. On, com missatges fossen tramesos a Roma de la ciutat de Appollonia, ques en Grecia, foren iniuriats per Quinto Fabio e per Gneo Apronio, Mustaçaf; e aço fon per contesa ques mes entrels. La qual cosa com peruengues a hoida del Senat, mana als *perfecials* qui fermauen la pau e les treues, e asseguerauen tots aquells qui uenien missatges al Senat, quels iniuriadors dels legats de Appollonia los fossen donats per catius. E com sen tornaren, feu lo dit Senat anar ab ells lo clauari de Roma, per tal que no rebessen alguna iniuria en lo cami per los parents dels dits iniuriadors.

Valeri: ¿E qui dira que aquella cort de homens mortals sia estat Consell, qui no digua, pus propriament e uera, que fos temple de feeltat? La qual, axi com la nostra Ciutat per tots temps ha prestada,

donada e seruada, benignament e uera, axi la trobada ferma e segura en los coratges de sos amichs feels e uerdaders.

C. V.—Apres quels dos Scipions moriren en Espanya, e la sanch de la caualleria romana en dos camps de batalla fon molt cruelment escampada, ab gran miseria nostra, los Seguntins (e, segons que alguns dien, foren los del loch de Moruedre, qui fon una gran ciutat), ueents que, com fossen assetjats per Anibal, victorios princep dels Carthaginesos, e *ja no poguessen fer major defensio, ans [*f. 104 d*] a força darmes lo dit Anibal los degues pendre, porta cascu dels dits Seguntins les mullers els fills, e totes les coses quels eren pus cares, en lo mercat de lur ciutat. E posant gran leyna engir del dit mercat, meteren hi foch, ques cremas tot quant los dolia. E per tal que nos partissen de nostra feeltat, ells mateys gitaren se sobrel foch.

Valeri: Jo creu que la Deessa de la fe, la qual mira ab gran affectio los negocis ols fets dels homens, se pres agrament a plorar, com ueu la sua religiosa seruitut, axi uirtuosa e perseuerant, esser condempnada a tan cruel mort per lo juhi maluat de la iniga fortuna, uil e desconexent.

C. VI.—Semblant cosa feren los Petilians, e meresqueren semblant honor e singular laor; los quals, com fossen assetjats per Anibal, per tal com no uolien lexar la fe quens hauien promesa, trameteren legats o missatgers al nostre Senat, demanant ajuda; als quals no poch esser fet socos, per la gran destructio de nostra gent, la qual nouellament sera feta en la batalla donada en Cannas. Per que lo Senat los licencia que fessen tota cosa quels donaria uejares esser fahedora, a profit e saluament de lur vida. Adonchs, segons la dita licencia, legut era als

dits Petilians de impetrar la gracia de Anibal, e de donar se a ell; mas, per seruar fins a la mort la nostra fe, mataren totes les dones els infants, e totes persones que no eren sufficients a fets darmes; e aço, per tal que mils sostenguessen la gran fam ques era mesa en la dita ciutat. E, pujant sen en los murs, defensaren se fins que tots moriren; e abans defalli e fon destrohida tota la dita ciutat dels Petilians, que no lexas la fe e lamistat quens portaua.

[*f. 105 a*] *Valeri:* Certes, Anibal no pres la *ciutat de Petilia, ans pres yn sepulcre feel e leal dels Petilians.

Titol vii. De la fe que les mullers seruaren als marits

C. I.—Per tal que peruengam, apres de la fe de la cosa publica, a la feeltat la qual hagueren les mullers a lurs marits, recitare primerament en quina forma la muller del primer Africa, e mare de Cornelia, que fon mare dels Graccos, hac tanta paciencia e singular cortesia, que, com sabes que vna de les sues catiues altas a son marit, de la qual era molt torbat, dissimulau; no uolent que la impaciencia duna dona, acusas hom de tan gran excellencia com era lo dit Africa, quis hauia subiugada gran part del mon. E tant fon la pensa daquesta dona luyn de uenjança e çelosia, que, apres la mort del dit Africa, feu francha la dita catiua, e la dona per muller a .i. qui era estat catiu de son marit, mas ell lauia afranquit.

C. II.—Com Quinto Lucrecio fos exellat per aquells tres homens al ofici dels quals se pertanhia de fer semblants execucions, la sua muller, apellada Turia, lamaga entre la cambra e la cuberta del seu lit (la qual cosa no sabe sino vna seruenta sua), e aquil conserua, delliurant lo, no sens gran perill seu, de la mort que li era presta si fos dexelat. E feu ab la sua fe singular que, com los altres exellats anuides poguessen escapar en terres estranyes, habitant entre lurs enemichs, viuint ab grans turments de cos e danima, quel seu marit salua la sua uida en la sua cambra, dins lo si de sa propria muller.

C. III.—Com Sulpicia fos obseruada diligent-

ment per sa mare, per tal que no sen anas a Sicilia, on era son marit Lentulo, lo qual fon exellat per aquells tres alguazis qui feyen les execucions de [*f. 105 b*] les *sentencies, ueent que sa mare li tolia lo gran desig que hauia, mudas labit, car uestint se vna uestidura dom ab dues seruentes, prenent en sa companyhia dos seruents seus, fogint amagadament anassen en Cicilia, al dit marit seu. E no dupta dexellar si matexa, per tal que seruas la fe del matrimoni a son marit exellat.

TITOL VIII. DE LA FEELTAT QUE HAGREN LOS CATIUS ENUERS LURS SENYORS

Resta que recitem de la fe que seruaren los catius a lurs senyors; la qual fe es tant mes loable, quant es mes duptosa e menys certa e molt sospitosa.

C. I.—March Anthoni, qui en temps de nostres auis fon marauellos rethorich, com fos acusat de peccat de sodomia, e per prouar lo dit crim requirissen, los quel acusauen, quel seu catiu fos pres e menat al juhi, dient quell li portaua dauant la la[n]terna com lo dit Anthoni anaua a cometre lo dit crim, lo dit catiu, qui era joue sens barba, fon menat dauant lo juhi, e ueu los turments que li eren apparellats dauant la sua presencia si negaua la ueritat, no uolch fogir als dits turments. E, com lo dit catiu uengues a casa de son senyor, el uees tot ansios e mig desesperat, aconsolal dient que ell sofferria los turments que li eren menaçats per los jutges, prometent e jurant al dit Anthoni, que no exiria paraula de la sua bocha per la qual son fet ne fos en res nafrat. La qual prometença atench, ab la gran paciencia que mostra; car, com fos açotat agrament, e desuibronat en lo turment apellat *eculeo,* ques fet a forma de tesora, e cremat lo seu cos en diuerses parts, ab launes de ferre flamejants, anulla totes les accusacions ques feyen contra son senyor, conseruant la uida del dit Anthoni, senyor seu.

Valeri: Justament pot esser represa la fortuna, que tan piados e tan vigoros *coratge haja clos e [*f. 105 c*] tanquat sots nom de catiu.

C. II. — Com Gayo Mario, Consol, fos assetjat en la ciutat dita Penestra, per Silla, son aduersari, e, presa la ciutat, sesforças de scapar amagant se en coues, axi com los conills fan en los caus, ueent que no podia escapar a fi greu e miserable, determena, ab son amich apellat Telessino, que abdosos se matassen, per no uenir en poder de Silla quil hagra fet morir a greu[s] turments. E, com abdosos aquests amichs se combatessen, e aquest Mario fos molt laugerament nafrat, e hagues ferit tan vigorosament son amich Telessino, que ja aquell nol podia mes nafrar, liura son cos a .I. catiu seu, qui era present, demanant li quel matas, delliurant lo de la crueltat de Silla. Lo qual catiu, jatsesia que sabes quen aconseguiria grans dons, si liuraua lo dit Mario, senyor seu, en mans de Silla, empero mes lama delliurar de poder de sos enemichs, e dels turments cruels de Silla; per que, a manament de son senyor, trague la spaa, e, trespassant lo de part a part, matal espatxadament.

Valeri: La man dreta daquest catiu en lacte que feu, matant son senyor a manament seu, no fon menys uirtuosa ni piadosa que la ma daquells catius, per los quals la uida de lurs senyors es estada defesa e conseruada; car, en aquell temps, maior benefici era al dit Mario de donar li la mort, que de conseruar li la uida. Be fon tan excellent lexempli seguent.

C. III. — Gracco, per tal que no uengues en poder de sos enemichs, estes lo coll a son catiu, manant quel escapças; e com, a manament del dit senyor seu, tragues la spaa e li leuas soptosament lo cap de les espatles, girant la spaa en ues si, la qual era plena de la sanch de son senyor, gitant se [*f. 105 d*] so*bre ella, mes las per les entramenes.

Valeri: Alguns dien que aquest catiu fon apellat Euporo; altres lo nomenen Philocrato; e yo no cur disputar, poch ni molt, de son nom, car solament estich tot esbahit e marauellat de tan gran e de tan ferma e constant fe dun catiu, lo coratge uirtuos del qual, sil dit Gracco, hom joue e molt generos, hagues uolgut resemblar, haguera esquiuat ab sa propria ma, e no ab benefici del catiu, los turments qui li eren apparellats, molt greus e cruels; mas, morint a ma de son catiu, ha comes cosa per la qual lo cos del dit catiu, apellat Philocrato, jau en maior gloria e fama, quel cos del seu senyor propri. Seguex se altra noblea e altra furor, mas semblant exempli de feeltat.

C. IIII.—Com Cassio fos uençut, en la batalla que hac en .I. loch dit Philipis, mana a .I. catiu seu, apellat Pindario, lo qual hauia afranquit, quel matas, per tal que no uengues en poder de sos enemichs. Metent en execucio lo manament de son senyor, tolent lo a la comocio e insult dels dits enemichs, matal; e luyant e separant se de les gents, amagant si el cos del dit Cassio en .I. loch molt secret e fort separat, mata si mateyx, e feu quel cos seu ni de son senyor no foren atrobats.

Valeri: ¿E qui es aquell Deu a quis pertanga de uenjar lo pus greu crim e peccat que la man dreta del dit Cassio comete (la qual mata Juli Cesar, qui era pare de Roma), haja ligada ab tanta temor, que axi tremolosa e pahuruga se sia inclinada e subiugada als genolls de Pindario, per tal que no sostengues, segons arbitre de la piadosa victoria de Octauia, les penes que merexia per la mort que feu del dit Juli Cesar? Certes, tu ho has fet, Juli Cesar diuinal; qui, ab les tues nafres celestials, tas presa uenjança justa e deguda a la malea *daquell quit [*f. 106 a*]

mata, forçant tu lo cap daquell qui fon axi inich e maluat contra tu, ques humilias, supplicant ajuda e merce dun hom minue e menyspreat, de que rebe sobirana uergonya e confusio; lo coratge del qual fon forçat que no uolgues retenir ni conseruar la sua vida, ni la gosas finir ab la sua man propria.

C. V.—Gran resplandor ajusta a les dites morts lexempli de G. Plotino Plauto, germa de Plancio, qui fon Consol e Censor o corregidor de les costumes; lo qual, com fos exellat per los tres alguatzirs qui feyen les execucions de justicia, es amagas en .1ª. regio o partida de terra dita Salermitana, per ço com viuia massa delicadament per les odors dels enguents e dels perfums ques fehya portar, descobri si mateyx; car, com aquells qui perseguien los miserables exellats, ab gran cura e singular diligencia, seguint les petjades de dos catius qui amagadament li portauen aço que hauia mester, anant detras los dits catius sentiren la odor dels enguents o dels perfums ques fehyen dins la cambra del dit Plotino. E com sobre aço fossen presos los catius qui tenien amagat lur senyor, els turmentassen fortment e hagra, continuadament estigueren en la negatiua, dient que no sabien on era lur senyor. E com lo dit Plaucio, senyor lur, sabes la pena que per ell sostenien, no uolch sostenir quels catius, axi feels e de tan gran exempli, fossen mes turmentats; ans, uenint dauant los cauallers qui eren presents en lo turmentar dels dits catius, liuras a les espases lurs, qui demantinent lo degollaren.

Valeri: Difficil cosa es de conexer, en aquesta benuolença la qual hagren los catius al senyor el senyor als catius, qual obte victoria de maior perfeccio: ja si fon mes digne lo senyor, com troba
[*f. 106 b*] manifestament tan gran *e tan ferma feeltat en tals

catius, o si foren pus dignes los catius, com foren delliurats de tan greu turment, ab tan justa misericordia de lur senyor.

C. VI.—O, e com fon marauellosa la feeltat del catiu dun hom apellat Vrbano Panapio! Car, com lo dit Panapio fos exellat, e fos reuelat per sos familiars mateyxs als cauallers qui fehyen inquisicio contrals exellats, quel dit Panapio era vengut en vna villa dita Reatina, sabut lo dit catiu quels cauallers eren uenguts per matar son senyor, feu lo amagar; e, uestint se les sues uestidures, e metent se lanell seu en la ma, feu lo fogir per lo terrat amagadament, e mes se dins lo lit del seu senyor, e lexas matar en persona sua.

Valeri: Fort es breu la recitacio daquest fet, mas no es pocha la materia de la sua laor; car si algu uol posar dauant los seus vlls lo soptos auenimment dels cauallers, lo trencar que feren de les portes, la ueu forts e irosa ab la qual fehyen grans menaçes, les lurs cares fellones, cruels e demudades, les armes luents e febrides, estimara justament e uera, que jatsesia que no creguen les gents axi tost laugerament que vn hom uulla morir per altre, empero, en aquest catiu, conexera que facilment ses pogut fer. E lo dit Panapio, fent .i. bell e somptuos moniment, escriuint hi .i. gracios titol en testimoni de gran pietat del dit catiu, confessa e manifesta a les gents quant li era obligat.

Content seria daquest exempli tan singular, si nom forçaua de recitar ne .i. altre la gran admiracio de vn fet digne de memoria.

C. VII.—Ancio Restia, qui tenia .i. catiu, lo qual hauia diuerses uegades encarcerat, durament encadenat, agrament açotat, e ab foch en la cara sagellat, com fos condempnat lo dit Ancio a mort

[*f.* 106 *c*] per los *tres algutzirs als quals se pertanhia de fer les execucions de justicia, hi ell uees tots los seus domestichs e familiars occupats en portassen la roba de casa, e contenent se qui poria fer maior rapina, fogint axi dissimuladament com poch, isques de sa casa la primera hora de la nit. E, com lo dit catiu seu uees com son senyor fogi axi fortiuament e amagada, jatsesia que fos estat enuergonhit e mal tractat per lo dit Ancio, encaral segui, anant li detras ab benuolent diligencia, seguint les sues petjades, anant desuiat fora cami, e null temps se parti de son costat. Ab lo qual acompanyament, ab loffici de seruitut axi diligent e duptos, be hauia complit habundantment la gran pietat que mostra a son senyor; qui, guardant les iniuries quen hauia rebudes, non era tengut. E com los altres domestichs del dit senyor, qui en la sua casa hauien viscut habundantment e delitosa, fossen diligents a lur guayn, occupats en portarsen la roba, aquest qui era espill de iniuries, com no sen portas altra cosa sino carrech daçots e de greus turments, conserua la salut e la uida daquell per lo qual era estat greument punit. E com assats e massa fes de retenir la sua ira per los improperis o greuges que hauia rebuts, encara hi uolch ajustar amor e caritat, e no uolch dar tantost fi a sa benuolença, ans usa duna marauellosa art en conseruacio de son senyor; car, com senti uenir los cauallers qui eren cobeiosos de la sanch del seu senyor, amagant lo, feu .I. gran foch, e prenent vn hom vell pobre e matant lo, posal cos sobrel dit foch; e, com los cauallers lenterrogassen on era Ancio, mostrant e signant lo foch ab la ma, respos que cremaua en aquell foch, on sostenia les penes queren degudes a sa gran
[*f.* 106 *d*] *crueltat. E com aço que parlaua fos uersemblant,

donaren fe a la sua paraula; don sesdeuench quel dit Ancio aconsegui demantinent occasio de cerquar e conseruar la salut de la sua uida.

Titol ix. De la mutacio de la fortuna e de les costumes dels homens

Molta confiança pot ajustar als coratges dels homens, e tolre grans ansies e sobergues, la conexença que hauem del mudament de fortuna e de costumes, fetes en los grans homens generosos, sis uulla considerem nostres estaments, sis uulla contemplem los engyns de nostres proysmes; car, com miram les fortunes dels altres, e ueem que, de condicio hi destament minue e menyspreat, ixen molts nobles e generosos ¿e quens fall per que no puscham cogitar hi esperar de nosaltres mateys molt millors coses? Per que, deuem esser remembrants que folla cosa es condempnar si mateyx a perpetual miseria, e conuertir en desperacio certa la sperança de la fortuna, ques incerta; la qual, lauors com creem quens fuja, se ret a nosaltres plasent e fauorable.

C. I.—Maulio Torquat, en lo començament del seu jouent, fon jutjat per son pare Lucio Manilio, hom de gran dignitat, esser tan grosser e rude, que, axi com a persona ques inutil e no profitosa en res als usos de la cosa publica, ni a regir casa ni alberch, trametent lo a .i. mas que tenia, feu lo fatigar en obres agrestes e rusticanes, occupant lo en cauar, laurar, hi en pensar les terres; empero, apres de temps, isque tan suptil hi enginyos, que delliura son pare de gran perill, com fos acusat en lo juhi. *Item:* aquest escapça son fill, per tal com, contra son manament, sera combatut ab son enemich, lo qual empero uençe. *Item:* aquest recrea la nostra

terra ab lo seu glorios triumphe, delliurant la del brogit de la guerra *latina. [f. 107 a]

Valeri: Jo creu que aquest Maulio fon menyspreat en la sua jouentut, ab la nubilosa o escura aduersitat de fortuna, per tal que la bellea de la sua antiquitat o uellea, resplandis molt pus leument e pus clara.

C. II.—Scipio, lo sobiran Africa, lo qual uolgueren los Deus inmortals que nasques, per tal que fos algu per los neruis del qual tota la uirtut se mostras manifestament als homens, segons ques diu, fon, en los primers ayns de la sua jouentut, molt dissolut hom, empero lunyat tots temps de crim de luxuria. Empero, com hac rebut diuerses uegades la sobirana honor triumphal, apres que hac presa e aterrada Cartayna, com hac posat als Cartaginesos jou fort e greu, hac les maneres molt reposades, discretes, e fort madures.

C. III.—Gneo Ualerio Flacco, en lo temps de la segona guerra de Cartayna, comença la sua jouentut viciosament, destrohint la ab greu luxuria; empero, com apres dalgun temps fos fet sacerdot, per Lucio, sobiran Bisbe, e aço per tal que pus laugerament se lunyas de vicis, girant lo seu coratge a la gran cura e singular diligencia dels sacrificis e de les cerimonies dels Deus, usant de la religiosa uirtut de continencia e de castedat, tant com primerament fon exempli de luxuria, tant apres fon espill resplandent de continencia e de sanctedat.

C. IIII.—No fon hom en la sua jouentut pus diffamat, que Fabio Maximo, qui, per la uictoria que hac dels Francesos, guanya a si e als seus que fossen dits per sobrenom *Allobrogians*. E axi com fon lo pus diffamat en la sua jouentut, axi mateyx, com fon uell, no hac la nostra ciutat en aquell segle

cosa pus bella, pus preciosa, ni mes resplandent que la sua uida.

C. V.—¿E qui ignora lactoritat de Quinto Ca- [*f. 107 b*] tulo, qui, entrels grans, marauel*losos, generosos e uirtuosos homens, tench lo sobiran grau? Empero, si reduhim a memoria la primera edat de la sua infantea, trobariem molta luxuria e grans delicaments. Empero, tots aquests vicis no empatxaren que no fos, en temps esdeuenidors, Princep de la nostra terra, e quel seu nom no fos escrit ab letres daur en la sobirana altea del Capitoli, e que, ab la sua gran uirtut, no soterras la guerra ciuil, quera dins la Ciutat fortment moguda e començada.

C. VI.—Lvcio Silla, fins que fon promogut al offici de la Questoria, en la qual fon Clauari de la Ciutat de Roma, visque leiament, ensutzint la sua uida ab luxuria e ab us excessiu de vi, ab amor deshonesta. Per la qual cosa se conta, que Gayo Mario, Consol, fon fort irat, per ço com li hauien trames tan delicat hom, per ajudar li en la guerra que menaua en Africa, molt aspra e difficil. Empero, la uirtut daquest Silla, trenquant e derroquant los murs de vicis e de maluestats quil tenien assetjat, liga les mans del rey Jugurta ab grans cadenes, contrasta al rey Mitridates refrenant son gran poder, feu cessar lo plor de la guerra que hauien ab aquells qui eren confederats o ligats ab los Romans, trenca e aterra la senyoria o poder de Cinna, e feu que Mario, qui hauia hagut fastig que Silla uengues en Africa en ajuda sua, que, com fon exellat de Roma per lo dit Silla, hac a fogir en Africa.

Valeri: Si algu uol conuertir o girar lo seu coratge, despenent .I. poch de temps a considerar, attentament e diligent, aquestes coses axi diuerses e contraries entre si, creura que en .I. cos dom son

estats dos Silles, ço es Silla joue, dissolut e de leia uida, e Silla uirtuos, qui degra esser dit fort e vigoros, si ja ell no hagues mes amat desser apellat Silla fortunat e benauenturat. E, si uolem ueure en quina forma, ab benefici de noblea, mogue si *matex [*f. 107c*] aquest Silla a fer penitencia, qui, voluntariament e franqua, renuncia a la gran senyoria, ab la qual regia limperi de Roma, tots temps deuem hauer esperança de altes e marauelloses coses, moguts per exempli del dit Silla; per que, recitem los exemplis daquells qui han fets semblants e maiors actes.

C. VII.—Tito Aufidio, com estant collidor del quest o del dret de la prouincia de Asia, lo qual fehya a la cosa publica, lin peruengues fort pocha part, en tant que viuia molt pobrament, apres de poch de temps, com fos Consol, obtengue tot limperi de Asia. E nos indignaren sos companyons de obeir als insignes o senyals del seu imperi, lo qual Tito hauien vist que plasenteiaua e lagoteiaua als curials qui regien los officis de Roma; e hac se axi entegrament e uirtuosa, que demostra a les gents del mon quel primer estament seu, minue e de gran pobrea, fon atribuit a la fortuna contrariosa, mas lo creximent de la sua gran dignitat, deuia esser jutjat e atribuit a les sues uirtuoses costumes.

C. VIII.—P. Rutilio no fon principal collidor en Sicilia del dret que fehyen a Roma, ans fon faedor dels collectors, qui, ab lofici que li dona lactoritat del Senat, sustenta la sua gran fretura; del qual, com fon fet Consol, prengueren los Cecilians totes lurs leys, e per lo qual foren delliurats de la cruel e aspra guerra quels feyen los ladres ensemps ab los fogitius.

Valeri: Segons mon arbitre, yo creu que si les coses mudes han algun seyn, quels ports de la

mar de Cicilia estan tots marauellats, ueents en .I. hom tan gran diuersitat o mutacio de stament; car, aquell lo qual miraren collidor, e cerquant los guayns en los quals era ocupat continuadament de dia e de nit, ueren despuyx que ordenaua e donaua [f. 107 d] los drets e regia lo gran nauili de la mar. Mas *encara ajustare .I. altre exempli de creximent en bens de fortuna, molt maior quel damunt dit.

C. IX.—Com fon presa la ciutat apellada Asculo, lo pare de Pompeyo, en la honor que li feren del triumphe, delliura del carcer de la Ciutat de Roma .I. presoner, apellat Uentidio, mostrant lo dauant los vlls de tot lo poble, segons costuma daquell temps, en lo qual, aquell qui hauia la honor triumphal, podia delliurar de la preso aquell presoner ques uolia; lo qual Uentidio es aquell qui hac victoria daquells Parthos qui mataren Crasso e gran caualleria de Roma, los cossos dels quals jahien miserablament en la terra de lurs enemichs, per la qual victoria obtengue en Roma, lo dit Uentidio, la honor del triumphe. E axi, aquest Uentidio qui, estant encarcerat, hac en gran auorricio lo carcer, com fon uençedor, entra en lo Capitoli ab gran benauenturança. *Item:* en lo dit Uentidio se feu vna cosa de les grans e de les marauelloses que fossen: car, aquell ayn que fon delliurat del carçer, lo promogueren al offici de Gouernador.

C. X.—Contemplem en aquest capitol la diuersitat e la gran variacio o mudament dels casos. On, com Lucio Lentulo estant Consol fos accusat e condempnat, per la ley que dampnaua aquells qui defraudauen la peccunia de la cosa publica, apres la dita condempnacio fon creat Censor o corregidor de les costumes, ensemps ab Lucio Censorino.

Valeri: La fortuna gira e regira aquest Lucio

Lentulo entrels turments e les honors; car subiuga lo seu Consolat a dampnacio, e lo uituperi de la condempnacio *ab* [al] honorable ofici de la Censura. E no sostench, la dita fortuna, que aquest Lucio hagues tots temps be hi honor perpetual, ni uolch que stigues en plor hi en mal eternal.

C. XI.—*Daquestes matexes forçes uolch usar [*f. 108 a*] la dita fortuna en Gneo Cornelio Scipio Nasica; lo qual, com fos pres per los Cartaginesos, en .I. loch dit Liper, e hagues perduts tots sos bens, empero, ajudant li fortuna, mirant lo ab la cara rient, recobra tot ço del seu, e fon creat Consol altra uegada.

Valeri: ¿E qui creuria quel dit Cornelio, de tan gran honor com era la del Consol, al qual anauen dauant .XII. destrals, peruengues a les cadenes uituperoses dels Cartaginesos? ¿E qui jutjaria ni estimaria que, del carcer dels dits Cartaginesos, peruengues a les insignes del sobiran imperi? Empero, de Consol fon fet catiu, e de catiu, Consol.

C. XII.—¿E que dire de Crasso? ¿E no li dona nom de rich e de molt habundos, la gran quantitat de la peccunia que possehia, per la qual li dien Crasso *lo rich?* Certes, si; empero la fortuna trames al dit Crasso la fretura miserable e uergonyosa; e uench a tan gran fretura e pobrea, que li ueneren tot quant hauia, per pagar sos creedors. E no romas lo dit Crasso sens gran pena e forts angoxa: car, com ell, fet pobre e miserable, anas per la ciutat, tot hom lo saludaua, dient li: «Be sia uengut Crasso »lo rich.» Com, empero, fos miserable e freturos.

C. XIII.—Lo cas de Q. Scipio sobrepuja en aduersitat e miseria lo del dit Crasso; lo qual Scipio, com hac aconseguit la splendor de la Gouernacio, la claredat de la honor triumphal, la bellea del Consolat, lo sacerdoci del sobiran Bisbe, en tant

que tot hom lapellaua patro del Senat, apres de tot aço, mori en la preso comuna, el seu cos fon esquarterat per les mans dun cruel morro de uaques; lo qual cos, jahent en les escales del carcer de la preso comuna, queren apellades *gemonies*, fon mirat [*f. 108 b*] per tot lo Poble de Roma ab gran *abhominacio.

C. XIIII. — Gayo Mario hac sobirana e forts luyta ab la fortuna; lo qual sostench les sues soptoses aduersitats fortment e vigorosa, ab la fermetat de cos e de coratge. On, com lo dit Mario fos de la ciutat d Arpinata, fon jutjat que no era digne dauer hi alguna honor; per que, uenint sen a Roma, demanant que li donassen lofficí de la Questoria, feent lo ajustador e despenedor de la peccunia del ben publich, hac hauer paciencia, car donaren li repulsa. Empero ja per aço no se stech de continuar la cort, demanant ab gran importunitat, o quel fessen Tribu, ço es promouedor del poble, o almeyns Mustaçaf. Semblantment ne rebe repulsa; empero tant perseuera, que obtench lo sobiran loch de la Gouernacio; lo qual no obtench sens perill, car, com fos accusat que hauia obtengut lo dit ofici ab corupcio de diners, anuides poch obtenir absolucio dels jutges.

Valeri: Daquest Mario, qui fon axi minue a la sua ciutat Arpinata, tant menyspreat per la ciutat de Roma, ab tan gran fastig mirat per los Romans com uench en lo camp uestit de blanch demanant que fos promogut, isque aquell Mario, qui subjuga Africa, qui mena pres dauant si lo rey Jugurta en lo jorn que hac la honor triumphal, qui hac dues uegades la dita honor dins Roma, e uençe los Alamayns e los Flamenchs, del qual se lig que regi .vii. vegades lo Consolat, qui apres del seu exili fon creat Consol, qui exella aquell per qui era estat

exellat. E donchs ¿quina cosa es mes inconstant e pus mutable que la condicio o lestament del dit Mario, lo qual, sil posam entrels mesquins, no es algu pus miserable, si entrels fortunats, no sera trobat algu pus benanant?

C. XV.—Gayo Cesar, les uirtuts del qual li feren cami per anar al cel, com en lo temps *del [*f. 108 c*] seu jouent no hagues algun offici, anant sen en Asia, fon pres en mar per cossaris, prop duna illa dita Pharmacusa, e hac se a rembre per .L. talents, o per .L. liures. Adonchs, la fortuna uolch que aquest, qui era la pus cara bellea del mon, que fos pres per .I. barcha poqua de ladres, e per tan poqua summa o quantitat de peccunia, reemut.

Valeri: ¿E que es per quens dejam daqui auant clamar de la fortuna, com no perdon a cells qui son participants de la sua diuinitat? Mas la diuinitat celestial uenja la iniuria del dit Gayo; car de continent prenent los dits ladres, feu los tots crucificar.

C. XVI.—Ab diligent estudi hauem recomptats los nostres exemplis; resta ara que, ab coratge queacom menor, recitem los exemplis de les gents estrangeres. Vn joue fon en la ciutat de Athenes, apellat Polenio, qui, no solament era dissolut e vicios, ans se jactaua dels vicis e crims en que viuia; e com .I. dia se partis del couit, no pas apres lo sol post, ans, abans del sol exit, tornant sen a sa casa e veent la porta de la casa de Zenocrates, philosof, uberta, com empero lo dit joue fos encara tebeu del vi, tot perfumat de grans odors deshonestes, ornat en lo cap de xapellets, uestit duna uestidura tota luent e pintada, entrassen dins la scola del dit Zenocrates, quera plena domens abtes e molt sufficients; e no solament tempta dentrar dins la dita scola, ans, encaras asigue ab los altres, per tal que,

ab los seus delicaments e gests deshonests e deliciosos, exalças les uirtuoses paraules e los molts sauis manaments e leys del dit Zenocrates. E com en la dita scola se comogues gran indignacio de tots aquells qui eren dexebles de Zenocrates, murmurant [*f. 108 d*] contral dit joue, axi dissolut, Zenocrates no mo*stra en la sua cara que sen mudas en res; mas, lexant la materia de que tractaua, comença a parlar de uirtut de continencia e de castedat, per les paraules del qual, molt madures, reuerencials, sauies e discretes, fon mogut lo dit joue e forçat desmenar la sua uida: car primerament leuas la corona del cap, e lançala en terra; e, a cap dun poch, continuant Zenocrates sa materia, mes les mans de jus lo manto; e, apres de breu temps, demudas tot en la cara, perdent lo gest e la color del goyg deshonest que mostraua; e, a la derreria, despullas tot lo vici de luxuria. E axi, guarit ab la medicina de gran salut de la paraula dun sol hom, de luxurios e golos quera, fon fet philosof molt valeros.

Valeri: Lo coratge daquest joue sen ana en luyn peregrinacio, car luyant se de vicis, daqui auant no habita en nequicia e maluestat.

C. XVII.—A gran uergonyam do, sol de fer mencio de la jouentut de Temistodes; car, sis uol mire la uergonya e la infamia que rebe com son pare lo gita de si el nega per fill, e aço per sos mals abtes; sis uol considere la sua mare, que penja si matexa per la uida criminosa del dit Temistodes, fill seu; tot lo seu fet ueg ple de confusio e de uergonya. Empero, se que despuyxs fon lo pus excellent hom, el pus generos de tota Grecia; e fon penyora e miancer o fermança de Europa e de Asia: a la vna fon fermança desperança; a laltra, de desperacio, ajudant li com se uolgues desesperar; car

Europa lach per patro de la sua salut, e Asia per fermança de la victoria, la qual hac Temistodes della matexa.

C. XVIII.—La infantea de Cimonio fon plena de opinio de follia, car tot hom lo tenia per orat. Empero los Athenienses sentiren los imperis molt profitosos de la sua follia, e fon tan uirtuos, que força, *ab la gran admiracio dels seus actes uirtuosos, quels dits Athenienses condempnaren si mateixs, reuocant la oppinio quen hauien concebuda, creents que fos estat foll e orat.

[f. 109 suplert ab el f. 152 v. del codex copia]

C. XIX.—Dues fortunes apar que haien partit Acibiaden mig per mig; car la vna li dona gran noblea, habundants riquees, persona molt bella, fauor de[l]s ciutadans, sobirans imperis, gran força e vigor, engiyn molt agut e ardent; laltra li procura condempnacio, exili, vendicio de bens, pobrea, hoy de la terra, mort violent e cruel. E axi, ni la vna fortuna ni laltra, li dona tot quant li esdeuench, ni hac tots temps be ni tots temps mal, mas ades be e ades mal, varieiant axi la dita fortuna, semblant a la mar, que ades es plana, reposada e plasent, ades moguda per lo gran uent.

C. XX.—Policrato hac tanta fortuna prospera o plasent, en habundancia de tots bens, que no solament li portaren enueia los homens de Samis, los quals senyoreiaua ab gran tirannia, ans encara uench a enueia de si mateix; e no sens causa o raho: car tots sos fets, totes ses obres, li uenien a bon port, segons quell desijaua; la sua sperança nunqua fon buyda, ans aconsegui la fi que cerquaua; los desigs, tantost com eren demanats, se complien; uoler e poder hauien egualtat en lo dit Policrato, car tot quant uolia podia. E tan solament li muda la cara vna vegada la dita fortuna; sol en vna breu tristor

que hac, cellauos, com ell de certa sciencia no uolent esser lunyat de tota aduersitat, gita en la pregonea de la mar .I. anell que hauia, qui li era molt gracios; empero tantost lo recobra, car tantost per [*f. 153 del codex copia*] pescadors fo pres lo *peyx ques hauia tragat lo dit anell. Mas lo lochtinent del rey Dario, prenent aquest Policrato, la fortuna del qual tots temps hac uent de prosperitat qui li ompli les ueles de sos delits, crucifical en la pus alta partida dun mont apellat Galenso; en lo qual mont lo mira la prouincia de Samis ab gran goyg, la qual hauia subiugada ab amargosa seruitut, veent los seus niruis podrits, e les partides del seu cos que gitauen de si matexes sanch sutzea, e aquella ma esquerra, tota sequa, a la qual Neptuno, deu de la mar, restitui lanell qui fon atrobat en lo uentrell dun peyx.

C. XXI.—Dionis, com en nom de hereu rebes de son pare la tirania dels Çaragoçans e quasi de tota Sicilia, qui fon senyor de grans riqueses, princep de grans hosts de gents, regidor e capita de nauilis, poderos en caualleria, uench a tanta de pobrea, ques hac a fer pedagog dinfans, en la ciutat de Corintho; e com, a la final, de tiran fos fet en aquest temps mestre dels jochs, amonesta los homens grans, qui eren generosos e potents, que, prenent exempli de la sua gran mutacio, no uolguessen donar massa gran fe a la fortuna enganable.

C. XXII.—Lo rey Sifax seguex lo dit Dionis, hauent experiencia de semblant iniquitat de fortuna contrariosa; al qual, trametent, axi com a amich, Roma duna part Scipio, daltra part Cartayna Hasdrubal, uengren als Deus, los quals tenia en sa casa; posant cascu daquest[s] missatges en poder del dit Siphax, axi com damich de cascuns, que fos arbitre e jutge de la pau e concordia ques tractaua entrells.

E com lo dit Siphax fos exalçat en tan gran altea de son estat, que menyspreas desser arbitre e jutge de tan grans e tan valents pobles, esdeuench se que, apres de breu temps, pres hi encadenat per Lelio, legat, fon menat a Scipio, emperador. E com cellauos com era en sa prosperitat, sient en la cadira real, prengues ab gran arrogancia o superbia la man dreta del dit Scipio, lauos com li fon trames per legat, apres, com fon encadenat e ligat per lo dit Lelio, sagenolla, ab gran humilitat, dauant los peus del dit Scipio.

Valeri: Allenegables e freuols coses son los bens de fortuna, e semblants a les calçes dels minyons, de les quals no sap hom de quin peu son; per semblant forma, los bens de fortuna son fort duptosos, los quals bens son apellats poder e riqueses humanals, qui soptosament uenen e *soptosament alleneguen [*f. 153 v* del codex copia] e sen van; los quals no posen ses raells pregonament e forts, hauent seguretat e fermetat en algun loch, en alguna persona; ans, posats los dits bens al flac o uent soptos e incert de la fortuna, ades agitats o ferits ab lo dit vent duna part, ades daltra, lexant soptosament aquells homens los quals hauien collocats en la sobirana altea dels dits bens, acabuçen los en la pus jusana pregonea de les miseries. Per que no deuen esser jutjats ni dits esser bens, car ab lamargor dels mals que porten ab si, crexen e multipliquen lur excessiu desig.

COMENÇA LO .VII. LIBRE

Titol i. De felicitat e benenança

Molts e diuerses exemplis hauem recomptats de la fortuna uoluble, que no esta en .i. esser; resta de present que recitem algunes poques histories de la fortuna que ha fermetat e gran duracio. E dic quen recitare poques histories, car manifesta cosa es que la dita fortuna, habundantment e ab coratge uolenteros, dona als homens les

coses aduerses o contrarioses, mas les prosperitats dona ab estreta ma e ab coratge molt auari[ci]os; la qual fortuna, alli on uol oblidar la sua gran malignitat, no solament hi dona ey ajusta molts bens e diuerses, ans los fa esser perpetuals.

C. I.—Uejam en quina forma ni ab quants graus de beneficis porta, la dita fortuna, a Quinto Metello fins a la sobirana altea de la uida benauenturada, no cessant la sua gran diligencia e liberalitat, del primer dia que nasque, fins a la derrera hora de la sua mort; car uolch la dita fortuna que lo dit Metello nasques en lo mon princep e senyor [*f. 154 del codex copia*] de les ter*res; donali pare e mare nobles; ajustali dons uirtuosos, de coratge e denteniment; donali vigor de cos, per tal que fos soficient a sostenir los treballs; acompanyali muller casta e habundosa en fills e filles; feu la dita fortuna quel dit Metello se ueu tres fills Consols e la .I. Censor o jutge de les costumes, al qual ueu esser feta la sobirana honor triumphal, e ueu lo quart fill Gouernador de la [*f. 110 a*] Ciu*tat de Roma. *Item:* dona la fortuna al dit Metello, tres filles, les quals ueu maridades; de les quals hac nets, els tench en sos braços; e fon singular benauenturança sua que, entre tants parts, entre tantes dignitats, entre tantes noçes de fills e de filles, entre tantes honors emperials, en tanta habundancia de goyg e de consolacio, no haja uist la mort de algu que li dolgues, ni haia rebuda causa ni raho de algun plor, de algun gemech, ni de alguna tristor.

Valeri: Contempla e mira be lo cel: dich te que anuides hi trobaras semblant estament, com aquest de Metello, car de molts e diuerses poetes hauem rebudes escriptures, en les quals nos liure*m*[n] los plors e les dolors quels Deus han sostengut dins

lur coratge. Mas la fi daquest Metello fon semblant als actes de la sua uida, car no mori per malaltia, si no per sobres de uellea, e axi laugerament, que quasi no senti alguna dolor; e mori abraçant e besant los seus fills els seus nets, molt cars; lo cos del qual portaren per la ciutat, honradament sobrels muscles, sos fills els seus genres, el cremaren, ab gran honor e reuerencia, segons lus daquell temps.

C. II. — Resplandent e generosa es aquesta benauenturança; mas la ques seguex es pus escura, per raho del hom de qui si fa mencio singular, qui no fon generos, si no rustech, e mes digna que la damunt dita, per la diuinal resplandor de que si tracta, segons apar en lexempli seguent. On, com lo rey Giges habundas molt en riquees hi en gents darmes, de les quals era ple e fornit lo seu Regne de Lidia, per les quals coses ell, inflat en lo seu coratge, uengues al deu Apollo, per enterrogar lo «ja si hauia algun hom al mon qui fos mes benauenturat que ell», lo dit Appollo, responent li del pus amagat e pus pregon loch del temple, ab ueu for*mada, dix li «que Aglado Sophidio era molt [*f. 110 b*] pus benauenturat». Lo qual Aglado era hom uell, pus pobre que degu de tots los Archadis, e hauia solament .i. camp, los termens del qual null temps exampla ni cresque, tenint se lo dit Aglado per content dels fruyts e dels delits que rebia dun petit camp o troç de terra que possehia justament. E lo dit Apollo, responent del loch del sacrari, no uolch posar la fi de la benauenturança en lastucia escura ques acceptable als vlls dels homens, ans aproua la benauenturança del dit rustech Aglado. E com Giges se torbas molt de la resposta del Deu, gloriejant se follament de la resplandor de la sua fortuna, respos li determenant aço que hauia dit, declarant

«que mes aprouaua la barracha del dit pages, de » seguretat e tota rient, quel palau del dit Giges, » trist, ple de cures e superflues ansies; e mes li » plahien les poques gleues de la terra del camp de » Sophidio, lunyades de tota pahor, quels camps » habundosos de Lidia, plens de temor; e preaua » mes, lo dit Appollo, lo parell dels bous de Sophi- » dio, los quals podien esser guardats e prouehits » facilment e laugera, que les gents darmes e la gran » caualleria de Giges, deuoradora, la qual ha mester » gran summa de peccunia per lo sou, e habundans » uiandes per prouisio de tanta multitut de gents; » e mes loaua, lo deu Apollo, lo petit graner del dit » Sophidio, lo qual no era enuejat per algu, quels » tresors de Giges, posats a cobeiances e aguayts de » totes gents».

Valeri: Justa cosa fon, pus quel dit Giges uolch hauer lo deu Apollo per confermador e aprouador de la sua vana opinio, que sabes e aprengues on era la uera, ferma e sancera benauenturança.

Titol ii. De les coses que foren fetes e dites sauiament e discreta

Ara declararé aquella benauenturança, la qual esta tota en la uirtut de la*nima, e nos aconseguex [f. 110 c] ab bens forans, axi com ab fills, ab riqueses, ab honors, ans es atrobada dins los coratges ornats de sauiesa, hi es manifestada la dita benauenturança ab dits e ab fets sauis e discrets.

C. I.—Segons que hauem trobat en escriptures, Appio Claudio acostumaua de dir, fort souint, que mes ualia al Poble Roma fer algun negoci, que star en oci o en pau. Nou deya pas per que ignoras quel estament de repos no fos delitable e plasent, mas deya ho per tal com sabia quels sobirans Imperis de Roma rebien gran força e vigor, e aconseguien gran uirtut, per lo gran exercici o occupacio dels negocis, en que se occupauen los Romans. E sabia quel dit Imperi se conuertia en viciosa perea, per lo gran repos, excessiu e dampnos.

Valeri: Certa cosa es quel negoci o treball, lo nom del qual es cruu e dur a les gents del mon, conserua en son esser les costumes uirtuoses de la nostra Ciutat; el repos, ques nom plasent e gojos, ha omplida la dita Ciutat de vicis e peccats.

C. II.—Scipio Africa deya, que leja cosa era, en fets darmes hi en guerra, quel caualler digues: «Nom ho pensaua.» Car jutjaua, lo dit Africa, esser molt rahonabla cosa quels fets ques hauien a determenar ab ferre, ço es ab armes, que fossen administrats ab digest consell e madur, car la error ques

comesa en la violença o força, feta en los actes del deu Mars, qui es Deu de les batalles, nos pot esmenar per res. *Item:* aquest matex Africa, jutjaua que nos deuia hom combatre ab son enemich, si no en .1. de dos casos, ço es: o a gran auantage, o com necessitat o requer, estant en cas que la batalla nos pot esquiuar; car gran follia es lexar son auantage [*f. 110 d*] com fortuna prospera lo administra a hom, *e, en lo cas de la necessitat, no gosar se combatre es sobirana couardia. E daquests qui en aço erren, aquell qui no reb son auantage, no sab usar del benifet de fortuna; e aquell qui, en temps de necessitat, nos combat ab son enemich, no sap contrastar a la iniuria qui li es feta.

C. III.—La paraula sentenciosa que dix Quinto Metello, dauant lo Senat, fon alta e de molt gran sauiesa. Car, com Cartayna fon uençuda, dix «que » no sabia ja aquella victoria si hauia fet gran be a » la cosa publica, ho si, per uentura, li hauia fet » mes de mal que de be»; car, axi com la dita victoria haguera aprofitat, restituint la pau, axi matex no fon poch dampnosa, com ne gitaren Hannibal; car, com lo dit Anibal, passant en Ytalia, desperta la uirtut de la cosa publica que dormia, temias lo dit Metello que, com per la destruccio de Cartayna fos delliurada la dita cosa publica de tan greu e forts enemichs, que no tornas en la primera son de ociositat.

Valeri: Aquest Quinto Metello jutja los mals seguents esser eguals, ço es: esser cremats los teginats de les cases, esser talats los camps, esser buydat hi enpobrit lo errari o lo loch on estaua la peccunia del ben publich, les quals coses feu Anibal, enemich de la Ciutat de Roma; hi esser aflaquits los niruis de la antiga fortalea dels Romans. E no

fon foll ni erroneu lo juhi del dit Metello, car tantost que cessaren les guerres de les gents estrangeres, començaren les guerres ciuils que los Romans hagren entre si; per que, Roma perde la sua gran senyoria.

C. IIII.—¿E que fon la paraula que dix e la obra que feu Licinio, Consol, sino pura sauiesa? Car, com fos elet en jutge per M. Luctacio Pincio, Caualler generos, sobre la questio que menaua ab son aduersari a qui hauia promesa la fe, axi com *a [*f. 111 a*] bon hom, per que requeria lo dit Licinio que pronuncias ja lo seu aduersari si era bon hom o no; null temps uolch pronunciar en la dita questio, dient «que no uolia tolre la bona fama al hom qui » era tengut per bo, si sentenciaua contra ell, e no » uolia jutjar que fos bon hom, car jutjar que algu » sia bon hom contengua en si laors innumerables».

Valeri: Los exemplis que hauem dits se pertanyen als jutges e als actes curials ques menen en la cort; e la sauiesa seguent se pertayn als fets de caualleria.

C. V.—Papirio *Consol* [Censor], com guerrejant contra Aquilonia uolgues donar la batalla, el adeuinador que tenia, qui portaua ab si molts pollastres, en los quals prenia diuerses senyals, li digues que fort hauia marauellos senyal, com empero fos tot lo contrari; apres quel dit Papirio fon certificat de la falsia del adeuinador, no uolch desdir la batalla, ans cregue fermament que li era donat bon senyal e a tota la sua host, e dona la batalla. E feu posar lo dit adeuinador mentidor dauant la aç de la sua host, per tal que, sils Deus hauien concebuda alguna ira contrals Romans, que haguessen la uida de aquest hom, la mort del qual rebessen per sacrifici ab que fos mitigada la lur ira. Apres daço, comen-

ças la batalla, e uench .i. dart; e nom se si fon trames per la prouidencia diuinal, o per alguns dels aduersaris nostres, car fon lo primer colp que si feu, e feri lo dit adeuinador pels pits, e gital mort a terra. De la qual cosa certificat lo dit consol Papirio, esuahi ualerosament Aquilonia.

Valeri: Aquest Papirio considera e jutja dretament, que la iniuria del Emperador deuia esser uenjada, en aquella matexa forma en que fon uenjada e mitigada la religio dels Deus; e, per tal, uee [*f. 111 b*] ab quina cosa podia obtenir la victoria. E *mostras hom rigoros, Consol religios hi Emperador victorios, qui, ab .i. esguart soptos de la sua pensa, troba manera a la sua temor, e forma de punir lo dit adeuinador, e via o carrera de sperança per obtenir victoria.

C. VI.—Passar men he a tractar dels fets del Senat. Lo qual, com trametes contra Anibal, Claudio Nero e Liuio Salinator, Consols, e uees aquests dos que, axi com eren homens uirtuosos, axi eren diuisos entre si mateyxs, entrels quals hauia gran discordia e sobiranes enamistats, hac gran diligencia lo dit Senat de reduir los a pau e a bona amistat, per tal que, per lurs priuades dissensions, no aministrassen la cosa publica menys profitosament que no deuien.

Valeri: Gran be fon de la cosa publica la dita pau, car, com dos regixen vn Imperi egualment, si es concordia entrells, maior cobejança o desig ha cascu daquells, de fer los fets del altre, quels seus propris; e, com ha entrels dos Emperadors hoy antigament rahigat, maior enemich ua a la guerra la vn contra laltre, que abdosos contra aquells ab qui han a guerrejar.

C. VII.—Aquest mateyx Senat feu altre acte

de gran sauiesa; car, com aquests dos damunt dits Consols regissen asprament lofici de la Censoria, estants jutges de les costumes, el poble al qual null temps poch algu complaure, malahint los dits Censors, se clamas als Tribuns qui eren defenedors del dit poble, per la qual raho Bebio, Tribu del dit poble, sient en lo loch del juhi, fes inquisicio contrals dits dos homens, nou sostench lo Senat; ans, los delliura del fet quels posauen, donant fi a la enquesta quels fehyen, ab especial decret quen instituiren.

Valeri: Lo Senat mostra, ab lo dit decret que feu, quel juhi del poble e dels Tribuns era indiscret e foll, atri*buhint se los Tribuns honor maior que [*f. 111 c*] no deuien; car ells, qui deuien retre raho als Censors, la demanauen dells; hoc encara, com no fossen Censors los dits homens, sens la Censoria, eren dignes quels Tribuns los retessen raho de lurs fets.

C. VIII.—Semblant fon la sauiesa del Senat ques seguex en aquest capitol; car, com lo dit Senat hac condempnat a mort Tiberio Gracho, Tribu del poble, per tal com gosa promulgar la ley del departiment dels camps, determenant que fossen departits per eguals parts, aquell mateyx Senat jutja quels dits camps fossen departits per los tres homens qui posauen en execucio les ordinacions del Senat, e que fossen diuisits al poble, segons quel dit Gracho hauia determenat e promulgat. E axi, en .I. temps mateyx, lo dit Senat remogue la sedicio o aualot que mes en lo poble lo dit Gracho, e obserua la raho del dit aualot, departint los camps segons la sua ley; e aço feu molt rahonablament, car mata lo dit Gracco, per que nos fes princep e rey de la cosa publica, e obserua la sua ley, per reposar laualot del poble.

Mas, be sach tan sauiament lo dit Senat en ues Massinissa, Rey; lo qual Senat, com sabes les obres feels e molt promtes o espatxades quel dit Massinissa fehya contrals Cartaginesos, el uees molt diligent e cupdicios en examplar e crexer la senyoria de Roma, com lo dit Massinissa fos subiugat al Imperi de Roma, ordena vna ley lo Senat, en la qual determena quel dit Massinissa fos absolt de tota subiugacio per la qual fos tengut al Imperi de Roma.

Valeri: Gran sauiesa fon aquesta, car ab la dita libertat que feren a Massinissa, retench lo Senat la benuolença daquest hom, qui merexia gran premi [*f. 111 d*] per sos actes uirtuosos, *e foragita de les portes sues lo dit Senat la feritat o estranyedat e crueltat de les prouincies de Mauritania e de Numidia, e de les gents daquella terra, que nunqua hauien pogut hauer pau reposada ab los dits Romans.

C. IX.—Lo temps nos defalliria e nons bastaria a recitar los exemplis domestichs de la nostra gent romana; car lo nostre Imperi mes ha rebut creximent e defensio ab uigor dels coratges, que ab fortalea dels cossos. Per que, daqui auant, sia posada la presencia romana en maior part sua, en gran admiracio, posant silenci a diuerses ystories que seria diffusa cosa de recitar les, e donem entrada als exemplis de gent estranya.

C. X.—Socrates, qui fon quasi .I. temple terrenal de la humanal sauiesa, jutjaua que no deuia hom res demanar als Deus, si no que li donassen bens; car los Deus sabien be quina cosa era profitosa a cascun hom, e nosaltres ab gran affeccio demanam moltes coses, de les quals nos ualria mes que no les empetrassem.

Valeri: O, pensa dels homens mortals, enbol-

cada en tenebres molt espesses! ¿e com escampes les tues pregaries çegues en tan gran e tan manifesta error? Tu desiges riqueses, que son estades a molts causa e occasio de mort; cobeies dauer grans honors, que han prostrat o aterrat diuerses homens; enbolqueste en regnes e grans senyories, les fins de les quals coses son moltes uegades tristes e miserables; mets les mans de la tua superflua anssia en hauer belles mullers, les quals, axi com auegades ornen hi enbellexen les cases, per semblant forma diuerses uegades les aterren e les destrohixen. Adonchs, pensa folla e orada, lexat de cobejar les causes dels teus mals, axi com a coses *benauenturades [*f. 112 a*], e comanat tota a la uolentat dels Deus celestials, car ells, qui solen facilment o laugera donar los bens, los poden abtament e sauia elegir, segons que son als homens expedients e necessaris.

C. XI.—Aquest mateyx Socrates dehya, que la pus breu e la pus exspatxada carrera per a conseguir gloria, era quels homens fessen per guisa que fossen aytals de dins, com uolien esser uists de fora per les gents.

Valeri: En aquesta breu paraula mostraua Socrates manifestament, quels homens mes deuien fer lur força de aconseguir la uirtut, que no de seguir la sua ombra apparent.

C. XII.—Aquest mateyx Socrates, com vn hom joue se consellas ab ell, e ja si pendria muller o si sen abstendria perpetualment, respos que «ho la » prengues o no, en cascuna cosa trobaria materia » de penitencia, ço es, que de cascuna part se poria » penedir: car, si no prens muller, dacit uendra » perpetual solitut, daçi rebras exorquia (ço es, » que no auras infants), daçi lo teu linatge uenra a » menys, los teus bens possehiran hereus estrayns;

» e, si prens muller, daçit uendra perpetual ansia, » querimonies continuades, retret del dot quet haura » portat la dita muller, carrech e messio dels parents » de ta muller, lengua garruladora de la tua sogra, » e cels e adulteri que ella cometra, e null temps » poras hauer manifesta certenitat dels infants que » nodriras, ja si son tos fills, car sol ho sabra la tua » muller».

Valeri: Per les rahons damunt dites, no uolch Socrates elegir al dit joue alguna part certa, ueent que, en la disputacio de coses axi aspres e dificils, no hauia res que fes la materia que si tractaua plasent e delitable.

C. XIII.—Aquest mateyx Socrates, com la gran [*f. 112 b*] *e maluada follia dels Athenienses donas sentencia trista contra ell, que moris ab ueri, el dit Socrates, ab forts e ferm coratge, ab cara constant e plasent, ab la ma segura no tremolosa, prengues lo beuratge del ueri de la ma del morro de vaques, e com los acostas als labis per beurelo, e sa muller, posada entre plors e plants, cridas, dient quel hom innocent matauen, dix li Socrates: «¿E tu dius que mes me » valria morir iniust e peccador, que com muyr just » e innocent? Mal dius, car molt mes me val morir » innocent, que sim matauen per crims que hagues » comeses.»

Valeri: O, be fon gran e sobirana aquella sauiesa, que no poch oblidar si matexa en la derrera fi de la sua uida!

C. XIIII.—E veies com sauiament e discreta jutjaua Salon, filosof, dient que algun hom no deuia esser apellat benauenturat, viuent en aquesta vida present; e aço, per tal com, fins al derrer dia de la nostra mort, som subiugats a la fortuna duptosa.

Valeri: E axi, lo derrer foch, ço es la sepultura,

es uerdadera apellacio de la benauenturança humana, lo qual dona fi a totes les mutacions de la fortuna.

C. XV.—Aquest mateyx Salon, com uees .I. hom qui ploraua agrament per .I. de sos amichs qui era mort, pujalsen en .I. loch alt, don podia mirar tota la ciutat, e dix li: «Mira tots los edificis » de la dita ciutat.» La qual cosa com hagues feta, dix li: «Pensa en tu mateyx quants plors son estats » en temps passats, sots aquests terrats, e quants » gemechs hi ha huy, e quants ni haura en los » segles esdeuenidors; per que, lexat de plorar los » dampnatges dels proismes, axi com si fossen pro» pris mals teus.»

Valeri: Ab la dita consolacio, demostra Salon que les ciutats no eren sino habitacions ploroses de les morts dels homens.

C. XVI.—Aquest mateyx Salon dehya, que si *tots los homens del mon haguessen portats lurs [*f. 112 c*] mals en .I. loch, que cascu pus uolenter sen reportaria sos mals propris a sa casa, que no faria los mals de qualseuol dels altres.

Valeri: Ab la dita paraula donaua entenent Salon, quels mals que sostenim a cas de fortuna, nols deuem jutjar esser de amargor intollerable, la qual no pusquam sostenir; car carrechs propris son que cascun porta a sa casa.

C. XVII.—Com los ciutadans de la ciutat dita Priena, qui eren esuahits per lurs enemichs, fogissen de la dita ciutat, hauent licencia dels enemichs ques carregas cascu tant com sen porien portar de les coses pus precioses, e que sen anassen segurament e salua, Bias, filosof, fogint ab los altres, no sen portaua gens de roba. E com fos enterrogat per que no sen portaua queacom de sos bens,

respos dient: «Sapiats que tots mos bens me port ab mi.»

Valeri: Aquest Bias no sen portaua tots sos bens sobrels muscles, los quals bens fossen vists ab los vlls corporals, ans los sen duya tanquats e closos dins la sua anima, los quals no poden esser tolts, dissipats, ni destrohits per mans dels homens mortals, ni dels Deus celestials. E axi com los dits bens se reten prests als homens qui son constants e ferms, tan bes seguexen e no desenparen aquells qui fugen.

C. XVIII.—Tractem de la sentenciosa doctrina de Plato, qui fon estreta e breu en paraules, e molt ampla e gran en lo seyn que contenia dins si. Lo qual Plato dix «quel mon seria cellauos benauen- » turat, com los sauis regnarien, o los Reys comen- » çarien desser sauis e discrets».

C. XIX.—Aquell Rey hac fort saui e discret juhi, del qual se recompta que, com li donassen la diadema o corona, retenint la en les mans per algun [*f. 112 d*] temps, ans que las *posas sobrel cap, considerala e mirala .1ª. gran estona, dient les paraules seguents: «O corona, la qual has mes de noblea que de bena- » uenturança! La qual, si algu coneyx clarament » com est plena de moltes amargos, de perills dan- » sies e de miseries, et uehya jaure en terra, no ten » uolria leuar.»

C. XX.—O, e com fon loable la resposta de Senocrates! Qui, com vn hom lo desonras e malahis, hi ell callas, tenint silenci estret, enterrogat per .1. daquells quil injuriauen, per que ell sol refrenaua axi la sua lengua, respos dient: «Algunes » uegades me son penedit dauer parlat, mas null » temps me penedi dauer callat.»

C. XXI.—La paraula el consell de Aristophanes

fon de pus alta sauiesa que la del damunt dit Senocrates; qui, com recitas dauant lo poble .i. dictat plasent e delitable, apellat comedia, introdui en sa recitacio que Pericles, princep dels Athenienses, era uengut dinfern, qui preycaua e prophetaua «que » no deuia esser nodrit en la ciutat leo, e siu era, » couenia que li fessen a sa guisa».

Valeri: Amonestaua e determenaua ab son consell lo dit Aristophanes, quels jouens nobles, enginyosos e ardents, fossen al començament refrenats; e, si per uentura son nodrits massa a lur plaer o uoluntat, e fauorejats ultra dret ab massa gran fauor, que no sien empatxats, ans obtenguen lo poder e lestament en que son nodrits e posats, car folla cosa es destrohir e dissipar les forçes que tu mateyx has nodrides.

C. XXII.—Marauellosa paraula dix Tales; qui, com fos enterrogat e ja sils fets dels homens podien enganar los Deus, respos «que no, encara ni les » cogitacions; per que si nosaltres ymaginauem e » creyem en quina forma la celestial diuinitat es » *present als nostres secrets e cogitacions, no so- [f. 113 a] » lament les mans, ans encara uolriem hauer pures » e netes les nostres penses».

C. XXIII.—No fon menys sauia la paraula ques seguex. Vn hom qui hauia vna sola filla, demana de consell a Temistodes, ja si la daria a vn pobre de dines e rich en uirtuts, o a .i. rich en diners, fort poch uirtuos. Respos li dient: «Mes am » lom sens peccunia, que la peccunia sens hom.»

Valeri: Ab la dita paraula amonesta Temistodes lo pare foll, que abans deuia elegir e cerquar lo genre, que la peccunia.

C. XXIIII.—O, e com fon probable e de gran actoritat la epistola o letra de Philip, pare de Ale-

xandre! en la qual increpa e reprengue lo dit Alexandre, per tal com sesforça de obtenir ab dons la benuolença dalguns homens de Macedonia, escriuint li en la forma seguent: «O fill! ¿e quina raho » ta portat a tan uana sperança, quet penses esser » feels ni leals a tu aquels los quals se son acostats » a la tua benuolença per sola amor de peccunia?»

Valeri: Aço per quel pare de Alexandre lo reprengue, procehi de gran amor, feent ho mils quel aui del dit Alexandre, qui, conquerint Grecia, se hac mes com a mercader que com a princep uictorios; car mes obtengue de Grecia ab dons, que ab batalles uictorioses.

C. XXV.—Aristotil, trametent al dit Alexandre vn dexeble seu, apellat Calistones, instruil donant li, per doctrina singular, que parlas ab Alexandre fort tart, e, si per uentura li couenia de parlar ab ell souint, que no li digues si no coses que li uenguessen en plaer, per tal que, dauant les orelles reals, fos segur seruant silenci, o, si parlaua, que fos gracios e acceptable. Lo qual Calistones, uenint dauant Alexandre e veent que, com lo dit Alexandre fos Macedonia, ques delitaua en parlar lo len-
[*f. 113 b*] guatge *dels Perses, començal a rependre, e uolch perseuerar a fer lo tornar, uolgues o no, a obseruar les costumes dels Macedonians. E jat se sia que en tot aço mostras lo dit Calistones gran benuolença, enpero no escapa quel dit Alexandre nol fes matar; e feu tarda penitencia del menyspreu que hac del consell sa e saui que Aristotil li donaua.

Aquest Aristotil mateyx afermaua, que algu no deuia parlar de si meteyx; car, sis loaua, mostraua gran uanitat, e, sis vituperaua, feya gran follia.

C. XXVI.—Aquest mateyx Aristotil dona vna doctrina molt profitosa, dient que considerem ab

gran atencio e molt diligentment, los desigs o desordenats uolers quens occorreran a nostra pensa. Don se seguien dos profits: lo primer, que com hom consideraua lun uoler que li uenia, estant molt en aquella consideracio, no crexien los uolers, molts e diuerses, los quals departexen lafeccio del hom en moltes guises; lo segon profit era, que com los uolers eren desordenats, la gran consideracio mostraua als nostres coratges com eren enujosos e plens de penediment, per la qual cosa eren menys desijats.

C. XXVII.—No fon poch saui Anaxagoras, qui, com fos enterrogat per .I. hom, qui li demana qui era benauenturat en aquest mon, respos li dient: «No es algu daquells los quals tu penses esser benauenturats, mas trobar las en lo nombre daquells los quals creus esser plens de miseria.» Car no es benauenturat aquell qui habunda en honors e riquees; ans, aquell qui posseex vn petit camp, o qui no es ambicios de massa saber, ans se te per pagat de uera e catholica doctrina, es pus benauenturat en lanima, que aquells qui fora si aparexen benauenturats, e, dins lur anima, son plens dansies amargoses.

C. XXVIII.—Be fon sauia la paraula de Demadis; lo qual, com uees quels *Athenienses no uol- [*f. 113 c*] guessen fer honors diuinals a Alexandre, dix los: «O, promens de Athenes! guardats uos que no vullats tant defendre o conseruar e amar lo cel, quen perdats la terra.»

C. XXIX.—O, e com subtilment acompara Anacharses les leys a les teles de taranhines de les aranyes, dient que, axi com les taranhines retenen les mosques els petits animals qui han flaqua uirtut, e no retenen les grans besties vigoroses, que les rompen en diuerses parts; per semblant forma, les

leys constrenyen los pobres e la gent minua e miserable, e no liguen los richs homens e poderosos, qui les rompen axi com se uolen.

C. XXX.—No es fet al mon pus saui quel de Agesilay; qui, com hagues trobat .Iª. nit, ques era feta gran conspiracio per los Lacedemonians contra la cosa publica, anulla tantost les leys de Ligurgo, qui ordena que algun hom no fos sentenciat a mort, sens que no li fos fet proces, en lo qual aparegues en quina forma lom era uençut, per testimonis o confes. Mas, com lo dit Agesilay hac presos e morts los malmirents, qui hauien feta la dita conspiracio, torna les dites leys en lur esser que primer hauien, e prouehi a dues coses ensemps: primerament, feent, ab la dita anullacio de les leys, que la punicio digna dels malmirents no fos iniusta; segonament, que no fos empatxada per lo dret e uirtut de les dites leys.

Valeri: Per tal que les damunt dites leys durassen per tots temps, feu lo dit Agesilay que, per algun temps, no foren.

C. XXXI.—Nom se ja lo consell de Hannon, si fon de sobirana sauiea; qui tots temps dona de consell que Hanibal no anas en Ytalia contrals Romans. E com, contra lo seu consell, lo dit Anibal anas en Ytalia, e uençes los Romans tan victoriosament, [*f. 113 d*] que *Roma perde en aquella batalla quasi tota la sua caualleria, trames Anibal per missatger als Carthaginesos .I. caualler seu, apellat Mango, qui, dauant lo Senat dels Cartaginesos, denunciant la gran victoria que Anibal hauia obtenguda dels Romans, en la batalla de Cannas, uessa dauant la presencia del dit Senat tres almuts danells daur, los quals eren romasos dels cauallers qui eren morts de part dels Romans. Lauos enterroga lo dit Hannon al missat-

ger de Anibal, ja si algu daquells qui fauorejauen los Romans hi eren ligats ab ells, seren partits de lur amistat apres de tan gran destruccio de gents. E, com sabes per lo dit missatger, que algu dels amichs dels Romans no sen era passat a la part de Anibal, dona de consell que de present fossen tramesos legats a Roma, los quals tractassen pau ab los Romans.

Valeri: Si la sentencia e consell daquest fossen anats auant e mesos en execucio, no fora uençuda Cartayna en la segona guerra, ni destrohida e aterrada en la terçera.

C. XXXII.—No foren poques les penes quels Samnites passaren e sostengueren per semblant error, menyspreant lo consell, bo e profitos, de Hernio Ponto. On, com los Sampnites o Beneuentans haguessen gran guerra ab los Romans, els dits Beneuentans .I. dia haguessen axi esuehits los Romans e mesos en fuyta, quels hauien enclosos en .I. loch fort estret apellat Forques Candines, qui hauia estretes entrades e molt difficils exides, en lo qual loch los Romans no podien hauer socos de viandes ni ajuda domens darmes; e com lo fill del dit Hernio, qui era capita dels Beneuentans, trametes al dit pare seu, axi com a aquell qui era molt gran e fort excellent en uirtut de sauiea, demanant li de consell *que faria de les legions dels Romans, [f. 114 a] les quals tenia encloses en lo loch apellat Forques Candines, respos li, quen lexas anar los dits Romans, no fent los alguna violencia. E com lo dit consell no plagues al Capita ni als cauallers qui eren ab ell, dient que mes valria que prenguessen les armes als dits Romans, e quels fessen passar sots lo lur jou, escriui lo dit Capita a Hernio, pare seu, lo seguent dia, demanant li consell, car no li plahia lo primer;

respos li, que si non uolia lexar anar los Romans, consellauali que non rebes .I. a merçe, ans li couenia que tots morissen, car obs li era: o que, ab gran benefici, compras e aconseguis la gracia e amor dels enemichs, o, ab greu jactura o destruccio, trenquas e aflaquis la lur força. Mas la gran follia daquests Benauentans, qui eren uençedors, menyspreant cascuna part del consell del dit Hernio, quels era molt profitos, volent seguir lur propri consell, prenent les armes al[s] dits Romans, e feent los passar sots lur jou, encene los dits Romans, e prouocals a lur destruccio; car los dits Romans, continuant la guerra, destrohiren la ciutat dels Benauentans.

C. XXXIII.—Als dits exemplis, molts e de gran sauiea, vull ajustar .I. petit exempli, digne de memoria, en lo qual recomtare en quina forma los Cretes, com uolen usar dalguna gran malediccio contra aquels los quals han en gran hoy, nols desigen alre, si no ques deliten en alguna mala costuma e viciosa; e, ab honesta guisa de uoler mal a lurs enemichs, troben la maior uenjança que pusqua esser.

Valeri: Car cobejar alguna cosa mala e sens algun profit, e perseuerar continuadament en aquella, aytal dolçor uehina es de mortal destruccio.

Titol iii. De les astucies singulars dels homens

*Altra manera es de fets e de paraules, ques [*f.114 b*] lunya queacom de sauiea, e pren .i. nom ques apellat *vafre,* que vol dir astucia; la qual, si no reb força e uirtut de alguna falsia, no aconseguex la fi de son proposit o daço que uol, e reb laor mes amagadament que manifesta.

C. I.—En aquell temps que regnaua en Roma Seruio Tullio, a .i. noble hom de la gent dita Patricia, de la terra de Sabina, nasque vna vacca fort gran e de molt singular bellea; de la qual digueren los maiors e pus abtes adeuinadors, quels Deus inmortals lauien donada, per tal que aquell qui la sacrificaria a la deessa Diana, qui habitaua en lo mont Auentino, la sua terra obtendria limperi o la senyoria de tot lo mon. De les quals paraules alegrant se molt lo senyor de la dita vacca, prenent la, anassen cuytadament a Roma, pujant sen en lo mont Auentino, ordenant aqui lo sacrifici de la dita vacca, uolent la offerir e cremar per sacrifici a la deessa Diana, esperant obtenir a la gent de Sabina lo regiment del humanal linyatge. E, com lo sobiran Bisbe del temple de la deessa Diana fos certificat del sacrifici quel dit noble hom uolia fer, dix li que per seruir legudament als Deus, que abans del sacrifici se deuia lauar en vna aygua quera prop del dit temple; e com lo noble hom damunt dit anas cerquar la dita aygua, pres lo Bisbe la vacca, e sacrificala a la deessa Diana. E axi, ab lo piados furt del sacrifici, feu la nostra Ciutat de Roma senyora de innumerables gents e de sobiranes ciutats.

C. II.—Parlant daquesta agudea de engiyn, recitem primerament de Junio Bruto; car, com lo Rey Tarquino, oncle seu, matas tots los jouens homens generosos, ueent aquest Bruto quel dit [f. 114 c] Tarquino li hauia *mort .i. germa, qui era hom joue, molt abte hi enginyos, fenyes esser orat; ab la qual falsia cobri e amaga les sues grans e sobiranes uirtuts. E, com lo dit Rey trametes sos fills al deu Apollo, ab grans dons e presentalles, e ab sollempnes sacrificis per honrar lo dit Deu, aquest Bruto pres aur per fer li offerta, e portal amagat en .i. bordo qui era dins si tou e cauat, car temias que li fos cosa segura de honrar lo deu Apollo, oferint li ses presentalles liberalment e manifesta; e com los fills del dit Rey haguessen fet lo manament de lur pare, demanaren al deu Apollo qui de tots ells regnaria en Roma; lo qual respos, que «aquell obtendria la sobirana potestat en la Ciutat Romana, qui besaria abans la sua mare». Cellauos Bruto, axi com si acas caygues, lexas anar de bocadents, e besa la terra, jutjant quera mare de totes les coses; lo qual besament, axi astuciosament enpremptat en la terra, dona al dit Bruto la senyoria de la Ciutat de Roma, e lo primer loch de totes les honors.

C. III.—Lo sobiran Scipio Africa abraça molt estretament lastucia damunt dita; car, com ell partint se de Cicilia, sen anas en Africa, e uolgues complir lo nombre de la sua caualleria, a la qual defallien .ccc. homens a cauall, e proposas complir lo dit nombre dels pus exercitats e mes forts peons dels Romans, qui eren en la sua host, e nou pogues soptosament fer, per lo temps que li era fort breu, compli ho ab la astucia seguent: car mana a diuerses jouens, nobles e molt richs, los quals eren de Cicilia, que, sens alguna triga, fossen .ccc. qui

haguessen bones armadures e bons caualls, e que uenguessen espatxadament; donant los entendre que irien ab ell per combatre Cartayna. Los quals jouens, com ab gran ansia del perill de la *guerra [*f.114d*] e de la batalla que sperauen, fessen lo manament del dit Africa, dix los que «volenterosament los »jaquiria romanir en lur terra, si li donauen les »armes els caualls». La qual condicio plach a la jouentut flaqua e temorosa, e dona volenterosament les armes els caualls als peons nostres de Roma.

Valeri: Adonchs lastucia daquest princep prouehi que, com la cosa manada per ell als dits Cicilians los uengues en greu, considerants lo gran carrech e duptos perill de la guerra, greu e forts, com los remes que nols hi calia anar, o tengueren a sobiran benefici.

Lexempli seguent deu esser diligentment recitat:

C. IIII. — Com entrels Nolans els Neapolitans hagues gran diuisio, sobrel departiment dels termens de lurs ciutats, trameteren a Roma sobre la determenacio de la dita questio; per la qual raho lo Senat de Roma trames a les dites ciutats Quinto Fabio Labeo, qui determenas lo debat que hauien. Lo qual, com fon present, ab los Neapolitans e Nolans, parla a cascun dells apartadament e separada, informant los ab amigables paraules que cascuna part, lexant queacom de son dret, no uolguessen que la lur contrauersia anas mes auant, ans tornas atras e li donassen fi. E com cascuna de les dites ciutats, per lactoritat e reuerencia del dit Fabio, fos moguda a fer segons lo consell quels hauia donat, e lexas .i. troç de terra, tornant atras cascuna*ciutat del terme sobrel qual pledejauen, romas .i. gran camp buyt, lo qual no era duna ciutat ni daltra. E com haguessen assignats los termens de les ciutats, segons

quels mateyxs hauien ordenat, jutja lo dit Fabio que tot allo que romania buyt fos de la Ciutat de Roma.

Valeri: Jatsesia quels dits Nolans e Neapolitans [*f. 115 a*] fossen estats *enganats per Quinto Fabio, empero nos podien clamar dell, car la sentencia fon donada segons lur ordinacio e de lur consentiment; empero lo dit Fabio procura a la nostra Ciutat Romana nouella senyoria, ab astucia vituperable e soptilitat molt enganosa.

C. V.—Daquest matex Fabio se recompta que, com hagues uençut lo rey Anthiocho, e fos feta pau entre ells, ab condicio quel dit Fabio prengues la meytat de les naus que hauia lo rey Antiocho, talla totes les dites naus per mig, per que tolgues tot lo nauili al dit Antiocho.

C. VI.—Atenent a la gran astucia del damunt dit Fabio, certes, en esguart dell deu esser remes a March Antoni lo uici que hauia; lo qual no uolch escriure alguna aduocacio que fes, ni sentencia que donas; e deya que feya ho, per tal que, si per uentura en temps esdeuenidor se fehya proces ho enquesta per algun jutge sobira contra la sua aduocacio, que pogues afermar que nou hauia ell dit ni fet.

Valeri: Aquest fet, axi uergonyos, hac algun motiu, e queacom descusacio; car lo dit Anthoni, no solament era prest e aparellat de usar iustament de sa eloquencia o bella parleria, per defensio daquells qui eren posats a perill de mort, hoc encara, nera aparellat de hauer e soferir ne uergonya, defenent los injustament.

C. VII.—Sertorio, qui fon hom de gran vigor corporal e de gran consell, sopli ab son engiyn aço que natura no poch fer. On, com en lo temps que ell fon bandejat de Roma, per sentencia de Silla, son enemich, anant sen als Lusitans, qui eren ene-

michs dels Romans, fon elet per ells en Duch, e forçat de pendre son principat e capitania. E, com los dits Lusitans uolguessen donar batalla contra tota la caualleria dels Romans, *e aquest Sertorio [f.115 b] nols pogues trastornar, per molt que digues, consellant los que no uolguessen esuahir tota la caualleria dels Romans, sino ades vna partida ades altra, enpero portals a son proposit ab vn consell que hac, molt astucios: car feu uenir, dauant tota la multitut de les sues gents, dos caualls, .i. gras e vigoros, e altre flach e magre; e mana que .i. hom uell e flach pelas poch a poch la coa del cauall vigoros, tant e tan longament, fins que larranquas, e que .i. hom joue, molt forts e uigoros, arranquas tota ensemps la coa del cauall flach. Lo manament daquest Sertorio se met en execucio: tira lo joue hom la coa del cauall flach, vol arranquar, e treballas e lassas debades; tira e pela la coa del cauall vigoros lom flach, ades ne leua vna flota, ades altra, e com uench que hac molt treballat, arranqua tota la coa del cauall. E com la multitut de la gent barbarica, estranya e mig bestial dels Lusitans, uolgues saber que uolia dir aço ques era fet de les coes dels caualls, declarals ho en la forma seguent, dient: «Sapiats que les coes dels caualls significquen la ca- » ualleria e la host dels Romans; los homens qui » tiren les coes, son aquells qui uolen tolre lo poder » e la força a la host de Roma; e si nosaltres uolem » ensemps esuahir la dita host, posat que aparegua » flaqua, pendrans en axi com al joue, que uolia » arranquar tota la coa ensemps, e treballas e lassas » debades; ans, com serem ben lassats, darem loch » e oportunitat als Romans que hajen victoria de » nos, la qual esperam dells. Mas, si uolem ades » esuehir luna part de la host, ades laltra, axi porem

» destrohir tota la host, semblant del hom flach, » qui, a poch a poch, arranqua la coa del cauall » vigoros.»

Valeri: Adonchs la gent dels Lusitans, barbari- [*f. 115 c*] ca, bestial, *aspra e dificil per esser regida, la qual anaua desfrenadament a la mort, uee ab los seus vlls propris lo profit de la sua uida, lo qual hauia menyspreat ab les sues dures orelles.

C. VIII.—Recitem de Fabio Maximo, lo qual, com nos combatia, cellauos uencia. On, com ell hagues dos homens ab si, la .I. qui era nola, hom de peu, molt forts e vigoros, mas tenial fort per sospitos, tement se dell que no li fes alguna trahicio, laltre hom era caualler de Luca, enpero era perdut e destrohit per vna fembra que tenia per amiga, no uolent aquest Fabio perdre dos homens tan exercitats en fets darmes, no uolch punir algu daquests, ans, uolch dissimular la sospita del hom nola, e retench se que no feu punicio del caualler luca. Ans, pujant sen alt en mig de tota la sua host, dix grans laors del hom nola, e axi, feent li gran honor, tira lo seu coratge als Romans, tolent lo als Africans; e sostenint quel caualler luca tengues amagadament lamiga, retel uolenteros e aparellat a morir per los Romans.

C. IX.—Uendremen de present atractar daquells qui, ab singular astucia, conseruaren lur uida, lunyant la de mort. E primerament recitare de March Uolusino, qui, estant Mostaçaf, fon bandejat de Roma, e per conseruar la sua uida pres habit de romeu, fenyent que anaua per romiatge a la Deessa dita Ysis, la qual era colta en Egipte. Adonchs, anant axi per camins publichs, acaptant per les ciutats, nos uolch reuelar a algu dels caminants quencontraua, qui era, ni qui no; e axi, desfraçant e

amagant se ab aquesta falsia, fenyent se altri que no era, uench al loch on era atendada la host de March Bruto, qui era enemich de Roma.

Valeri: ¿Quina cosa es pus miserable quel cas e necessitat daquest Uolusino, lo qual, com fos Mu*staçaf de Roma, posat en honorable grau, des- [*f. 115 d*] pullant se la uestidura donor fon portat a cas tan singular, que hac se a desfraçar e a retres minue e pobre miserable, anant axi per la nostra ciutat? Mas tots aquells qui uolen sostenir semblant fortuna, son massa desijosos de lur uida; e los qui lals fan soferir, son molt desijosos de la mort de lur proisme.

C. X.—Queacom fon pus excellent e molt mes generosa lajuda e lastucia que hac Saturnino Uetulio, posat en semblant cas del damunt dit Uolusino. Lo qual Uetulio, com hois recitar lo seu nom per los executors de les sentencies, nomenant lo entre aquells qui eren exellats e bandeiats, tantost pres los senyals que portauen dauant si los gouernadors, e fenyes esser Gouernador; e feent se anar dauant aquells qui portauen les armes, ab molts saygs e gran multitut de seruents de la cosa publica, qui demanauen e fehyen pagar lo sens del ben publich, pres diuerses carros carregats de moltes coses, occupas molts alberchs, e condempna tots aquells qui li contrastauen; e, usurpant se limperi ab tan gran audacia, ab la lum del dit imperi ques occupa, escampa grans tenebres en los vlls de sos enemichs.

Item: aquest mateyx Saturnino, uenint sen a vna ciutat dita Puçol, ques prop de Napols, e aqui metent se a regir loffici de la cosa publica, feu reparar e adobar les naus, ab licencia dels regidors de la dita ciutat, e daqui anassen a Sicilia, quera cellauos segur refugi daquells qui eren exellats e bandejats de Roma.

Valeri: Tantost que haure ajustat als exemplis

damunt recitats .i. fet queacom de pus manifesta materia, passarmene a tractar dels exemplis de les gents estranyes.

C. XI.—Com .i. pare, qui amaua carament son [f. 116 a] fill, uees quel dit fill cremaua mas*sa ardentment per falles de sobirana ardor de cobejança, e aço per vna fembra la qual follament amaua, uolent lo trastornar de la dita follia, e apagar li la encesa ardor quel cremaua, pres consell fort saui e profitos, per temprar la dita cobejança. Car demana a son fill, en do singular, que abans que anas a la fembra, la qual axi cordialment amaua, uolgues conexer carnalment vna auol fembra. E, com lo dit fill complis les pregaries de son pare, deposa e jaqui a poch a poch la gran impetuositat de la cobejança quel cremaua, e feu ho sadollant la dita cobejança vsant ab lauol fembra; e axi lo seu coratge, quera singularment inflamat e mogut per la dona la qual amaua follament, ab lacte de la auol, qui era legut, fon mitigat del fet que no li era honest ni profitos.

C. XII.—Com Alexandre, rey de Macedonia, fos aconsellat per los adeuinadors qui sentenien en sorts, que fes matar aquell lo qual trobaria primer com exiria de la porta, e trobas .i. arrianter qui acas li uench primer dauant, el manas degollar, e lo dit arriater demanas la raho per que prenia mort lom qui nou merexia, e per quina raho era condempnat a mort lom innocent, e Alexandre, per excusacio sua, li digues en quina forma era amonestat per los adeuinadors que matas aquell qui primerament encontraria, dix lauors larriater: «Si axi es com tu, Rey, dius, aquesta sort damunt » altre deu caure: car lase, lo qual yo menaua dauant » mi, uench primerament dauant tu.» De les quals paraules, axi astucioses, fon molt gojos Alexandre,

per tal com era lunyat de tanta error, com es matar lom innocent, e com poch satisfer a la seruitut dels Deus, qui reuelauen les coses esdeuenidores, feent los sacrifici dun animal de menor preu, sens comparacio, que lom, qui es *senyor de les besties. [*f.* 116 *b*]

Valeri: Gran e sobirana fon la mansea daquest rey Alexandre; mas be fon tan gran lastucia del Rey ques seguex.

C. XIII.—Com .VII. philosophs saguessen usurpada inigament la senyoria dels Perses, cellauors Dario, qui era del linyatge real, elegint .VI. homens qui eren de semblant linyatge, tench consell ab ells, determenant que vn de tots los .VII. qui eren aqui, fos Rey, empero sots aytal pacte e couinença: quel dia seguent, al sol exit, cascu pujas sobrel seu cauall, e que sen anassen a .I. cert loch; e que aquell fos Rey lo cauall del qual primerament relinxaria. E com lo pacte e couinença plagues a tots los .VI. damunt dits, hi esperassen ab gran desig lo benefici de fortuna sobre qui uendria, lo dit Dario aconsegui lo regnat, ab benefici dun escuder seu, apellat Ebaro, al qual dix que, com serien prop lo loch on se deuien aplegar los dits generosos homens, ab ell ensemps, que fregas ab la sua ma la natura duna egua, e que soptosament la posas al nas del cauall seu, ço es de Dario. La qual cosa com hagues mesa en obra, mogut lo cauall de la odor que senti de la natura de la egua, relinxa abans que tots los altres caualls. E com los .VI. homens generosos, qui eren presents, hoiren lo crit del cauall del dit Dario, deuallants de lurs caualls, e prostrant se tots a terra de bocadents, segons era us dels Perses, saludaren e honraren lo axi com a Rey.

Valeri: O, e com ab poqua astucia fon aconseguit tan gran e tan marauellos regne!

C. XIIII. — Bias, la sauiesa del qual ha durat mes entrels homens que la sua terra, apellada Prienna, car la sauiesa del dit Bias viu e dura en nostres dies, e de la sua ciutat, derroquada, anuides ne [f. 116 c] *apparexen senyals ni petjades, dix quels homens se deuien regir en lur amistat en tal forma, que tots temps los uengues en memoria que la dita amistat se podia conuertir en molt greus enamistats.

Valeri: Jatsesia quel manament del dit Bias apparegua a la primera faç, per uentura, massa astucios hi fort enemich de la simplicitat, de la qual se alegra singularment la familiaritat o amistat, empero, si lalta cogitacio de nostre coratge se uol baxar a considerar los fets dels homens, sera trobat molt profitos e saui manament.

C. XV. — La salut de la ciutat dita Lausacena penja en benefici duna astucia dun sol hom; car, com Alexandre, ab tot son estudi e diligent cura, anas a derroquar la dita ciutat, e uees vn philosoph apellat Anaximentes, qui era estat mestre seu, qui uenia de part de la ciutat, ymaginant se Alexandre que uenia per posar pregaries dauant la sua ira e per mitigar la, uolent li exir a carrera, jurali que no faria res daço que li demanaria. Cellauos dix li Anaximentes: «Demante que derroques e aterres la » ciutat de Lausacena.»

Valeri: Aquesta tan soptosa astucia delliura la ciutat, que, per antiga noblea, era molt generosa, de cruel destruccio a la qual era sentenciada.

C. XVI. — Lastucia de Demostenes socorregue fort marauellosament a vna seruenta, la qual rebe en deposit vna summa de peccunia, de dos hostes, ab condicio que no la donas a la .I. sens laltre. Apres, esdeuench se cas que, la .I. daquells hostes,

apres dalgun temps, uench a la dita seruenta, fenyent se tot trist, magre, alterat, com si uengues dun gran cami, dient quel seu companyo era mort, e axi que li donas tota la peccunia; la qual seruenta, enganada, liuralay. Apres de temps, sobreuench *laltre [*f. 116 d*] hoste, e comença a demanar lo deposit; sobre la qual cosa no sabia ques fes la miserable de seruenta; e, ueent se sens peccunia e priuada de tota defensio, pensauas ia don hauria corda ab ques penjas. Mas Demostenes, aduocat seu, sobreuench, e rahona lo fet de la seruenta, dient: « Aquesta dona es appa» rellada de seruar la fe del deposit qui li es acoma» nat; mas, si tu no menes ton companyo, no pot » liurar lo dit deposit; car, axi com tu mateyx dius » e crides, la ley del deposit es que la peccunia no » sia liurada a la hu, sens laltre.»

C. XVII.—No fon poch saui lo fet daquell qui, com fos odios a tot lo poble de Athenes, e uengues dauant la multitut del dit poble, per tal que atorgas dauant ells aço de que lauien accusat, per que deuia esser condempnat a mort, estant dauant lo poble, parla, cridant alta ueu, demanant exspatxadament que li fos donada la maior honor de la ciutat. E nou demana per que hagues esperança de obtenir la, mas feu ho per tal quels homens haguessen on escampassen lo fort mouiment de lur ira, que sol esser molt cruel. E nol engana lastucia que hac, car, apres que hac demanada la dita honor, los vns del poble deshonrant lo, los altres siulant li, los altres cridant que la honor no li fos dona[da], com sen foren ben sadollats, troba ajudes de gran clemencia apres los improperis del dit poble. E feu ho ben astutament, car si ell, lauos com la multitut del poble era fort asedegada de uenjança e punicio sua, hagues posat lo seu cap a perill, uolent respondre als fets de que

era acusat, lauos les orelles del poble, queren tapades ab gran hoy del dit hom, no hagueren rebuda alguna part de la sua defensio.

Valeri: Lastucia ques seguex, es semblant de la damunt dita.

[*f. 117 a*] C. XVIII.—*Com Anibal fos uençut, en la batalla que hac en la mar, ab Julio, Consol, tement esser punit per lo Senat de Cartayna, per tal com, sens lur sabidoria e licencia, sera combatut, per que perde gran nauili, escapa a la offensa que hauia feta, usant de sa gran astucia, conuertint la dita ofensa e dampnatge al Senat de Cartayna. Car, apres daquella batalla que li fon axi aduersa o contrariosa, abans que les nouelles del nauili e de la batalla perduda peruenguessen a les orelles del dit Senat, trames a Cartayna .i. dels seus grans amichs, hom ben instruhit e informat, qui, anant sen a la Cort on se tenia lo consell, proposa, dauant los Senadors ells Consols, demanant los de consell, dient: «Com » .i. capita dels Romans, portant sen grans nauilis » e molta habundancia de riquea, sia uengut en » nostres partides, demanaus Anibal sis combatra » ab ell.» E com tot lo Senat cridas que no era dupte sis deuia combatre, que ans era molt necessaria cosa, cellauos dix lo missatger: «Sapiats, donchs, » que ja ses combatut, hi es estat uençut.»

Valeri: Aquest missatger feu, ab la astucia de Anibal, que no fon en poder e libertat dels Senadors de condempnar lo fet de Anibal, lo qual ells mateyxs approuaren e jutjaren esser faedor.

C. XIX.—Aquest mateyx Anibal hauia en gran hoy a Fabio Maximo, del qual null temps poch hauer honor en fets darmes, car nunqual poch uençre en alguna batalla; per la qual cosa, uolent lo posar en sospita dels Romans, dels quals era ca-

pita, destrohi e afoga tots los camps de Ytalia, ab ferre e ab foch, e lexa vn camp del dit Fabio, que noy toca sol en .iª. erba. Ueent aço, Fabio dona lo dit camp a la cosa publica, per exir a carrera a la malicia de Anibal.

Valeri: Certes, que*acom haguera aprofitat [*f. 117 b*] aquesta falsia, tan cuberta, per lo gran benefici que mostraua, si la bonea e lealtat de Fabio, e les astucioses e falses maneres de Anibal, no fossen clarament manifestes a la Ciutat de Roma.

C. XX.—Los Tusculans aconseguiren lur salut, ab astucios consell que hagueren; car, com per les grans e moltes rebellions que feren als Romans, meresquessen quels dits Romans abisassen la lur ciutat fins als fonaments, e, per metre la dita destruccio en obra, hi fos trames Furio Camillo, excellent capita, prouehit de gran gent darmes, com sacostas per assetjar la dita ciutat, isqueren li a carrera los maiors de la ciutat, uestits honradament ab uestidura de pau, no portant gens darmes. E trameteren li vitualla e grans dons, en senyal de pau e damistat, e lexaren lo entrar armat dins la ciutat, e tots los de la dita ciutat mostraren en la cara hi en les uestidures, pau e goyg e consolacio. Per la qual pau e alegria, que mostraren axi fermament e segura, no solament tiraren a si lamistat de la nostra Ciutat, ans encara a fer ciutadans de Roma tots aquells qui eren de la ciutat dels Tusculans.

Valeri: O, per lo deu Hercules! fort vsaren de astuciosa simplea, car entengueren e concluiren que mes los valia dissimular la paor ab benefici de astucia, que defensar se ab armes.

C. XXI.—Be fon malicios lo consell de que usa Tulli, capita dels Uolchs; car, com lo dit Tulli fos molt inclinat, ab cobejança fort ardent e infla-

mada, de fer guerra als Romans, als quals los dits Uolchs seren donats, e uees los demes dels Uolchs inclinats a hauer pau, per los grans dans que hauien soferts, ab falsa manera feu los fer aço que [f. 117c] uolia; car, com gran *multitut dels dits Uolchs fos uenguda a Roma, per raho de veure los jochs que si fehyen, acostas lo dit Tulli als Consols de Roma, dient los «que molt se temia quels Uolchs » no moguessen soptosament algun brogit, de ques » poria seguir qualque trahicio e aualot en Roma; » e axi, amonestauals que stiguessen sobre si, e que » fossen cautelosos». E, dites aquestes paraules, isques exspatxadament de Roma. Les quals noues portaren los Consols al Senat, e, jatsesia que noy hagues alguna raho de sospita, empero comogut lo Senat per la gran fe que donaua a les paraules del dit Tulli, qui era hom de gran actoritat, feu crida general quels Uolchs se partissen de Roma, ans que la nit començas. E los dits Uolchs, irritats per la uergonya e minua quels era feta, facilment pogren esser moguts a rebellar se contrals Romans.

Valeri: Aquesta mentida solliniada ab benuolença del capita, axi astut e malicios, engana ensemps dos pobles, ço es, lo poble Roma, mouent lo a posar nota dinfamia als innocents, el poble dels Uolchs, feent lo irar contra los Romans, qui eren enganats.

Titol IIII. De les astucies que hagren los cauallers, en fets darmes

Aquella part dastucia es molt nobla e fort lunyada de tota reprehensio, los fets de la qual, com no sia nom sufficient per lo qual pusquen ben esser expressats o manifestats, en grech son appellats *stratagemata*, que uol dir astucies caualleriuols.

C. I.—Com Tulli Hostilio hagues ajustades totes les gents darmes dels Romans, per combatres contra les gents dites Fidenes, les quals no lexaren enuecir ni reposar los començaments del nostre imperi, somouent lo ab continuades rebellions, atenent lo dit Tulli a les victories *e honors triumphals, [f. 117 d] les quals hauia obtengudes de molts pobles, qui eren prop de Roma, les quals cresqueren la sua uirtut, totes aquestes coses mostraren com promouria daqui auant les sues esperançes. On, com Mecio Sufeccio, capita dels Albanesos, se fenyes esser uengut en ajuda dels Romans, descobri en la batalla la sua falsa companyhia, la qual tots temps era estada duptosa e molt sospitosa. Car, partint se del loch on feya gran ajuda als Romans, pujassen en .I. coll qui li era fort prop, e estech aqui mirant que seria de la batalla, esperant la victoria, ymaginant, ho que encalças los uençuts, ho ques combates contra els uençedors, quant serien fort hujats. E no era dupte quel fet daquest Mecio no aflaquis los coratges dels nostres cauallers, com ueessen en .I. temps mateyx combatre lurs enemichs, e defallir lur ajuda. Mas Tulli prouehi que no perdessen lo

cor ni la uirtut, car, brocant lo cauall, correch per totes les rotes de les gents darmes, dient los que Mecio, de manament seu, sera apartat en lo coll, al qual, com faria cert senyal, uendria a esuahir los Fidenes, ferint los en les espatles.

Valeri: Lo consell de lart e saber daquest Emperador muda la pahor en confiança; e, remoguda la pahor, ompli los coratges dels seus de goyg e alegria.

C. II. — E per tal que nons partischam tantost de nostres Reys, recitem de Sexto Tarquino, fill de Tarquino; lo qual, com no portas pacientment, ans sen indignas fort, que ab lo poder de son pare no poguessen esser uençuts los Gabins, pensas vna astucia molt pus ualent e mes poderosa que les armes, ab la qual subiuga la ciutat dels dits Gabins al Imperi de Roma; car passassen soptosament a la part dels Gabins, fenyent se que fugia a la crueltat [*f. 118 a*] e als açots de son *pare, los quals ell hauia sostenguts volenterosament, per mostrar se greument açotat als dits Gabins. E, rebut per ells, tirant se ades .I., ades altre, ab sos astuts blandiments, hac tan gran benuolença de tots, que aconsegui gran poder en la dita ciutat. Ueent se, donchs, axi poderos, trames .I. familiar seu a son pare, denunciant li en quina forma hauia tota la ciutat en sa ma, per que li demanaua que uolia que fes. E lastucia senil o uella del pare respos al auisament juuenil del fill tan maneros. Mas Tarquino, pare del dit Sexto, molt gojos e alegre de tan gran cosa com era la que son fill hauia disposta, com nos fias en la fe del missatjer qui li era enuiat, no li respos per letra ni per paraula; mas, menant lo sen a .I. ort, pres vn basto e pres se a batre e derroquar los caps dels pus alts e maiors cascalls queren en lo dit ort. Lo qual

fet com peruengues pel dit missatger a conexença de son fill, conexent la intencio del pare en lo silenci hi en lescapçar dels cascalls, ueu tot aço que significaua: car no ignora quel pare li manaua que prengues tots los maiors els pus excellents homens dels Gabins, e quels condempnas a mort hols exellas de la dita ciutat. Adonchs lo fill, despullant e despoblant la terra de bons defensadors e de grans homens darmes, liurala a son pare, axi com si hagues ligades les mans dels ciutadans.

C. III.—Al fet ques seguex fon prouehit ab maior consell, e hac molt pus excellent fi. On, com la Ciutat de Roma fos presa per los Francesos, e tota la gent se fos recollida en lo Capitoli, lo qual tenien assetjat los dits Francesos, hi esperassen de pendre lo Capitoli ab sola fam, la qual sostenien aquells qui eren dedins, los Romans, ab vn consell de molt gran astu*cia que hagueren, tolgueren als dits Francesos la sperança de victoria que hauien. [*f.* 118 *b*] Car prengueren molts pans, e lançaren los per diuerses parts del mur en la host dels enemichs; de la qual cosa tots esbahits los Francesos, creents quels nostres hauien infinida habundancia de forment, foren forçats de leuar lo setge del dit Capitoli, uenint a patis ab los Romans, quils donaren certa quantitat de peccunia, e anaren sen.

Valeri: Sens tot dupte, lo deu Jupiter hac cellauos merce de la uirtut romana, feent li ajuda de gran astucia, cellauos com uees, en lur sobirana fretura de blats, gitar per lo mur gran habundancia de viandes; per que, en lo consell molt astucios e fort perillos, los dona fi bona e profitosa.

C. IIII.—Aquest mateyx Jupiter, apres dalgun temps, fauoreja los consells astuts e molt cautelosos de dos molt excellents capitans nostres; car, com

Anibal, ensemps ab son germa Hasdrubal, esuehissen la vn costat de Ytalia e destrohissen laltre, dos capitans nostres, ço es Claudio Nero e Liuio Salinator, prouehint que les hosts daquests dos germans nos ajustassen ensemps, tement se que no fossen massa poderosos per destrohir los nostres bens, lo consell de Nero duna part, e la prouidencia marauellosa de Salinator daltra, feren quels dits germans foren uençuts e sobrats. Car, com Nero tengues Anibal oppres e ben estret, en vna terra dita Lucas, ques en Calabria, sabent que Hasdrubal se deuia combatre ab son companyo Salinator, uolent li ajudar, usa de singular astucia, car partis daqui ab gran gent darmes, e anassen cuytadament per ajudar a son companyo. E Salinator, qui estaua en vna uall apellada Vmbria, prop dun flum dit Metauro, esperant lo dia seguent, en lo qual se deuia combatre [f. 118 c] ab Hasdrubal, rebe *Nero en la sua host, ab molt gran dissimulacio: car posa los Tribuns de Nero entrels seus Tribuns, los Centurions entrels Centurions, los homens de cauall entrels de cauall, los peons entrels peons, e axi, sens algun brogit, mescla la vna host ab laltra, que anuides ne senti res laltra part. Don sesdeuench que Hasdrubal null temps sabe ques degues combatre ab dos capitans ensemps, fins que fon uençut per ells.

Valeri: Donchs, en aquesta forma, aquella astucia cautelosa del Cartaginesos, per tot lo mon diffamada, enganada per la sauiesa romana, feu que los dos capitans dels Cartaginesos foren enganats per los dos capitans dels Romans, ço es, Anibal per Nero, e Hasdrubal per Salinator, quil uençe.

C. V.—Be fon digne de memoria lo consell de Quinto Metello; qui, com menas guerra, per lo Consol, en Espanya contrals Celtiberans e no pogues

pendre la principal ciutat daquell poble, dita Trebia, per moltes forçes quey despengues, cogitant e consellant se ab si mateyx, comouent lo seu cor ab diuerses e continuats consells, troba carrera per uenir a son proposit. Car, partint se daqui, corria ab les sues gents darmes per diuerses camins; ades sen anaua a vna terra, ades ne cerquaua altra, ades asetjaua vns monts, ades sen tornaua als altres; e dementre que feya aço, axi be los amichs com los enemichs ignorauen la raho per que axi soptosament anaua dun loch a altre. E com fos enterrogat per vn gran amich seu, per que seguia fets darmes axi incerts, sens tot profit, dix li: «Calla, e lexat de » semblant cosa demanar; car si yo sentia que la » mia gonella, que port de prop la carn, sabia res » daquest meu consell, tantost la faria cremar.» Mas, uejam aquesta dissimulacio fins a hon uench, e quina fi hac. *Certes, apres que hac enbolcada [f. 118 d] tota la sua host en gran ignorancia de sa intencio, e tota Celtiberia en gran error, no guardant se dell, apres que hac dissimulat de girar lo cami en altres parts, soptosament uench e torna a la damunt dita ciutat de Trebia, e pres la com no sen pensaua res, estant tota esbahida del cas tan inopinat.

C. VI.—Aglatocles, rey dels Ciracusans, hac astucia mesclada ab gran audacia; car, com los Carthaginesos saguessen occupada la sua terra quasi en maior part, trames tot lo seu estoll en Africa, per tal que isques a carrera, a la pahor ab pahor, e a la força ab força; e nou feu debades, ans nisque gran profit seu. Car los Cartaginesos, espaordits per lo seu soptos aueniment, reemeren molt volenterosament lur seguretat, ab salut e profit de sos enemichs, car feren ab ells pacte e couinença, quensemps Sicilia fos delliurada de les gents darmes dels Car-

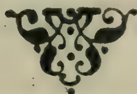
taginesos, e Africa fos segura de les hosts dels Sicilians.

Valeri: Sil dit Agathocles hagues perseuerat en defensar los murs de Çaragoça de Cicilia, la dita ciutat ab los seus murs foren estats agreujats e constrets ab diuerses guerres e greus batalles, els bens de la ciutat de Cartayna foren romasos plens de pau, ab goiosa seguretat. Mas lo dit Agathocles, feent passar a Cartayna lafayn quell sostenia, lauos com esuaex los bens e les riqueses de les gents estranyes, molt mes e ab maior cura que no defensa ni guarda les sues, tant com lexa son regne, tant lo retengue pus pacificament e segura.

C. VII.—¿E que feu Anibal a la host dels Romans, en la batalla ques dona en Cannas? ¿E no la [*f. 119 a*] mena a miserable fi *ab cauteloses astucies, plenes de laços, los quals ordena e apparella ans que deuallas en lo camp de la batalla? E certes, si; car primerament ordena quel sol e la gran polseguera, la qual se sol leuar per poch de uent ques meta, donassen als Romans en la cara. *Item:* segonament, com se donaua la dita batalla, ordena que vna part de la sua host se mes en fuyta; la qual com se fos partida de la principal host dels Cartaginesos, els Romans la encalçassen, feu exir vna gran multitut de cauallers seus, qui estauen en çelada, qui especejaren vna gran multitut dels dits Romans. *Item:* terçerament, ordena .cccc. cauallers qui, simuladament e falsa, sen passaren a la part dels Romans, demanants lo Consol, al qual se liuraren; e com los hagues rebuts, tolent los les armes que portauen, posals en la derrera part de la batalla, segons que acostumaua fer, cascuna part de la host, daquells qui fugien duna part e passauen a laltra; mas los .cccc. cauallers damunt dits, prouehits, per astucia de Anibal,

de armes, les quals portauen amagades dejus les uestidures e les cotes de malla, esgarraren los caualls dels Romans, e mataren los cauallers.

Valeri: Aquesta es la gran fortalea dels Cartaginesos, instruida ab engans, aguayts e falsiés astucioses; la qual es certa excusacio de la nostra uirtut decebuda o enganada, car certa cosa es que mes som estats decebuts que uençuts.

Titol v. Daquells qui reberen repulsa en les honors que demanauen

La condicio del camp marcial, on se feyen les eleccions es donauen les promocions de les honors, ques clarament representada e declarada en lo present titol, instruex profitosament la carrera daquell quentra en lo dit camp ambiciosament, a sostenir [f. 119 b] fortment e rigorosa los fets de les *eleccions e de les promocions, ques feyen per lo poble en lo dit camp, com nos seguien molt prosperament, o axi com eren desijades. Car, com son proposats dauant nostres vlls los homens generosos e de gran estament, qui reberen repulsa daço que demanauen, no tolent esperança als homens de aconseguir les honors, los fan pus sauis e mes discrets a demanar e desijar les promocions damunt dites. E deu los membrar que no era inconuenient ni cosa injusta, que vna cosa fos denegada a .I. hom per tots aquells qui eren en lo dit camp, com diuerses uegades sia estat dit e prouat, que leguda cosa era a diuerses, en singular daquells qui eren en la electio, de contradir a la uolentat de tots ensemps; car moltes uegades la multitut del poble negaua les honors, e moltes uegades lo Dictador ol Consol contrastauen leguda-ment al dit poble. E be deuen saber, aquells qui demanen les honors, que aquelles coses se deuen demanar e aconseguir ab paciencia, les quals no poden esser empetrades ab gracia e fauor de les persones que les distribuixen.

C. I.—Qvinto Fabio Maximo, uolent fer gran conuit a diuerses nobles e ciutadans de Roma, en reuerencia e memoria de Publio Africa, oncle seu, pregua a Quinto Elio que apparellas honradament lo palau, encortinant lo de cortines e de tapits preciosos, apparellant los lits ab cobertos de seda uermells, molt honrats, fent prouisio de gran uexella dargent. E feu tot lo contrari, car encortina lo palau e cobri los lits de pells de ayhins, e per uexella dargent hac uexella de terra. Lo fet del qual, leyg e deshonest, ofene axi los dits ciutadans, que, com vna uegada aquest Quinto Elio, qui hauia fet lo dit inconuenient, tengut e reputat per hom gran e molt generos, deuallas uestit honradament en lo camp marcial, cellauos com se feyen les elections *dels [*f. 119c*] Gouernadors, tenint se per dit que, com ell fos net de Lucio Paulo, e nebot de Publio Africa, que no li denegarien la Gouernacio que demanaua, donant li repulsa, feren lo tornar, ab gran confusio e uergonya sua.

Valeri: Los de la nostra Ciutat Romana, axi com per tots temps aprouaren priuadament en cascu en singular la continencia o atemprança, axi per semblant hagueren gran cura e diligencia que en lo loch publich fos seruada la honor, altament hi excellent. Per la qual cosa, la nostra Ciutat, ueent jaure en le[s] dites pells no pas lo nombre solament daquells qui foren en lo couit, ans creent e determenant si mateyxa esser hi estada enbolcada, la uergonya que rebe en lo dit couit uenja ab les sues promocions, denegant al dit Quinto Elio la Gouernacio que demanaua.

C. II.—Pvblio Scipio Nasica, qui fon resplandent lum de la potencia o uirtut de la toga, quera uestidura blancha, ab la qual hac lo dit Publio la

honor triumphal, qui estant Consol, comença la guerra contra Jugurta, qui rebe en les sues mans, sanctes e benauenturades, la mare dels Deus apellada Cibeles, la qual partint se de les cadires de Frigia uenia als nostres temples e als fochs sagrats dels diuinals sacrificis; lo qual Publio ueda, ab la uigor de la sua gran actoritat, molts grans aualots e diuisions mortals; del qual Publio se glorieja lo Senat com per alguns anys lo poch obtenir per Princep; empero, com abans que fos tan glorios, ell estant joue demanas que fos promogut a Mustaçaf, uenint al camp marcial, ab la uestidura blancha dita *candida*, la qual uestien tots aquells qui uolien esser promoguts, pres la ma dun pages, la qual era fort aspra e dura per lo treballar continuat quen feya; e com lay estrengues forts, dix li per burla [*f. 119 d*] «ja si era acostumat de anar ab *les mans, e com »les tenia axi dures». La qual paraula com fos hoida per aquells qui estauen engir hi entorn del dit paies, daquells peruench fins al poble, e fon causa e raho per que Scipio rebe repulsa de la honor que demenaua, car totes les trips dels paieses, jutjants quel dit Publio Scipio sauia tret escarn de lur pobre estat, *avolatarense* [avalotarense] ab gran ira, per la contumelia que hauia dita, burlant al dit pages.

Valeri: Adonchs la nostra Ciutat, castigant los engiyns dels jouens homens nobles, e lu[n]yant los de insolencia o de superbia, feu los grans e molt profitosos ciutadans; e, no sostenint que demanassen les honors per sol lur uoler, sens que no haguessen madurea de costumes, ajusta a les dites honors deguda madurea dactoritat.

C. III.—No fon trobada alguna semblant error en Lucio Paulo; empero algunes uegades demana

debades lo Consolat, qui, a la final, com hagues fatigats o enujats tots quants eren en lo camp marcial, ab diuerses repulses que li hauien donades, fon fet dues uegades Consol, e Censor o jutje de les costumes.

Valeri: Aquest Lucio obtengue lo maior el pus ample grau de dignitat, la uirtut del qual no fon trencada per les iniuries de les repulses que li donaren, ans les dites iniuries li aguharen la uirtut; car la minua e la uergonya que li fahya lo Poble, en les repulses que li donaua, li encenia mes lardor de la cobejança de la sobirana honor, per tal que, pus que no hauia pogut moure lo Poble ab resplandor de la sua noblea, ni ab bonees uirtuoses del seu coratge, que al menys lo uençes ab pertinacia, proxiuolant los ab enujosa demanda.

C. IIII.—Los amichs de Quinto Cecilio Metello, qui foren ben pochs en la aduersitat, sen tornaren del camp ab ell, trists e plorosos, fins a la sua casa plena de tri*sticia e de uergonya; e aço per tal [*f. 120 a*] com li hauien donada repulsa del Consolat, que demanaua. Lo qual Quinto Cecilio Metello, com hac obtenguda victoria del rey Philipp, maluat e falsari, tot lo Senat lo segui, alegre e pagat, fins al Capitoli, feent li la sobirana honor del triumphe. E aquest mateyx Metello en maior part fini la guerra, ab grans victories, de Achaya, en la qual hauia mesa la ma, de tot son poder, Lucio Munio.

Valeri: ¿Deuia, donchs, denegar lo Poble lo dit Consolat a aquest qui, en breus dies, deuia donar al dit Poble dues excellents prouincies, ço es, la prouincia de Achaya e de Macedonia? Mas, per aquest fet, es exit millor ciutada, car entes e aprengue com deuia usar industriosament e sauia del Consolat, del qual sabia quel hauia empetrat ab tant de treball.

C. V.—¿Qvina cosa es tan excellent, quina cosa tan habundosa ni tan riqua, com Lucio Silla, lo qual nos dona los imperis e les riquees, abroga e reuoca les leys antigues, e institui les nouelles? Empero, aquest mateyx, en aquell camp marcial on se donauen les dignitats, del qual ell fon senyor, fon condempnat que li fos donada repulsa de la Gouernacio que demanaua.

Valeri: Si algu dels Deus hagues mostrat al Poble Roma la forma e ymaja del poder, lo qual sesperaua hauer aquest Silla, en temps esdeuenidors, sens dupte ell haguera empetrades totes les dignitats de les honors que demanaua.

C. VI.—Mas, per tal que recompte .I. gran crim de les elections e de les promocions del Poble de Roma, recitare de March Porcio Cato, qui, ab les sues dignes e uirtuoses costumes, feya maior honor a la dignitat de la Gouernacio, que ell no lan rebera: null temps la poch empetrar ni obtenir del Poble.

[*f. 120 b*] *Valeri:* O, be foren *prop de folia e doradura aquelles eleccions, les quals sostengueren molt greus penes per la lur error! Car la honor que denegaren a Cato, foren forçats de donar la a Vacinio, hom inich e maluat. Adonchs, si uolem estimar uerament e rahonable, no fon denegada la Gouernacio a Cato, ans Cato fon denegat a la dita Gouernacio, la qual no meresque hauer tan uirtuos hom.

TITOL VI. DE LES COSES QUI FOREN FETES FORÇADAMENT, EN TEMPS DE NECESSITAT

Les leys amargoses, els imperis o senyories cruels, los quals foren sostenguts forçadament, en temps de la necessitat molt abhominable, forçaren de sostenir, ades a la nostra Ciutat, ades a les gents estranyes, diuerses coses que no solament foren greus a la vista, hoc encara a la hoida.

C. I.—Com per diuerses batalles, les quals foren contrarioses a Roma, ques donaren en la segona guerra de Cartayna, la caualleria de la jouentut romana fos defallida, ordena lo Senat, tractant Tito Gracco qui era Consol, que de la moneda del ben publich fossen comprats catius quis combatessen contrals enemichs, contrastant a lur sobiran poder; e com daquesta materia los Tribuns de la Ciutat naguessen donada supplicacio al Poble, que uolgues consentir en la dita ordinacio, elegiren tres homens, qui compraren .XXIIII. milia catius, e, constrenyent los ab sagrament que metrien tota lur diligencia e despendrien tota la força en fets darmes, mentre quels Africans serien en Ytalia, trameteren los armats contra los Africans. E aço feren los Romans, constrets per gran necessitat, car no hauien acostumat de armar los catius.

C. II.—La dita necessitat fon en raho, per que la nostra Ciutat compra .CCLXX. catius *de Pulla e [*f. 120 c*] de Fidiculis, per soplir la caualleria dels Romans, com ne defallissen molts homens a cauall.

C. III. —O, e quanta fon la necessitat, en temps daquella segona guerra de Cartayna, molt terrible e aspra a nosaltres! Car la nostra Ciutat, que en aquell temps se donaua a fastig dauer per cauallers qui prenguessen lo sou homens generosos e de gran linyatge, aquella matexa Ciutat, leuant los catius els seruents de les celles o cambres petites on eren tanquats feent lur obra seruil, e trahent los pastors de les barraques on guardauen lo bestiar, ajustaren los a la lur host, axi com a vn gran fermament e ajuda, molt fort e vigorosa.

Valeri: Adonchs, a les uegades, lo coratge del hom generos dona loch a la cosa que li es profitosa, hi en temps de necessitat se sotmet a les forçes de fortuna, que li son de tot contrarioses; car, si en temps que has la fortuna sobiranament contrariosa, no prens los consells quet son pus profitosos, e uols seguir los quet semblaran mes delitosos, nos pot fer que no cajes.

C. IIII.—La destructio ques feu dels nostres en la batalla de Cannas, confone e aterra axi la nostra Ciutat, que Marcho Junio, qui administraua lauos la Dictatura de la cosa publica, hac a leuar les despulles dels enemichs, les quals eren ficades en les portes dels temples e consecrades a la diuinitat dels Deus, e leuales ne per donar les per sou als cauallers. *Item:* feren cellauos armar los minyons qui encara portauen la uestidura pueril dita *pretexta*. *Item:* assignaren a hus de la caualleria .VII. milia homens qui eren condempnats a mort.

Valeri; Si totes aquestes coses son considerades en si, queacom de uergonya contenen; mas si son estimades e pesades ab la gran necessitat, fort e sobirana, que les feya fer forçadament, les crueltats [*f. 120 d*] daquell *temps les fan esser vistes molt legudes e necessaries defensions.

C. V.—Per raho daquella matexa destructio ques feu en la batalla de Cannas, respos lo Senat a Ortalicio, qui era Gouernador de Cicilia, e a Cornelio, qui era Gouernador de Cerdenya, qui trameteren letres al dit Senat clamant se que aquelles gents, qui eren de lur valença, no uolien dar sou ni vitualla a les lurs hosts, e que tan poch sauien ells don los poguessen soccorrer; e respos lo dit Senat, rescriuint los quel erari o la caxa publica no bastaua a tan grans despeses; e axi, que ueessen ells si per alguna forma porien socorrer a tanta fretura e tan estreta necessitat.

Valeri: ¿E que feu lo Senat ab aquestes letres, si no que gita de ses mans e de son imperi aquestes dues illes? Car, ab poques paraules, forçant la necessitat, lexa perdre Sicilia e Cerdenya, queren molt benignes nodrices e fort establiment e defensio en temps de les guerres; les quals illes eren uengudes e subiugades sots nostre poder, ab molta suor e gran escampament de nostra sanch.

C. VI.—O vosaltres, Casilinates, qui, ab aquella matexa pestilencial persecucio asetjats e uallejats per Anibal, com defallissen les vitualles queren necessaries a vostra vida, prengues les regnes queren fetes e ordenades per regir los caualls, e leuas los cuyros dels escuts, e, amollint ho tot ab aygua bullent, volgues vos ho menjar!

Valeri: Si uols mirar la crueltat del cas tan singular, ¿quina cosa es pus miserable? Mas, si guardes la constancia o fermetat daquests Casilinates ¿quina cosa es de maior feeltat ni pus leal, los quals, per tal que nos partissen dels Romans, sostengueren de menjar aytal uianda, com enpero mirassen dels murs los camps e les vinyes lurs, plens de tota habundancia? *Certes, Cassilino, ques la ciutat dels [*f. 121 a*]

dits Cassilinates, asitiada prop de nos, fon fort singular en la sua defensio; car a tart son trobades ciutats semblants en uirtut resplandent e generosa. Ab la gran perseuerancia que hac en seruar amistat a la nostra Ciutat, feri los vlls de la ciutat dita Campana, la qual, per tal que no perdes los seus plaers delitosos, dona vitualla e ciuada al dit Anibal.

C. VII.—En aquell mateyx setje de la dita ciutat leal e plena de feeltat, dins la qual hauia .ccc. Penestrins, sesdeuench que vn hom dels dits Penestrins pres vna gran rata, la qual ama mes uendre per .cc. diners, que menjar las per tolres la fam cruel que sostenia.

Valeri: E yo creu que, per prouidencia dels Deus, sesdeuench quel uenedor el comprador hagueren justa retribucio, segons que merexien; car lauar qui uene la rata mori de fam, e no li fon legut que hagues lus de la caça de les pus leges coses de la sua casa, la qual pres ab ses mans. Mas lom franch, e de coratge liberal, qui compra la rata per conseruar la sua uida, visque ab la vianda, que compra fort cara, mas molt mes necessaria.

C. VIII.—En lo temps que Gayo Mario e Gneo Carbo menauen gran guerra ciuil contra Lucio Silla, en la qual guerra no treballauen per victoria de la cosa publica, ans lo ben publich ques volien occupar era premi de la dita victoria, per consell del Senat leuaren los ornaments daur e dargent dels temples, e foneren los per ferne moneda; per tal quel sou no defallis als asoldejats qui guardauen lo be comu.

Valeri: Certes, be era digna cosa que, per tal que aquests ni aquells no sadolassen la lur crueltat en exellar e bandejar los ciutadans de Roma, quels Deus inmortals fossen robats; mas, per ueritat, la

uolentat dels pares Senadors no *fon en causa [*f. 121 b*] daquest fet, ans la ma cruel de la miserabla necessitat enprempta la sua scriptura en aquella prouidencia tan estranya.

C. IX.—La host de Juli Cesar diuinal, qui fon canonizat, e fon capita e princep victorios, com ab la sua ma molt poderosa tanquas engir hi entorn ab mur vna ciutat d Espanya dita Numida, e li defallis materia de la terra, quera necessaria a la dita obra, edifica laltitut de la obra que desijaua ab gran multitut de cossos dels enemichs, e fortificala ab lanςes e ab darts; ordenant ho la necessitat, ques mestra de nouelles obres e edificis, pus que li defallien roures per fortificar la dita obra.

C. X.—E, per tal que a la celestial recordacio del dit Juli Cesar, pare, aiuste la diuinal mencio de son fill, recitare de Octouia August, fill del dit Juli Cesar. On, com Pharates, rey dels Parcos, degues uenir enues les nostres prouincies, segons quera fama publica, e daço les prouincies queren uehines del seu regne fossen molt espaordides, per la fama que uench soptosament ab gran brogit de menaçes, tanta carestia se mes en la dita terra, la qual hauia de prop si la mar dita Bosforano, que la roua del oli se uenia .vi. milia diners, e per .i. almut de forment donauen .i. catiu; mas la cura e ansia de Cesar Octouia, que cellauos entenia en defensio de les terres, ne gita aquella tan amargosa tempestat.

C. XI.—No hagren los Cretenses algun semblant socos; los quals, com fossen assetjats per Metello, vengueren a tanta fretura, que com no haguessen aygua, turmentaren, agreujaren e cresqueren lur fet beuent la lur orina e de les besties.

Valeri: Pus iustament e dit turmentaren, que si

digues sustentaren lur fet; car, com temessen desser vençuts, sostengueren aquella cosa la qual nols hagra forçat de sostenir lur vençedor.

[*f. 121 c*] C. XII.—*Com los de la ciutat de Çamora fossen assetjats per Scipio, e circuits ab uall e ab murada, e haguessen menjades totes les viandes que podien sustentar lur fam, a la derreria, donaren se a menjar cossos domens morts. On, com la dita ciutat fon presa, foren trobats molts qui portauen en lo si troços e partides de cossos domens trocejats.

Valeri: No es necessitat al mon que escus aquest fet, car, a aquells a qui era cosa leguda de morir, nols era necessari de viure axi.

C. XIII.—La abhominable crueltat dels de Calaforra, que es ciutat de Spanya, sobrepuja la terrible pertinacia dels de la dita ciutat de Çamora, als quals resemblaren en semblant orriblitat. Los quals, per tal que seruassen ab gran perseuerancia la feeltat a Sertorio, lur senyor, lo qual hauia mort Gneo Pompeyo, qui tenia assetjada lur ciutat, e per tal que no la hagues, sostengueren coses fort orribles; car, com saguessen menjades totes quantes besties eren dins la dita ciutat, per sobres de fam que passauen, conuertiren se a menjar lurs mullers, ells fills propris que hauien engenrats. E per tal que la jouentut armada de la dita ciutat sustentas per lonch temps la sua uida, donant vianda a les entramenes de lurs entramenes matexes, no duptaren de metre en sal los membres els troços miserables quels sobrauen, dels cossos de lurs mullers e dels fils propris.

Valeri: O! ¿e qui amonestara los dits homens de Calaforra en la batalla, ques combatessen fortment e vigorosa per la salut de lurs fills e de ses mullers? Certes, Gneo Pompeyo, quils tenia assetjats, se deuia fer per aço singular enemich lur, e

deuia uoler e demanar dells, abans la pena ab quels punis agrament, que la victoria ab que fos glorios; car maior libertat li podia portar la uenjan*ça, que [f. 121 d] no seria la gloria de la victoria; e aço, per tal com la dita gent de Calaforra haja sobrat sens comparacio, en crueltat e verinosa malicia, tota natura de serps e de besties feres; car los fills, que son a les besties feres dolçes penyores de vida, e pus cares que lur uida propria, foren als dits homens de Calaforra vianda de dinar e de sopar.

Titol vii. Dels testaments qui foren mudats e reuocats

Siam entesos ara en vn negoci, ques dels fets dels homens, e de singular cura e ansia, ques fa comunament en los derres dies de la uida del hom; e considerem tres coses: la primera, dels testaments qui son legudament fets, e puyx son estats reuocats; la segona, dels testaments que hauien raho desser mudats e reuocats, empero romangueren ferms e aprouats; la terçera, dels testaments que foren transportats als estranys, e no als pus proismes qui esperauen la honor de la heretat.

C. I.—E, per tal queu pos en execucio, segons lorde que he proposat, recitare en quina forma, com lo pare dun hom joue qui anaua en la host dels Romans per hom darmes, hagues rebut correu qui falsament li denuncia que son fill era mort en la host dels Romans, feent testament e lexant altres hereus, mori. E, com lo fill hagues acabat lo seruir que feya en les armes, tornassen a casa de son pare, e trobala tanquada, per lengan del pare e dels amichs.

Valeri: ¿E quina cosa era al dit joue de menor uergonya, que demanar los bens de son pare, qui hauia despesa la flor del seu jouent en seruey de la cosa publica, per la qual sostench grans treballs e molts perills? Mostraua dauant lo Senat les nafres que hauia rebudes en lo seu cos, e demanaua que [*f. 122 a*] les cases els bens de son *aui, los quals peruengueren a son pare, que no fossen possehits per aquells

qui tots temps eren estats ociosos, mes en carrech que en ajuda de la cosa publica. Adonchs, posant les armes, fon forçat dentrar en la cort, dauant tot lo poble, uestit de vna uestidura dorde de caualleria, la qual uestidura era apellada *toga*. E, pledejant aqui dels bens de son pare, ab los hereus inichs, en presencia de .c. homens qui eren Senadors, partissen ab sentencia, la qual hac per si, e fon maior e pus sufficient que tots quants li eren contra.

C. II.—*Item:* com lo fill de M. Manneo Causeolano, molt uirtuos e generos caualler roma, fos adoptat e rebut, axi com a fill, per Sufanates, oncle seu, reuoca e feu mudar lo testament del seu pare natural, qui nol jaquia hereter, menant sa causa dauant los .c. Senadors; com, enpero, Tulliano, gran familiar del gran Pompeyo, tractant lo fet hi signant lo dit Pompeyo lo testament, fos instituit hereu.

Valeri: Mes hac a fer lo fill de Manneo en fer reuocar lo dit testament, contenent ab la gracia e fauor del gran Pompeyo, qui li era contrari fauorejant laltra part, que ab lo testament de son pare, qui era mort e soterrat; jatsesia quel dit testament li fos contra, e jatsesia que cascuna cosa daquestes li fos contrariosa, enpero obtench, a la final, los bens paternals.

C. III.—Lvcio Sextilio e Publio Pompilio, los quals M. Manneo, per tal com li eren conjunts en sanch, lexa hereus ensemps ab lo damunt dit Tulliano, no gosaren contendre ab lo fill de Manneo, per uia de sagrament; car en aquell temps, la primera cosa ques feya en tota questio, juraua cada part de dir ueritat; e be podia moure los dits hereus a portar les taules on lo testament era escrit, e defensar les dauant los jutges, com ueessen per lur

fauor la potencia del gran Pompeyo. E podials [*f. 122 b*] queacom *ajudar, quel fill del dit Manneo sen era passat als de la gent de son oncle Sufenates, e als seus Deus, qui lauia pres per fill. Mas lo vincle o ligam de la generacio, ques sobiranament estret, sobra ensemps la uolentat del pare e la gran actoritat del dit gran Pompeyo, excellent princep e glorios.

C. IIII.—Com Gayo Teccio, estant infant, fos desheretat per son pare, qui era sospitos de sa muller, mare del dit infant, lo qual hauia tengut per fill de leal matrimoni mentre uisque lo dit pare, mana lo diuinal Octouia August, per sentencia diffinitiua, quel dit infant aconseguis los bens de son pare.

Valeri: Lo diuinal Octouia August se hac, en aquest fet, axi com a pare de la nostra Ciutat; car Teccio, qui engenra son fill en legut e just matrimoni, ab gran iniquitat li tolch lo nom paternal.

C. V.—Septicia, mare dels Tracalons Ariminenses, irada contra sos fills, en menyspreu lur, com ja no pogues infantar, pres per marit vn hom fort uell, dit Publico, e oblida a cascu dels dits fills en son testament. Los quals, com se clamassen daquest fet dauant lo diuinal Octouia August, reproua les noçes de la dita dona e son malicios testament; car mana quels fills haguessen la heretat maternal, e ueda quel segon marit, ço es Publico, no obtengues la dot de la dona, car nos eren ajustats en matrimoni per raho dengenrar fills.

Valeri: Si la uirtut de egualtat hagues pogut conexer daquesta cosa, no haguera pronunciat pus justament ni pus graciosa, que feu lo dit Augusto, dient a la mare dels dits fills: «O, dona! tu, prenent » lo marit Publico, menysprei[s]ts aquells que has » engenrats, confons e torbes lorde del testament

» ab ton coratge, lo qual forçes de fer contra sa inclinacio, e no has uergonya de lexar tot lo patrimoni a aquell a qui has donada la tua *uellea, [f. 122 c] seca e mustia, ab lo cos corrumput per laltre marit. Adonchs, pus que axi test haguda, fins als inferns ten est entrada, ferint te vn lamp ques deuallat del cel.»

C. VI.—Be fon excellent la sentencia que dona G. Calfurnio Piso, prefet de Roma; car, com Terencio posas querimonia, dauant ell, que com hagues .viii. fills, los quals hauia nodrits, e .i. daquells, lo qual hauia dat a vn hom per fill, lagues desheretat, no lexant li res en son testament, donali lo dit Calfurnio la possessio dels bens del dit fill, e no sostench quel hereu, lo qual hauia instituit, usas de la ley de la heretat.

Valeri: Diuerses coses mogueren lo dit Calfurnio Piso a dar la sentencia damunt dita: ço es, la maiestat e honor ques deguda al pare, lo do de vida quen reben los fills, el benefici de nodriment quen aconseguexen. Mas, queacom lenclina la multitut dels fills, qui estauen en torn del pare, veent, ensemps ab lo pare, .vii. germans, desheretats inigament e iniusta.

C. VII.—O, e com fon pesat lo decret o determenacio de Mamert Emilio Lepido, Consol! Car, com Geniton, qui era Sacerdot del temple de la Deessa mare dels Deus, apellada Cibeles, hagues empetrat de Gneo Oreste, pretor de la Ciutat de Roma, que fos restituit en los bens dun hom apellat Venia, la possessio dels quals bens hauia rebuda del dit Venia, segons que apparexia per les taules de son testament; sobre aço, Surdino, qui hauia afranquit aquell qui hauia instituit hereu lo dit Genicio, se apellas de la sentencia de Gneo a Mamert,

qui era Consol, feu reuocar lo manament del dit Gneo, jatsesia que fos Pretor; sentenciant, lo dit Mamert, quel dit Genicio, com ell mateyx se fos castrat, tolent se les parts ordenades a generacio, [f. 122 d] *e aço per tal que fos Sacerdot de la deessa Cibeles, que no deuia esser rebut en lo nombre dels homens ni de les dones.

Valeri: Lo decret del Senat, que feu sobre aquest fet, fon ben conuenient al dit Mamerto, hi en quant era jutge, hi en quant persona priuada; ab lo qual decret prouehi que, per la presencia leia e sutzea, e per la ueu infecta del dit Genicio, no fossen enlegides les cadires dels jutges, sots semblança de demanar son dret.

C. VIII.—Qvinto Metello, qui era Pretor de Roma, se hac molt pus rigorosament quel dit Gneo Orestes; qui no uolch donar la possessio dels bens de Juuenio a Uetilio, qui era alcauot, jatsesia quen son testament lagues lexat hereu.

Valeri: Aquest Metello, hom glorios, jutja que la condicio de la cort e del bordell deuien esser separades, e no uolch aprouar lo fet de Juuenio, qui lexa hereu lalcauot, per tal com los seus bens hauia lançats en .I. estable sutzeu; ni uolch dar los bens al dit Uetelio, axi com a ciutada donor, pus que sera lunyat e separat de tota honestat de vida.

Titol viii. Dels testaments que romangueren en lur força e uirtut, jatsesia que haguessen raho per la qual deuien esser reuocats

Tenint nos per contents de les coses damunt dites dels testaments qui foren reuocats, acostem nos als testaments qui romangueren en lur força e vigor, jatsesia que haguessen rahons per les quals deuien esser reuocats.

C. I. — O, e com certament e manifesta fon foll e orat vn hom apellat Tutidario, qui, dauant lo poble, escampaua los dines per la ciutat! *Item:* com anaua a la cort, lexant la uestidura apellada *toga,* la qual deuia uestir, portauan vna dita *tragica,* leja que li tocaua fins *als talons; e, jatsesia quels homens, [*f. 123 a*] mirant ses oradures, se burlassen es riessen dell, e fes moltes coses axi folles com les damunt dites, enpero feu testament, e lexa hereu son fill. E com Tiberio, qui era parent del dit Tutidario, sesforças de fer sobastar los dits bens, axi com a confiscats, allegant que com fos orat no podia fer testament, e ques uenessen, despes hi debades son treball: car los .c. Senadors jutjaren que mes deuien guardar a aço quera escrit en les taules, que al hom qui les hauia escrites.

C. II. — La uida del dit Tutidario fon folla e orada; mas les taules del testament de Ebucia, qui fon muller de Lucimeno Agripa, foren plenes de furor. Car, com hagues dues filles, de semblant bonea e honestat, la vna de les quals fon apellada

Pletonia, e laltra Afronia, moguda mes per propria inclinatio afectionada, que per injuries que li haguessen fetes alguna de les dites filles, institui en son testament hereua la vna filla, dita Pletonia; e, de gran patrimoni que hauia, lexa .xx. diners a cascun fill de laltra filla, dita Afronia; la qual no uolch contendre ab sa germana sobrel testament, dient «que mes li valia honrar ab paciencia lo testament » de la sua mare, que sil impugnaua el anullaua en » lo loch del juhi»; mostrant, per la dita paciencia, no esser digna de iniuria que li fos feta, sostenint la dita iniuria ab paciencia uirtuosa.

C. III.—Qvinto Metello feu vna error molt de menor admiracio que la de la dita fembra; lo qual, com en la nostra Ciutat hagues molts grans homens de son nom, e fort acostats ab ell en sanch, hi cellauos floris la gent dita Claudia, la qual era coniuncta ab ell en linyatge, ben estretament e fort [*f. 123 b*] prohisma, institui hereu *de son testament vn hom estrany a son linyatge, apellat Curtinato. E algu no attempta de fer reuocar lo dit testament.

C. IIII.—*Item:* com Pomponio Regino, hom duna terra dita Transalpina, fos oblidat per son germa, qui no li lexa res en son testament, e per reprouar e rependre la iniquitat del dit germa, portas, dauant la gran multitut dels Senadors e dels Tribuns, dues taules, on hauia fets dos testaments, e les recitas dauant gran nombre de gent, en les quals se aparexia com en cascun dels dits testaments hauia fet hereu son germa en la maior part de sos bens, dels quals, segons que aparexia en la present escriptura, aconseguira mes de .clx. liures daur, e daço fes grans clams entre sos amichs, qui fauorejauen sa part e lin feyen testimoni, null temps poch fer quels bens de son germa li fossen jutjats; ans,

hac a lexar los bens de son germa, qui era mort, en pacifica possessio daquells a quils hauia donats. Empero, los hereus quell institui, no eren ab ell eguals en linyatge, ne li eren acostats, ans fort estranys e de minue estament, en tant, que no solament apparexia leja cosa com lauia oblidat en lo dit testament, ans encara, quels dits hereus fossen preposats al germa natural, era cosa uergonyosa e molt vituperosa.

Valeri: Los testaments ques seguexen foren axi poch mudats e corregits, com los damunt dits en lo precedent titol; mas, jatsesia ques alegren de semblant impunitat, com no son estats reuocats axi com los precedents, enpero nom se si seran de maior peccat e de pus greu dampnatge.

Titol ix. Daquells qui foren hereus, contra la opinio dels homens

C. I.—Qvinto Cecilio, qui aconsegui honest grau de dignitat, e fort ample e gran patrimoni, e [f. 123 c] aço per gran estudi, diligencia *e singular liberalitat de Lucio Luculo, al qual promes lo dit Cecilio quel jaquiria hereu de tots sos bens, e, com se moris, li donas los seus anells en senyal de la prometença que li hauia feta, enpero adopta en fill Pompeyo Actico, e lexal hereu de tots sos bens. Mas lo Poble Roma, prenent lo cos del dit Cecilio, hom fals hi enganador, e ligant li vna corda al coll, roçegaren lo per la Ciutat, fins al riu dit Tiber, on lo lançaren.

Valeri: Aquest vil e maluat hom, hac per fill e per hereu aquell que uolch; e lo seu cos hac les exequies o la sepultura que merexia.

C. II.—De semblants exequies o sepultura fon digne Tito Mario Vrinas; lo qual, com per benifets e fauor del diuinal Octouia August, Emperador, fos pujat de minue estament a grans e sobiranes honors de caualleria, don se feu molt rich e poderos, no solament dix e auera, dauant diuerses gents, per tots temps de la sua uida, que lexaria los seus bens al diuinal August, del qual los hauia rebuts, hoc encara, lo dia derrer de la sua uida, dix allo matex al dit diuinal August. Empero no lexa res en lo seu testament al dit August, ni feu sol mencio del seu nom.

C. III.—Lvcio Ualerio, qui fon apellat per sobrenom *Heptacordo,* hac gran experiencia dun ene-

mich seu, apellat Cornelio Balbo, per lo consell e ajuda del qual fon uexat o tribulat ab molts pleyts e bandos diuerses, e, a la derreria, acusat, a tractament del dit Cornelio, de crim capital; oblidant los seus aduocats, amichs e parents, lexa hereu lo dit Cornelio, enemich seu.

Valeri: O, be fon gran folia aquesta, e de singular admiracio, la qual axi regira lo seu coratge! Car ama les sues sutzures els seus perills, e demana, ab sa gran afeccio, la sua *dampnacio; e hac en [*f. 123 d*] gran benuolença aquell qui feya totes les dites coses, e pres en hoy e maluolença aquells quil amauen el defenien. Mas creen alguns que, per tal ho feu, que no temes en linfern aquell lo qual hauia tan fortment temut en la terra.

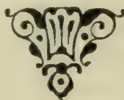
C. IIII.—Tito Barulo Lentulo, com se moria, lexa los seus anells a Spintero, qui li hauia portat gran coratge e leal e francha amistat, e donali los dits anells, axi com a hereu singular e sol de tots sos bens; del qual no feu mencio de res, en son derrer testament.

Valeri: O, si la consciencia daquest hom hac en aquell moment de la mort, axi com creem, la força e uirtut que hauia abans que moris, e la qual hauem ara nosaltres, e quant turment dona al dit tenebros e foll hom! Car rete lesperit, com estaua cogitant entre la falsia e la gran desconexença que feya, axi com si algun morro de uaques li turmentas la pensa dins lo seu cos, lauos com se pensaua quel seu passament, que feya de la uida a mort, era odios als Deus e abhominable als inferns.

C. V.—Marcho Pilio, qui fon del orde dels Senadors, com se moria, per senyal damistat antiga guarda ab cara molt benigne a Opio Gallo, qui, de la sua infantea fins a la mort, li era estat molt fami-

liar; e dix li paraules fort ardents e de singular amor, e mostrant, dauant tots aquells qui eren presents, gran amistat al dit Opio, besal e abraçal, e fon lo derrer de qui pres comiat. E, sobre totes aquestes coses, donali los seus anells, en senyal que no perdria res de la sua heretat; de la qual, empero, no li lexa res. Los quals anells prenent lo dit Opio, qui era hom molt diligent, en escarn ple de menyspreu de son amich qui moria, posant los en loch segur, liurals als hereus, los quals hauia instituits lo dit [*f. 124 a*] Marco Pilio, en deseret *de Opio Gallo.

Valeri: ¿Quina cosa es en aquest loch pus deshonesta ni de menor sauiea, que aquest Senador del Poble Roma, qui es exit de loch tan excellent e de tan gran dignitat com es la cort, hom qui en breu se deuia morir sens fills, e cellauos com fon al punt de la mort, com gitas lo derrer badall, se metes a trencar les sanctes leys de familiaritat e damistat; com en los derrers dies de la sua uida no degues irritar ni condempnar la uirtut de la dita amistat, molt loable?

COMENÇA LO .VIII. LIBRE

I. Titol primer. De les persones accusades e diffamades, que foren absoltes o condempnades.

II. Titol II. Dels juhis fets priuadament e apartada, los quals foren molt asenyallats.

III. Titol III. Daquelles dones que aduocaren e procuraren, deduint lurs fets o daltres dauant los jutges principals.

IIII. Titol IIII. De les questions, ço es de turments.

V. Titol V. De testimonis.

VI. Titol VI. Daquells qui cometeren aquells mals e crims los quals hauien punits en los altres.

VII. Titol VII. De estudi e industria.

VIII. Titol VIII. De ociositat loable e uirtuosa.

IX. Titol IX. De la gran uirtut de eloquencia o bella parlaria.

X. Titol X. Quanta efficacia e actoritat esta en la bella pronunciacio hi en lo apte mouiment del cos.

XI. Titol XI. De les obres fetes per art, com son grans e profitoses.

XII. Titol XII. Daquelles coses que no poden esser fetes ab alguna art.

XIII. Titol XIII. Que cascu es bon mestre e gran disputador en la sua art.

XIIII. Titol XIIII. De antiquitat e uellea.

XV. Titol XV. De cobejança de gloria e honor.

XVI. Titol XVI. Daquells a qui esdeuengueren coses fort magnificoses.

[f. 124 b] *Titol primer. De les persones accusades e diffamades, qui foren absoltes o condempnades

ER tal que, ab pacient coratge, sien sostenguts los actes dels juhis duptosos, dels quals no sab hom a quina fi deuen uenir, façam alguna recordacio e memoria daquells qui eren, per enueja, acusats, per quina raho son estats absolts o condempnats.

C. I.—Marcho Oracio, per lo crim que comes, matant sa germana per tal com plora massa excessiuament son espos, qui era mort en la batalla combatent se contra los Romans, fon condempnat a mort per lo rey Tullio, e absolt per lo juhi del Poble. En los quals juhis, lo Rey fon mogut a condempnar lo, per la crueltat de la mort de la dita germana; mas lo Poble fon inclinat a delliurar lo, per tal com jutja que, matant la sua germana, mes la puni, per la excessiua e indiscreta amor que porta a son espos, rigorosament, que inigament ni maliciosa.

Valeri: Donchs, delliurada de forts punicio la man dreta del dit Oracio, e aço per fauor e juhi del Poble, tanta gloria obtengue de la mort de la germana, quanta del escampament de sanch que feu de

sos enemichs. E certes, lo Poble Roma se mostra fort rigoros guardia de la uirtut de castedat; mas, en lo fet seguent, feu juhi piados e ple de misericordia.

C. II.—Com Seruio Galba fos accusat fortment, en lo loch del juhi, per Libo, qui era Tribu del Poble, posant li que, com ell fos Pretor en Espanya, e hagues promesa fe e seguretat als Lusitans, que, sots la fe promesa, ne hauia morts vna gran multitut; e, daquest fet feent testimo*ni, Marcho Cato [f.124c] sotscriuis en la dita accusacio de Libo; veent se Seruio uençut, no hauent ja cura de si mateyx ni de la sua uida, prenent se a plorar agrament, comença de comanar sos fills als amichs seus. Lo qual plor mitiga axi tot lo Poble qui era en lo consell, que aquell qui deuia morir per consentiment de tots, no ni hac .i. qui donas fauor ni ajuda contrariosa quell fos punit.

Valeri: Aquest fet nol ordena justicia, ans procehi de misericordia: car la absolucio, la qual no poch obtenir lo dit Galba per sa innocencia, com fos culpable, li fon donada per esguart piados de sos fills, que tant amaua.

C. III.—Semblant es lo fet ques seguex. Com Gabinio fos afrontat per Menio, qui hauia per si la fauor del Poble, accusant lo dun peccat de molt greu infamia, no hauia cosa al mon en quel dit acusat pogues hauer sa esperança, car lo seu accusador donaua plenaries e manifestes prouacions legudes, de tot quant li posaua. E, totes quantes defensions donaua per si lo dit Gabino, eren inualides e nulles; e aquells qui jutjauen, moguts per ira, esperauen ab gran cobejança la pena del dit Gabino. Adonchs, dauant sos vlls eren posats ensemps lo uençedor o acusador quil uencia, e lo

carcer. Enpero, apres de poch, ajudant lo benefici de fortuna, totes aquestes coses se mudaren: car lo fill del dit Gabino, apellat Sisenna, mogut per la gran tristor e aflictio que passaua, gitas de bocadents als peus del dit Menio, qui accusaua son pare, demanant li ajuda e misericordiosa, ab la qual foragitas tota la forts tempestat, la qual se abocaua contra son pare, fortment e rigorosa. Al qual fill, tan humilment suplicant, donant repulsa ab cara molt irosa e cruel lo dit Menio, gitant se, per sobre de turbacio, lanell de la ma, lexa jaure en terra prostrat [*f.124d*] per gran *temps lo fill del dit Gabino. La qual cosa, vista per tot lo Poble quera present, feu que Lilio, Tribu del Poble, mana quel dit Gabino fos absolt e delliurat, aprouant e consentint en aço tots los del Poble.

Valeri: Ab la dita absolucio uolch, lo dit Tribu, que fos donada doctrina als homens, que no usen follament ni superbiosa de lur poder, com la fortuna prospera es per ells. E que, en les aduersitats, nos vullen soptosament desesperar; la qual cosa apar axi mateyx en lo seguent exempli.

C. IIII.—Nom se Appio Claudio si feu maior iniuria a la religio o seruitut dels Deus, o a la cosa publica; car, ab sa gran negligencia, corrompe la costuma antiga dels sacrificis, e, daltra part, perde vn gran e molt bell nauili, la maior part del qual peri en la mar, per sa culpa. E, com per aço fos liurat al Poble, quen prengues justicia aquella ques uolria, e no fos esperança ni creença de algu que pogues escapar, per alguna guisa del mon, a la pena de mort que li era deguda, soptosament uench vna gran e soptosa pluja, per lo benefici de la qual fon segur de la condempnacio del poble. Car, discutida e determenada la questio, per la gran habundancia

daygua quen feu partir lo Poble, no plach a algu que altra questio fos nouellament moguda contral dit Appio; dient lo Poble, quels Deus hauien feta part en ajuda sua.

Valeri: La tempestat maritima o de la mar, on se perde lo nostre nauili, comogue la causa quel Poble deduhia contra aquest Appio; e la tempestat celestial de la pluja que caygue, li porta salut, delliurant lo de mort.

C. V.—Taccia, uerge del temple de la deessa Uestal, fon ajudada en semblant forma per los sobirans Deus. La qual, com fos acusada que hauia comesa fornicacio ab .i. parent seu, uengren li los Deus en ajuda, per tal que la resplandor de castedat no *fos escurida ni entenebrada ab nuuol de infamia; [*f. 125 a*] car la dita Taccia, posant la sperança de la salut sua en la entegritat de la sua consciencia, quera innocent del crim que li hauien posat, atreuis a mostrar la dita innocencia, demanant als Deus vn cas molt duptos, en que penjaua tota la sua fama. Car, prenent .i. garbell, feu a la deessa Uestal, a la qual seruia en pura castedat, la seguent oracio, dient: «O, Uesta, sagrada Deessa! si yo he seruit » en les tues coses sagrades ab mans pures e castes, » fe que, ab aquest garbell, pohe e tragua aquesta » aygua del riu dit Tiber, e la men porte al teu » temple.» Tantost que la dita sacerdotessa hac complit, quasi follament e massa ab gran audacia, les sues oracions, la natura de laygua feu loch, obeint a les pregaries de la dona, que porta laygua en lo garbell, fins al dit temple.

C. VI.—Lvcio Piso fon acusat per Lucio Claudio Pulcro, posant que hauia fetes a sos companyons greus e molt intollerables iniuries. Lo qual, ab ajuda que hac a cas e fortuna, escapa a la pahor

de la sua destructio, la qual no li era duptosa. Car, en aquella hora en la qual se donauen tristes sentencies contra ell, caygue soptosament vna forts pluja; e com ell, prostrat de bocha terrosa dauant los peus dels jutjes, besant los, demanas que li haguessen merçe, sullaua la sua boqua ab lo fanch. La qual cosa vista per lo Poble quera present, conuertiren la rigorositat de la questio que hauien contral dit Piso, en clemencia e mansea; car jutjaren que assats hauia sostengut penes greus, per lo greuge que hauia fet a sos companyons, uenint a tanta necessitat que fos forçat de abocar se a terra, axi humilment, ab tanta suplicacio, e de leuar sen axi leiament, tot sullat de fanch.

Valeri: Recomtare, apres dels damunt dits, de dos homens, qui foren absolts e delliures per la [*f. 125 b*] colpa da*quells quils acusauen.

C. VII.—Qvinto Flauio fon acusat, dauant lo Poble, per Gneo Ualerio, qui era Mustaçaf; e com fos condempnat e sentenciat, per sentencia de .XIIII. tribs, crida alta ueu que, del fet per quel condempnauen, era innocent. El qual respos Valeri, cridant ab ueu alta e clara, dient «que no curaua si peria » culpable o innocent, sol que el moris». La qual paraula mogue les .XX. tribs que restauen, que fossen de part del accusat e condempnat.

Valeri: Son enemich hauia sobrat lo dit Gneo Ualerio; e, com se pensa e tench per cert quel hauia prostrat e aterrat, cellauos, ab la sua paraula, lo leua; e perde la victoria, en la victoria ques cuydaua possehir.

C. VIII.—Ualerio Ualentino acusa a Gayo Costonio, prouant, ab la ley que feu Seruio, quel dit Gayo era malmirent en molts crims euidents, quel mostrauen esser molt criminos; e los que defenien

la part del dit Gayo, qui era acusat, feent vnes cobles en les quals se recitaua en quina forma lo dit Valerio Ualentino, qui era acusador, hauia corrompput .I. infant e vna infanta generosa, e recitant les quasi per manera dun joch, dauant la gran multitut del poble, corregi laudacia del dit Valerio; car los jutges determenaren, que iniga cosa seria de fer e jutjar aquell esser uençedor, qui no merexia obtenir la victoria daltre, ans, era pus leguda cosa que lacusat la obtengues dell.

Valeri: Mes fon condempnat lo dit Valerio, acusador, en la absolucio de Costonio, qui era per ell acusat, quel dit Costonio no fon delliurat; car mes puja la condempnacio daquell e maior fon, que labsolucio daquest.

Apres daquests casos damunt dits, acostemnos a tractar daquells, la salut o la uida dels quals, com fos condempnada e sentenciada per lurs propris crims, fon enpero donada e atorgada a la excellencia uirtuosa de lurs parents.

C. IX.—*Fort poques paraules de Q. Maximo, [*f. 125 c*] delliuraren de perill e condempnacio de mort a Atilio Calatino, genre seu; qui, com fos acusat que hauia trahida vna ciutat dels Sorans, ques en Calabria, e daço corregues gran infamia contral dit Atilio, dix Q. Maximo, sogre seu, als quel acusauen dauant lo poble «que si ell lagues trobat malmirent » en la cosa de que lacusauen, laguera lunyat de si, » rompent tots los vincles de affinitat que hauia ab » ell». E, tantost que hac dites aquestes paraules, lexa lo poble la sentencia al juhi sol del dit .Q., com enpero lo dit poble ja quasi lagues ordenada e determenada. Mas jutja que indigna cosa seria de no creure al testimoni daquell, com se remembras lo dit poble quen los casos forts e greus, en temps

que la cosa publica era posada en forts perill, laguessen cregut; a qui comanaren tota lur fe.

C. X.—March Emilio Scauro fon acusat que hauia furtada gran part de la moneda de la caxa publica de la prouincia que li era acomanada, e fon trobat axi malmirent, portant en lo juhi axi flaqua e de tot nulla defensio, que, com lacusador, qui hauia produhit contra ell .cxx. testimonis, digues quel tenia per absolt, si de part sua produhia tants mateyx testimonis qui diguessen lo contrari, ço es que no sen hauia portat res de la dita prouincia, fon aytal lo dit Emilio, que no poch vsar de la dita condicio que son accusador li atorgaua. Empero, per la molt antiga noblea, e per la frescha memoria del seu pare, fon absolt.

Valeri: Axi com la gran uirtut e resplandent uida dels sobirans homens ha ualgut molt a socorrer e ajudar als malmirents, per semblant forma, fon molt poderosa a opremer e aterrar los malfaytos; hoc encara, es estada profitosa als manifests homens criminosos, lauos com los impugna agrament e dura.

[*f. 125 d*] C. XI.—*Lvcio Scipio Emilia acusa Cocta, dauant lo poble; la causa del qual, jatsesia que fos plena de grans crims, e .vii. uegades discutida hi examinada, enpero, en la .viii. examinacio, fon absolt; car temien los jutges, que no creguessen les gents quel dit Cocta no fos sentenciat e condempnat per lo gran poder e per la noblea del acusador.

Valeri: Jo creu quels dits jutges parlaren axi entre si: «No uolem que aquell qui demana en lo » juhi lo cap daltre, ço es, que altre perda lo cap, » que porte ab si la gloria de les honors triumphals, » les uictories, les despulles dels enemichs, les proes » de les naus que ha preses; car aquest aytal uolem » que sia terrible als enemichs, e no permeten que

» aquest, qui porta ab si tanta excellencia de gloria, » que perseguescha la salut e la uida de algun ciutada nostre.» Axi com los dits jutjes foren forts e rigorosos contral accusador, qui era tan excellent hom, per semblant forma foren benignes e misericordioses al malmirent, qui era hom de fort minue estament.

C. XII.—Callidio, hom de Bolonya, fon trobat de nits en lo lit del marit duna dona; e, com fos accusat de crim de adulteri, e per aço fos en gran perill, abraça vna fort leu manera de defensio, axi com si fos a perill de negar en mar; e aferras a vn sotil troç de fust: car aferma dient, per excusacio sua, que per amor dun infant catiu, era uengut al dit lit.

Valeri: Sospitos eral loch on fon trobat, sospitos lo temps, sospitosa la dona de casa, car era joue, sospitos era ell, ço es Callidio, qui era hom joue; mas la confessio que feu de la sua intemperancia del amor del infant, lo delliura del crim de sa mala cobejança.

E si aquest exempli es queacom de baxa materia, lo seguent es de molt excellent cosa.

C. XIII.—Com dos germans, dits Celios, qui foren nats en .I. loch molt excellent, appellat *Ta- [*f.* ***126*** *a*] rraçina, fossen accusats de la mort de lur pare Tito Celio, qui fon trobat mort en son lit, ab lo qual no dormia algu de sos fills qui jahien en altre lit, e no fos algun catiu ni franch en tota la casa, sobrels quals pogues esser posada la sospita, per .I. sol fet foren absolts, com los jutges saberen manifestament quels dos fills damunt dits foren trobats que dormien, e tenien la porta uberta; e axi, lo dormir, qui fon cert indici que segurament aquells eren nedeus de la dita mort, feu ajuda als miserables fills,

car fon jutjat que natura no pogra sostenir que, mort lo pare, los fills trobassen repos de dormir sobre les nafres e la sanch del dit pare lur, si ells laguessen mort.

Valeri: Recorregam, en los capitols seguents, aquelles persones a les quals, en la causa o proces ques menaua contra elles, mes los nogueren les coses queren fora del proces ques menaua, que nols feu ajuda lur propria innocencia.

C. XIIII.—Lvcio Scipio, apres que hac obtenguda victoria gloriosa del rey Anthiocho, fon condempnat; car acusaren lo que hauia rebuda peccunia del dit Rey.

Valeri: No pusch creure per res que fos corromput ab peccunia, car no pogra lo rey Antiocho moure ni subornar les mans daquell qui era senyor de tota Asia e de Europa, qui estene les dites mans victorioses ultra el mont apellat Tauro; mas aquest hom, de sancera uida e fort lunyat de la dita sospita, no poch cellauos contrastar a la enueja que hauien a son frare Scipio Affrica e a ell mateyx.

C. XV.—Al damunt dit Scipio feu dampnatge la gran resplandor de la bona fortuna, en la qual era posat; mas a Gayo Decia, hom de gran integritat, dona la mort la sua ueu e paraula matexa; car, com dauant lo poble acusas Publio Furio, hom
[*f. 126 b*] de fort mala uida, e com en vna *part de la sua accusacio, feent mencio de la mort de Lucio Saturnino, sol ne gosa fer gens de querimonia; per aço no fo condempnat aquell contral qual feya la accusacio; ans, jutjat que deuia esser punit per la paraula que dix, fon penjat.

C. XVI.—Sexto Ticio fon prostrat e aterrat per semblant cas, qui era innocent, molt gracios al poble, per tal com institui la ley agraria; la qual

manaua quels camps fossen partits egualment entre tots. E, per tal com li trobaren en sa casa la ymatge de Saturnino, del qual es feta mencio en lo precedent capitol, fon opres e condempnat per la gran multitut del dit poble.

C. XVII.—Sia ajustada Claudia als damunt dits exemplis, la qual condempna lo seu desig inich que hac, com empero fos innocent del crim del qual era accusada; mas fo li posat que ella, tornant sen a sa casa, apres que hac vist los jochs, caygues en terra, per la gran pressa del poble que la enpengue, dix ab gran desig «que ja resuscitas son germa», qui fon gran jactura o destruccio e perdua del gran poder del nauili que teniem en la mar. Dient, la dita Claudia en son desig, que uolgra que, com fos resuscitat, quel fessen Consol tantes e tantes vegades, fins que diminuis la massa gran multitut de gent quera en la nostra Ciutat.

Valeri: Jans en podem passar, feent sol .1ª. petita girada, enues aquells qui foren condempnats per coses laugeres e fort minues.

C. XVIII.—Marcho Milio, Gneo Lolio, Lucio Sextilio, qui hauien lofficì dels tres homens, foren condempnats per los Tribuns, dauant tot lo poble; e aço, per tal com eren uenguts tart per apagar lo foch ques era mes en la carrera sagrada, per la qual anaua hom al temple dels Deus.

C. XIX.—*Item:* Publio Bellio, qui era vn daquells qui feyen la guayta de nits per la Ciutat, fon acusat per Publio Aquilio, Tribu, *e condemp- [*f. 126 c*] nat per lo juhi del poble; e aço, per tal com negligentment sauia hagut en fer les uetles en los temples dels Deus.

E be fon de cruel nota aquell juhi del poble, en lo qual, com Marcho Emilio fos accusat per Lucio

Cassio, qui hauia comes gran crim per tal com edifica vna uila massa alta en lo camp dit Alsienso, fon punit ab molt greu e agra pena peccuniaria.

C. XX.—No deu esser oblidada ni callada la dampnacio daquell qui, amant molt ardentment .I. infant que tenia, pregat per lo dit infant que li donas a sopar tripes, e com no pogues trobar en aquell cas carn de bou, del qual compras les tripes, matant .I. bou simple e domestich, lo qual tenia en sa casa, sadolla lo desig del dit infant; per la qual cosa fon afrontat, acusat e condempnat publicament, lo qual fora innocent, si no fos tan antich e uell.

Valeri: Recitem ara daquells qui, com fossen portats fins al cas de perdre la uida, no foren absolts ni condempnats.

C. XXI.—Dauant Marcho Popilio Lenato, qui era Pretor, fon accusada vna dona qui hauia morta sa mare, ferint la en lo cap ab .I. gran basto. E, per tal com la dita mare li hauia morts sos fills ab ueri, no donaren los jutges sentencia absolutoria ni condempnatoria contra la dita filla; car sabien manifestament, que la dita filla era molt comoguda per la dolor que passaua dels fills qui eren morts metçinats, en tant, que no poch retenir si matexa que nos irritas contra lauia, qui hauia metzinats sos nets; e axi, la mort dels fills uenja la filla, matant sa mare. Dels quals homeys fon jutjat que la .I. no era digne de uenjança ni de punicio, ni laltre de absolucio.

En semblant cas duptos duna dona, uehe Publio [*f. 126 d*] Dolabella, Consol, com obtengue limperi de *Asia; sobrel qual cas lo seu coratge estech vacillant per lonch de temps, segons apar en lo seguent capitol.

C. XXII.—Una dona que hac dos marits, .I. apres daltre, apellada Siuirnea, mata lo derrer marit e lo fill quen hauia hagut, per tal com troba que

aquests dos, ço es pare e fill, li hauien mort .I. fill joue e de bons nodriments, lo qual hac del primer marit. La qual, com fos accusada dauant Publio Dolabella, qui era jutge en la ciutat de Athenes, remes la al juhi dels philosofs, qui estauen en .I. carrer dit Ariopagus. Car no sostenia lo coratge del dit Dolabella, de delliurar la dona, quera ensutzida per dues morts que hauia comeses; ni li bastaua lo cor a punir la, com fos estada comoguda, e quasi forçada a fer los dits homeys, per la gran dolor que passaua del fill que li hauien mort.

Valeri: Bes hagueren en aquest fet consideradament e benigna, los jutges del Poble Roma; mas los philosofs nos hagren menys sauiament, qui, considerada ben digestament la causa, manaren al accusador e a la dona quera accusada, que, apres .C. ayns, tornassen a ells. E foren moguts ab aquella matexa afectio que moch Dolabella; mas aquell fon mogut remetent la dita questio, hi aquests allongant la, e axi mudaren lo dupte inexplicable, molt difficil, de absolre o condempnar la dita dona.

Titol ii. Dels juhis fets priuadament e apartada, los quals foren molt assenyallats

Als damunt dits juhis publichs ajustare los juhis fets priuadament; la egualtat e justicia dels quals es mes poderosa a donar plaer delitable al legidor de la present materia, que la gran multitut de exemplis, posats inmoderadament e superflua, no sera [*f. 127 a*] suffi*cient a offendre hi enujar lo dit legidor, ab lur gran superfluitat excessiua.

C. I.—Claudio Centumalo hac manament dels adeuinadors, qui feyen lurs adeuinacions mirant los ocells, que abaxas laltitut de la sua casa, la qual tenia en .i. munt dit Celio, laltitut de la qual casa los empatxaua lurs adeuinacions, que feyen mirant lo volat dels ocells, de la sobirana torre del Capitoli on estauen. E, com lo dit Claudio uees que la sua casa ne valria molt menys, venela a Calfurnio Lanario, sens que no li denuncia lo manament que li hauien fet los dits adeuinadors; los quals, apres que hac comprada la casa lo dit Calfurnio, feren li manament que la derroquas; e, com lo forçassen de metre ho en execucio, requiri quel dit Claudio cobras sa casa; e com no sen poguessen auenir, posaren ho en compromes de Marcho Porcio Cato, pare del excellent Cato, sotmetent se a la sentencia quell hi volria donar, hauent cascu esperança en la bona fe e perfeta uida del dit Cato. Lo qual Cato, axi com era molt industrios, condempna, vista la ueritat, al dit Claudio, per tal com hauia decebut lo dit Calfurnio, callant lo manament que li hauien

fet; e sentencia que li fos tornada la peccunia, e que Claudio recobras sa casa.

Valeri: Certes, be feu egual justicia lo dit Cato; car aquell qui es venedor de bona fe, ço es, a qui es comanada la fe, per lo comprador quis fia en ell, no deu fer apparexer la cosa ques uen millor que no es, ni deu amagar los seus defalliments. Car, per aconseguir profit a si, no deu hom uoler, ab engan, mal de son proisme.

Aquest juhi, del qual e feta mentio, fon manifest en sos temps; mas lo que vull recitar en lexempli seguent, no deu esser callat.

C. II.—Gayo Visellis Varro, agreujat duna gran malaltia, feu testament, en *lo qual confessa que [*f.* 127 *b*] vna dona, dita Octacilia [Laterensis], la qual hauia coneguda carnalment, hauia despes per ell en la sua malaltia .ccc. milia diners; e feu ho, ymaginant que si moria daquella malaltia, que demanas la summa de la dita peccunia als seus hereus, la qual era en lo testament sots forma de lexa, colorant la sua carnal delectacio ab nom de lexa. Esdeuench se que escapa de la dita malaltia, la qual cosa fon contral desig de la dita Ortacilia, amiga sua; la qual, tenint se per offesa, per tal com la sperança que hauia de la peccunia, nos segui axi com ella volguera, per la mort del dit Varro, cellauos, de amiga quera sua e molt curosa en seruirlo, fon feta soptosament estreta e rigorosa creedora, demanant los diners que li hauia confessats deure lo dit Gayo en son testament; e axi com, sens tota uergonya, los cuydaua hauer guanyats en acte de carnalitat, axi fon desuergonyada en demanar los, vanament e folla. Sobre la qual cosa constituit jutge Gayo Aquilio, hom de gran actoritat e molt excellent en la sciencia del dret ciuil, ajustant en lo seu consell los

princeps de la Ciutat, dona repulsa a la dona de aço que demanaua.

Valeri: Sil dit Varro fos estat condempnat a pagar, segons se podia fer per la forma del testament, e la sua aduersaria fos absolta, no dupte quel jutge no hagues castigat lo leg crim de la fornicacio, quera uedat a la dita dona; mas lo dit jutge refrena la demanda iniuriosa, la qual priuadament feya la dona damunt dita, e lexa lo crim del adulteri que fos jutjat e punit per les publiques enquestes.

Molt pus animosament se hac Gayo Mario, en semblant forma de juhi, ab coratge caualleros, axi com era digna cosa.

C. III.—Com Gayo Titinio, qui hauia presa per muller, scientment e industriosa, vna dona dita Famia, quera fort desonesta e luxuriosa, la repudias [*f. 127 c*] per *aquell mateyx vici de carnalitat, e sesforças de tolre li lo dot que li hauia portat en lo matrimoni, fon elet per jutge, en la dita causa, Gayo Mario; qui, hoida cascuna part, amonesta al dit Ticinio ques lexas de menar semblant fet, en lo qual no hauia dret, e que tornas lo dot a la dita dona. E com diuerses uegades lagues amonestat e non uolgues fer res, e fos request continuadament, ab gran instancia, que donas sentencia en la dita causa, pronuncia en la forma seguent, ço es: que Famia, muller del dit Ticinio, pagas per la sua deshonestat que hauia comesa .I. sexterci; e condempna a Ticinio que tornas la summa de tot lo dot a sa muller Famia. E per tal serua lo dit jutge aquella forma en son juhi, com li era clar e manifest quel dit Ticinio, posant aguayt al patrimoni de la dita Famia, deshonesta e luxuriosa, demanala per muller, per ço que li tolgues lo dot.

Valeri: Aquesta es aquella Famia, la qual, apres

de temps, com lo dit Gayo Mario fos jutjat esser enemich de la cosa publica e destroidor daquella, per la qual cosa fon posat en carcer, fort leyg e sutzeu, del qual com fos tret tot sullat, ensutzit e maculat de fanch, el trametessen a Miturnis, rebel aquesta Famia en la sua casa, pensant lo e ajudant li, ab tota quanta diligencia poch; car membraua li que, com fos jutjada per lo dit Mario esser deshonesta en ses costumes, empero no perde lo dot, ans loy conserua; per la qual cosa era tenguda de retre seruir e benefici a la bonea del dit Mario, al qual era tant obligada.

C. IIII. — Grans noues isqueren daquell juhi en lo qual fon condempnat, per crim de furt, hun hom qui, manleuant vn roçi per anar fins a vn loch apellat Ciricia, passa mes auant que no li atorga aquell qui loy presta.

Valeri: ¿E que loarem en aquest loch, si no la uirtuosa uergonya daquell temps, en lo qual aquests excessos, axi pochs e lunyats *e separats de uergonya [*f. 127 d*] hi de scandel, eren tan fortment punits?

Titol iii. Daquelles dones qui aduocaren e procuraren, deduint lurs fets o daltres dauant los jutges principals

·Nons deuem callar daquelles fembres, les quals no poch retenir la condicio de lur natura, que no parlassen en los juhis abriuadament e vigorosa, ni poch fer lur uestidura, que representa uergonya e honestat, que callassen en la Cort, dauant la gran multitut del Poble.

C. I.—Amesia [Sentia] fon condempnada per sentencia, la qual dona Lucio Ticio, Pretor, qui fon jutge en lo fet de la dita dona, la qual mena la sua causa dauant la gran multitut del poble. E, no solament diligentment, ans encara si hac ab gran vigor e fortalea, tant que fon absolta de la primera accio, quera feta contra ella, e quasi de totes quantes sentencies dona lo dit jutge. E, per tal com, sots semblança e natura de fembra, portaua coratge homeniuol, fon apellada *Androgina,* que uol dir uirago, quasi hom e fembra.

C. II.—Gnea Afrania, muller de Lucino Vnccio, Senador de Roma, era continuadament apparellada a menar plets e questions, e tots temps, en sos fets propris, parla e pledeja per si matexa, comparent personalment dauant lo Pretor. E nou feya per que li fallissen aduocats, mas per tal com hauia poqua uergonya; e, per los crits inusitats ab los quals, ladrant en la Cort, metia en brogit totes les cadires dels jutges, fon prouerbi hi exempli manifest de vn improperi fembriuol. En tant, que si alguna dona

era, en ses costumes, pledejadora e importuna, tantost li posauen per nom Gnea Afrania. E la vida daquesta dona dura fins al temps de Gayo Cesar terçer, e de Seruilio, Consol.

Valeri: De tal cosa, tan monstruosa o molt *leia, [*f. 128 a*] e de gran admiracio, com era la dita dona, mes deu esser feta mencio e memoria del temps en que mori, que del dia en que nasque.

C. III. — Hortensia, filla del quint Ortensi, com lorde o lestament de les matrones fos agreujat massa excessiuament, per raho del gran trahut quels era posat e carregat per los tres homens a quis pertanyhia per offici, ueent la dita Ortensia que algun hom no gosaua donar ajuda ni defensar lo dret de les matrones, mena la causa lur, fermament e segura, dauant los dits tres homens. E, com en son proposar e respondre que feya, semblas a la bella parleria de son pare, impetra que fos remesa a les matrones la maior part de la peccunia que deuien pagar.

Valeri: Quinto Ortensio resuscita ab feminil condicio e natura, com dona uirtut hi esperit a les paraules de sa filla; e sills fills seus mascles, els altres de son linyatge qui uengueren apres dell, haguessen uolgut seguir la sua uirtut de fortalea, aquella tan gran heretat de la eloquencia o bella parleria hortensiana, no fora morta, defallida ni apagada, en lo fet damunt dit, que mena vna fembra; car, apres della, noy hac algun bell parler.

Titol iiii. De les questions, ço es de turments

Per tal que posem en execucio tots los nombres dels juhis, recomptem les questions, ço es, daquells qui foren turmentats, als quals no es estat cregut, e daquelles a qui follament donaren fe los homens.

C. I. — Un catiu de Magro, argenter, fon accusat e diffamat que hauia mort vn catiu de Fanio Rafano, apellat Alexandre; e com, per aquesta diffamacio, fos turmentat per son senyor, atorga constantment e continuada quell hauia comes lo dit crim; [f. 128 b] per la qual confessio fon senteneiat a mort. E *apres breu temps de la sua mort, aquell catiu, del qual hauien cregut quera mort, torna a la casa de son senyor.

C. II. — Per lo contrari sesdeuench del dit catiu de Rafano, apellat Alexandre, per lo qual mori lo catiu de Magro; car, com fos caygut en gran sospita de la mort de Gayo Flacco, caualler de Roma, e per aço lo turmentassen .vi. uegades, tots temps nega si esser culpable en la dita mort. Mas, no contradint la negatiua en la qual perseueraua, fon condempnat per los jutges, axi com si hagues confessat. Del qual juhi feu la execucio Lucio Calfurnio, .i. dels tres homens qui executauen les sentencies, e posal dit Alexandre en la creu, on mori fort cruelment.

C. III. — Com Fuluio Flacco fos acusat dun crim, e sobre aço Philip, catiu seu, en lo qual penjaua tota la questio, fos turmentat .viii. uegades, no atorga alguna paraula per la qual lo dit senyor seu

degues eser constret en res. Lo qual, no contradint aço, fon condempnat axi com a malmirent; com empero fes maior e pus cert testimoni a la sua innocencia, la confessio de .i. qui fon turmentat .viii. uegades, que no fera la de .viii. homens, si cascun dells fos turmentat .iª. uegada.

Titol v. De testimonis

C. I.—Seguex se, apres de les dites materies que recompte, los exemplis qui pertanyen als testimonis. E primerament recitare de Gneo e Quinto Seruilio Scipions, nats dun pare e duna mare, qui, passant per tots los graus dels officis, peruengueren fins a la sobirana dignitat, ajustats ensemps ab Quinto e Lucio Metellos, qui eren germans, e foren Consols e Censors o jutges de les costumes; la .i. dels quals hac la honor triumphal. Tots aquests feren fort e greu testimoni contra Quinto Pompeyo, fill [*f. 128 c*] de Auli, testificants que mal hauia admini*strada la peccunia de la cosa publica; empero fon absolt lo dit Pompeyo, no que no fos donada fe a tan excellents homens, mas isqueren a carrera que no appa●regues a les gents quels dits homens haguessen opres e aterrat lur enemich, car, entre Pompeyo els dits testimonis, hauia grans enamistats.

C. II.—Marcho Emilio Scauró, Princep del Senat, feu estret testimoni contra Gayo Menio, qui fon acusat que no hauia administrada feelment la peccunia del ben publich. *Item:* aquest mateyx fon testimoni contra Gayo Flauio, qui era acusat de semblant crim. *Item:* lo dit Marcho sesforça de aterrar, ab son testimoni, a Norbano, del qual se menaua questio publicament, acusant lo que hauia comes crim de lesa maiestat; empero, ni lactoritat del dit Marcho, per la qual era tengut per molt excellent hom, ni la sua uida religiosa e uirtuosa, en la qual algu no posaua dupte, no poch noure a algu daquells contrals quals testifica.

C. III.—Lvcio Crasso, qui fon tan gran en excellencia dauant los Jutges, com Scauro Emilio dauant los Senadors, qui eren pares de la cosa publica; car lo dit Lucio Crasso, ab les ajudes forts e benauenturades de la sua eloquencia o bella parleria, regia loffici de la Judicatura, hi era Princep de la Cort, on se menauen los juhis; axi com lo dit Scauro era Princep de la sala on estauen los Senadors; empero, com aquest Lucio Crasso uolgues gitar contra March Marcello, qui era acusat e malmirent, vn lamp de soptos e terrible testimoni, aquella tan gran tempestat axi soptosa, com uench a la fi, apparech vna folla uanitat.

C. IIII.—Qvinto Metello, Pio Lucio, Marcho Luculli, Quinto Hortensio, Marcho Lepido, feren testimoni contra Gayo Cornelio, qui era acusat de crim de lesa maiestat; e, ultra aço, digueren *que, [*f. 128 d*] mentre el dit Gayo hac la fortuna per si prospera e bona, null temps la cosa publica poch estar sens aduersitats e mals.

Valeri: Aquestes coses lejes e uergonyoses de la nostra Ciutat, de les quals he uergonya e confusio de recitar les, hagren repulsa ab lo fort escut judicial.

C. V.—¿E que direm de Marcho Cicero, qui, entre les honors de la caualleria, aconsegui lo loch de la maior e de la pus alta dignitat, e no fon recusat per testimoni, com estigues en los grans castells e fortalicis de la sua habundant eloquencia o bella parleria, cellauos com testifica, jurant si esser en Roma com Claudio comes lo sacrilegi el abhominable crim de sodomia? Per la qual cosa, com no fos axi com ell testificaua, fon absolt lo dit Claudio. Car los jutges mes uolgueren delliurar a Claudio del crim damunt dit, que Cicero de perjuri e de infamia.

C. VI.—Pvblio Seruilio fon Consol, Censor, qui hac la honor triumphal, e, als seu titols, ajusta per cognom *Isaurico,* car fon apellat Publio Seruilio Ysaurico. Lo qual, com passas vn dia per la Cort, e uees vn hom, contral qual se donauen testimonis, posas en loch de testimoni, e, dauant los jutges els accusadors qui eren posats en sobirana admiracio daço que feya, lo dit Publio comença a parlar en la forma seguent: «Dauant vosaltres, jutges, dich que » yo ignore qui es aquest hom ques accusat, ni de » quina terra es, ni se per quina iniuria es acusat; » enpero aço se que, com vn dia mencontras, en » vna carrera dita Laurentina, en vn loch molt estret, » no uolch deuallar del cauall; e vosaltres delibera» rets aço si pertayn res a la vostra religio; de mi » uos dich que no mo he volgut callar.» Cellauos los jutges, com anuides haguessen hoits los altres testimonis, condempnaren lo dit hom.

[*f.129a*] *Valeri:* A la dita *condempnacio valch la sobirana honor del dit hom, e la indignacio que hagren, per ço com la sua dignitat fon menyspreada. E cregueren los jutges, que aquell qui no sabia honrar los princeps, deuia hauer comes tot crim de que fos accusat.

TITOL VI. DAQUELLS QUI COMETEREN AQUELLS MALS E CRIMS, LOS QUALS HAUIEN PUNITS EN LOS ALTRES

No sostengam que sien amagats aquells qui peccaren hi erraren, en aquelles cosses de les quals jutjaren e puniren les altres persones.

C. I.—Licinio, qui fon apellat per sobrenom *Hoplomaco*, requeri lo Pretor que uedas a son pare la administracio dels bens, axi com a dissipador daquells. E impetra aço que demanaua; mas ell, apres de breu temps, mort son pare qui li lexa gran habundancia de possessions, destrohi e dissipa ho tot exspatxadament.

Valeri: Be fon digne aquest fill de sostenir la pena que feu passar a son pare, car mes ama consumar la heretat, que si peruengues a son hereu.

C. II.—Com Gayo Mario se fos mostrat gran ciutada, e molt profitos al Poble Roma, matant Lucio Saturnino, e aço per tal com hauia mostrat o donat als càtius, en manera de manipoli, vn barret redo de lli per senyal de bandera, feent los pendre armes, car aquell barret era senyal als catius que prenguessen les armes; mas, com Lucio Silla entra en la Ciutat, ab grans gents darmes, lo dit Gayo Mario, qui era enemich del dit Silla, hac a recorrer al refugi, defensio e ajuda dels dits catius, leuant lo barret desus nomenat, per que los catius prenguessen les armes.

Valeri: Aquest Gayo Mario, resemblant al crim lo qual ell hauia punit, troba altre Mario, per lo qual fos tribulat e perseguit.

[*f. 129 b*] C. III.—*Gayo Lucinio Scolo, per lo benefici del qual fon donat poder al Poble de requerir e demanar Consol, com hagues ordenat per ley que algu no posseis mes de .ccccc. cafiçades de terra campa, compran ell .dc.; e, per dissimular lo crim que cometia contra la dita ley, donan a son fill la meytat de les dites .dc. cafizades. Per la qual raho acusat per Lucio Popilio Lenato, fon primer punit per la ley que hac feta; e dona doctrina a tots los viuents, que no deuien res manar a altri, si no aço que primerament pot cascu soferir e manar a si mateyx.

C. IIII.—Qvinto Vario, qui fon dit per sobrenom *Ybrida,* e aço per lo dupte quera en la Ciutat, que no sabia hom don era, com fos Tribu del Poble, porroga, ço es promulga, contra la uolentat e protestacio dels altres Tribuns, companyons seus, vna ley la qual manaua esser feta enquesta qui eren aquells, per lengan e malicia dels quals, lurs companyons, qui eren en Ytalia, foren comoguts de moure guerra contra Roma. E no fon sens gran destructio de la cosa publica la enquesta damunt dita, contra uolentat dels altres Tribuns; car primerament hac gran guerra contra aquells qui eren ligats ab Roma, e despuyx hac guerra ciuil entrels Romans; los vns uolent defendre alguns de lurs amichs estranys, altres uolent los offendre. Mas, per tal com lo dit Vario se uolch mostrar primerament pestilencial Tribu del Poble, que no cert e profitos ciutada, la sua ley matexa lo feu penjar en les forques comunes; car fon trobat en la dita enquesta, quell hauia somogut los amichs e companyons dels dits Romans, a pendre les armes contra ells.

TI[TOL] VII. DE STUDI E INDUSTRIA

¿E per que cesse de recitar les grans uirtuts vigoroses de la industria, per lesperit o vida goiosa de la qual son refer*mats e asegurats los premis de [f. 129 c] lart de caualleria, la gloria e la honor de la cort judicial nes encesa e promoguda, hi en lo si leal seu son nodrits tots los estudis quey son rebuts? Per la qual industria tot quant es marauellos e admiratiu al coratge, a la ma e a la lengua, es portat a fi de gran laor; la qual industria, com sia molt perfeta uirtut, ferma e referma lom ab sa duracio, com dura fins a la fi de la uida dels homens.

C. I.—Cato, qui hauia en edat .LXXXVI. anys, com encara, per defensio de la cosa publica, en aquella tan antiga edat treballas ab coratge juuenil, acusat per sos enemichs de crim capital, mena sa causa, no contrastant la sua gran uellea. E no fon algu, qui conegues la sua memoria esser en res defallida, ni pus tarda que de primer, ni la fermetat del seu costat en res debilitada o aflaquida, car tan dret anaua com de primer, ni la sua boqua enpatxada en parlar, en lo qual no duptaua sol en .I. mot; car totes aquestes coses contenia e conseruaua, ab perpetual industria, en vn esser egual, axi lo derrer dia com lo primer. Lo qual Cato, en los derrers dies de la sua uida, se mes a defensar Espanya contra la accusacio de Galba, qui era aduocat molt disert o bel parler.

C. II.—Aquest mateyx Cato hac gran desig desser instruit en les letres gregues; mas pres si

tart, e podem ho conexer en aço, car en la sua uellea estudia e apres les letres latines. E, com hagues aconseguida la sobirana gloria de eloquencia o bella parleria, feu tant, que fon molt abte e sofficient en lo dret ciuil.

Lo fill marauellos del qual, qui fon ben prop de nostra edat, axi sencench en la cobejança de doctrina, que, com lo Senat lo forças de anar a la cort, se abstengue de souinejar massa la dita cort, en tal [*f. 129 d*] manera que no lexaua *son estudi, nis lexaua que souint no legis los libres grechs.

Valeri: Ab aquesta industria mostra lo dit Cato, que alguns son als quals defall lo temps, altres a qui sobra.

C. III.—Terencio Varro, no solament en los ayns seus, qui foren egualats a vn secgle, car visque .c. ayns, ans encara en exempli de la humanal uida hi en doctrina, fon molt hagut e industrios; en tant, que com ell mori, en vn mateyx lit fon apagada e finida la sua uida e tot lo uirtuos proces de les obres marauelloses.

C. IIII.—Liuio Druso fon de semblant perseuerança en obres uirtuoses; lo qual, com per gran uellea defallis en la vigor corporal, e fos tornat cech, declara al Poble benignament lo dret ciuil, e als homens qui desijauen apendre coses profitoses a lur vida, dona principis e regles excellents.

Valeri: Axi com natura poch fer lo dit hom antich e uell, e la fortuna lo poch fer cech, per semblant, no li pogueren uedar, natura ni fortuna, que nos uees clarament ab los vlls del seu coratge, en los quals hauia singular vigor.

C. V.—Pvblio, Senador, e Lop Poncio, Caualler roma, qui en lur temps foren solempnials aduocats, com a cas de fortuna fossen priuats de vista,

ab aquella matexa industria la qual hagren abans que perdessen la vista, exequiren les aduocations en la cort. E molt pus volenterosament e pus souint venia gran multitut de gent per hoir los vns, per ço com se delitauen en lo lur engiyn; altres, per tal com se marauellauen de lur constancia o fermetat.

Valeri: Mils ho feren aquets, que aquells qui, com son ferits dalguna gran aduersitat quels ue, espaordits axi com a flachs e freuols, cerquen loch separat on se amagauen, redoblen les tenebres, e ajusten per lur sola volentat mals als casos infor*tunats; la qual cosa fan mal, car la tribulacio que [*f. 130 a*] ue per fortuna, no deu esser couada ni nodrida, ans, ab uirtut deu esser foragitada.

C. VI.—Com Publio [Crasso], Consol, fos uengut en Asia a combatres contra Aristonico, Rey, ab tanta diligencia comprengue en son coratge la conexença e sciencia de la lengua grega, la qual era partida en .v. lenguatges, de la qual hac singular conexença per totes les sues parts en les quals era partida; les quals coses li feren hauer la singular amor dels amichs dels Romans, als quals, com en lo loch del juhi li demanauen alguna cosa, responia en lur propria lengua.

C. VII.—No sia oblidat Rocio, qui fon manifest exempli de la industria dels juglars; lo qual null temps feu .i. gest dauant lo poble quel miraua, que nol hagues primerament estudiat, e nol prouas dins sa casa. Per que, lart de juglaria no loaua ni honraua lo dit Rocio, ans Rocio comendaua e honraua la dita art; e no aconsegui solament la fauor del poble vulgar, ans nach familiaritats de grans princeps e senyors.

Valeri: Aquets son los premis del estudi ansios, continuat, qui null temps deu cessar; per los quals

premis no ses mesclada uergonyosament ni leja, ab les lahors de tan excellents homens, la persona dun juglar.

C. VIII. — Per tal com la industria grega ha fet gran profit a la nostra, bo es que reba per la lengua latina lo fruyt de la honor quen mereyx.

C. IX. — Demostenes, lo nom del qual com era recitat entrels homens feya nexer, en lo coratge daquell quil hoya, perfeccio de gran eloquencia o bella parleria; com, en lo principi o començament en que ell se dona a estudiar, no pogues formar la primera letra, la qual desijaua molt de saber, ab tanta diligencia uençe e sobra lo vici de la sua boqua, que la dita letra no fon [f. 130 b] *mils expressada, dita e formada per algun altre. *Item:* aquest mateyx, ab continuada exercitacio, porta la sua ueu a so melodios e dolç a la sua hoida, com empero la sua ueu fos discordant, per la sua gran primea e agudea. *Item:* com fos coxo de la vna cama e del vn peu, rebe la uirtut e força del peu e de la cama, la qual cosa li negaua la disposicio del cos. *Item:* aquest mateyx acabaua molts uersos, sens cobrar ale, e, pujantsen soptosament en lochs molt alts, recitauals aqui. *Item:* aquest Demostenes, anant sen a les ribes de la mar, on les ones trencauen e feyen gran brogit, e als lochs on corrien los rius, feya concordar la sua ueu ab los brogits de la mar e dels rius, mesurant la ueu sua ab lo brogit e mouiment de laygua; e tot ho fehya, per tal com lo poble somouria gran brogit, en concitant o comouent e auolotant la multitut de la gent, que usas de paciencia en les actions dures e capitoses. *Item:* recomptas daquest Demostenes, que, com fos acostumat de parlar molt e souint, omplias la boqua de pedres, per tal que, com les buydaria, fos pus franch e mils disposit a parlar.

Valeri: Aquest Demostenes ses combatut ab natura, mare de totes coses, hi es exit uençedor, sobrant la malignitat de la dita natura ab la gran e sobirana uirtut del seu coratge; per que podem dir que sa mare pari vn Demostenes, e industria ne pari altre.

C. X. —E per tal que trespasse a tractar acte de pus antiga industria, recitare primerament de Pictagores, qui, en lo començament del seu jouent, entra perfetament en les obres de sauiea, ab cobejança de tota honestat. E no ha cosa al mon la qual degues portar a deguda fi, que no la començas madurament e sens perea. Anassen a les parts de Egipte, on, acostumant se a saber les letres daquella gent, escudrinyant les escriptures els libres dels sacerdots de la edat antigament passada, conech les obseruancies de in*numerables centenars dayns; e [*f. 130 c*] daqui anant sen als Perses, donas estretament a informarse en la sauiesa e sciencia dels astrolechs; e com per ells li fossen benignament demostrats los mouiments de les planetes, los corssos de les esteles e la proprietat e uirtut de cascuna daquelles, escriui ho tot en lo seu coratge, abte e molt soptil. Apres nauega enues Creta [e] Lacedemonia; e com hac vist les lurs leys e costumes, deuallassen a les disputacions del mont Olimpi; e per aquest mont es entes lestudi de Athenes, on hauia continues disputacions; e lo dit estudi pot esser dit mont Olimpi, que uol dir altitut celestial, car la uida dels philosofs mes era antigament celestial que terrenal, quant es a les coses de que tractauen. E com lo dit Pictagores se fos mostrat vna singular ymatge e transcendent admiracio de tota sciencia, entre tots los philosofs de Grecia, enterrogat per molts com era apellat e quin era son nom, dix que no era apellat saui, car

.VII. homens molt excellents sauien occupat aquell nom, mas que li dien amador de sauiea, quen lengua grega es dit *philosophon*. *Item:* apres anassen a vna part de Ytalia, que cellauos era apellada la maior Grecia, en la qual aproua totes les obres dels seus estudis. Lo loch apellat Metaponto uee lo foch de la sepultura del dit Pictagoras, tot ardent e ple de ueneracio e de honor.

Valeri: Aquest loch fon molt pus noble e pus excellent monument de Pictagores, que de tots los seus ciutadans, car mes fon ennoblit per les cendres de Pictagores, que de tots quants hi foren soterrats.

C. XI. — Plato fon de terra plena dabundancia, e hac mestre habundant en doctrina; car fon de Athenes, e hac per mestre Socrates, e fon instruit [*f. 130 d*] lo seu enginy *ab la diuinal plenitut de saber. E com, entre tots los homens mortals, fos jutjat lo pus saui, fins a tant cresque la sua fama, que si Jupiter fos deuallat del cel, no hagra usat de pus bella e pus benauenturada eloquencia o parleria. Lo qual Plato sen ana en Egipte, on apres dels philosophs daquella terra diuerses figures de geometria, e molts comptes dastrologia, per los quals conexia moltes coses en los cossos celestials; hi en aquell temps los homens jouens estudiosos, ab gran diligencia sen anauen a la ciutat de Athenes, cerquant Plato per mestre e doctor; hi ell, anant sen en Egipte, feent se dexeble dels homens antichs daquella terra, ana cerquant les ribes molt reuesses e difficils de compendre del riu apellat Nilus, e los camps molts grans, los quals circoeyx e rega, ab moltes cequies, lo dit riu. E per aço, menys me marauell com lo dit Plato sen passa en Ytalia, per rebre los instituts e doctrines de Pictagores; e dun philosoph de la ciutat dita Tarantol, apellat Archita; e de Timeo, e de Rio, e de Tethe,

filosofs duna ciutat apellada Lotris; e no es marauella de la diligencia quel dit Plato hauia, en cerquar les sciencies, car gran habundancia e habundosa copia de saber, deuia esser collida e ajustada de totes parts, per tal que pogues esser escampada e dispergida per tot lo mon. E aquest Plato, morint com hagues .LXXXI. ayn, recomptas que li trobaren dejus lo cap los uersos dun philosof, apellat Sophorono. E axi, la derrera hora de la sua uida, no fon sens estudi.

C. XII.—Com Democritus obtengues grans riqueses, les quals foren tantes e tan habundoses, que son pare pogra prouehir de vianda, facilment e laugera, a la host del Rey Xerses, per tal que mils complis de sciencia lo seu coratge buyt e priuat de letres, retenint se fort poqua summa e quan*titat [f. 131 a] de peccunia, dona tot son patrimoni a la sua ciutat. Lo qual Democritus, estant en Athenes molts ayns, despene tots los moments dels temps a percebre hi a exercitar la doctrina que studiaua; en la qual ciutat visque, sens que no fon conegut, segons que ell mateyx fa testimoni en .I. volum que feu.

Valeri: La pensa esta tota esbaida, marauellant se de tan gran industria. E trespassas a tractar altre exempli.

C. XIII.—Carneides fon treballos e perseuerant caualler de sauiea; lo qual, com hagues passats .XC. ayns, axi be filosofa en la fi de sos dies, com en los altres temps. Lo qual se dona axi fortment a obres de doctrina, que, com sera posat a taula per rebre vianda, tan fort se fermaua en les coses en que pensaua, quen oblit li venia de portar se la ma a la boqua. Mas vna dona, dita Melisa, la qual tenia en loch de muller, honestament, feent socos a la sua fam, e no volent lo torbar de son estudi, posant temprament entre la .I. e laltre, ab la sua man dreta

li donaua los bocins qui eren necessaris a la sua vida. Adonchs, aquest Carneides, tan solament usaua del seu coratge axi com de vida delitable, hi usaua del cos axi com de vna cosa estranya e superflua, de la qual fos enreuironat. *Item:* com aquest deuia disputar ab .i. filosof, dit Crissippo, rebia primerament porga duna erba dita *elaboro* (la qual se leua prop dun riu apellat Elaboro e ual molt a sanitat de pensa), per tal que pogues declarar lo seu engiyn, ab maior atencio, e per ço que pogues contradir al engiyn del altre filosof, pus fortment e vigorosa. E aquest Carneides feu les dites porgues esser desijoses als homens qui son cobeiosos de industria e de laor uerdadera.

C. XIIII.—Mas ¿en quin estudi creem que sia [*f. 131 b*] estat inflamat Anaxagores? Lo *qual, com apres de gran temps sen tornas a la sua terra, uenint del estudi, uees les sues possessions desertes, dix: «No » fora yo, per certes, saluat, si aquestes possessions » no fossen perides.»

Valeri: O, ueu de gran sauiesa! car sil dit Anaxagores hagues mes entes en lo conreament de les sues possessions quen exercitacio del seu engiyn, fora romas dins la sua casa, senyor e regidor dels bens que li eren romasos; mas, certes, no fora tornat lauos a la sua ciutat, axi gran e axi marauellos Anaxagores, com fo uenint del estudi, on apparech fort excellent.

C. XV.—Yo diria que la industria de Archimedes fon molt fructuosa, si ia la dita industria, qui li dona la uida, no lay hagues tolta. On, com Marcello, qui pres la ciutat de Çaragoça de Sicilia, en la qual era lo dit Archimedes, filosof, sabes que, per tractes e consells del dit Archimedes, hauia jurquat grau temps de obtenir victoria de la dita

ciutat, empero, delitant se molt en la sauiea e industria del dit filosof, feu crida general que algu nol gosas matar; posant tant la sua gloria en la conseruacio de la uida de Archimedes, quant feu en Çaragoça, la qual hauia presa ab gran victoria. E com .I. caualler qui entra en la sua casa per robar la, trobas lo dit Archimedes, ab los vlls e ab lo coratge inclinats a terra, feent ab .I. compas diuerses figures de geometria, e tenint lo dit caualler lo coltell tret sobrel cap del dit Archimedes, lenterrogas demanant li qui era, aquest, per la gran affeccio e cobejança que hauia dencerquar aço que uolia, no li poch manifestar lo seu nom; mas, pintant ab lo dit en la pols de la terra, dix li: «Prech te que nom vulles destorbar aquest cercle.» Per la qual cosa, axi com a negligent del benefici quel dit Marcello victorios li hauia fet e donat, fon acoltellejat *per lo dit caualler; e les figures de la sua art, [f. 131 c] les quals hauia fetes en la pols de la terra, sulla e desfeu ab la sua propria sanch.

Valeri: Al dit Archimedes esdeuench que, per .I. mateyx estudi, li fon donada la uida per Marcello, e tolta per lo caualler quil mata.

Reciten alguns, que aquest philosof fon gran astrolech; e prenostica la sua mort, per gran temps abans. E com li diguessen per que nos partia de Çaragoça, on hauia prenosticat que deuia morir, respos «que nou podia fer, car lo mouiment del cel lo tenia fermat axi fort, quel hauia fet inmoble».

C. XVI. — Cosa es manifesta de Socrates, lo qual, com fos molt antich en edat, se mes apendre de sonar estruments de corda, dient «que millor cosa era posar sa diligencia en saber aquella art la qual no sabia, jatsesia que fos molt tart, que si null temps la sabia».

Valeri: O, e com deuia ajustar poqua cosa e quasi nulla a la sciencia de Socrates, lo saber de sonar los estruments de corda! Mas la industria del hom, soptil e aguda, volch ajustar a les grans riqueses de la sua doctrina, lo menyspreat e minue saber de musica. Per la qual cosa, creent lo dit Socrates si mateyx esser pobre de saber, entenent en lapendre, se feu molt rich e habundos, en mostrar e adoctrinar diuerses gents.

E, per tal quels exemplis del dit Socrates, qui son de molt gran e benauenturada industria, ajustem en vn munt, recitem en qual forma, aquest Socrates, feu vn molt noble libre escrit en grech; lo qual, segons que ell mateyx fa testimoni, compos e ordena en edat de .xciiii. ayns; obra plena de ardent soptilea e agudea, don apar que, per be quels cossos dels homens industriosos e abtes senuellesquen, empero lurs coratges, per lo benifet de la industria, retenen dins si la flor de la jouentut; e no fina la [*f. 131 d*] sua *uida tantost que hac fet lo dit libre, ans, .v. ayns apres, rebe lo fruyt de la gran admiracio del libre desus nomenat.

C. XVII.—La soptil agudea de Crissippo fon de menor edat e dura meyns de temps; mas no hac poch espay de uida. Car, com hagues .lxxx. ayns, lexa .i. volum, escrit en grech, de molt gran soptilitat; lo qual libre comença ans del quaranten ayn. E lestudi del dit Crisippo sostench tan gran treball, en liurar les regles e la doctrina del seu engiyn, que, a entendre e conexer les coses que ha escrites, se requer gran uida e longa.

C. XVIII.—O, Cleant! la Diuinitat de la Industria ta mirat ab la sua gran liberalitat, com te ueja axi treballos en aconseguir la sauiesa, e tan habundos en liurarla als altres. La qual industria, com tu

fosses joue, sustenta la tua fretura, feent te de nit portador daygua, ab que guanyaues la tua uida, e de dia ordenant quet occupasses, ab gran diligencia, en hoir e percebre los manaments e la doctrina de Crisippo, filosof; e com tu fuist de edat de .c. e .i. ayn, uee la dita Industria que tu mostraues e adoctrinaues los seus dexebles, ab diligent cura e anxia molt loable. E lauos tu occupist lo temps dun seccgle, ques de .c. ayns, entre dos treballs, retent lo incert ja quant deuies esser mes loat: o estant dexeble, o com fust mestre.

C. XIX.—Sophodes hac gloriosa batalla ab la Natura, mare de totes coses: ell, feent totes les sues obres marauelloses benignament, e, la dita Natura, administrant a les dites obres sues temps molt couinent, largament e franqua. Car, com se acostas al centen ayn, estant al pas de la mort, compone en escriptura grega vna faula de Edipodes, ab la qual solament, com no hagues pus escrit, pogra trespassar la gloria de tots los poetes qui parlaren *del dit [*f. 132 a*] Edipodes. E, per tal que fos manifesta cosa hi exemple a les gents esdeuenidores, lo fill del dit Sophodes, appellat Sophon, feu enpremptar en lo sepulcre de son pare la ystoria de la faula de Edipodes.

C. XX.—Simonides, poeta, se glorieja que, com hagues .lxxx. ayns, se mes a mostrar uersos de metrificadura, e deualla a la scola dels rethorichs, per disputar ne ab aquells.

Valeri: No fon cosa iniga quel dit Simonides prengues plaer e delectacio en les obres del seu engiyn, com haja liurades les dites obres sues, plasents e delitables, per *secula seculorum*.

C. XXI.—Com fon gran, e com ardent, la industria de Salon, filosof, ell mateyx ho conclou, en uersos que feu; en los quals posa, que tots dies,

enuellint se, aprenia queacom; la qual cosa proua lo derrer dia de la sua uida. Car, com sos amichs siguessen entorn del seu lit, e parlassen duna materia entre si mateyxs, leual cap, lo qual era fort agreujat per la malaltia; e, com fos enterrogat per que ho hauia fet, respos: «Per tal que, com haure » percebut aço de que disputats, ques uulla sia, » muyra de mantinent.»

Valeri: Certes, tota la perea dels homens fora destroida e morta, sils dits homens entrauen en aquest mon, ab aytal coratge com era lo de Salon com isque daquesta uida.

C. XXII. — O, e quina fon la industria de Themistodes! Lo qual, com fos molt occupat, per la cura e ansia de moltes grans coses, les quals li eren acomanadas per la cosa publica dels Athenienses, comprengue en la sua memoria los noms de tots quants ciutadans hauia en Athenes. E com, per sobirana iniquitat, fos gitat de la dita ciutat, fogint sen forçadament al rey Xerses, lo qual hauia uençut poch temps hauia passat, abans que uengues
[*f. 132 b*] *dauant la sua presencia, aueas a parlar la lengua dels Perses, per tal que, ab la recomendacio que faria, la qual hac ab gran treball, oferis so de la sua ueu, acostumat e familiar a les orelles del Rey.

Valeri: Dos Reys, de quis tracta en lo seguent capitol, resemblaren les laors de les dues industries del dit Temistodes.

C. XXIII. — Ciro sabe tots los noms dels seus cauallers; e Mitridates apres los lenguatges de .XXII. nacions subiugades a la sua senyoria. Lo primer o feu per tal que sabes saludar los de la sua host, sens instruidor; lo segon, per tal que pogues parlar, sens torcimayn, a les gents que senyorejaua.

Titol viii. De ociositat loable e uirtuosa

La ociositat, que apar esser mes contrariosa al estudi e industria, deu esser posada tantost apres de les dites coses; no pas aquella ociositat per la qual la uirtut deffalex, ans, aquella per la qual la dita uirtut es recreada; com la primera ociositat deu esser esquiuada, no solament per los homens uirtuosos, ans encara per los pereosos, la segona deu esser algunes uegades desijada, per les persones esuetlades hi exercitades. Per los primes, deu esser esquiuada la ociositat, per tal que no visquen en uida pereosa, la qual es sens tota color de uirtut, e no es de algun preu. Per los segons, deu esser desijada la dita ociositat, per tal que, reposant vn poch en lurs treballs, sien fets mes vigorosos a treballar pus ardentment e valerosa.

C. I.—Scipio e Lelio, qui hagueren entre si mateyxs gran e uirtuosa amistat, e per lo vincle damor e per la companyhia de totes les uirtuts, queren ajustades ensemps en ells, axi com egualment se exercitauen en les obres uirtuoses, semblantment reposauen ensemps, donant refrigeri o repos a lur coratge; car ma*nifesta cosa es que abdosos, [f. 132 c] estants en Gayeta e en Laurent, dues ciutats, que, anant se deportar per la [v]ora de la mar, collien pechines e pedres redones; la qual cosa hoy dir Publio Crasso, moltes uegades, a son sogre Sceuola, qui fon genre de Lelio; segons que ell mateyx compta.

C. II.—Sceuola fon manifest testimoni del repos

uirtuos dels damunt dits Scipio e Lelio; lo qual sabe jugar fort be a la pilota, al qual joch se acostumaua de metre com lo seu coratge era fatigat e hujat de hoir en la Cort les questions els plets de les gents. E diu se que aquest Sceuola, com hauia ordenats, be e digestament, los drets e les leys dels homens, e les cerimonies dels Deus, que jugaua a les cinquetes.

Valeri: Axi com aquest, en les coses de soptil ordinacio, necessaries e profitoses, se mostra esser hom, lo qual no soste natura que sostingua continuat treball.

E aço mateyx uee e aproua Socrates, al qual no fon escura ni duptosa alguna part de sauiesa, car no hac uergonya de jugar ab los minyons, caualcant sobre vna canya; per la qual cosa fou escarnit per Alcibiades.

C. III.—Homero, prenosticador de les coses esdeuenidores, qui hac lengiyn celestial, aproua los actes damunt dits, qui, a les mans sobiranament vigoroses de Achilles, feya auear e tocar les cordes dels esturments, per tal que fes reposar la lur gran fortalea caualleriuol, ab fort laugera e plasent occupacio.

Titol ix. De la gran uirtut de eloquencia o bella parleria

Posat que hajam entes e uist en quina forma lo poder de eloquencia o bella parleria es de gran ualor, enpero coue que ara de present regonegam, ab propris exemplis, com son grans e *poderoses [*f. 132 d*] les sues forçes vigoroses.

C. I.—Apres quels Reys foren gitats de Roma, lo Poble, diuisint se del Senat, anassen tot armat, ab gran aualot, prop de la riba dun riu dit Auieno, al coll appellat *sagrat*. Per la qual cosa era cellauos lestament de la cosa publica, no solament desordenat, ans encara miserable e molt perillos; car les partides del cos seren departides del cap, ab mortal diuisio e aualot. En tant, que si la eloquencia o bella parleria de Valeri noy hagues acorregut, la sperança de tan gran imperi, lo qual era lauos quasi en la tendrea del seu començament, fora de tot destrohit e aterrat. Mas aquest Valeri, ab la proposicio que feu dauant lo Poble qui follament se alegraua duna nouella libertat, la qual null temps fon acostumada, retornant lo a consells pus sans e molt millors, subiugal al Senat, e aiusta los vns de la Ciutat ab los altres.

Valeri: Adonchs, la ira, la destruccio, laualot de les armes, donaren loch a les paraules belles, plasents e gracioses.

C. II.—Les paraules belles e plasents retengueren les espases dels Marians e dels Cinnans, les quals eren molt furioses e cobeioses descampar habundo-

sament la sanch ciuil, ço es, dels ciutadans. Car, com cauallers dels dits Marians e dels Cinnans fossen tramesos per los princeps cruels, a especejar March Anthoni, esbahits tots de la sua molt bella parleria, tornaren les espases dins lurs bahines, com empero les tinguessen tretes, totes vibrants, asedegades de la mort del dit March. E com los cauallers sen fossen anats, vn caualler, apellat Publio Anthoni, lo qual no fon present ab los altres en la graciosa e bella parleria del dit March, mes en execucio lo cruel manament, ab obra iniga, maluada e cruel.

Valeri: E com nos pensam aquest March Anthoni [*f. 133 a*] esser *estat disert e gracios en son parlar, lo qual no pogren matar algu de sos enemichs, qui sol haien sostengut que la ueu del dit March peruengues fins a lur[s] orelles!

C. III.—Lo diuinal Julio Cesar, qui fon molt perfeta fortalea, axi del humanal engiyn com de la diuinitat celestial, expressa o manifesta la gran vigor de la sua eloquencia o bella e plasent parleria, dient, en lacusacio que feu ans que fos en lo seu maior estament de la monarchia, contra Gneo Dolabella, contral qual hauia actio, «que Lucio Cocta li tolia la » sua iusta e marauellosa causa,» quis posa en defensio e ajuda ab pregaries del dit Dolabella; car, si axi era com ell deya, que la causa que menaua fos justa, per conseguent, aquell contra qui la menaua era culpable; e si la lexaua per amor del dit Lucio Cocta, mostrauali gran amistat.

Valeri: Cellauos la dita eloquencia o bella parleria aconsegui gran laor, de la qual feta mencio, com no haja proposit de aiustarli algun exempli domestich de maior excellencia quel damunt dit, obs es de peregrinar o de passar als exemplis de les gents estranyes.

C. IIII.—Pisistrato hac tanta de valor e de uirtut en lo seu parlar, quels Athenienses, presos hi enganats per la dolçor de la sua paraula, li donaren lur imperi o regne; com enpero Salon, gran amador de la dita ciutat, hi contradigues es posas per la part contraria.

Valeri: Les paraules de la hu daquests dos, ço es de Salon, eren profitoses e de gran salut; e les de laltre, ço es de Pisistrato, eren dolçes, pintades e plenes de parenceria. Don sesdeuench que la ciutat, la qual en altra forma era molt sauia e discreta, posa la seruitut ans de la libertat, elegint abans esser catiua, subiugada, que francha, donada a libertat.

C. V.—Pericles, qui, ab fauors e beneficis benauenturats de natura, sots lo seu mestre Anaxagores, ab sobiran estudi *e diligencia isque instruit e [*f. 133 b*] molt sufficient, posa als colls dels Athenienses, qui hauien francha libertat, jou e ligam de seruitut; car lo dit Pericles regi, senyoreia e regira la ciutat d Athenes, segons que fon plasent al seu arbitre. E com parlas contra la uolentat del Poble, empero la sua ueu era al dit Poble molt plasent e graciosa, per la sua bella manera de parlar.

Valeri: Certes, la lengua maldient de la reprehensio antiga del Poble de Athenes, jatsesia que fos cupdiciosa de restrenyer lo poder del dit Pericles, enpero confessaua e atorgaua quen los labis del dit hom habitaua parleria pus dolça que tota mel; e deya quen los coratges daquells qui hoyen lo dit Pericles, lexaua quasi vns agullons de singulars punhyments.

C. VI.—Recomtas que, com vn hom fort antich fos en la primera proposicio e arengua que feu lo dit Pericles, com era joue infant, lo qual hom uell, com estant joue hagues hoyt proposar e rahonar en

loch publich diuerses uegades a Pisistrato, hom uell de .LXXX. ayns, nos poch retenir que no cridas altes ueus, dient «que obs era de guardar se daquell ciutada, la proposicio e arengua del qual era de tot semblant a la proposicio de Pisistrato».

Valeri: No fon enganat aquest hom en la extimacio de la eloquencia o bella parleria, ni en la prenosticacio que feu de les costumes del dit Pericles; car ¿quina diferencia hac entre Pisistrato e Pericles, si no que Pisistrato fon tiran ab armes, e Pericles sens armes?

C. VII.—E jutgem e arbitrem de Egisia Cirenaico, com fon valeros e poderos en eloquencia o bella parleria; lo qual, parlant dels mals e de les tristos daquesta present vida, axi representaua la lur ymatge e figura miserable, e tan forts la empremptaua en los coratges dels hoidors, que a molts [*f. 133 c*] promogue a desijar *la mort molt affectuosament. E com, per aço, diuerses homens se stiguessen de fer faena, fon li uedat per lo rey Tholomeu, de parlar e determenar, daqui auant, de semblant materia.

Titol x. Quanta efficacia e actoritat esta en la bella pronunciacio hi en lo apte mouiment del cos

Los ornaments e bellees de la eloquencia o bella parleria, estan en la apta pronunciacio, hi en lo degut e bell mouiment del cos; ab les quals coses, com la dita eloquencia ses ordenada e apparellada, cellauos se mostra als homens en tres formes: Primerament, esuahint lurs coratges; e fa ho com redueyx a memoria los perills, les prosperitats e infortunis, los exemples dels homens forts, les uirtuts els vicis passats; ab les quals coses, los coratges esuahits son forçats de creure a la persona que parla. Segonament se mostra la dita eloquencia, com endolceyx la hoida ab paraules afables e molt falegueres. Tercerament, ab los gests abtes, honests e couinents, qui enfalaguen la uista dels homens. E per ço que la ueritat de les dites coses sia mostrada en persones generoses, recitem los exemplis seguents.

C. I.—Gracco, en la sua jouentut, fon pus fortunat en eloquencia o bella parleria, que no en lo proposit o entencio que hac; car, com ab lo seu ardent e soptil engiyn hagues pogut defensar marauellosament la cosa publica, mes la ama torbar, inigament e mala, feent comocio e aualot en lo Poble; lo qual, tots temps que proposa dauant lo Poble, hac detras si vn seruent, fort abte en lart de musica, lo qual, portant amagadament vna flauta de vori, formaua les guises e les maneres de pronunciar del dit Gracco: ades, pujant la ueu com era flacca

e baxa, ades baxant la com era alta e massa forts e [*f. 133 d*] aguda. E feya ho lo dit *Gracco, per tal com lo treball que sostenia en son proposar, e lo coratge que hauia molt ardent en los actes que feya, nol lexauen esser estimador diligent en temprar la manera de son parlar, que no fos massa baxa o alta. E per aços regia ab lo so de la flauta.

C. II.—Qvinto Ortensio, creent que la maior part de eloquencia o bella parleria estaua en lo bell gest o comportament abte del cos, mes treballa e se studia en los dits comportaments e gests, quen la dita eloquencia.

Valeri: Axi era soficient e abte, lo dit Ortensio, en los gests e comportaments del cos, en son proposar, que tu no sabries la gent quel seguia, ja si era mes cobeiosa de hoir lo, que de mirar sos comportaments: axi seruien e responien les paraules als gests, els gests a les paraules! E cosa es uera e manifesta de dos juglars de boca, Esopo e Rocio, qui eren fort abtes en fer jochs, que, com lo dit Ortensio proposaua dauant lo poble, ells, estants en lo cercle que feya la gent que li estaua engir hi entorn, e mirant los seus gests, los quals feya proposant en lo mercat, aprenien los els recordauen, tornant los a fer en lo loch on feyen los jochs, dauant lo poble.

C. III.—De quanta actoritat hi efficacia fon March Cicero en cascuna cosa de les damunt dites, ell mateyx o mostra en la proposicio que feu per vn hom dit Gallo, lo qual, com lo aduocas el defenes contra Marcho Callidio quil acusaua, e lo dit Callidio digues a March Cicero, uolent diffamar lo dit Gallo, que li hauia apparellat ueri per matar lo, afermant que daço li daria testimonis eu prouaria ab cartes publiques, cellauos Cicero, responent,

baxa lesguart, aflaqui la ueu, e, vsant de singular manera de parlar, descobri ensemps lo vici del aduocat, dient li iniuries personals, e referma fortificant la causa que menaua, que ja quasi era perduda, *ajustant als seus arguments lo vici que laltre aduocat [f. 134 a] hauia comes, concluhint tot lo fet parlant en la forma seguent: «Certes, March Callidio; si tu no » haguesses fentes e ordenades les coses que dius, no » parlares axi abriuadament e segura.» La qual paraula feu lexar al dit Callidio la causa que menaua contral dit Gallo.

C. IIII.—Semblant fon lo juhi de Demostenes, lo qual, com fos enterrogat quina cosa era de maior efficacia en parlar e rahonar vn fet, respos que la guisa o manera soficient e abta del pronunciar. E com daçon fos enterrogat la segona e la tercera uegada, respos allo mateyx, atorgant e afermant «que quasi tot si mateyx deuia e hauia donat a la » dita pronunciatio e bella manera de parlar».

Valeri: Certes, aço mostra dretament Eschines, com fos en Rodes, exellat de Athenes. On, com a prechs de la dita ciutat recitas la disputa que hauia haguda ab Demostenes, en lo loch apellat Thesiponto, recitant primerament la sua opinio, e apres, ab ueu suaua e baxa, recitas la opinio del dit Demostenes, marauellants se tots de la bella e graciosa eloquencia de cascu daquests, mas aprouant queacom mes la opinio e part de Demostenes: «O! — dix » Eschines — ¿e que diguerets si haguesses hoit » parlar Demostenes? Car mes uos marauellarets » hoint la sua ueu e paraula viua.» ¿O, e com se feu aço, que tan gran aduocat e bell parler com era Eschines, estant axi contrarios a Demostenes, axi haja loada hi exalçada la uirtut de son enemich e lardent manera que hauia en parlar e allegar per sa part,

quel dit Eschines haja confessat de si mateyx, dient e auerant si esser anuides suficient legidor o recitador de les escriptures quel dit Demostenes ha compostes? Certes, com hauia experiencia de la forts e [f. 134 b] gran vigor dels vlls, del reuerencial e pesat *esguart de la faç, del so de la ueu, que responia abtament a totes les paraules, dels mouiments de gran efficacia del cos del dit Demostenes, adonchs, jatsesia que a la obra e pronunciatio de Demostenes nos pogues .I. punt ajustar, enpero, en la escriptura de Demostenes, gran part de Demostenes hi fail; car huy mes es legit Demostenes que hoit, per tal com la sua escriptura no ha tan gran efficacia, en boca e paraula de algu, com del dit Demostenes.

Titol xi. De les obres fetes per art, com son grans e profitoses

Qveacom de plaer e de delectacio trobarem en regonexer les obres de les arts; e tantost se manifestaran a nos les dites arts, com son cogitades profitosament, e les coses dignes de memoria seran posades en loch clar e resplandent. E lo treball que met hom en les obres de les dites arts, no sera priuat de son fruyt.

C. I. — Lestudi de Sulpicio Gallo, qui fon molt abte e suficient en totes les arts, profita molt a la cosa publica; car, com fos trames per Legat a Lucio Paulo, qui menaua la guerra contra lo rey Perses, e vna nit molt clara e serena la luna sescuris soptosament, per la qual cosa, espaordida la nostra host de senyal tan singular, hagues perduda la confiança e lo cor de guerrejar e combatres ab lur enemich, disputant aquest Sulpicio de la sciencia dastrologia de la natura de les esteles, clarament hi entesa, alegra tota la dita host, animant la a combatre vigorosament.

Valeri: Adonchs les arts liberals donaren principi hi entrada a la marauellosa victoria que obtengue Lucio Paulo; car, sil dit Sulpicio no hagues uençut primerament la paor dels nostres cauallers, null temps lenperador Paulo hagra pogut uençre los enemichs.

C. II. — La sciencia que hac Spurina en seguir los manaments dels Deus, fon *de maior efficacia [*f. 134 c*] que no volgra la Ciutat de Roma. Lo qual Spurinna

prenostica a Juli Cesar ques guardas en los .xxx. dies seguents, qui contenien lo fat de la sua mort, lo derrer dels quals era lo .xv. dia del mes de març. E com, a cas e fortuna, cascu daquests fos uengut en la casa de Caluinio, per consell general ques deuia tenir, dix Cesar a Spurinna: «¿E no saps » quel .xv. dia de març es uengut?» Respos li Spurinna: «¿E no saps tu que encara no es passat tot » aquest jorn?»

Valeri: Foragitada hauia de si la temor Juli Cesar, axi com si ja fos passat tot lo temps sospitos; mas Spurinna jutja que la derrera hora daquell dia no era de tot absolta de perill. E de fet nou fo: car, anant Cesar aquell dia al Senat, fon mort per Bruto e Crasso. E ja hagues plagut als Deus que hagues enganat lo senyal a Spurinna, adeuinador, abans que la seguretat en ques fiaua Cesar no decebes lo pare de la Ciutat Romana!

C. III. — Mas, per tal que scodrinyem los exemplis de gents estranyes, recitem en quina forma, com vna uegada soptosament sescuris lo sol en la ciutat de Athenes, ab escuredat e tenebres fort inusitades, e, sobre aço, los de la dita ciutat, posats en gran ansia creents quel senyal mostrat alt en lo cel denunciaua la destruccio de lur ciutat, cellauos Pericles, posant se en mig del poble, determena e declara les conclusions e demostracions pertanyents al cos del sol e de la luna; les quals hauia apreses de son mestre, apellat Anaxagores. E tolch, ab aço, la pahor uana per la qual tremolauen tots quants eren dins la ciutat de Athenes.

C. IIII. — ¿E quanta dignitat nos pensam hi esmam que fos donada a la art dels pintors e dels qui fan ymatges, per lo rey Alexandre, lo qual no [f.134d] sostench *que algu lo pintas, si no .I. hom dit

Apelle, e que algu nol figuras en ymatja, si no .I. altre apellat Lisippo?

C. V.—La ymatge del Deu del foch, apellat V[u]lca, feta ab les mans de Alchimenes, te los de Athenes qui la miren fora de lur enteniment; car, menys de les grans perfections de art que apparexen en totes les sues partides, daços marauellen mes: que sta, la dita ymatge, sots forma duna persona coxa, representant dejus la gonella sol .I. petit lo senyal de la dita coxea, la qual no reproua lo dit gest axi com a vici, ans, demostra certa e propria figura del Deu, excellent e bella. La muller del qual V[u]lca, dita Uenus, posa Praxitele en lo temple del Cnides, feta duna pedra marbre; la qual ymatge apparexia propriament que hagues esperit e uida. Per la bellea de la qual ymatge, axi propria, no era algu segur qui miras la dita ymatge, que no fos mogut a delectacio carnal, superflua e no leguda.

Valeri: Per tal com los homens, mirant la dita ymatge de Uenus, eren temptats per mouiments carnals, es feta molt excusable la error daquell cauall, lo qual, com vees la ymatja pintada duna egua, la qual era tan propriament feta, quel dit cauall se pres a relinxar. *Item:* per semblant, dun ca, qui veent la ymatja dun ca pintat, pres se a ladrar. *Item:* dun toro, qui veent .Iª. vaca feta daram, en la ciutat de Çaragoça de Cicilia, tant era propriament feta la imatja de la dita vacca, quel toro fon mogut a uoler la conexer carnalment. E donchs ¿per quens marauellam de les besties qui no han raho, si son enganades ab art domens, com uejam la cobejança maluada dels homens, esser moguda carnalment per sola vista duna ymatja de pedra?

Titol xii. Daquelles coses que no poden esser fetes ab alguna art

Axi com natura, en moltes coses, soste que lart li resemble tant com pot, per semblant, la dita [f. 135 a] *natura lexa lart diuerses uegades esser uana a infructuosa en sos treballs, en los quals se treballa es canssa debades.

C. I.—La cosa damunt dita sentiren e prouaren les mans de Eufranor, sobiran pintor; lo qual, com en la ciutat de Athenes pintas los .xii. Deus (lo primer dels quals era Jupiter, Deu del cel; lo segon Juno, germana e muller sua; lo .iii. era Minerua, Deessa de la sauiea; lo .iiii. era Cerers, Deessa dels blats; lo .v. Diana, Deessa dels caçadors; lo .vi. Uenus, Deessa damor; lo .vii. Mars, Deu de les batalles; lo .viii. Neptuno, Deu de la mar; lo .ix. Saturnus, Deu dels lauradors e conreadors de la terra e de les messes; lo .x. Vlca, Deu del foch; lo .xi. Mercuri, Deu dels mercaders; lo .xii. Uesta, Deessa de la terra), entrels quals Deus, com hagues pintada la ymatja del deu Neptuno, ab totes quantes colors pus excellents poch, volch apres representar e figurar la ymatja del deu Jupiter, queacom pus soptil; mas, com en la primera obra del deu Neptuno hagues despesa tota la sua cogitacio, totes les seguents ymaginacions, per molt quey metes ses forçes, no foren suficiens a fer tan propria obra com fon la primera.

C. II.—¿E que feu altre axi noble pintor, qui uolch representar lo ploros sacrifici de Ephigenia,

filla de Agamenon ? La qual, com per respostes dels Deus degues esser morta, e offerta per sacrifici a la deessa Diana, lo dit pintor, com hagues pintats e posats dauant laltar lo adeuinador, dit Çalcas, trist, qui rebe dels Deus la reuelacio de la mort de la dita Ephigenia, Vlixes ploros, Ayax cridant, Menalau plorant, pintant hi lo cap de Agamenon ¿e no confessa lo dit pintor que no poch figurar ab sa art la gran tristor ques mostraua en la sua cara? Certes, si.

Valeri: *La pintura daquest mestre, que repre- [*f. 135 b*] sentaua la mort de Ephigenia, es tota humectada e banyada ab les lagremes del adeuinador, e de Vlixes, e de Ayax qui era son amich, e de son germa Menalau; mas lo plor e la tristor del pare Agamenon, ha lexada a estimacio e juhi daquells qui miren la ystoria damunt dita.

C. III.—E, per tal que als damunt dits ajuste exempli daquell mateyx estudi o art, recomtare en quina forma .I. mestre sobiran en lart de pintar, ab lo treball de la sua industria pinta .I. cauall, qui uenia tot las e treballat, axi com a canssat e hujat. E, desijant lo dit mestre de ajustar al nas del dit cauall escuma o broma, com fos tan gran mestre, treballauas e trenquauas debades en tan minua e tan poqua materia com era aquesta. E, com sencengues ab gran indignacio, pres la sponja plena de moltes colors, la qual acas li estaua de prop, e lançala sobre la taula, axi com aquell qui uolia destrohir la obra que hauia feta. La qual sponja, uenint a fortuna a les narils del cauall, compli lo desig del pintor.

Valeri: Adonchs, aço que lart de pintar no poch figurar, lo cas fortunat o ha resemblat.

Titol xiii. Que cascu es bon mestre e gran disputador en la sua art

Per tal que no duptem cascu esser bon actor e marauellos disputador en la sua art, declarem ho, ab pochs e breus exemplis.

C. I.—Qvinto Sceuola, doctor excellent en leys e molt cert prenosticador, tota uegada que algus consellaua ab ell del dret que pertanyhia a la Pretoria o gouernacio, tantost lo remetia a Furio e a Casellio, qui eren donats a la sciencia del dit dret de la Pretura; lo qual fet loaua mes la sua atem-
[f. 135 c] prança, que no diminu*hia la sua actoritat, confessant quel dit negoci podia esser mils declarat e pus abtament, per aquells quil hauien en vs continuat.

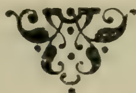
Valeri: Aquells son sauis doctors en la lur art, per los quals los propris estudis o sabers lurs son estimats humilment e uergonyosa, e los estudis estrayns dels altres, agudament e astuciosa.

C. II.—Aquesta matexa cogitacio feri lo coratge, molt soficient, de Plato. On, com los mestres, qui eren logats per a fabricar o edificar .i. altar sagrat a la Deessa de sauiesa, sen uenguessen al dit Plato, per parlar ab ell e pendre consell de la forma que li darien, e la manera quey tendrien, trames los a Enclides, gran geometra, donant honor a la sciencia e doctrina del dit Enclides, preposant lo al seu saber.

C. III.—Gloriejense los de Athenes de lur deraçana, on tenien les armes de les naus; e no sens raho, car lo dit loch es desijos e delitable de ueure,

per la gran sumptuositat e bellea que ha; lo mestre de la qual obra, apellat Philo, rete la raho de la sua edificacio, dauant tot lo Poble, axi disertament e graciosa, quel Poble, qui era molt perfet en parlar, no atribui menor laor a la sua eloquencia o bella parleria, que a lart del edificar.

C. IIII.—Aquell menestral feu marauellosament, qui, com hagues feta .1ª. ymatja, calçada duna manera de calçes que sol cobre lo peu, apellades crepides, e fos repres per .1. çabater per que la dita calça no hauia cuxal, mes se a disputar ab ell, declarant e mostrant li quel dit calçar de les crepides no deu pujar damunt lo peu.

Titol xiiii. De antiquitat e uellea

La uellea ques portada fins al derrer terme de la sua uida, en aquesta mateyxa obra es estada vista [f.135d] en alguns homens *generosos e uirtuosos, entrels exemples de industria; enpero, raho es que haja titol propri, separat dels altres, per tal que no esmem la nostra ornada mencio deja defallir a alguna cosa, a la qual la diligencia e misericordia dels Deus inmortals es estada fauorable, axi com es la uellea. Ab la qual fauor, per la sperança de la uida gran e longa, nos son donades algunes ajudes de uida; ab les quals ajudes, aquell qui les ha, se puscha fer molt mes alegre en la uellea be fortunada; la qual confiança de longa uida conserue e conferme la pau del nostre secgle, que fon tan perfeta, que no es estada mes benauenturada regnant cellauos Octouia. E alongue, la dita confiança de vida, la salut del nostre princep Tiberio, fins als derrers dies de la humanal condicio.

C. I.—Marcho Ualerio Coruino compli fins al centen ayn, qui, entre .xlvi. ayns, fon .vi. uegades Consol. E fon soficient, ab les forçes e vigors entegres del seu cos, no solament als officis publichs, delitables e graciosos, hoc encara al conreament treballos dels seus camps; per la qual cosa fon exempli singular, e de ciutada e de laurador.

C. II.—Tant mateyx se uisque Metello; lo qual, lo quart ayn apres que hac lexats los imperis dels Consolats, com fos molt antich, fon creat sobiran Bisbe, e regi e conserua les cerimonies dels Deus .xxii. ayns; e no dupta gens en la paraula, com feya

les pregaries als Deus e denunciaua los vots a les gents; ni, com feya los sacrificis, hac la ma poch ni molt tremolosa.

C. III.—Qvinto Fabio Maximo serui .lxii. ayns als sacerdots qui rebien les respostes dels Deus; les quals aquest rebent dels dits sacerdots, les deya al poble. Lo qual offici obtengue com fos ja de fort robusta edat; e si hom aiusta ensemps lo temps que passa abans que hagues *lo dit offici, e lo temps [f. 136 a] en quel serui, facil cosa sera de comptar que duraren vn secgle, que es espay de .c. ayns.

C. IIII.—¿E que parlare ni que dire de March Perpenna, qui visque mes que tots quants eren en lo Senat, exceptats .vii. solament, los quals ell mateyx, com era Censor, companyo de Lucio Philippo, elegi dels .c. pares de la cosa publica? Mas, tots los altres uee morir, qui visque e fon pus antich que tot lorde de la cort de la nostra Ciutat de Roma, en lo qual hauia .c. senadors, e .ccc. pares, escrits hi elets per regiment de la cosa publica.

C. V.—La gran e molt antiga edat de Apio mesuraria ab lo seu infortuni, car visque, vna infinitat dayns, cech, priuat de vista; sino que, estant axi agreujat e priuat de vlls, regi fortment e vigorosa la cosa publica, e quatre fills e .v. filles, e moltes compaynnes. Lo qual Appio, com ja fos hujat de viure per sobre de uellea, feu se portar en les andes a la Cort, per tal que uedas la pau que los Romans uolien fer ab lo rey Pirro, la qual era molt vituperable a la cosa publica.

Valeri: ¿E qui es qui deya dir ni nomenar aquest hom esser cech, per lo qual la Ciutat de Roma, que per si matexa no ueya be clar la cosa que li era honesta, fon illuminada e clarificada?

C. VI. —Lespay del temps de la uida feminiuol

no apparech meyns lonch en moltes dones; de les quals me tendre per content de recitar algunes, breument hi estreta: car Liuia, muller de Rutilio, visque .xcvii. ayns; e Terencia, muller de Cicero, .ciii. ayns; e Clodia, filla de Aulio, perdent .xv. fills ans que moris, compli fins a .cxv. ayns.

C. VII. — Ajustare al[s] dits exemplis dos Reys, la uida longa dels quals fon molt profitosa al Poble [f. 136 b] Roma. Yero, regidor *de Sicilia, peruench al noranten ayn; Massinissa, rey de Numidia, sobrepuja lo temps de Yero, lo qual Massinissa regna .lx. ayns, e fon dauant tots los homens fort marauellos en la gran vigor e fortalea de cos que hac en la sua uellea; del qual Massinissa es cosa manifestament uerdadera, segons que reconta Cicero en lo libre que feu de la *Uellea,* que, per gran fret que fes, per molt que plogues, null temps pogueren fer ques cobris lo cap, ni ab manto ni ab capero. *Item:* reconten daquest mateyx Massinissa, que acostuma de star de peus, per moltes hores continues, no mouent lo peu dun loch; la qual cosa assajant de fer molts jouens, ne foren fatigats. E, si per uentura li couenia de fer alguna obra de sients, tot lo dia seya en la cadira, sens girar lo cos en alguna part. *Item:* aquest mateyx, caualcant en son cauall, menaua e regia la host, estant sobrel cauall tot .i. dia e vna nit. E nos lexa en la sua uellea de fer alguna obra, de les coses que acostumaua de sostenir en lo temps quera joue; e fon axi poderos en vsar carnalment ab sa muller, que, apres de .lxxxi. ayn, engenra vn fill, qui hac nom Methinio. E lo dit Massinissa lexa bona e fructificant, e per tots temps millora a conrear, la terra que hauia rebuda erma, deguastada e deserta.

C. VIII. — Gorgias Lenocino, qui fon mestre de Hisocrates e de molts homens de gran engiyn,

fon en la sua sentencia molt habundos e fortunat; car, com hagues .cvii. ayns, fos enterrogat per que uolia tan longament romanir en la present uida, respos: «Car no he alguna cosa de que puscha » acusar la mia uellea.»

Valeri: ¿Quina cosa es pus longa ni mes benauenturada, quel allongament de la edat daquest hom, *qui ja era entrat en lo segon secgle, e no lexa [*f.136c*] de si mateyx alguna querimonia en lo primer secgle, ni la troba en lo segon, qui comença apres que hac .c. ayns?

C. IX.—Dos ayns meyns visque Xenophilo Calchidenso, qui fon de la secta de Pictagores; e, jatsesia que en los dits dos ayns fos menor quel damunt dit Gorgias, no fon empero meyns fortunat, car, axi com recita Aristoxenus, musich, no hauent lo dit Xenophilo alguna aduersitat en algun temps de la sua uida, mori en la sobirana perfectio e resplandor de doctrina.

C. X.—Archatonio Gadidano regna tan longament que, del temps en que regna, se pogra sadollar de viure habundantment. Car .lxxx. ayns regi la sua terra, e com comença a regir hauia .xl. ayns; la qual cosa posen certs doctors. Per semblant forma, Asiuio Pollio, qui no es la pus minua part del estil de Roma, posa en lo terç libre de les sues hystories, que compli .cxxx. ayns; lo qual no fon poch exempli de fortalea, molt uiua e neruiosa.

C. XI.—Los de Ethiopia fan meyns marauellosa la perfeccio dels ayns daquest Rey damunt dit; dels quals posa Erotedus, en la sua scriptura, que viuen comunament mes de .cxx. ayns. Semblant ses dels Indis, segons que reconta Echesias. E, segons que diu Theopompo, Epimenides Criosio visque .clvii. ayns.

C. XII. — Diu Thellanito que alguns de la gent dels Epiporans, ques part de Etholia, complexen .cc. ayns. E Damasches, qui escriui apres del dit Tellanito, affermant molt mes que aquell no diu, posa que .i. hom dels dits Epiporans, dit Lictorio, qui fon de sobirana vigor e de molt gran estatura, e visque .ccc. ayns.

C. XIII. — Alexandre aferma, en lo volum que [f.136d] feu e ordena del tractat de Ylirico, *que .i. hom, apellat Dondana, visque .d. ayns, sens que no enuelli poch ni molt. Mas molt pus liberalment e larga es legit .i. doctor apellat Xenofontino, lo qual posa que .i. Rey dels Latins visque .dccc. ayns; e, per tal quel seu pare no li fos vist esser poch gracios e acceptable, posa que visque .dc. ayns.

Titol xv. De cobeiança de gloria e honor

Ja la gloria, don proceex ni de quina natura es, e si deu esser acomparada a vici o a uirtut, e ja si es millor cosa dauer la en meynspreu e de lexarla axi com a cosa que no es necessaria, uejen ho aquells qui, en contemplar semblants coses, se occupen ab diligent cura; als quals coue de parlar ordenadament daquelles coses, les quals han propensades e vistes sauiament. Car jo, en la present obra, tenint me per content de retre los actes als quils feren, els actors a lurs obres, esforçarme en demostrar, ab propris exemplis, quanta sol esser la cobejança de gloria e honor.

C. I.—Lo sobiran Africa uolch que la ymatja de Ennio, poeta, fos pintada en les cases de la gent dita Cornelia. E feu ho, per tal com jutjaua, lo dit Africa, quel poeta Ennio, ab lo seu engiyn, hauia illuminades e loades les sues obres, en los uessos que hauia fets e composts de les sues victories. E nou feu, lo dit Affrica, per tal que ignoras que, tant com floriria limperi de Roma, e Africa seria subiugada als peus de Ytalia, e la sobirana altitut del Capitoli possehiria la sobirana senyoria e poder de tot lo mon, que la memoria de son liynatge pogues esser apagada.

Valeri: Si a les victories e actes gloriosos del dit Africa ajustas gran resplandor de honor, lo dictat e les escriptures del poeta Ennio, pus digne fora lom qui era de tan gran valor, desser *loat per [f. 137 a] Homero, qui era excellent dictador, que per Ennio, qui era rude e grosser.

C. II.—Semblantment se hac pomposament lo coratge de Drusio Bruto enues Actio, poeta; lo qual Bruto fon, en son temps, princep molt uirtuos, qui, delitant se en la conuersacio e familiaritat, e lahor molt auinent del dit poeta, feu posar en les portes dels temples los seus uersos, en los quals se contenien les victories dels enemichs, e les despulles e la consegracio dels temples, que feu lo dit Bruto.

C. III.—Nos lunya ni se stranya lo gran Pompeyo daquesta affeccio e desig de gloria; qui, en presencia de tota la sua caualleria, feu Ciutada de Roma Miteleno, escriua de les sues victories. E feu mes: car, donant li lo benefici ample e gran, mogut per propri motiu seu, donant loy, feu vna gran recomendacio de Miteleno, dauant tota la sua caualleria.

Valeri: Daquest fet se sdeuench, que no duptaua algu quel dit Pompeyo no fes grat e gracies a Miteleno dels benifets per ell rebuts, mes que no feent gracia del benefici que li donaua.

C. IIII.—Lvcio Silla, jatsesia que no haja endreçat lo seu coratge a algun escriuent, car no hac algu qui fes croniques dels seus fets, empero, com Jugurta Abatho, rey, fon menat pres e ligat al emperador Mario, del qual lo dit Silla fon procurador, tota la laor e gloria daquella presa se atribui lo dit Silla, ab tan excessiua cobejança, que tota aquella victoria feu enpremptar en lanell ab lo qual vsaua de sagellar ses letres.

Valeri: O, e com fon gran hom aquest Silla, en los temps seguents, lo qual no meynsprea sol vn punt de gloria que pogues a conseguir!

C. V.—E, per tal que apres dels dits emperadors pose lo glorios coratge dun cavaller, reconte
[*f. 137 b*] en quina guisa, com lo *dit Scipio Africa distribuis

los dons als cauallers qui seren mostrats valents e forts en los fets de les armes, Tito Labieno dix al dit Scipio «que donas les deuises que portauen en los » braços, o los xapellets daur, a .I. fort caualler qui era present»; la qual cosa com Scipio denegas, allegant que no uolia meynsprear la honor de la cauallería per .I. caualler nouici, qui fort poch de temps hauia seruit, prenent lo dit Labieno del aur que hauien pres dels Francesos qui eren estats uençuts, donal al dit caualler per lo qual pregaua. E nos calla Scipio aquest fet, ans dix al caualler qui hauia rebut laur: «Sapies que aquest do rebs del hom » rich, no pas del princep qui departeyx los dons.» La qual cosa com hagues hoida, lança laur que hauia rebut, dauant los peus de Labieno, qui loy dona; e baxa la cara tota demudada en terra. Mas, com lo caualler hac hoit Scipio qui li dix: «Sapies » quel Emperadar ta fa digne de les armilles o de- » uises que porten en lo braç, daur e dargent,» anassen ab lo cor fort alegre.

Valeri: Empero, no ha humilitat al mon, per gran que sia, que no sia tocada de dolçor de gloria.

C. VI.—Aquella mateyxa gloria es, moltes uegades, cerquada per los grans homens en les coses minues e meynspreades. ¿O, e que uolia ni demanaua per si mateyx Gayo Fabio, molt noble Ciutada de Roma, qui, com hagues fetes pintar les parets del temple de la Deessa de salut, lo qual dedica e feu Gayo Jubio Bubuleo, lo nom seu propri feu escriure en les dites parets? Enpero, ab lornament de les pintures, hauia retut lo dit temple fort marauellos a tots los de la sua casa, als consols, als sacerdots, e a aquells qui venien de les victories, gloriosament obtengudes. Mas lengiyn qui es donat a estudi minue e meynspreat, no uol que sia liurat

[f. 137 c] a oblit e a silenci *lo seu treball, quin se uulla que sia, seguint lexempli de Fidio, qui, en lescut de la deessa Minerua, emprempta la sua ymatja; la qual, sis destruhis tota la sua colligacio del dit escut, se desfehya.

C. VII.—Mils se fora hagut queacom lo dit Gayo Fabio, si, prenent exempli daltres persones, hagues resemblat lardor e lenflament de Temistodes, en desijar la dita gloria; del qual reconten que, tan fort era estimulat e mogut en pensar en ses obres uirtuoses, les quals hauia fetes, que moltes nits passaua sens dormir. E com los amichs li demanassen per que estaua en la carrera publica en aquell temps que deuia dormir, respos dient: «Car les » victories que he obtengudes de Melchiades, me » desperten e nom lexen dormir.»

Valeri: No es marauella si no podia dormir: car puynhien e despertauen lo seu coratge, ab falles ardents, vna ciutat dita Maraton, e altra apellada Artimisio, e altra nomenada Salamina, que son noms de gloria habundosa; car de prop les dites ciutats, hac Temistodes els seus, victories glorioses; e hauia dolor com no eren posades en escriptura, per la qual cosa perdia lo dormir.

C. VIII.—Aquest mateyx Temistodes, com estigues en la gran plaça apellada *teatro,* on uenia la maior gent de Roma, e fos enterrogat quala ueu poria esser mes graciosa a la sua hoida, respos «que la ueu daquell qui mils cantaria les sues arts, » ço es les sues grans victories».

Valeri: Quasi, quasi, ab la dita resposta, a la sua gloria ajusta dolçor gloriosa.

C. IX.—Nvll temps se poch sadollar de gloria e de laor lo cor d Alexandre; car, com .I. companyo seu, apellat Anaxagrato, li recitas en quina forma

posa Democrites, mestre seu, que innumerables mons *eren, menys daquest, crida altes ueus lo dit [*f. 137 d*] Alexandre, dient: «A las, mesqui! ¿e que fare yo, » que encara no he obtengut la .I. de tants?»

Valeri: Be fon poqua hi estreta la possessio de tota gloria al dit Alexandre, al qual no bastaua aquest mon, qui es soficient a rebre tots los Deus.

C. X.—A la cobejança molt ardent del dit Alexandre, qui cellauos era Rey e hom fort joue, acompanyare la set de Aristotil, qui fon semblant de la ardor del dit Alexandre, en aconseguir gloria e honor. Lo qual hauia entitulats a Theodocto, dexeble seu, los libres de la art de Rethorica, qui son apellats *retorichs*. E portant agrament e ab gran desplaer lo dit Aristotil, en temps esdeuenidors, per que hauia donat lo titol dels dits libres a altra persona, tractant en altre volum seu dalgunes coses que pertanyen als dits libres, posa que daquella materia jan hauia tractat pus longament en los libres de Theodocto.

Valeri: Si nom retenia la uergonya de tan gran, tan manifesta e tan ampla sciencia, com es la del dit Aristotil, jo diria: A, que digne filosof, que les sues maneres tan uariables fossen refermades e corregides per altre philosof de pus noble coratge!

C. XI.—La gloria damunt dita no es lexada per aquells qui fan lur poder de mostrar, en sos libres, com deu esser meynspreada; car, en los volums dels libres, posen diligentment lurs noms, dient: «Aytal hom ha fet aquest libre», per tal que aconseguesquen, ab usurpacio de lur memoria, aço que condempnen hi esquiuen ab preycacio de lur doctrina.

C. XII.—La cobejança de gloria dels damunt dits pot esser dissimulada, car es molt tollerable en

esguart daquells qui, per tal que aconseguissen eternal memoria, no duptaren desser coneguts per [*f. 138 a*] los grans *crims e maluestats que cometien; del nombre dels quals, nom se si deu esser primerament recitat Pausanies. Lo qual, com se aconsellas ab Ermodes, adeuinador, com poria esser soptosament famos per tot lo mon, e aquell li respongues que «si per uentura ell mataua algun hom molt famos » e generos, que la fama daquell retornaria al dit » Pausanies», tantost, sens altra dilacio, mata Philipp, Rey de Macedonia, pare de Alexandre, del qual lo dit Pausanies quil mata era caualler.

Valeri: Certes, be aconsegui aço que hauia demanat; car tant com fon gran la fama del nom del dit Philip en uirtut e bonea, tan gran fon la fama de Pausanies, en lomey que feu de gran malea e tracio.

C. XIII.—Be fon plena de sacrilegi la seguent cobejança de gloria: car vn hom fon atrobat que uolia metre foch al temple de la deessa Diana, de la ciutat de Epheso; e fehya ho per ço que, com hauria destrohida la obra tan bella e tan excellent, com era la del dit temple, quel seu nom fos escampat per tot lo mon. Enpero aquest hom descobri e manifesta la furor de la sua iniga pensa, com fon posat en lo turment.

Valeri: Be eren estats aconsellats los Ephesians, ordenant, ab lur decret, que la memoria daquest maluat e diffamat, fos rasa e destrohida, si Theopompo, hom de gran engiyn e de singular eloquencia o bella parleria, nol hagues posat en les sues ystories.

Titol xvi. Daquells a qui esdeuengueren coses fort magnificoses

Les coses magnificoses que justament esdeuengueren a les persones que les merexien, com son manifestades clarament ab euidencia singular, lauos donen plasent delectacio als coratges aparel*lats a [*f. 138 b*] demanar honors e promocions; car, en .i. juhi mateyx, posam les honors els premis de les uirtuts, en les quals coses natura nos administra goyg, com ueem la honor esser desijada industriosament, e donada molt graciosament e liberal.

C. I.—E si la nostra pensa, en lo present loch, espatxadament e soptosa tracta de la casa molt gran de Cesar, que fon temple de gran honor e magnificencia, no feent ne altra mencio, millor cosa es que la dita pensa sia refrenada e forçada de callar; car aquell qui te loch en lo cel sobira, posat que sien grans coses les que posseex en la terra, enpero molt menors son quels bens qui en los cels li son donats.

C. II.—Al sobiran Africa fon donat lo Consolat, en gran jouent; la qual cosa demana, axi com a cosa fort necessaria, per letres propries al Senat la caualleria de Roma, escriuint que spatxadament lo fessen Consol, e que, tantost que fos creat Consol, lols trametessen per Capita.

Valeri: Ja tu no saps de que hac maior lahor e gloria lo dit Africa: o com los pares Senadors, ab lur gran actoritat, lo crearen Consol, o com lo consell dels cauallers lo demana per Consol e Capita; car tot lo Senat, ornat de la uestidura dita

toga, lo crea Consol, feent lo Capita en la guerra ques menaua contrals Espanyols, e tota la caualleria armada lo demana per Princep; del qual recitar les grans honors e glories quen la sua uida li son fetes e assignades, longa materia seria, car son moltes coses; e no es necessari de fer ne mencio, car en maior part en aquest volum son recomtades. Be es uer quey ajustare vna cosa, la qual en nostres dies ret lo dit Africa molt loable. Car, en lo temple e [f. 138 c] oratori del marauellos deu Jupiter, ha vna *ymatja, e tota uegada que la gent Cornelia deu fer alguna gran sollempnitat e oferir vn gran sacrifici, se fa la dita sollempnitat dauant la ymatja del dit Affrica, la qual ha per porxe hi per entrada tot lo Capitoli.

C. III.—Per lo deu Hercules, axi fon lo Capitoli porxe hi entrada a la dita ymatge del sobiran Africa, com la Cort fon entrada del sobiran Cato, en la qual era la sua ymatja; a la ordinacio del qual Cato los officis eren departits e ordenats. Lo qual Cato, com fos Senador molt profitos a la nostra Ciutat, tots temps lo uolch hauer ab si present la cosa publica; car era rich e ple de totes uirtuts, e fon gran hom hi excellent, mes per sos merits, que per lo benefici de fortuna; per lo consell del qual fon mes aterrada Cartayna, que per la victoria de Scipio Affrica qui la derroqua.

C. IIII.—Gran bellea de honor nayx de Scipio Nasica; car, com ell encara no fos fet procurador per rebre la peccunia de la cosa publica, e deguessen portar la Mare dels Deus dun loch de Grecia, dit Pesinsiti, hagren reuelacio del deu Apollo, que uolentat era de la Mare dels Deus que algu no la tocas ni la tragues del temple, si no les mans de Scipio Nasica. Enpero era manament del dit Apollo, que algu no fes ni tractas los fets ni les coses per-

tanyents als Deus, si ja no era hom sant e molt perfet.

Valeri: E cerca e desplegua totes quantes honors son al mon; constituex e ordena tots los carros triumphals; no trobaras res, en lo principat e senyoria daquestes coses, que sia pus bell ni pus gracios que la honor del dit Nasica.

C. V. — Los Scipions liuren a nosaltres lurs ornaments de honors, les quals uolen reduiscam a memoria. *On, com Scipio Emilia fos Mustaçaf, [*f. 138 d*] fon promogut per lo Poble al grau del Consolat. *Item:* com aquest mateyx fos deuallat en lo camp on se dauen los officis, per pregar per Quinto Fabio Maximo, fill de son germa, feren lo altra uegada Consol; al qual lo Senat dona dues prouincies, sens gitarne sorts: primerament la prouincia de Affrica, e puyx la prouincia de Spanya.

Valeri: Aquestes coses tan magnificosament donades, no foren ofertes a ciutada superbios ni a Senador ambicios; la qual cosa no es solament manifestada per lo rigoros cos o temps de la sua uida, ans ho ha declarat la sua mort, que fon feta ab aguayts fort secrets e amagats.

C. VI. — Los Deus, ensemps ab los ciutadans de Roma, mostraren e reteren molt plasent e gracios a March Valeri, donant li dues coses fort insignes o molt excellents: la primera fon, com ell se combates ab .I. frances, los Deus, fauorejant la sua part, feren venir vn corb en sa ajuda, qui, picant los vlls del dit frances, fo causa que fon uençut; la segona fon, car los ciutadans lo promogueren al offici del Consolat, com entras en lo .XXIII. ayn.

Valeri: Daquests dons, lo primer, qui fon vn senyal molt singular, feu que la gent de linyatge antich daquest, fon apellada per sobre nom *gent*

coruina; lo segon seguex la sobirana honor, gloriejant se de la primeria del Consolat, car fon lo primer Consol qui isque de son linyatge, e loant se que, com algu no fos creat Consol qui no hagues .xxv. ayns, aquest hac lo Consolat, entrant en lo .xxiii. ayn.

C. VII.—No fon poqua la gloria de Quinto Sceuola, qui fon, ensemps ab Lucio Crasso, acompanyat en lo Consolat; lo qual regi la prouincia de Asia axi fortment e sancta, que, com lo Senat deuia [*f. 139 a*] trametre *alguns per regir la dita prouincia, tantost los proposauen los statuts de Sceuola, los quals jurauen de tenir, axi com daquell qui era exemplar e forma daquell offici.

C. VIII.—Ab vna ueu del derrer Africa se ajusten los .vii. consolats de Gayo Mario, e dues excellents honors triumphals; lo qual estech en goyg e consolacio tro fins al dia de la sepultura; lo qual, com prengues lo sou, axi com a caualler del dit Africa, qui tenia asetjada la ciutat de Çamora, e .i. caualler, estant dauant lo derrer Africa qui sopaua, lenterrogas ja si per uentura res li esdeuenia de infortuni, qui seria aquell lo qual fos trobat, per be de la cosa publica, tan gran e tan noble emperador com era ell, mirant lo dit Africa a Gayo Mario, qui li estaua dauant, sobrel qual se recolzaua, respos: «Aquest es aquell qui seria trobat axi bo.»

Valeri: Ab aquest adeuinar que feu la molt perfeta uirtut del dit Africa, uee nexer en Gayo Mario vna excellent uirtut, e anuides se pot percebre per algu que pus certa cosa se sia esdeuenguda en lo mon. E aquell sopar del dit Emperador, prenostica e profeta les marauelloses hi excellents cenes o sopars, quel dit Mario deuia rebre en la nostra Ciutat; lo qual, apres que hac destrohits e aterrats los Cim-

breses o Flamenchs, trames lo seu correu per denunciar ho a la nostra Ciutat; lo qual, venint al començament de la nit, abans que negu sopas, e denunciant lo bon nouell, tan gran fon lo goyg de tots los ciutadans, que no fon algu que no sacrificas al dit Mario les coses sagrades que oferien en lur taula, axi com solien fer als Deus inmortals.

C. IX.—Moltes coses grans e nouelles se son acumulades o ajustades en Gneo Pompeyo; car los ornats dels dictadors qui escriuen dell, duna part mostren que fon molt fauorejat en pujament *de [*f. 139 b*] honors, daltra part posen que molta e greu enueja, ab gran furor, se leua contra ell. Lo qual, com fos caualler simple de Roma, fon fet Consol e trames en Espanya capita e princep, ensemps ab Pio Metello, princep de la nostra Ciutat. E abans que hagues obtenguda la dita honor del Consolat, hac dues uegades la honor triumphal; e les sues honors començaren al sobiran grau del imperi, e tot sol regi lo terçer Consolat seu, per decret e ordinacio de tot lo Senat. E rebe vna honor triumphal de les uictories que hac, de Mitridato e Tigrano, e de molts Reys e de diuerses ciutats, e de grans gents, e de grans multituts de ladres.

C. X.—Lo Poble Roma puja a Quinto Catulo fins a les esteles del cel; car, com fos feta questio al Poble per lo dit Catulo, dient «que com lo dit » Poble hagues posat tota sa sperança e confiança » de son be en lo gran Pompeyo, si sesdeuenia cas » infortunat que Pompeyo moris ¿ja si era algun » hom en lo qual lo Poble posas sa esperança?» Crida lauos tot lo Poble, ab vna ueu e vn consentiment, dient: «En tu!»

Valeri: O, e com fon marauellosa la uirtut daquesta ueu! Car, encloent e tanquant lo gran

Pompeyo, ab totes ses excellencies, en spay de dues sillabes, com respos lo poble dient «en tu», egualal al dit Catulo.

C. XI.—Larribar que feu a la riba de Tiber March Cato, uenint de Xipre ab la peccunia del Rey de la dita illa, pot esser vist esser digne de memoria. Al qual March, com deualla de la nau, isqueren a rebre los Consols, los Officials e lo Senat, ab tot lo Poble Roma, per fer li singular honor; e no li isqueren a carrera per raho del gran aur e argent que portaua, si no per tal com la nau aquella portaua, sa e alegre, March Cato; de la qual cosa mostra tota la Ciutat Romana gran goyg e alegria.

[f. 139 c] C. XII.—*Nom se si es maior lexempli de Lucio Marcho, lo qual fon de bellea inusitada; car, com ell fos simple caualler roma, dues hosts nostres, queren desbaratades e fort aterrades per la mort de Publio e Gneo Scipions e per la victoria quen hauia obtenguda Anibal, elegiren[lo] per capita, en aquell temps en lo qual la salut lur era portada a extrema necessitat.

C. XIII.—A la memoria e recitacio feta dels damunt dits homens, es ajustada, justament e digna, Sulpicia, filla de Patriculo, muller de Quinto Fuluio Flacco; car, com lo Senat, feent legir los libres de Sibilla, jutjas e determenas que fos consagrada la statua de la deessa apellada Uenus, que regira los coratges dels homens, per la qual cosa la pensa de les uergens e de les altres dones se conuertis es regiras de luxuria a castedat, elegiren .c. dones, a les quals fos comanada la cura e ansia del dit temple. E, de les .c., elegiren ne .x., entre les quals fon jutjada la dita Sulpicia esser mes casta e pus honesta de totes.

C. XIIII.—E per ço com, sens alguna diminu-

cio de la maiestat romana, poden esser esguardades les excellencies de gents estranyes, passem a tractar daquelles. Tanta actoritat fon donada per los doctors a Pictagores, que, metre en disputacio aço que hauien rebut dell, axi com a certa determinacio, jutjauen esser cosa de gran inconuenient e no leguda per cosa del mon; ans, com eren requerits que donassen la raho o causa daço que deyen, no assignauen altra raho, si no «que Pictagores o deya».

Valeri: Gran fon aquesta honor, mas fon li feta solament en la scola; e la seguent magnificencia li oferiren les ciutats, ab grans fauors.

C. XV.—Com lestudi duna ciutat de Calabria, *ques dita Crotoniata, la qual ara es apellada Cathona, [*f. 139 d*] fos clarificat per lo dit Pictagores, demanaren li que li plagues que lur Senat, en lo qual per nombre hauia .M. homens, vsas de sos consells. *Item:* la dita ciutat, plena de tots bens, lo uolch honrar tan estudiosament, que apres la sua mort feren de la sua casa sacrari de la deessa Cerers, ques Deessa dels blats, en senyal que la doctrina del dit Pictagores era molt fructuosa; e, tant com dura la dita ciutat, la Deessa fon colta, en memoria del dit hom, el hom en la memoria de la dita Deessa.

C. XVI.—Gorgio Leontino fon axi habundos e ple de sciencia e de litteratura, sobre tots quants eren en lestudi de la sua edat, ques atreui a respondre *de quolibet,* responent, a cascu de tots quants eren en les escoles, de tot dupte, apparellat a determenar de tota materia que volguessen hoir. Al qual tota Grecia feu vna statua daur, en lo temple del deu Apollo, com enpero, de primer totes les estatues dels philosofs fossen dargent.

C. XVII.—Aquesta matexa gent se studia, ab tota sa diligencia, de honrar vn hom excellent, dit

Amfitrio; car lo loch on fon soterrat edificaren a forma dun bell temple, ordenant que aquell loch fos lo cap dels temples, on rebessen les respostes dels Deus; e les cendres de la sepultura daquest, posseexen egual honor ab lo temple del deu Apollo, qui es apellat *Phitica cortina,* e ab la silua de gran honor, ques en Athenes, on lo deu Jupiter donaua les respostes, apellada Dedo, e ab la cara del deu Amon.

C. XVIII.—La honor duna fembra apellada Berenices no fon vulgar e comuna, ans fon molt especial; car a ella fon permes que miras lo joch de [*f. 140 a*] la luyta dels homens, la qual cosa null *temps fon atorgada a dona de Roma. E feren ho, com ella mena son fill Enclea a la batalla o torneg ques fehya en los jochs del deu Jupiter, feent lo combatre ab los altres cauallers. *Item:* permeteren li mirar los dits jochs, per tal com era filla de Olimpio, e per ço com sos germans obtengueren la palma de victoria, en la dita batalla. Adonchs, per ço com lo pare e los germans, ab lo fill, los quals hagren victoria en aquell camp de batalla, cenyhien engir hi entorn la dita Berenices, li atorgaren que, sobre totes les dones, fos priuilegiada en mirar lo ioch de la luyta.

COMENÇA LO .IX. LIBRE

[f. 140 b] *Titol i. De luxuria e desig carnal

o suau mal de luxuria, la qual, com queacom sia pus laugera cosa als homens de accusar que de squiuarla, sia ensertada o escrita en la nostra present obra; no pas per tal que reba honor, mas per ço que, regonexent si matexa, pusqua esser portada a uera penitencia. E sia li ajustat lo delit carnal, car daquells mateyxs principis viciosos nayx; e no deuen esser separats la luxuria nil desig carnal en la reprehensio ni en la penitencia, com sien ligats e ajustats ab dobla error duna pensa e duna volentat.

C. I.—Gayo Cergio Orata fon lo primer qui troba e ordena bayns artificials en la Ciutat de Roma, los quals no eren de gran preu, car les despeses ques feren per los dits bayns, hagueren fort laugers començaments; car sol ordenaren quey hagues aygua calenta. *Item:* aquest mateyx, per tal que la sua gola no fos subiugada a la uolentat de Neptuno, Deu de la mar, mes se en la sua cogitacio de fer uiuers, tanquants los flums de les aygues, encloent diuerses natures de peyxs en los dits uiuers. E feu ho, per tal que no fos tempestat al mon, per gran que fos, que pogues tolre a les taules del dit Orata que no habundassen en moltes diuersitats de peyxs. *Item:* aquest mateyx edifica e obra grans, alts e amples edificis, a la riba dun lach o estayn daygua apellat Lucerno, lo qual fins en aquell temps era

estat fort desert; hi estes se la dita edificacio fins dins laygua; e feu ho, per tal que pogues hauer los peyx dits hosties, pus freschs e saborosos. E, com ab la sua gran cobejança *sestenes massa dins la dita [f. 140 c] aygua, hac sobre aço plet e questio ab Considio, qui defenia lo dret del ben poblich. En la qual questio Julio Crasso, defenent la part del dit Orata, dix que son amich Considio, quil impugnaua, feya gran errada com sol sesmaginaua que sil dit Orata era gitat del lach o flum on hauia feta sa habitacio, que per ço hagues fretura de peyx, car si no li era legut de pendren del dit loch, en les taulades ne trobaria.

C. II.—Esopo, tragedo, degra dar son fill per adopcio al dit Cergio, ans que lexar lo hereter de tots sos bens; lo qual fill fon hom joue, no solament de mala e desordenada uida, ans encara hom foll de luxuria furiosa, del qual es cosa certa que, en loch de ocells comuns, compraua, ab gran e sumptuos preu, ocells qui cantauen dolçament, els posaua en taula per menjar los. E, comprant perles e pedres precioses, que costauen gran summa de peccunia, moliales e posauales en les salses que menjaua, desijos de gastar espatxadament son patrimoni, molt gran e poderos, uolent sen descarregar axi com si fos vn gran carrech que portas. E lo dit Cergio, qui era hom uell, e aquest fill de Esopo, hom joue, han donat amples mans a tots aquells qui lur secta uolran tenir.

Valeri: No es vici al mon qui fenescha alli on neyx, car lo mal tota hora creyx. E per aço, duna part Cergio trahent gran diuersitat de peyxs de la riba de la mar occeana, e daltra part lo fill de Esopo, despenent tot quant hauia en salses e uolateria, en delits de la sua cuyna, han trobat lo excessiu delit

de menjar e de beure, donant mal exempli, lo qual encara dura.

C. III.—La segona guerra de Cartayna finida, e la victoria haguda de Philip, Rey de Macedonia, [*f.* 140 *d*] qui fon uen*çut, donaren a la nostra Ciutat confiança de vida massa licenciada a delits de gran sobrefluitat; com en aquell temps les matrones de Roma se atreuiren a esuehir e asetjar les cases del linyacge daquells qui eren dits Bruts, e aço per tal com los dits Bruts se opposauen als qui uolien reuocar la ley, que institui Appio, la qual les dones desijauen que fos tolta e reuocada, car manaua que alguna dona no uestis uestidures brodades, ni portas mes de mija onça daur, ni gosas anar a cauall ni en carreta per espay de .M. passos prop la Ciutat, si no per raho de anar a sacrificar a algun temple. Enpero les dites matrones obtengueren quel dret de la ley obseruada per .xx. ayns continuats, fos reuocat.

Valeri: No sauisaren los homens daquell secgle lestudi ple de pertinacia a quanta sobrefluitat de ornaments vendria, e laudacia de les dones, dissipadora e destrohidora de les leys, fins a quants excessos se deuia escampar, estendre hi examplar; car si lauos haguessen pogut veure e conexer los ornaments e apparellaments que stauen closos e tanquats en lo coratge de les fembres, al quals ornaments tots jorns ajusten queacom de nouitat e de sumptuositat molt excessiua, no hagueren donat entrada a la luxuria perillosa, reuocant la dita ley.

C. IIII.—Mas ¿per que parle daqui auant de fembres, com la freuoltat de lur coratge e la lur afectio, que no es per a coses asenades ne de gran pes, moguen tot lur estudi e ansia a superflu ornament de lur persona; com en aquell temps que la

ley de Appio, de la qual es feta mentio en lo precedent capitol, estaua en sa força e vigor, ueja homens de nom excellent hauer errat contra la dita ley, lunyant e separant se de la temprança daquells dies, posant se *ab les dones en lo desuiament de [f. 141 a] uirtut, quera estrany a lantigua honestat e temprança? La qual cosa sera manifestada en la contesa que hagren sobre aço los dits homens.

C. V.—Gran altercacio o contesa se mes entre Gneo Domicio e Lucio Crasso, companyo seu, obicint o posant Gneo Domicio al dit Crasso, quell hauia en lo porche de la sua casa .vii. colones, les quals hi eren portades del mont dit Hynetico; e per tal com eren de molt excessiu preu, accusaual de cosa quen aquell temps era tenguda per criminosa. E com Crasso enterrogas al dit Domicio quant estimaua que valgues la sua casa, ço es de Domicio, e respongues que .lx. sextercis (e val .i. sexterci .iª. liura daur e lo terç daltra liura), dix li cellauos: «Crasso ¿quant la estimaries menys si yo arrancaua » de la dita casa tua los .x. arbres petits quey tens?» Respos Domicio «que tres sextercis». Cellauos crida Crasso, dient: «¿E uejam qui es pus luxurios de tu » e de mi, o yo qui he comprat .vii. colones per » preu de .c. milia diners, o tu qui la ombra de .x. » arbres nouells estimes ualer la summa de tres sex» tercis? ¿Si la ombra es a tu axi cara, que deu esser » a mi de les colones, que dessi ualen tant? Nom » pots acusar del preu de les dites colones, com tu » vna petita dombra prees tant.»

Valeri: O contesa, la qual fon oblidada per los Romans en temps de Pirro, e null temps hoyda ni haguda en los dies de Anibal! La qual en nostres dies es prouocada a uomit, per la gran habundancia de les mercaderies superflues que uenen dultra mar;

e, jatsesia quels edificis antichs fossen grans e sumptuosos, enpero, en esguart dels nostres, eren estrets e de poch preu; e axi, tota uegada los han entro- [*f. 141 b*] duits pus grans e de maior preu *que nols que trobaren; e mes amaren lexar a lurs succehidors uida delicada, la qual ells introduyren, que retenir la continencia o atemprança, la qual hauien rebuda de lurs predecessors.

C. VI.—¿E que uolia, ni que demanaua asi mateyx Metello Pio, en lo temps de la sua gran senyoria, lauos com, venint en Espanya, sostench quel isquessen a rebre ab los retaules e ab los ensensers dels temple? ¿E que uolia lauos, com miraua ab coratge alegre les parets dels seus palaus encortinades? ¿E que demanaua lauos, com tenint les uiandes entre les mans, sostenia que entre les uiandes sentreposassen jochs, apparellats molt estudiosament ab gran diligencia? ¿E que desijaua com en los couits que feya se uestia la gonella victorial, en la qual eren sobreposades ab agulla moltes e diuerses palmes? Mas ¿que uolia com, feent penjar sobrel teginat de la sua cambra corones daur, rebia les sobrel cap, axi com si fos vna cosa celestial? Mas ¿on rebe totes aquestes coses axi delicades? Certes, no pas en Grecia ni en Asia, per la luxuria dels quals la rigorositat del dit Metello pogra esser corrumpuda. Mas hac tot aço, damunt dit, en laspra e agra prouincia e molt bellicosa d Espanya, lauos com Sertorio, cruel enemich dels Romans, posas en estrets passos los vlls de lurs hosts ab la gran multitut dels darts dels Espanyols, quils enfalagaua els torbaua la vista.

Valeri: Certes, aquest Metello massa hauia oblidades les uictories de son pare; car no hagra fet les coses damunt dites, sils actes de son pare li ven-

guessen en memoria. Apar, donchs, la luxuria com passa soptosament a gran e excessiua superfluitat, car la jouentut daquest Metello, qui uehe e resembla a les costumes antigues *de son pare, en la sua uellea comença costumes e maneres delicades e luxurioses. [f. 141 c]

C. VII.—Semblantment se hagren los fills en la casa dels Curions, lunyant se de les costumes uirtuoses de lurs pares, com se hac lo damunt dit Metello; car lo nostre mercat e la nostra cort ueu la gran grauitat e madurea dels pares dels Curions, e la follia e uida desreglada dels fills, qui eren obligats a deute de .DC. sextercis daur; lo qual deute era estat manlleuat, ab gran infamia dels dits fills.

Valeri: En vn mateyx temps, en aquelles mateyxes cases, habitaren diuerses setgles: la hu uirtuos e atemprat, e laltre disolut e fort maluat.

C. VIII.—O, e com fon ple e habundant en luxuria e desig carnal lo juhi de Publio Clodio! Lo qual, com hagues comes peccat de sodomia, e lo seu crim fos manifest, per tal quen fos absolt, corrompe ab gran summa de diners diuerses matrones e dones jouens, e fadrins nobles de Roma, per ques liurassen als jutges, en paga e retribucio de la absolucio e diffinicio que li feyen, donant lo per innocent.

Valeri: En aquesta iniquitat tan greu e axi gran e soberga, not sabria dir qui reproue primerament: ho aquell qui pensa aquesta corrupcio tan estranya; ho los fadrins e les dones que lexaren corrompre lur castedat, per fer perjurs los dits jutges; ho los dits jutges, qui la justicia en que esta lur religio ueneren per peccat de luxuria.

C. IX.—Be fon tan abhominable e maluat aquell conuit lo qual Gemello Tribunito, generos en sanch mas en les sues obres abhominable, de uil e seruil

condicio, feu a Metello e Scipio, Consols e Tribuns del Poble, ab gran uergonya e iniuria de la Ciutat; car, feent bordell publich de la sua casa, hac dues dones, Mucia e Fuluia, les quals eren de singular [*f. 141 d*] *bellea, e, de part de pare e de marit, molt generoses. E hac hi ensemps .I. infant noble, apellat Saturnino, e liurals tots als dits Consols per usar carnalment ab ells.

Valeri: O, cossos de leja e abhominable sauiesa, ençutzits ab luxuria ardent hi embriaga! O, conuit leyg! O, uiandes les quals no deuien esser ab goyg menjades, ni per conuit sollempnizades, ans eren dignes desser punides e condempnades!

C. X.—La luxuria de Cathelina fon molt iniga; car, com fos pres hi enflamat per lamor folla, la qual portaua a vna dona dita Aurelia Oristilla, e ues vn enpatxament gran per lo qual nos podia fer matrimoni entre ell e la dita dona, hi era lo seu fill propri, per lo qual la dita dona nos uolia ajustar ab ell, com lo dit Cathelina no hagues altre fill, lo qual era hom joue, barba punyent, molt abte e gracios, matal ab ueri; e tantost quel hac soterrat, pres la dita dona per muller, e dona a la dita Oristilla nouellament maridada, en loch de joyes singulars, la sua solitut, car romas sens fill.

Valeri: Vn mateyx coracge hac lo dit Cathelina, estant ciutada, hi estant pare: mata son fill; axi mateyx, estant ciutada, uolch matar e destrohir la cosa publica; e be sostengue penes de la mort del fill e de la destructio iniga del ben publich, la qual gosa atemptar, car fon especejat en lo camp dit Pisceno.

C. XI.—O, e com fon molt profitosa a la nostra Ciutat la luxuria de Campania, la qual, abraçant ab ses falses delectacions Anibal, qui null temps era

estat sobiat en fets darmes, lo liura uençut e aterrat a .i. caualler roma. Aquella mateyxa Campania, ab moltes uiandes, ab gran habundancia de vi, ab enguents fragrans e odoriferants, ab lus excessiu de carna*litat, apella a delits e a grans dormis aquell [*f. 142 a*] duch Anibal, hom molt esuetlat, ensemps ab la sua host molt dura e aspra. E, a la fi, cellauos fon trencada e destrohida la feritat o terribilitat dels Carta-ginesos, com començaren esser delicats e plens de delicis, axi com eren les hosts dels Capuans.

Valeri: ¿Quina cosa es pus leja, quina cosa es pus dampnosa, que aquests vicis, per los quals la uirtut es destrohida, les victories languexen es afla-quexen, la gloria ne pert lo seu nom es conuerteyx en infamia, e les forçes del cos e de lanima ne son uençudes e aterrades; en tant, que no saps qual cosa es de maior dampnatge: o esser pres per tos ene-michs, o catiuat per los vicis?

C. XII. — ¿E quines coses enbolcaren la ciutat dels Volsinenses en greus e uergonyoses morts e destructions? La qual ciutat era molt habundosa, era ben prouehida e ordenada ab leys molt profito-ses, era cap duna terra dita Etruria; mas, pus ques dona a vicis de luxuria, caygue en la pregonea de legea abominable e de tantes iniuries, ques subiuga a la folla senyoria dels catius, quis leuaren contra lurs senyors. E atreuint se al començament los dits ca-tius dentrar a poch a poch en lo nombre e offici dels Senadors, occuparen se soptosament tota la cosa publica; en tant, que tots los testaments se feyen segons lur arbitre, vedauen que les persones gene-roses nos gosauen couidar les vnes a les altres, e prenien per muller les filles de lurs senyors; e, a la derreria, ordenaren per ley que cascu dells pogues fornicar ab les vidues e adulterar ab les maridades,

sens alguna punicio o reprensio, e que alguna uerge no fes noces ab algun hom generos, si ja primerament alguns dels dits catius no corrompia la sua uirginitat.

C. XIII.—E prente esment e tracta de Xerses, [*f. 142 b*] Rey, qui, per la superbiosa habundan*cia de ses riqueses reals, uench a tan gran luxuria, que ab crida general promes cert premi o loguer a tot hom qui li trobaria nouella guisa de delectacio carnal.

Valeri: Ab quanta luxuria e delicis carnals fon pres e catiuat lo dit Rey, ab tanta ruina o destruccio limperi, gran e poderos, ha perdut e lexat.

C. XIIII.—No es en res de menor menyspreu lexempli de Antiocho, Rey de Siria, la luxuria cegua e folla del qual segui e resembla la sua host; car, en la maior part, tots quasi portauen en les soletes claus daur, e compraren uexella dargent per us de la cuyna, e les tendes ordenaren que fossen sobreposades damunt de ymages brodades de seda.

Valeri: Totes aquestes coses mes eren rapina e cosa desijosa al hom auar, que triga alguna o defensio al ualeros caualler, per uençre ho.

C. XV.—Tolomeu, Rey, visque en laccessio e escalfament de febra de sos vicis; per tal es apellat *Fiton,* ques vna serp la nequicia de la qual es la pus maluada cosa del mon. Lo qual Tolomeu força sa germana, quera maior en dies, desser sa muller, com enpero fos muller del Rey de Siria, qui era son parent. *Item:* apres corrompe forciuolment la filla de la dita dona, per tal que la dita infanta no trobas algu qui la uolgues per muller.

C. XVI.—Lo poble de Egipte fon semblant dels seus Reys, en gran delicament de luxuria. On, com lo dit poble fos exit foral mur, per combatres contra Aulo Gabio, Consol roma, qui venia contra ells, e

Archelau, qui era capita del dit poble, los manas ques enfortissen ab uall e ab paliçada, crida lo dit poble altes ueus que loguassen altres gents a fer la dita obra, les quals fossen pagades ab la peccunia del ben publich. Per la qual cosa, los coratges axi aflaquits e debilitats ab delicis e delicaments, no *po- [*f. 142 c*] gueren sostenir lesperit de fortalea de la nostra host.

C. XVII. — Be fon pus efeminada la multitut dels Xiprans, qui sostenien que les lurs Regines, pujant sobrel carro e sobre les andes, posauen los peus sobre les esquenes dalgunes dones, les quals hauien ordenades a forma de scalons, per ço que posassen pus mollament les plantes de lurs peus.

Valeri: Si aquests homens eren homens, mes los valgra perdre la uida, que sostenir tan delicada senyoria.

C. XVIII. — Aquesta es la companyhia dels vicis: los esguarts deshonests, la cobejança dels vlls, delicats uestirs, els coratges saltants e uolants per diuerses mouiments carnals.

Titol ii. De crueltat

Labit de la crueltat es horrible; la sua ymatja molt terrible; lo seu esperit fort soptos e contra natura del hom, qui, per natura, es mans e benigne; la sua ueu es espauentable, plena de menaçes, plena de senyories cruels e molt sangonoses; a la qual ueu si hom uol posar silenci o callament, cellauos pren creximent en sa malea, car no serua regla ni manera, si no aquella qui, per si mateyxa elegeyx e ordena. Enfellonex se e promou se a furia, sens tot fre e temor de paor de pena ni de condempnacio; e, com tota la sua intencio estigua en esser temuda, tota nostra força metem en hauer la en hoy e gran auorricio; car lom cruel naturalment es auorrit per totes gents.

C. I.—Lvcio Silla, lo qual algu no pot dignament loar ni vituperar, car en les victories que hac, fon al Poble Roma semblant de Scipio, mas com sexercita en los fets de gran e sobirana crueltat, fon al dit Poble semblant de Anibal; car, apres que hac [*f. 142 d*] defensada generosament lactoritat *de la noblea, rega cruelment tota la Ciutat e totes les parts de Ytalia ab fluuis e rius de la sanch dels ciutadans. *Item:* aquest Silla feu escapçar en la uila publica, la qual era situ[a]da en lo Camp Marcial, quatre legions dels cauallers de la part contraria, los quals hauia assegurats e promesa sa fe, e no pogueren aconseguir misericordia de la sua man dreta, falsa, cruel e traydora. E les orelles tremoloses de la dita Ciutat reberen e hoiren los crits plorosos de les

dites legions, e lo dit Silla força lo riu dit Tiber, que no pot portar tan gran carrech, que ab les sues aygues totes sangonoses portas los troços dels dits cossos, tan cruelment especejats. *Item:* aquest Silla, com ell tenint assetjada la ciutat dita Penestra, e lo seu Mestre de la caualleria, apellat Publio Cethego, hagues assegurats diuerses homens darmes de la dita ciutat, de part del dit Silla, exint se dels murs de la dita ciutat .v. milia Penestrins, gitant de si les armes e prostrant se de bocadents, besant la terra demanant misericordia al dit Silla, no la pogueren aconseguir, ans los feu esquarterar, e feu sembrar los camps dels dits quarters. *Item:* aquest Silla, com hagues degollats .IIII. milia .DCC. homens, los quals hauia exellats inigament e maluada, escriuils en les taules publiques de la Ciutat de Roma, per tal que no fos rasa ni oblidada la memoria de cosa tan excellent e marauellosa. *Item:* aquest Silla, no tenint se per content de mostrar la sua crueltat contra aquells qui li hauien contrastat en fets darmes, entrant en la dita Ciutat, ajusta a la companyhia dels damunt dits degollats molts ciutadans, homens fort pacifichs, los quals liura als de la sua host quels matassen, per la gran multitut de peccunia que tenien, ab la qual se poguessen pagar del sou quels era degut. *Item:* aquest Silla mata mol*tes [*f. 143 a*] dones, no tenint se per sadollat de les diuerses morts que hauia fetes domens. *Item:* aquest Silla mostra .I. senyal manifest de la sua insaciable crueltat, car feu portar dauant la sua presencia molts caps domens miserables, los quals ell hauia fets matar, no hauents uida ni forma humanal, volent menjar ab los vlls aço que no podia mastegar ab la boqua. O, e com se hac cruelment enues Marcho Mario, Gouernador! Car, feent lo roçegar dauant tot lo poble, fins al

sepulcre duna gent dita Luctacia, abans quel matas, li feu traure los vlls, e apres feu lo esquarterar, leuant .i. troç del cos apres daltre.

Valeri: Anuides me dona vejares que reconte coses uersemblants! Car aquest mateyx Silla feu especejar soptosament March Petronio, lo qual caygue mig mort del turment on fon pujat per lo dit Silla, qui fon nouell punidor de misericordia, car no punia solament aquells quil hauien ofes, ans mataua aquells de qui li donaua vijares quels seus fets los desplaguessen. Mas ¿per uentura, hauria perdonat al menys a les ombres dels homens morts? Certes, no pas; car pres les cendres de Gayo Mario, del qual fon procurador e puyx enemich, e lançalles per .i. riu daygua corrent. E per tots aquests fets, axi cruels, se pensa lo dit Silla aconseguir per sobre nom *Benauenturat.*

C. II.—Gayo Mario hac enueja de la crueltat del dit Silla, car, ab la gran cobejança de perseguir sos enemichs, mostra inigament la sua ira, esquarterant ab sa gran crueltat lo cos molt noble de Gayo Cesar, Consol e Censor o jutge de les costumes dels homens, feent lo trocejar prop dun sepulcre dun hom fort minue, auolotador de la cosa publica.

Valeri: Entrels altres mals, aquest defallia a la cosa publica, lauos fort miserable: que Cesar fo [*f. 143 b*] mort *alli on lo dit auollotador, apellat Uario, era estat cremat. Mas les victories del dit Mario no foren daqui auant tantes ni tan honorables; car, oblidant se les dites victories, maior crim porta a sa casa per la mort del dit Cesar, que no fon la laor que james aconsegui en lart de caualleria. *Item:* aquest mateyx Mario tench ab ses mans alegres, per gran temps, lo cap de March Anthoni, portant lo entre aquells quis dinauen ab ell, com seguessen a taula, mostrant

gran goyg ab lo seu coratge foll e orat. E sostench que les taules fossen tacades de la sanch del dit Anthoni, qui era ciutada uirtuos, generos e sollempne aduocat de la cosa publica. E lo dit Mario rebe honradament a Publio Annio, qui hauia portat lo dit cap en lo seu si; lo qual era encara tot banyat de la sanch quen exia de la nafra, que encara era frescha.'

C. III.—Damasippo no hac alguna cosa de laor, la qual pogues corrompre en res la sua crueltat, per que la sua memoria, accusant lo largament e ampla, restreyn e abreuia la scriptura, per quen sien dell dites fort poques coses. Per manament del qual, los caps dels Princeps de la Ciutat foren ajustats ensemps ab los de les besties que oferien en los sacrificis; e feu portar, per posar en loch de sacrifici, lo tronch del cos de Carbo Aruina, qui estaua penjat en la forqua; e fon axi terrible, que la gouernacio daquest hom inich e maluat, molt mes poch que tota la maiestat de la cosa publica, que no poch enpatxar les dites habusions.

C. IIII.—Mvnicio Flacco, qui fon mes cruel que aprouat defensador del nom de Pompeyo, com fos asatjat per Juli Cesar en Espanya, enclos dins los murs de vna ciutat dita Attigencia, exercita la sua bestial crueltat ab nouella terriblitat *de malea; [*f. 143 c*] car, tots quants ciutadans eren dins la dita ciutat, los quals sabe queren amichs de Cesar, pres e degolla, els gita pels murs. *Item:* aquest Municio, estant sobrel mur e apellant los homens de la dita ciutat, qui sen eren passats a la host de Cesar, cascu per son nom, prenia lurs mullers, e, posan lurs fills en los braços, trocejauen ho tot hi esquarterauen los dauant los vlls de lurs marits; e, prenent los altres infants qui no mamauen, los vns dauant lurs

pares soterraua en terra cap auall, los altres mana quels gitassen pels murs e quels afitorassen ab lançes e ab darts.

Valeri: Aquestes coses, axi intollerables e greus a la hoida, son estades administrades e posades en execucio ab les mans dels Lusitans, qui eren Espanyols, per manament del dit Flacco Roma; lo qual, fortificat ab la ajuda dels dits Lusitans, contrasta ab folla pertinacia a les obres del dit Cesar diuinal.

C. V.—Passemnosen als exemplis, los quals, com a la nostra Ciutat sien dolorosos, empero no li foren en alguna cosa del mon uergonyosos. Los Cartaginesos prengueren Attilio Regulo, e, tallant li les palpebres dels vlls, tanquaren lo en .1ª. bota plena de claus dins hi engir; e, menant continuadament la dita bota engir hi en torn, axil mataren, afitorant lo ades vns claus ades altres.

Valeri: O, singular turment e molt horrible, indigne al dit Attilio quil sostenia, e digne als Cartaginesos quil trobaren!

C. VI.—De semblant crueltat vsaren los dits Cartaginesos; car, com los nostres cauallers Romans, vençuts per ells en vna batalla, venguessen en lur poder, gitaren los dauant les lurs naus, de bocadents en terra, per tal que, varant les naus, passassen da-[*f. 143 d*] munt los dits Romans *axi com si fossen parats, els trenquassen per mig, matant los ab nouella guisa de mort cruel, sadollant lur ferea barbarica e bestial; e axi, ab iniquitat fort terrible e maluada, ençutzint les naus, corromperen la mar per on passaren.

C. VII.—Lo Capita dels dits Cartaginesos, apellat Anibal, la uirtut del qual en maior part fon crueltat, com lo pont del flum dit Gello fos trencat, feent pont dels cossos dels Romans, passan tota la sua host, per tal que Neptunus, Deu de les aygues,

esperimentas o prouas la copiosa iniquitat dels Carginesos, axi be en los flums e rius de la terra ferma, com en les aygues maritimes o de la mar.

C. VIII. — Aquest mateyx Anibal, prenent nostres catius, feent los portar grans carrechs, com eren hujats que no podien anar, tallant los la primera part dels peus, lexauals axi per los camins. *Item:* aquells catius, los quals sen menaua ab si, e com eren en lo loch on la sua host se attendaua, ligant los de dos en dos, posant los sengles punyals en les mans, forçauals ques combatessen, e feyals tant e tan lejament combatre, que no fon sadoll james de la lur sanch, fins que, morts tots quants eren, la vn sol romas vençedor.

Valeri: Verament, lo Senat dels Carthaginesos, ab just hoy, mas ab la pena massa tardana, exellant lo dit Anibal forçal de anarssen en poder del Rey de Prusia, humiliant se a ell; e portal fins a la mort voluntaria, car aquest Anibal, en aquell exili, mata si mateyx ab ueri.

C. IX. — Per lo deu Hercules, axi se hac cruelment lo dit Anibal, com lo Rey Mitridates, qui ab vna sola letra sua, mata .LXXX. milia Romans qui en Asia estauen escampats per diuerses ciutats, feent lurs mercaderies. E toqua los Deus hespitales daquella prouincia, qui han cura de *les gents estranyes, [*f. 144 a*] banyals e despertals ab la sua gran iniusticia e ab la sanch dels homens morts, la qual no romas sens uenjança; car ell mateyx, beuent metzines per matar se, com lo seu esperit contrastas a la mort, e sobre aço estigues en sobirana pena, pres vn coltell e matas ell mateyx. E soferi iustes penes, per los cruels turments ab los quals foren morts e turmentats aquells qui, axi com amichs, estauen en lo seu regne. Lo qual fet mes en execucio Gauro Castrat, qui fon

massa uolenteros en obehir al dit Mitridates de semblant crueltat, e molt inich en la senyoria, manant als altres que fessen la tan cruel execucio.

C. X.—No es menor la crueltat de Crisenis Diogridis, fill del Rey de Tracia; mas fa la esser menys marauellosa la crueltat de sa nacio; enpero la rabia de la sua crueltat nos fa comtar en quina forma no li era cosa abominable de fer serrar los homens per la *ciutat* [mitat], ni als pares e mares de menjar se los cossos dels fills propris.

C. XI.-- Altra uegada torna en camp Tolomeu Fiton, qui fon ça enrere orrible exemple de follia luxuriosa; mas, en lo present loch, deu esser recitat e posat entrels maiors indicis e senyals de crueltat. ¿E quina cosa es pus terrible quel fet del dit Tholomeu? Qui, com hagues .i. fill apellat Menephites, lo qual hac de Cleopatra, germana sua, qui era infant molt bell, quis esperaua esser gran hom, feu lo matar dauant la sua presencia, e, feent trocejar lo cos, pres lo cap, els peus e les mans, e metent ho tot en vna cistella, la qual cobri ab lo seu manto, trames ho per don singular a la dita Cleopatra, mare del infant.

Valeri: Axi feu aquesta crueltat Tholomeu, com si no hagues part en la tribulacio de la mort de son [*f.144 b*] fill, la qual ell mateyx feu; com enpero *fos molt malauenturat, priuant se de fill, retent Cleopatra trista e miserable, e si mateyx odios a totes gents; e, per tal com tota crueltat ab la sua furor cegua crema e bull e creyx, prenent força e vigor de sa propria malea, aquest Tholomeu, com aduertent e considerant en quant hoy era de tota la terra, posa remey a la temor que hauia, ab greu maluestat; car, per tal que pus segurament regnas, apres que hac destrohida gran multitut del poble, anassen al loch

on los homens jouens de la ciutat se ajustauen a exercitar se en fets darmes, e circuil o enreuironal de foch e darmes, e mata tots quants eren en lo dit loch, vns ab foch, altres ab armes.

C. XII.—Otho, qui apres fon apellat Dario, fon estret e constret, ab jurament sant e sagrat, que no matas ab ferre, ni ab ueri, ni ab fam, ni ab alguna violencia, algu daquells qui, feent comocio ab ell en lo poble, gitaren de Persia los .vii. philosofs qui las hauian occupada. E, tement se lo dit Dario que no perdes la Senyoria, per aualot daquells qui lay hauien ajudada a pendre, ymaginas .1ª. crueltat ab la qual los matas. E, no contrauenint al vincle del sagrament que hauia fet, ordena vn loch tanchat de parets molt altes, e mes hi molta cendra, e, posant hi vna gran bigua trauessant la de paret a paret, menant hi los homens quil hauien fet Rey e senyor, feu los posar sobre la dita bigua, on los tractaua benignament, donant los a menjar moltes e fort precioses uiandes. E, com apres que hauien menjat habundantment sadormissen, cahien en aquella cendra, e axi morien.

C. XIII.—Pvs terrible e pus manifesta fon la crueltat dun altre Rey dels Persians, axi mateyx apellat Otho, mas hac sobre nom Artaxerses, qui mata sa germana, e assa sogra tota *viua feu partir [*f. 144 c*] lo cap per mig, e son oncle, germa de son pare, feu asagetar, ab mes de .c. entre fills e nebots. E nou feu lo dit Rey per iniuria que hagues rebuda per algu daquells, mas uolch ho fer, veent que tota la maior laor e fortalea dels Persians estaua en fer semblants crueltats.

C. XIIII.—La ciutat dels Athenienses fon semblant dels damunt dits en maluada crueltat; car, ab institut e decret indigne de la sua gloria, feu tallar

los polzes de les mans a tots los jouens de la ciutat dita Eginensio, per tal quel poble daquella ciutat, qui era molt poderos sobre la mar, nos gosas daqui auant combatre ab los Athenienses en batalla de mar.

Valeri: No conech que, per fer tan gran crueltat, los de Athenes troben remey a lur temor; la qual cosa no pertayn a persones sauies, axi com se dehya dels Athenienses.

C. XV. — Be fon cruel aquell qui troba lo toro fet daram, dins lo qual fossen enclosos aquells qui deuien pendre sentencia; e, com lo dit toro fos posat sobre foch, molt ardent, aquells tancats de dins, agrament turmentats, eren forçats de cridar altes ueus. E, per tal que Phalerido, tiran, no fos mogut a compassio e misericordia dels miserables qui passauen tan forts turments, ordena lo dit mestre, apellat Uerillo, que les ueus els crits dels homens appareguessen mugits de toro; e per ço, com ell uolch noure tan cruelment als mesquins tribulats e miserables, fon lo primer qui, justament e rahonable, tanquat dins lo toro, mes sobrel foch ardent e flamejant, proua hi esperimenta la obra terrible e orrible de la sua art.

C. XVI. — No foren poch cruels los Etruschs, en pensar se penes fort horribles; qui, prenent los [*f. 144 d*] homens vius, e ligant *los ab cossos de homens morts, cara per cara, mans per mans, e axi de les altres partides de la persona, responent cascuna part a la sua semblant, feyen los axi podrir ab la corrupcio dels cossos morts; on se mostraren amargosos turmentadors de la vida e de la mort, axi com aquells barbres, del[s] quals reconten que matauen algunes besties, e trahent dels cossos la mocha e los budells ab les entramenes, metien los homens vius dins los cossos de les besties mor-

tes, e cosien e tanquauenlos hi tots, si no solament lo cap qui exia de fora; e, per tal que molt estiguessen en la dita pena, donauen los vianda per allongar los la vida, fins que fossen de dins podrits, plens de uermens quils menjassen e roseguassen tro a la mort.

Valeri: Clamem nos ara de natura, la qual nos ha subiugats a molts dampnatges e infortunis; e sapians fort greu com la perfectio de la celestial uirtut e fortalea es denegada a la humanal condicio, com los homens mortals hajen pensats tants e tan greus turments, per turmentar sa natura mateyxa, ab sobtos mouiment de crueltat.

Titol iii. De ira e de hoy

La ira e loy han despertats grans flums e brogits en los coratges humanals. Mas la ira es fort soptosa, en la cobejança que ha de uoler noure, e loy ha gran pertinacia e duracio en son mal proposit. Lafectio de cascuna cosa daquestes es plena de uenjança, e null temps son sens greu turment de si mateyxes; car la dita affectio de la ira e de loy soste passio, com uol fer dampnatge e donar dolor a alguna persona, hi esta molt engoxosa, ab ansia fort amargosa, tement que sesdeuenga la venjança o el mal que ha deliberat. Mas les proprietats dels dits hoy e ira se [*f. 145 a*] son *uolgudes mostrar en los dits e fets soptosos e desordenats de algunes notables persones.

C. I.—Com Liuio Salinator se degues combatre ab Hasdrubal e isques de la ciutat, e Fabio lamonestas que per res nos combates, fins que conegues la força el coratge dels enemichs, respos «que per res nos lexaria de combatres, en la primera » occasio e oportunitat que hauria de sos ene» michs». E, interrogat per lo dit Fabio, per que axi cuytadament uolia metre les mans contrals dits enemichs, respos: «Car jo, soptosament e iuaçosa, » rebre gloria e honor dels enemichs vençuts, o goyg » e consolacio dels ciutadans de Roma, desbaratats e » aterrats.» E aço deya, per tal com vna vegada fon exellat de Roma.

Valeri: La ira e la uirtut diuisiren e departiren entre si la paraula del dit Salinator: la ira o dix, remembrant se de la iniusta condempnacio que

hauien feta los Romans del dit Salinator; e la uirtut parla per la gran afectio quel hauia de obtenir la gloria triumphal. Mas no se de cert si foren fets o actes dun hom meteyx, dir semblants paraules e uençre axi gloriosament. Mas los agulons e punyhiments de ira forçaren de parlar axi aquest hom de tan ardent coratge, molt acostumat en fets de guerres e de batalles.

C. II.—Los punyhiments de ira reteren hom fora de regla de temprança e de sauiesa, a Gayo Figulo, com, enpero, estant pacificat en lo juhi del dret ciuil, fos hom fort mans e de gran excellencia; lo qual, com fos ences per la dolor que sostenia per la repulsa que li donaren del Consolat, mes que mes com se recordaua quera estat donat a son pare dues uegades, e, apres de temps, molts ciutadans uenguessen a ell lo dia del general consell de les elections, per demanar lo de consell, remetels ne tots, dient: «Vosaltres *sabets be demanar de consell, [*f. 145 b*]
» mas no sabets fer .i. Consol, ni elegir, ni crear lo.»

Valeri: Paraula dita pesadament e justa; mas queacom valgra mes que no fos dita, car ¿qui es qui sauiament se pusqua airar contral Poble Roma?

C. III.—No deuen esser loats aquells jouens, posat que lur fet se puga defensar hi escusar ab la resplandor o excellencia de generositat e de noblea, los quals, tenint se per ofesos, per tal com Gneo Flauio, hom de minue linyatge, hauia obtengut lofici de la Gouernacio, foragitaren de si los anells daur, e dels caualls los bells paraments, que hauien en costuma de portar lo dia ques feya alguna singular promotio de qualque hom, e mostraren los dits jouens en lur fet gran tristor, per la dolor folla que sostenien.

Valeri: Lo damunt dit mouiment de ira es, o de

singulars, o de pochs homens contra tot lo Poble; mas los mouiments de ira quis seguexen son de la multitut del dit Poble, contrals Princeps o Regidors.

C. IIII.—Maulio Torquato, uenint a la nostra Ciutat e portant molt excellent e gloriosa victoria, la qual obtench dels Latins e dels Campanesos, com tots los promens antichs e ancians de la dita Ciutat lisquessen a rebre, ab gran goyg e consolacio, no fon vn de tots quants ciutadans jouens hi hauia, qui sol hi uolgues anar. E aço, per tal com lo dit Maulio Torquat hauia fet escapçar son fill, hom joue e ualeros, sol per tal com sera combatut contra son manament, com, empero, fos estat uençedor. E axi, los dits jouens mostraren gran compassio e dolor de la mort cruel del dit joue de lur edat, qui era estat massa asprament punit.

Valeri: No defen lur fet, mas demostre la força e uiolencia de la ira, la qual uolch diuisir les edats e les afeccions de tota vna Ciutat.

C. V.—Tant pogue la dita ira, que, com lo
[*f. 145 c*] *Poble Roma hagues trames Fabio, Consol, ab gran caualleria, per esuahir e perseguir la gran multitut dels enemichs, los quals pogra destrohir facilment e laugera, ab tota seguretat de si mateyx, fon empatxat per los del dit Poble; e aço, per tal com los uench en memoria de la ley agraria, que manaua quels camps se departissen egualment; la qual fon enpatxada per lo dit Fabio.

C. VI.—Be fon gran la ira del Poble enues Apio, Capita, lo pare del qual, esforçant se de ampliar o crexer lo dret del Senat, impugna molt asprament les libertats del Poble Roma. Adonchs, uolent se uenjar lo dit Poble en lo fill, com lo dit Apio fos Capita es degues combatre ab los enemichs, procurant lo Poble que fos odios a tota la sua host,

ordenaren que, com fossen en la batalla, girassen lasquena als enemichs, e que fogissen; per tal quel dit Apio no hagues la honor triumphal per la victoria gloriosa.

Valeri: Vejes la ira, ques vençedora e dissipadora de la victoria, com ha retuda la sua consolacio e alegria menyspreada, en Manilio Torquat; e la maior part de la sua bellea derenqlida, en Fabio; postposant la tota [*e*] en la fuyta uergonyosa, en lo damunt dit Apio.

C. VII. — Veies la dita ira e com se mes ab gran uiolencia en lo coratge de tot lo Poble Roma, en aquell temps en lo qual, ab ajuda e prechs del Poble, fon donada la dedicacio e consecracio del temple del deu Mercuri a Marcho Plectorio, qui portaua la primera bandera al Centurio; e aço, per tal com lo dit Poble, hauent en gran amor lo dit Marcho Plectorio, hauia ordenat que Appio e Seruilio, Consols, fossen fauorables al dit Plectorio en los seus plets; mas, veent que Appio li contradeya, dient que fos socorregut al dit Marcho de peccunia daltre loch, no pas dels diners del ben publich, e que Seruilio se hauia fort negligentment *en lo seu [*f. 145 d*] plet, dilatant e allongant lo massa excessiuament, lexant lo dit Poble aquests dos Consols, assignaren e donaren al dit Plectorio la dita consecracio del temple del deu Mercuri, sobrepujant lo als dits Consols.

Valeri: E ueja e digua quis uulla que la ira no sia de gran efficacia en si mateyxa; per la obra e manament de la qual, aquest caualler es pujat mes alt que no es lo sobiran imperi; la qual ira, no solament ha calçigats los imperis, ans encara los ha tolt lo poder.

C. VIII. — Metello, com estant Consol hagues

subjugada quasi tota Espanya, com hagues entes que li trametien per succeidor Quinto Pompeyo, Consol, enemich seu capital, dona licencia a tot hom quis volgues partir de la host. *Item:* dona vitualla a tot hom, tanta com ne demanauen, no guardant per que, ni a qui, ni quanta, ni en quin temps la donaua, si era legut, o no. *Item:* leuant les guardies dels graners e dels lochs on estauen les viandes, lexa ho franch a tot hom qui sen ho volgues portar. *Item:* mana quels archs e les sagetes dels Cretensos fossen trencats e lançats en lo riu. *Item:* ueda la uianda als elefants.

Valeri: Ab aquets fets qui procehiren de ira, axi com lo dit Metello satisfeu a la sua cobejança vindicatiua, axi mateyx corrompe la gloria de les coses que hauia fetes, fort excellentment e magnificosa. E perde la honor triumphal, per ço com pus forts fon a vençre los enemichs que a sobrar e senyorejar la ira.

C. IX. —¿E que fa Silla, obehint al dit vici de ira? ¿e, apres que hac escampada gran sanch, a la derreria e no uessa la sua? Certes, si; car, indignant se per tal com Gayo, Princep de la ciutat dita Puçol, donaua molt forçadament als decurions del dit Silla la peccunia de colonia, qui era estada pro-
[*f. 146 a*] mesa per reparacio del Capitoli, *trencant per mig dels pits ab la soptosa ira del seu coratge e ab la gran impetuositat de la sua ueu, gita ab gran uomit lo seu esperit, entremesclat ab sanch e ab menaçes. Empero, lo dit Silla no era massa uell, car cellauos entraua en lo .LX. ayn; e axi, no fon raho de la sua mort la uellea, ans la error de la ira furiosa, nodrida ab les miseries de la cosa publica.

Valeri: Adonchs, gran dupte es qui mori abans, o Silla, o la ira de Silla.

C. X.—Hora es duymes de ajudar se e de demanar exemples a les gents estranyes; car improperar a grans homens nostres lurs vicis, es cosa molt uergonyosa. Empero, com lo uoler de nostre proposit dicte e mane que sien recitades e abraçades coses belles hi excellents, la uolentat, qui tem molt uergonya, done loch a la obra del dit proposit, recitant e aprouant molt uolenterosament los fets virtuosos hi excellents. Enpero noy defalgua la consciencia, la qual es necessitada o forçada de recontar los vicis, per correctio dels homens.

C. XI.—Alexandre estaua fort prop dentrar en lo cel, si la ira no li hagues tanquada la porta. Car ¿qui li contrasta que no sen pujas sobrel cel sobira, sino Limasico, qui, a manament del dit Alexandre, fon liurat al leo, e Cloto, lo qual trauessa ab vna lança, e Calistenes, lo qual feu morir fort cruelment?

Valeri: Tres victories perde aquest hom tan victorios, en les tres morts iniustes que feu de tres amichs seus.

C. XII.—O, e com fon gran loy que hac Amilcar, pare de Anibal, contral Poble Roma; lo qual, esguardant se vn dia quatre fills que hauia, de fort pueril edat, dix «que aquells eren quatre leons ca-» dells, los qual nodria en destruccio del nostre imperi.»

O, dignes nodriments, los quals conuerti en destructio de la sua terra, segons que apres sesdeuench! [*f. 146 b*] Dels *quals, estant la .I. Anibal, com fos de fort poca edat, segui les petjades de son pare, en tant que, com lo dit pare degues menar gran host en Espanya, e oferis lo sacrifici als Deus, per que li donassen bona fortuna, Anibal, qui encara era infant de .IX. anys, tenint laltar dauant son pare, jura que, tantost que la edat li bastaria ni sa uirtut poria, seria

enemich cruel del Poble Roma, e que ab importunes pregaries oferia als Deus lo fet de la guerra que de present se menaua. *Item:* aquest mateyx Anibal, uolent declarar ab quant hoy eren diuises entre si Roma e Cartayna, donant gran colp del peu en terra, e mouent pols ab lo dit colp, dix «que lauos » hauria fi la guerra quera entre elles, com cascuna » part seria tornada en forma de pols».

Valeri: O, e com poch hauer tan gran poder hoy, en coratge axi pueril!

C. XIII.—Be axi molt poch la dita ira en les dones; car, com Semiramis, Regina dels Africans, fos occupada en ornaments del seu cap, pentinant se los cabells, e, com se hagues pentinada la .1ª. part, li denunciassen que Babilonia hauia rebellat, lexant laltra part dels cabells despentinada, correch soptosament a combatre la; e null temps torna los cabells en son ornament hi en lo primer estament, fins que hac tornada Babilonia sots la sua senyoria. Per la qual cosa es posada vna statua en Babilonia, en aquell habit e forma en la qual ana la dita dona, soptosament, per pendre venjança daquells qui seren rebellats.

Titol iiii. De auaricia

Ischa en camp lauaricia, escodrinyadora dels guanys cuberts e amagats, insaciable appetit de manifesta roberia, la qual null temps es benauenturada en los bens que posseex, ans es tots temps *miserable en la gran cobejança que ha, de ajustar e cerquar aço que no ha. [*f. 146 c*]

C. I.—Com Lucio Minucio fos mort en Grecia, hom fort rich e poderos, qui no hauia fills ni persones molt acostades en sanch, .i. hom fenye .i. testament del dit Minucio, e, per donar li maior fermetat e confirmacio, inserta en lo dit testament per hereus Marcho Crasso e Quinto Ortensio, homens de la nostra Ciutat, fort richs e poderosos, los quals null temps conech lo dit Minucio. E, jatsesia que aço apparegues esser manifesta frau, enpero cascu daquests, per cupdicia de la peccunia, no repudia lo do e la lexa de la maluestat daquell qui fenye lo testament.

Valeri: E com he recitada massa laugerament tanta e tan gran culpa! Aquests, qui eren lums de la Cort, ço es del Consell, ornaments del For, ço es del loch del juhi, lo peccat que deuien punir, per tal com foren couidats a lauaricia del guany iniust, defeneren e cobriren lo ab lurs actoritats reuerencials.

C. II.—Molt maiors rahels mes lauaricia en Quinto Cassio, qui, estant en Espanya, com hagues presos Sillio e Calfurnio, estants ab sengles punyals trets en la ma per matarlo, ço es al dit Cassio, feu

pati ab la .i. que li pagas .l. cistercis daur, e ab laltre que lin donas .lx., e remetels lo crim.

Valeri: ¿E duptes tu que, si altre li donaua tanta peccunia com aquests li donaren, que no liuras si mateix altra uegada al degollador?

C. III.—La dita auaricia possehi les entramenes de Lucio Septimulo sobre totes persones viuents. Qui, com fos gran familiar de Gayo Gracco, attempta de tayllar li lo cap, e de portar lo, ficat sobre .iª. hasta; e feu ho, per ço com Opinio, Consol, li promes que li daria lo dit cap pesant daur. E dien [*f. 146 d*] alguns, quel dit Lucio regala plom, *e omplin vna part del dit cap, per tal que fos de maior pes.

Valeri: Jatsesia que Gayo Gracco, qui perde lo cap, sia estat auolotador en lo Poble, e sia mort per bon exempli, ço es, per lo auolot que feu, ja per aço la fam cruel del seu familiar no deuia hauer tan gran talent, quen cometes tan terribles e mortals crueltats.

C. IIII.—Lauaricia del dit Septimulo es iustament haguda en hoy e auorricio; mas lauaricia de Tholomeu, Rey dels Xiprans, deu esser recitada ab grans riales, car, com ab guanys leygs e molt angoxosos hagues ajustades grans riquees, per les quals uees si mateyx en perill de mort, carrega diuerses naus de les dites riquees, e mes se ab elles en alta mar, hauent en proposit que, com se fos be engolfat, foradas les dites naus, e que ell peris e negas ensemps ab les dites riquees, abans que no sostengues quels enemichs lo robassen. Enpero no li sostench lo cor de gitar dins mar laur, ni largent, segons hauia pensat, ans porta a sa casa lo premi de la sua destructio, car mori per mans de sos cauallers, molt cobeiosos de la sua gran peccunia.

Valeri: Sens tot dupte, aquest no possehia les

riquees, ans ſon possehit per elles, qui ſon de la illa de Xipre, solament de nom, hauent lo titol de Rey; maś, en lo seu coratge, ſon miserable macip de la peccunia.

Titol v. De superbia e follia

C. I. — E, per tal que la superbia e la follia sien posades en loch aparent e manifest, recitem primerament en quina forma Marcho Flacco Fluuio, Consol, companyo de Marcho Placio Ipseo, com introduhis leys fort dampnoses a la cosa publica, ordenant que tot hom estrayn quiu demanas fos rebut per Ciutada de Roma, a qui fossen donades [*f. 147 a*] les libertats de la dita Ciutat, prouocant *e aualotant lo Poble contra tot hom qui assajas de mudar e denpatxar la ordinacio de la dita ley; com tot lo Senat se opposas a la dita ordinacio, e sobre aço appellas lo dit Flacto, porta fort durament e greu, com sol lo forçaren de venir a la casa del Consell de la dita Ciutat. E, com lo Senat duna part lo amonestas, daltra part lo pregas ques uolgues tolre del fet que hauia començat, sol nols uolch respondre.

Valeri: Tot Consol fora jutjat hauer coratge de tiran, si sol se fos hagut en ues .i. Senador, en aquella forma que se hac Flacco, menyspreant la maiestat de tot lorde del Senat, molt excellent e de gran nombre.

C. II. — La dita maiestat del Senat fon uexada o tribullada per vna sobirana iniuria que li feu March Drusio, Tribu del Poble; lo qual tench per fort poch de fer pendre molt vituperosament a Lucio Philippo, Consol, no per mans del sayg, mas de .i. seu macip, e de metrel ab gran violencia en lo carcer, estrenyent li tan forts la gola, que li feu gitar per lo nas vn gran roll de sanch. E tot aço feu,

per tal com ell, ço es March Drusio, parlas en lo Consell general, gosa lo dit Lucio dir sol algunes paraules, entreposant se en les noues del dit March. E com lo Senat li trametes missatge que uolgues uenir a la casa del consell, respos dient: «¿E per » que lo Senat no ue a mi, en aquesta cort apellada » Hostilia, quem es pus prop que la dita casa on son » los Senadors?»

Valeri: Desplau me de ajustar a la dita hystoria aço ques seguex, ço es, que .I. Tribu menysprea limperi del Senat, e lo dit Senat obehi a les paraules del Tribu, anant la on ell uolia.

C. III.—O, e com fon orat e foll Gneo Pompeyo, qui, com exint del bayn se prostras dauant sos peus Ipseo, qui era *accusat que hauia dats [*f. 147 b*] dines per hauer algun offici, hom noble e gran amich seu, lexal jaure en terra, menyspreant lo ab ueu superbiosa; car no li dix altra cosa sino «quel co» uidaua que menjas ab ell»; per la paraula del qual, aquell qui era malmirent en lo dit crim, poch sopar ab segur coratge.

C. IIII.—Aquest mateix no hac uergonya, estant en lo loch del juhi; car, com Publio Scipio, sogre seu, hagues peccat contra les leys quel dit Gneo Pompeyo hauia instituides e ordenades, en gran ruina o destructio dels mals mirents e dels homens generosos, demana als jutges, en singular do, lo dit Scipio, e que li fos remesa o relexada la pena; uolent temprar lestament de la cosa publica, ab blandiments del lit marital. (Uol dir, per complaure a sa muller, qui era filla del dit Publio Scipio.)

C. V.—Be fon escur e leyg, de paraula e de fet, lo conuit de March Antoni; car, com a ell, estant en loffici dels tres homens, li fos portat lo cap de Caserio Rufo, Senador, feu los portar de prop,

contrastants tots los altres qui ab ell eren, e miral se vna gran estona. E, com tots esperassen ab gran diligencia quina paraula diria, parla dient: «De ma » uida no conegui aquest hom.»

Valeri: O, superbiosa paraula, dita del Senador, e folla confessio feta del hom escapçat! Assats hauem dit dels nostres exemplis. Ajustem ni dels de les gents estranyes.

C. VI.—La uirtut e la benauenturança del rey Alexandre se alegra en tres euidents e manifests graus de follia e oradura. Lo primer fon, car uenint li en fastig Philip, son pare, aferma quel deu Amon era son pare, e quell era fill de Deu. Lo segon fon, car enujant se de les costumes e dels uestirs dels Macedonians, don era, pres les costumes e les uestidures [*f. 147 c*] dels Perses. Lo terçer fon, car *menyspreant labit de hom mortal, uolch pendre lo diuinal, feent se adorar axi com a Deu. E no hac uergonya de negar esser fill daquell qui era son pare e ciutada de la terra don era nadiu.

C. VII.—Xerses, en lo nom del qual habita superbia e oradura, e com se hac en son fet follament! Car, com degues començar guerra contra Grecia, ajustant los princeps de Asia, dix los: «Jous » he fets uenir, per tal que no fos vist vsar solament » de mon consell; empero, membreus que mes uos » he apellats per tal quem hobeiscats, que per ço » quem aconsellets.»

Valeri: Superbiosament ha parlat, hoc encara, posat que fos tornat victorios en lo seu regne. E certes, tu no saps ni pots dir daquest tan lejament uençut, ja si la sua paraula fon orada o folla, o uergonyosament dita.

C. VIII.—Hanibal, fet presumptuos e ergullos per la prosperitat que hac en la batalla de Cannas,

no accepta ni lexa entrar dins la sua host algu dels ciutadans que hauia presos, ni dona resposta a algu daquells, sens torcimayn; hoc encara, com .i. caualler, apellat Maharbalo, cridas altes ueus, dauant la tenda del dit Hanibal, dient e affermant en quina forma ell hauia vist com Hanibal deuia sopar dins lo Capitoli de Roma, menysprea loy.

Valeri: Per certes, separada es la companyhia de benauenturança e de atemprament, com no estan be ensemps felicita[t] o gloria daquest mon, e humilitat.

C. IX.—Les follies que foren entre lo Senat dels Carthaginesos el Senat dels Campanesos, fon quasi enueja: car lo Senat dels Cartaginesos hauia los banys apartats e separats del Poble, on lo dit Senat se lauaua; e lo Senat dels Campanesos hauia lo loch del juhi apartat del Poble. La qual costuma, que haia durat algun temps en Capua, apar ho per aço que escriui Gra*co, en .i. libre apellat *Plaucio.* [*f.* 147 *d*]

Titol vi. De trahicio

Sia treta fora de sos amagatalls la trahicio, ques mal amagat, les forçes e vigors de la qual son mentir hi enganar, e lo seu fruyt esta en cometre qualque maluestat. E cellauos es cert lo seu fruyt, com ha circuida la crueltat ab vincles e laços inichs e maluats; e la dita trahicio porta tant de dampnatge al humanal linyacge, quant li presta e dona salut e profit la bona feeltat. Haja, donchs, la dita trahicio, tanta reprehensio quanta es la lahor que la feeltat mereyx a conseguir.

C. I.—Regnant Romulo, Spurio Carpeyo tenia en custodia lo Capitoli; la filla del qual, verge, com hisques fora lo mur per portar aygua necessaria als sacrificis, parlant ab Tacio, Rey dels Sabins, qui tenia asetjat lo dit Capitoli, corrompela ab grans prometençes, ella feent pacte e couinença que metria dins lo Capitoli los Sabins armats, ab lo dit Rey, ab que li prometessen que li darien les joyes que portauen en les mans esquerres, on portauen diuises daur e anells de gran pes dor. E, com la dita infanta los hagues mesos dins lo Capitoli, el haguessen pres e occupat, els demanas lo premi que li hauien promes, prengueren les armes e ofegaren la, gitant li damunt los escuts e totes quantes armes portauen, ensemps ab les joyes e ab los anels. E axi li pagaren aço que li hauien promes, car gitaren li damunt les armes que portauen en la part esquerra.

Valeri: Certes, aquest fet dels dits Sabins no haura de mi reprehensio, car la maluada trahicio es estada punida ab pena espatxada.

C. II.—Seruio Galba fon hom de sobirana trahicio; car, ajustant lo poble de tres ciutats de la prouincia dita Lusita*nia, dient los que uolia tractar [*f. 148 a*] ab ells de lur profit, pres .v. milia daquells, los quals eren pus jouens homens, elets per a combatre en tot loch; e, tolent los les armes, los vns feu especejar, els altres uene; ab la qual maluestat trespassa, en granea de crim, la gran e mortal crueltat dels barbres.

C. III.—La cobejança de gloria e donor força a Gneo Domicio, hom generos e de molt gran coratge, desser traydor. Car, airant se fort contra Bituito, Rey dels Arbenons, e aço per tal com ell, ço es Domicio, estant en la prouincia lo dit Rey ensemps ab tota la sua gent e ab la dels Allogoborons, sen uolia anar e fogir a la protectio e ajuda de Fabio, succeidor del dit Domicio; adonchs, simulant e feyent Domicio que uolia parlar ab ell, ço es ab lo dit Rey, com fon vengut en son poder, rebent lo en sa casa, pres e ligal; e, axi ligat, trames lo ab vna nau en Roma. Lo fet del qual lo Senat no poch aprouar, nil uolch reuocar e anullar, per tal quel dit Bituito, com fos remes a sa terra, que no renouellas la guerra; mas trames lo a la ciutat de Albana, quel tinguessen sots bona custodia.

C. IIII.—La mort de Viriato reeb dues accusacions de trahicio: Primerament, en la trahicio que cometeren sos amichs, per les mans dels quals mori; car los seus domestichs lo mataren. *Item:* segonament en Quinto Seruilio Scipio, Consol, lo qual fon actor daquesta maluestat, prometent que nos faria punicio de la mort del dit Viriato. Jatsesia que lo dit Quinto Seruilio fees matar son enemich Viriato, e *a exil* [axil] uençe, no meresque la honor de la victoria, car comprala.

C. V.—Mas, per tal que contemplem clarament

la font de trahicio, recitem en quina forma los Carthaginesos, enganant hi trahint a Xantipo, Rey dels [*f. 148 b*] Lacedemo*nians, de la ajuda e gran diligencia del qual seren ajudats en la primera guerra lur, e ab lo seu socos hauien pres Attilio Regulo, fenyents e simulants los dits Cartaginesos quel menarien per mar a sa casa, engolfant se ben adins, negaren lo.

Valeri: ¿E que demanauen ni que uolien los dits Cartaginesos, ab aquest tan gran crim que cometeren? ¿Per uentura no uolien que aquest, qui era companyo de lur victoria, fos ni visques en lo mon? Mas, encara viu hi es en memoria de les gents, ab gran obprobri dels Cartaginesos; lo qual podien lexar viure, sens alguna diminucio de lur gloria.

C. VI. — Hanibal, ab ses prometençes trahent los ciutadans de Minterna, vestits de dobles vestidures, fora los murs de la dita ciutat, qui nos porien pendre per natura, com los hac ab si, ofegals ab la gran uapor e ab lo fum dels bayns, feent los hi estar tant e tan longament, fins que moriren. *Item:* per semblant forma, trahent forals murs lo Senat dels Acerrans, gita tots quants eren en les pregonees dels pous.

Valeri: Aquest Hanibal, donant guerra contra lo Poble Roma e contra Ytalia ¿e nos hac pus agrament e cruel contra la sua feeltat, qui solament se alegraua de mentides e falsies, axi com si fossen arts molt excellents e virtuoses? Certes, hoc. E daçi li esdeuench que, com ell en altra guissa, si no vsas de trahicions, hagra lexada gran memoria de son nom, ha posat en gran dupte ja si deu esser tengut per maior o per pijor; per maior en les victories, o per pijor en les trahicions.

Titol vii. De aualot e de violencia

C. I. —E, per tal que sien recitats los fets del aualot mesclat ab violencia, recitant axi be daquells ques feren en temps que la nostra Ciutat hauia pau, com dels ques cometeren en temps de guerra *vejam [*f. 148 c*] primerament de Lucio Equicio, quis fenyhia esser fill de Tiberi. Lo qual, com contra les leys demanas loffici del Tribunat ab Lucio Saturnino, fon mes en la preso comuna per Mario, qui regia loffici del Consolat; en lo .v.e ayn de la qual cosa, lo Poble somogut e aualotat, trencant les portes e les custodies de la preso comuna, prenent lo dit Equicio e carregant los sobre lur esquena, portaren lo sen, ab gran goyg de lurs coratges.

Item: aquest mateyx Poble, com lo dit Equicio uolgues pagar lo sens, axi com a fill de Gracco, e Quinto Metello, qui era Censor, nol uolgues reebre, auerant que Gracco solament hac tres fills, e quel dit Equicio no era algu daquells, lo dit Poble sesforça de matar a pedrades lo dit Metello; com empero los fos clarament prouat per ell, que la .I. fill del dit Gracco prenia lo sou en Cerdenya, laltre era infant en la ciutat de Penestre, e lo terçer, qui nasch apres de la mort de son pare, mori en Roma; per que no era necessari de mesclar legees no conegudes, ab la gent nobla hi excellent.

Valeri: La folla oradura de la multitut, aualotada ab gran audacia e follia, se moch infladament e superbiosa contral Consolat e la Censura, e vexa o tribula los seus princeps, ab follia leja e desuergonyada.

C. II.—Lo dit aualot fon va e orat; mas lo seguent fon molt cruel e sangonos. On, com Numio e Saturnino fossen uenguts en lo camp on se feyen les elections dels oficis, uestits de la uestidura festiual dita *toga*, la qual uestien aquells qui venien en lo dit camp per esser promoguts, e cascu daquets demanas lofici del Tribunat, en lo qual no restaua sino .I. loch, car ja hauien creats .IX. tribuns, lo Poble, donant gran fauor a Saturnino, pres lo dit [*f. 148 d*] Numio, e, trahent lo del camp forciuol*ment, feu lo anar a sa casa propria, de la qual apres trahent lo ab gran violencia, matal, per tal que, ab la mort daquest ciutada tan entegre e tan uirtuos, fos donat loch e leer al diffamat e vituperat ciutada de conseguir la potestat que tant desijaua.

C. III.—La corrupta intencio que hagren los creedors contral cap de Sempronio Asellio, Gouernador de la nostra Ciutat, senflama ab manera fort intollerable; car, com lo dit Sempronio, obligat a molts creedors, se defenes dells, .I. dia com ell sacrificas a la Deessa de Concordia, per tal quel pacificas ab sos creedors, aquets, comoguts e aualotats per Lucio Cassio, Tribu del Poble, anaren al temple, e feren lo fogir a la Cort on se deduhien les causes; e, com se amagas en los obradors qui estauen en gir de la Cort, trahent lo daqui forciuolment, esquinçaren li la gonella que uestia, dita *pretexta*.

Valeri: Be deu esser reprouada e auorrida en aquest crim la condicio de la Cort, que permete lom esser forciuolment tret del temple; mas si guardes les hosts on estan los homens darmes, ben exira tan gran indignacio.

C. IIII.—Com la prouincia de Asia fos comanada a Gayo Mario, no com a Consol, car nou era, mas axi com a persona priuada, qui degues fer

guerra contra Mitridates, Rey de Ponto, e lo dit Gayo trametes Gratidio per legat a Silla, Consol, per tal que li trametes legions de caualleria, los cauallers de Silla especejaren lo dit missatger. E aço sens dupte feren, car foren indignats que fossen forçats de passar, del sobiran Emperador, a subiectio daquell qui no era posat en alguna honor.

Valeri: ¿Qui pot sostenir a uida lo caualler qui lestatut o ordenacio, feta ab uolentat e consentiment del Poble, uol corregir ab mort del missatger? Aquesta tan gran violencia se feu contral Proconsol, ço es, contra Mario, qui tenia loch *de Consol; mas [*f. 149 a*] la seguent fon feta contral Consol.

C. V. — Com Gneo Pompeyo tengues gents darmes, contra uoler de la Ciutat, Quinto Pompeyo, companyo de Silla, per manament del Senat ana al dit Gneo, per dir li que lexas la host que menaua. E, com sobre aço se gosas contendre ab ell, los corruptes e carnals cauallers del Capita e Princep ambicios, com lo dit Quinto Pompeyo començas a fer son sacrifici als Deus, mataren lo, axi com si ell fos la hostia ol sacrifici qui deuia esser ofert. E lo Senat, afermant e auerant si no hauer poder a contrastar a la dita gent darmes, lexa impunida la dita maluestat.

C. VI. — Aquella matexa host e gent darmes feu vna violencia molt folla e orada, la qual priua de uida a C. Carbo, Consol, jerma de Carbo, Consol; e feu ho, per ço com ell sesforçaua de constrenyer, ab queacom de rigorositat, lart de caualleria, la qual sera massa dissoluda e affollada per les guerres ciuils queren passades.

Valeri: Mes ama esser ençutzida la dita host, ab la sobirana iniquitat que feu, que mudar les sues costumes, uils e leies, e fort escures.

Titol viii. De presumpcio folla e orada

Los mouiments de la presumpcio folla, son axi soptosos e impetuosos, com los del damunt dit aualot; ab los quals mouiments son axi ferides e colpejades les penses dels homens, que no guarden los perills quels poden esdeuenir, quils son fort prop, ni poden proseguir los fets daltres persones, ab justa estimacio verdadera.

C. I.—Com se hac be presumptuosament e folla, lo sobiran Africa, qui, partint se de Espanya e anant sen al rey Siphace, per tractar pau ab ell, solament hi ana ab dues barques, cascuna de les [*f. 149 b*] quals vogaua *.v. parells de rems, posant la sua salut e de la Ciutat Romana en les mans, falses e desleals, dun inconstant hom e de poqua fe!

Valeri: En fort petit moment de temps vagueiaua e ballaua lo cas duna cosa de gran materia, car fon posat lo dit Scipio en dupte, ia si fora catiu del Rey Siphace, o sil mataria.

C. II.—Be fon perillos lo fet de Cesar; e, jatsesia que, per la cura e ajuda de les celestials prouidencies, sia estat fortunat, empero nos pot recomptar be, sens orror o auorriment de la pensa. Car, com les legions de les gents darmes, que deuien passar de Brandiz en Apolonia, tardassen massa, ell, no sostenint ab paciencia la dita triga, exint se del conuit on menjaua, fenyent se malalt, amaga la sua gran maiestat sots vna uestidura minua e seruil, la qual se uesti, e, metent se dins vna petita nau, posas als grans perills e greus tempestats de la mar

Adriatica; e, com a manament seu se engolfassen en altes mars, apres que hac molt nauegat contra les sobergues ones els vents contraris e la corrent de la mar, hac sen a tornar, sens que no vee lo nauili que speraua, en que eren les gents darmes.

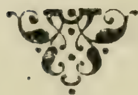
C. III. — Uejes com fon orrible la presumpcio folla e orada dels cauallers! La qual feu que A. Albino, qui era hom de nobles costumes e ciutada excellent, acabat e perfet, molt honorable, fon apedregat per los dits cauallers; e aço per falses e vanes sospites que hauien dell. E no rebe apellacio de lur indignacio, car pregant e supplicant al Capita dels dits cauallers que uolguessen hoir la sua excusacio, fon li denegat aço que justament demanaua.

C. IIII. — Nom marauell sil patro, just e innocent, de la nau on anaua Anibal, no troba loch per sa defensio, dauant lo cruel e terrible coratge del dit Anibal. Car, com lo dit patro menas Anibal, pas*sant lo de Petilia, ciutat de Calabria, en Africa, [*f. 149 c*] arriba en Cicilia; e, veent Anibal quen breu e poch espay de temps hi era passat, no creent per res que Cicilia e Ytalia se fossen axi prop, jutjant quel dit patro lauia trahit, matal. E com apres sabes la ueritat, feent ne diligent enquesta, absolch lo dit patro de crim de trahicio, com no pogues donar a la innocencia del patro daqui auant si no la honor del sepulcre. Per que, posa Anibal vna statua, gran e alta, sobrel mont dit Pelori, qui esta en la mar damunt dita, estreta e fort perillosa, la qual estatua hi es posada en memoria del dit patro; en la qual ymatge apar manifestament, als vlls daquells qui naueguen aquelles mars, lo senyal de la gran temeritat e folla presumpcio del dit Anibal, qui era Capita dels Carthaginesos.

C. V. — Be fon la ciutat dels Athenienses teme-

raria e presumptuosa, fins a fatuitat e oradura; la qual escapça .x. Emperadors seus, qui venien duna victoria gloriosa, la qual hauien obtenguda. E feren ho, per tal com no hauien soterats los cossos dels cauallers morts, com empero la fortuna de la mar los empatxas que nols pogueren soterrar.

Valeri: Aquesta folla ciutat puni la necessitat, com empero degues honrar la uirtut.

Ti[tol] ix. De error

La error es fort prop de la temeritat o presumpcio folla; e, si be ses par hi egual en noure e dampnejar, empero pus facilment e laugera es perdonat a la dita error, que a la presumpcio. Car nos mescla la dita error ab culpa e peccat, certament e uoluntaria, si no per tal com es comoguda ab falses ymatges uersemblants. E si yom vull esforçar a compendre en quina forma la dita error se scampa en los coratges dels homens, seria subiugat al vici del qual parle; per que, donchs, recitarem pochs exemplis de la dita error.

C. I.—*G. Elino Cimia, Tribu del Poble, venint [*f. 149 d*] de la sepultura de Juli Cesar, e tornant sen a sa casa, fon especejat per les mans del dit Poble, quil pres en persona de Cornelio Cimia, contral qual se cuydaua esser leuat e aualotat, mogut per ira contra lo dit Cornelio, per tal que, com fos cunyat de Cesar, hauia proposat contra ell dauant lo Poble injustament, pochs dies hauia passats, ans de la mort iniga del dit Juli Cesar. E uench lo dit Poble a tanta error, que, ficant lo cap de Elino en vna hasta de glaui, prenent lo per lo cap de Cornelio, portaren lo al loch on fon soterrat Juli Cesar.

Valeri: O, miserable sacrifici de son offici, e de la error daltra persona, per la qual mori lo dit Elino Cimia!

C. II.—La error de Gayo Cassio lo força de donar penes a si mateyx. On, com en aquella batalla on eren .iiii. hosts, duna part la host del dit Cassio

e la host de Bruto, qui mataren Juli Cesar, e daltra part la host de Octouia Cesar e la host de Anthoni, qui uolien uenjar la mort del dit Juli Cesar, no sabessen los Capitans de les dues hosts de qui seria la victoria, ço es Cassio e Bruto (e diu ho per ço com Octouia uençe Cassio, e Bruto uençe les Castres, ço es lo loch on tenien lo fardatge, axi que, de aquests dos capitans companyons, la hu uençe e laltre fon uençut), veent se Gayo Cassio desbarratat per Octouia, en la batalla que hagren prop dun loch dit Philipis, com lo seu companyo Bruto, ab sa host, estigues en .i. loch queacom luyn del dit Gayo, trames .i. centurio seu, apellat Tineo, que de nits se prengues esment en quin estament era Bruto ab la sua host. Adonchs, anant aquest espia, per aspres e secrets camins, al loch on era la host de Bruto, e per tal com la gran escuredat de la nit [*f. 150 a*] no li jaquia esmar, jutjar e *conexer ja sis encontraua ab los amichs o ab los enemichs, triga de tornar al dit Cassio, en aquella hora que li era assignada. Lo qual Cassio, jutjant que aquest centurio era mort per los enemichs, e que tota la host de Bruto era uenguda en lur poder, cuytas de finir la sua uida, feent se matar a .i. seruent seu; com empero les Castres dels enemichs fossen preses, e la host de les gents de Bruto, en la maior part lur, fossen sanes, forts e alegres, e ben fortunades.

C. III.—No deu esser oblidada per silenci la uirtut de Tineo; qui, com trobas lo cos del dit Cassio, qui jahia mort en terra, miral se vna estona, estant tot esbahit e fora de si mateyx del cas tan infortunat. E, prenent se agrament a plorar, dix: «O, Emperador! si yo indiscretament so estat causa » e raho de la tua mort, per tal que aquest fet no » romanga impunit, reb me companyo de la tua

» mort.» E, prenent lo seu coltell propri, mes los per lo ventre fins a les dolses; e, mesclant se la sanch daquest Tineo ab la del dit Cassio, jagueren abdosos morts en terra.

Valeri: La mort de Tineo procehi de pietat, e la de Cassio, de error.

C. IIII.—No se ja la falsa opinio, si porta la iniuria gran al palau del Rey dels Inueccians; car, com lo dit Rey jugas a grescha, e, per la bona fortuna que hauia en lo joch, gitant los daus, digues trufatiuament al que jugaua ab ell: *Matals!* e los legats dels Romans fossen presents mirants lo joch, a cas e fortuna los sariants darmes del dit Rey, pensant se quel Rey digues mata als Romans, trahent les armes e matant los dits legats, conuertiren la paraula dita jocosament en manament executiu.

Titol x. De venjança

Los agullons de la venjança, axi com son aspres [f. 150 b] e agres, per semblant *forma son justs; e, com son irritats, prouoquen se fortment, cobejosos de venjar la iniuria rebuda, segons la dolor quen han passada. Los quals agullons de venjança, nos pertany que sien recitats amplament e larga.

C. I. — Marcho Fuluio, estant Tribu del Poble, recita en lo consell general en quina forma, per consell dels Tusculans, los Vellicerans els Priuertans se deuien rebellar. E, com los dits Tusculans, axi com a miserables e tribulats, fossen uenguts a Roma ab lurs mullers, fills e filles, esdeuench se que, com totes les trips del consell donassen sentencia quels Tusculans fossen absolts del crim del qual eren delats, solament la trip apellada Popilia jutja quen fos feta sentencia executiua, en la qual los homens fossen greument açotats e puyx escapçats, e que les dones els infants fossen uenuts per catius. E, per tal com aquets del linyatge de la gent dita Popilia donaren lo dit consell, com los Tusculans en temps seguents foren rebuts per ciutadans de Roma, e foren poderosos en lo consell de la dita Ciutat, null temps promogueren a algun offici algu daquells de la gent Popilia, qui uenien en lo Camp Marcial, ab la uestidura blancha, per esser promoguts; car no volien los dits Tusculans que poqua ni molta de honor peruengues a aquells qui, tant com en ells fon, los hauien tolta la uida e la libertat.

C. II. — La venjança seguent fon aprouada per

lo Senat, e per lo consentiment de tot lo Consell; car, com Adria, qui regia lo regne de Africa, ab ma dels catius hagues uexat los Romans; qui estauen en la ciutat dita Utica, subiugant los a vil e leja senyoria, e com per aquesta raho fos cremat lo dit Adria viu, per los Romans, qui estauen en la dita ciutat, no fon feta questio daquesta cosa per lo Senat, niu feren alguna punicio.

C. III.—*Cascuna de les seguents Regines fon [*f. 150 c*] de molt uirtuosa venjança. On, com Cirus hagues mort lo fill de la Regina dita Tamira, no cessa fins que hac pres lo dit Ciro, e, leuant li lo cap de les espatles, mes lo en .i. odre ple de sanch humana, dient al dit cap «ques sadollas es fartas be de la » sanch de que era tan insaciablement assedegat»; e axis uenja de les penes que hauia lo seu fill sostengudes. Semblant se feu Berenices, la qual, no sostenint la mort de son fill, que fon feta a tracte de Laodices, muller primera de Antiocho, qui hac per mullers la dita Laodices e Berenices, armas soptosament, e pujassen sobrel carro, anant detras aquell qui hauia feta la mort de son fill, sayg e ministre de gran crueltat, apellat Teneo. E, com lacon seguis, e no hagues glaui ni espaa ab quel matas, feril ab vna gran pedra sobrel cap, e matal; e, feent passar los caualls qui menauen lo carro sobrel cos del dit Teneo, tornant sen per les hosts de les gents contrarioses, vench sen a la casa, en la qual esmaginaua quera amagat lo cos del fill que li hauien mort.

C. IIII.—Dvpte es gran de Jason Thesalo, quis apparellaua de donar guerra al Rey dels Perses, ja si rebe justa venjança; car, com .i. hom, apellat Taxillo, qui era mestre del joch de la esgrima, en la qual esgremien los homens nuus, fos ferit per aquells jouens qui esgremien ab ell, anant sen al dit

Jason, Rey de Grecia, qui miraua lo dit joch, obtengue ab ell quels dits jouens, quil hauien nafrat, li donassen cascu .xxx. dragmes dargent, o quel mestre donas a cascu dels dits jouens .x. açots. Lo qual mestre, com hagues vsat de la derrera condicio, veent se los jouens greument açotats, atenent mes a la dolor del lur coratge que a la pena que passauen [*f. 150 d*] en lo cos, *comogueren se contral dit Jason, Rey, e mataren lo.

Valeri: Ab aquesta sentencia del dit Rey Jason, per la qual foren los dits jouens generosos .i. petit irritats, per la uergonya que rebien, fon tolta e destrohida la sperança duna cosa fort marauellosa; car, segons la opinio de Grecia, tanta sperança posauen en Jason, que deuia fer tant quant james feu Alexandre, en son temps.

Titol XI. De paraules dites viciosament e de actes fets criminosament e iniga

Pvs que en lo present libre tractam, ab exemplis e diuerses histories, ades los bens, ades los mals de la uida humanal, raho es que sien recomptades les paraules dites uiciosament, els actes fets criminosament e iniga.

C. I.—¿E hon començara mils aquesta materia, si no recitant primerament duna dona, apellada Tullia, per ço com lo seu exempli es de temps molt antich, de consciencia fort maluada e cruel, hi en la ueu es lo dit exempli semblant duna cosa monstruosa, leja, que no hac par en malea? On, com Tarquino, marit daquesta quera filla de Seruio Tullio, Rey dels Romans, a induccio della hagues mort lo dit Seruio, pare de la dita Tullia, anas sobre .i. carro a .i. loch on era son marit, e aquell qui guiaua lo carro refrenas les besties, per ço com lo cos del pare de la dita Tullia era dauant lo dit carro, sabut Tullia que, per raho del cos de son pare qui jahia en aquell loch mort, sestaua de passar auant, mana quel carro passas sobrel cos de son pare, per tal que pus espatxadament vengues als abraçaments de son marit Tarquino, homeyer del pare de la dita Tullia.

Valeri: Ab aquesta cuyta, axi leja e cruel, no solament macula si mateyxa, la dita Tullia, ab eternal infamia, ans encara, lo carrer *on jahia lo cos [*f. 151 a*] de son pare, fon apellat lo carrer diffamat.

C. II.—No fon axi leyg e cruel lo fet el dit de

Gayo Fimbria, com lo de la dita Tullia. Mas, si es considerat quin fon en si, no hauent esguart al damunt dit exempli, assats fon cascu de massa gran audacia; car aquest Gayo tracta que Sceuola fos mort, mentre ques fehyen les exequies de Gayo Mario; e, com sabes quel dit Sceuola, qui era estat greument nafrat, rebes recreacio e curacio de les sues nafres, ordena lo dit Gayo Fimbria que lo dit Sceuola fos acusat dauant lo Poble. E, com fos enterrogat per lo dit Poble que podia dir del dit Sceuola, qui era tan perfet que no podia esser dignament loat per la sua gran santedat e perfectio de vida molt uirtuosa, respos «que li obiciria que la » lança quil nafra no li entra assats dins lo cos, » segons que deuia».

Valeri: O, licencia e audacia de gran furor, la qual deu esser recitada ab grans gemechs de la cosa publica, trista e plorosa!

C. III.—Com March Cicero digues a Lucio Catilina, per la conspiracio que tractaua, quell hauia ences e mes gran foch en lo Senat, respos: «Beu se; » e si nol pusch apagar ab aygua, apagar le ab ruina » o destruccio del dit Senat.»

Valeri: ¿E quina cosa estimarem daquesta resposta, si no que aquest Catilina, estimulat per la mala intencio e iniga consciencia sua, mostraua en ses paraules la mort dels Senadors, que deuia fer en temps esdeuenidors?

C. IIII.—Be fon maluat lo coratge de Magichilo e ple de follia, qui tolch a March Martello la vida que li fon donada per Cesar; car, com lo dit Cesar hagues uençut a Pompeyo, del qual March Martello era caualler, rebel Cesar en gran amistat e gracia
[*f. 151 b*] sua. Per la qual cosa, mogut lo *dit Magichilo, no podent sostenir que aquell qui era estat antich amich

de Pompeyo, qui era enemich de Cesar, fos egualat ab ell en lamistat del dit Cesar, exint se duna ciutat dita Militena, e trobant a March Martello en lo port de Athenes, apunyalal.

Valeri: Aquest, per la sua gran follia, peruench a tan gran maluestat, que merexia esser especejat; car fon enemich de amistat, ço es de March, qui li era amich; fon destrohidor del diuinal benefici, ço es de la uida que li hauia donada Cesar, qui era Deu de la terra; e fon cruel infectio o macula de la religio o seruitut publica dels Deus, la qual hac gran diligencia en recobrar e conseruar la salut daquest March, ciutada molt uirtuos.

C. V.—C. Turanio, ab la crueltat de la mort de son pare, sobra la damunt dita crueltat, a la qual donaria uejares a hom que no si pogues res ajustar; car, com ell fos de part dels tres homens qui hauien per offici de exequir les sentencies, e de fet cerquassen lo pare del dit Turanio, qui era exellat, hom de gran honor e dignitat, e lo dit pare se fos amagat per fogir a la mort, aquest Turanio, fill seu, com los tres homens nol poguessen trobar, mostrals lo loch on sera amagat, e donals certs senyals ab quel coneguessen. Adonchs, seguint los senyals del fill, prengueren lo pare, lo qual, estant mes ansios de la prosperitat del fill que de la sua uida, comença enterrogar aquells quil hauien pres, «ja son fill, si » era sa, e si hauia fet lo manament dels Empera» dors». E respos li vn daquells quil hauien pres, dient: «Sapies que aquell que tant ames e de qui » enterrogues, ta dexellat e trahit a nos; e axi, per » obra e offici nostre, e per lo dexelament de ton » fill, morras.» E, dites aquestes paraules, mes li lo punyal pels pits.

Valeri: Mori aquest pare, qui hac maior dolor

[*f. 151 c*] es tench per *pus miserable per la trahicio del fill, que per la mort que sostenia.

C. VI.—Lvcio Tullio Annual senti e sostench semblant crueltat; car, com ell fon deuallat en lo Camp Marcial, on se donauen les honors, ey fos uengut per obtenir la Gouernacio per son fill, sentint lo dit Lucio si esser senteuciat a mort, fogi e amagas en casa dun son amich; mas la maluestat de son fill carnal feu que no fos segur en la sua propria feeltat. Car, seguint les petjades del pare, mena e guia los cauallers quil cerquauen per matar lo, e, mostrant lols, mataren lo dauant los seus vlls propris, en la sua presencia.

Valeri: Dues uegades fon homeyer de son pare: primerament, consellant la sua mort; segonament, veent la ab sos vlls cruels e inichs.

C. VII.—No fon de pocha amargura la mort de Vettio Fallasso, bandejat; lo qual, com se fos amagat, per ço com lo cerquauen per matarlo, la sua muller propria mostra lo loch on sera amagat.

Valeri: ¿Que dire, trahil sa muller, ho degollal ella matexa? ¿E com en que es pus lauger e de menor greuge lo crim, sol per tal que noy met la ma, pus quey sia hom consent? La maluestat ques seguex, per tal com es de gent estranya, sera recitada ab pus reposat coratge.

C. VIII.—Com Scipio Africa, en memoria de son pare e de son oncle, fes gran festa dins la ciutat de Cartayna, on se fehya dauant tot lo Poble lo joch de la esgrima, ab espases tallants, dos fills dun Rey qui era mort isqueren en mig del joch, qui era tot arenal, dient ques volien combatre, cos per cos, del dret del regne de lur pare, e aquell qui mils se hauria en la batalla, que obtengues lo dit regne. E, com Scipio los amonestas, dient que mes los valia dis-

putar e contendre *ab paraules que ab ferre, de qui [*f. 151 d*] deuia esser lo regne, e lo germa maior consentis a les paraules e consell del dit Scipio, lo menor, confiant se en la fortalea e uigor del seu cos, romas en la sua folla pertinacia. Adonchs, entrant en lo camp de la batalla, la oradura e follia daquell qui romas en sa dura pertinacia, per lo juhi de fortuna fon punida, per la mort que li esdeuench; car fon uençut e mort.

C. IX.—Molt pus maluadament e iniga se hac Mitridates, lo qual no pas ab lo germa, ans ab son pare, hac batalla del dret de la Senyoria.

Valeri: En gran admiracio son posat sobre aquest fet: ¿qui es aquell qui, en semblant acte, haja trobat homens en sa fauor e ajuda, e haja gosat inuocar los Deus que li fossen fauorables?

C. X.—¿E per quens marauellam tant del exempli damunt dit, axi com a cosa inusitada a totes gents, com lexempli ques seguex sia de molt maior iniquitat? On, com fos costuma entrels barbres, com feyen amistat los vns ab los altres, ques sagnauen del braç dret, e la .i. beuia la sanch del altre, Senaster consenti axi ab los enemichs de Triganes, Rey de Hermenia, pare seu, leuant se contra ell, que tots, sagnant se de les mans dretes, begueren los vns la sanch dels altres.

Valeri: Anuides sostenguera lo cor al fill, de fer per salut del pare aço que feu aquest en la iniga amistat, ab la qual tracta greu conspiracio contra son pare natural.

C. XI.—Mas ¿per que perseguesch yo axi aquestes coses damunt dites, axi com a molt cruels e vicioses? ¿Per que faç en aço tan gran triga, com yo veja clarament e manifesta totes les maluestats esser sobrades, ab la cogitacio que hac vn hom duna

[f. 152 a] mort que volch fer de Cesar, *pare de la cosa publica? Per que, yo son mogut e comogut, mes ab piados que ab vigoros coratge, ab tota la impetuositat o soptos mouiment de la mia pensa, ab totes les forçes de la mia indignacio, a destrohir hi esquinçar lo dit crim, fort inich e maluat. ¿E com, qui es qui, ab paraules de sufficient efficacia, puscha condempnar e reprouar aquell hom qui, apagant e destrohint la feeltat de uera amistat, ha fet son poder de soterrar lumanal linyatge en tenebres de crueltat, hi en la pregonea de justa reprouacio? Certes, tu es pus cruel que tota desfrenada bestialitat, per gran e per fera que sia, qui has volgut pendre e destrohir les regnes del Imperi de Roma, les quals lo Princep e pare nostre te en la sua man dreta, digna e molt profitosa. Certes, si tu haguesses complida la tua furor, lo mon no fora romas en son bo e uirtuos estament. Certes, tu, ab proposits folls e falsos de la tua furor, has uolgut uençre e sobrar tots quants mals ha sostenguts lo ben publich, los quals mals son aquests: la nostra Ciutat fon presa per los Gallos; .ccc. homens generosos del linyatge dels Fabians negaren en .i. riu dit Alienso, lo qual fon ensutzit e maculat per la mort de tanta nobla gent; los Scipions moriren en Espanya, on la caualleria romana fon molt oppressa; la nostra Ciutat hac gran batalla ab Anibal, prop .i. loch dit Transimeno. *Item:* hac altra batalla ab lo dit Anibal, en lo loch apellat Cannas, on rebe la dita Ciutat nostra tan gran dampnatge, que uench a perill de final destructio. Sens aquets mals, sostench furors de batalles o guerres ciuils, les quals furors eren vntades de la sanch domestica dels Ciutadans de Roma, quis matauen los vns ab los altres. Mas uetlaren los vlls dels
[f. 152 b] Deus; les esteles, les *planetes els signes dels cels,

obtengueren lur uigor; los altars, los temples, los oratoris, foren uallejats de la Diuinitat quels era present; e no fon alguna cosa que degues esser esuetlada per la salut de Cesar August e de la cosa publica, que permetes en si habitar gens de ociositat o perea; hi en les primeres coses, lo faedor e conseruador de la nostra salut, prouehi, ab son diuinal consell, quels seus excellents merits no perissen, ab la ruina o destruccio de tota la nostra Ciutat. Adonchs, esta la pau en son esser, les leys han lur valor, hi es seruat sancerament lestat dels officis, axi priuats com publichs. E aquell qui tempta o assaja de aterrar e destrohir les damunt dites coses, feent violencia als vincles e pacifichs pactes de amistat, fon destrohit, mort e anullat, ab tota sa generacio, per la vigor del Poble Roma; e soste les penes que mereyx, dins en los inferns, si enpero en aquell loch es estat reebut.

Titol xii. De les morts de diuerses homens que foren fort estranyes e singulars

Lo primer dia quel hom nayx, el derrer quel hom mor, contenen la condicio, ço es, lo be ol mal de la uida humana; per ço fa molt a considerar ab quins senyals se comença la sua uida, e ab quina fi es termenada. E per aço jutjam nosaltres aquell esser estat benahuyrat, lo qual, com entra en la lum daquest mon, hac prosperitat, e, com nisque, rete la lum de esser que hauia rebuda, benignament e graciosa. Mas, lo temps ques mija entrel primer dia el derrer, segons quel gouern de fortuna lo regeyx ades ab uent aspre e forts, ades suau e plasent, enpero aquest temps damunt dit apar breu e poch a les persones cobeioses de molt viure, car, com lo dit temps es alongat a les persones que fan tot quant [f. 152 c] *los ue en delit de fer, segons lurs uejares massa breu, car, com les coses que son sens raho son cobdiciosament desijades, lo discurs o corriment de la uida, quasi sens tota raho, passa es pert al hom qui no fa obres uirtuoses. Car, si uols be usar del temps que tes donat, per breu que sia tul faras ample e larch, sobrant lo nombre dels anys ab la multitut de bones obres. En altra forma ¿quet aprofita viure molt en vida ociosa e infructuosa, si mes te estudies en cerquar e ajustar als teus dies longa uida, quen ferla aprouada e uirtuosa per bones obres, la qual uida uirtuosa dura, apres la mort, longament en memoria dels homens? E, per tal que no sia vist esser vagabunt, lunyant me massa de la

materia que tracte, fare mencio daquells qui no son morts a mort vulgar e comuna.

C. I.—Tvllio Hostilio mori a colp de lamp, quil feri en son alberch, el crema ab tota la sua casada.

Valeri: Be fon singular sort de fortuna e mort estranya aquesta, per la qual sesdeuench que aquell qui era salut de la Ciutat Romana, mort en la dita Ciutat, per tal que no pogues hauer dels ciutadans la derrera honor de la sepultura, lo porta la celestial flama en cas, estament e condicio que hagues .I. mateyx loch, ço es lo seu alberch, per casa real, per foch e per sepulcre; car en aquell temps cremauen los cossos morts.

C. II.—Anuides es uersemblant que, en tolre lesperit o la vida, haja pogut tant lo goyg com lo dit lamp; enpero tant mateyx poch e tant mateyx se feu: car, apres que fon denunciada la destructio e mort de gents, ques feu de la nostra host prop lo lach dit Transmesino, vna dona a qui era estat dit que son fill era mort en la dita batalla, encontrant lo dit fill a la porta de la Ciutat, sa e alegre, abraçant lo mori de sobres de goyg. *Item:* altra dona fon que, com per lo *nouell que li hauien dit falsament [*f. 152 d*] de la mort del seu fill, sigues en la sua casa, trista e plorosa, a la primera vista que hac de son fill, qui torna sa e alegre, caygue morta de laltra part.

Valeri: O, cas de mort inusitada! Aquestes dones, les quals dolor e tristicia no mata, lo goyg e alegria les destrohi; mas, per tal com eren fembres, no men marauell tant com si fossen homens.

C. III.—Com Minencio Calua, Consol, companyo de Tiberio Gracco, Consol, sacrificas en Corçega, la qual hauia subiugada als Romans, hi estant en lo sacrifici rebes letres que li eren trameses

per lo Senat, en les quals li escriuia molt humilment e ab gran reuerencia, legint ab gran atencio de coratge les dites letres, mouent se vna escuredat dauant los seus vlls, cahent dauant lo foch del sacrifici, romas mort fret, en terra.

Valeri: ¿E per quens pensam que aquest sia mort, si no per sobiran goyg? O, e quin goyg deuia hauer Scipio, apres la destruccio de Cartayna e de la ciutat de Çamora, que ell feu!

C. IIII.—Qveacom fon de maior coratge Quinto Catulo, Princep e capita qui fon donat per acompanyat a C. Mario, en la victoria que hac dels Alamayns; mas la sua mort hac maior violencia, car, com per les dissenssions e diuisions ciuils, fos jutjat a mort per lo dit Mario, prenent lo seu lit e feent lo encalçinar, passant damunt lo dit lit vna crosta de calç, e despuyx escalfant lo ab gran foch e molt poderos, com fon ben ardent e flamejant, metent e cloent se dins aquest lit, matas greument e cruel.

Valeri: Aquesta mort axi cruel, fon gran uergonya e confusio de la gloria del dit Mario.

C. V.—En aquella mateyxa tempestat de les guerres ciuils, vn Tribu del Poble, apellat Cornelio [*f. 153 a*] Merula, qui era *Consol e Sacerdot, per tal que no uengues a menyspreu hi escarn de sos enemichs, qui eren homens folls e orats, entrant sen dins lo temple del deu Jupiter, e feent se obrir les uenes a .I. barber, fugi a la mort vil e menyspreada que li era denunciada; els Sacerdots del dit temple, molt antichs, foren banyats e salpiscats de la dita sanch, rebent la dins lur temple.

C. VI.—Be fon forts e animosa la fi de la uida de Herenni, cicilia; del qual C. Gracco sera seruit, axi com damich, qui li enterpretaua los senyals e

rebia resposta dels Deus; car, com per aquesta raho lo menassen al carcer, com entras en lo dit carcer dona scientment tan gran colp del cap en vna post que staua en lentrada de la porta, que caygue soptosament en la porta del loch ignominios o uituperos, ço es del carcer, e rete lesperit de uida.

Valeri: Sol en .I. grau cuyta la sua mort, que fon pus espatxada que la mort publica e que la ma del morro de vaques.

C. VII.—Semblant mort feu Licinio Macer, Gouernador, pare de Caluo, qui era accusat de ladronici; lo qual, com degues esser sentenciat, sabent que ja uolien pronunciar contra ell la sentencia de mort, pujassen en lo pus alt barandat de tot lo palau de la cort, e, com vees March Cicero qui era executor del juhi ques fehya contra ell, que ordenaua la sentencia, menant lo fet a la derrera execucio, trames li .I. missatger qui li digues en quina forma ell, ço es Licinio, no moria sentenciat, si no solament acusat, e axi, que no deuia esser feta execucio contra sos bens; car null temps perdien los bens si no aquells qui morien sentenciats. E, dit aço, pres vna touallola que tenia, e offeguas; cuytant se, ab la mort uoluntaria, a sostenir la pena que li deuia esser donada per la sentencia ques ordenaua. E Cicero, vist aquest fet, no pronuncia res contral *dit [*f. 153 b*] Licinio.

Valeri: Adonchs, lo fill daquest, apellat Calua, hom gran rethorich e de soptil engyn, ab la mort inusitada de son pare fon delliurat de pobrea, car no perde los bens del pare, e del crim de la condempnacio de la sentencia, que hauia a pronunciar lo dit Cicero.

C. VIII.—La mort del damunt dit Licinio fon ben fort e constant; mas la mort dels ques segue-

xen, fon vil e fort menyspreada. Car Cornelio Gallo, Gouernador, e Ethereyo, Caualler roma, moriren en acte de carnalitat, sutzea e abhominable, de sodomia.

Valeri: ¿E quens fa a nosaltres ni per quens metrem a disputar de les morts daquests, los quals per uentura no moriren per lur delectacio e cobejança carnal, si no per la freuoltat de natura humana? Car, com la fi de la nostra uida sia posada en diuerses coses amagades, que continuadament corrompen la uida humanal, moltes uegades los casos ques esdeuenen se occupen la fama de la mort, dient la gent que aquelles coses han morta la persona; com enpero mes sesdeuenguen en lo temps de la mort, la qual es ordenada per natura, que no la cuyten sol en vna hora ni en vn punt.

C. IX.—Altres morts son de gents estranyes, dignes desser recitades; axi com dun hom, dit Coma, lo qual dien que fon germa de Diogenes, gran capita de ladres. Car, com aquest fos menat dauant Rutilio, Consol, en la Ciutat dita Enna, la qual sauien occupada los ladres, hi era uenguda en nostre poder, e aquest fos enterrogat del poder e de la uigor e nombre dels fugitius, ço es dels ladres qui eren fogits, demanant aquest sol .I. petit de temps que li donassen de spay, per recordarse del poder e del nombre dels dits fugitius, cobris lo cap, e mes los entrels genolls; e estrengue tan fort lo cap ab
[f. 153 c] los genolls, que gita lesperit del cos, *hi, entre les mans de les guardes e presencia del sobiran Emperi, reposa ab seguretat per gran temps desijada.

Valeri: Turmenten se los miserables al[s] quals pus profitosa cosa es morir que viure, los quals, ab molt ansios e temoros consell, cerquen e demanen en quina forma exiran daquesta uida, e quina sera

la lur mort. Esmolen los coltells, tempren lo veri, prenguen los ligams, vejen e miren les sobiranes altituts de les solituts separades, axi com si hauia hom mester gran apparellament, o cerquar grans forçes e vigors per a separar la companyhia del cos e de lanima, qui son ajustats ab fort flach vincle o ligam: no cerqua res daço lo dit Coma, ans la sua anima, closa e tanquada dins lo seu coratge, troba la sua fi. E, certes, poch estudi o ansia deuem posar en retenir aquell be, la possessio flaqua e molt freuol del qual, ferida ab tan laugera violencia, poch axi facilment defallir e caure.

C. X.—La mort de Escilo, poeta, jatsesia que no fos uoluntaria, enpero, per la nouitat del cas, deu esser recomptada. On, com ell estant en Cicilia, isques .i. dia de la ciutat on habitaua, e sen anas en .i. loch on hauia gran praderia, ell sient aqui, vna aguila, passant volant sobre ell, com portas vna tartuga, veent lo cap daquest tot luent, com era escaluinat, pensant se que fos pedra, lexa anar la tartuga, per ço ques trencas en la pedra, e ques menjas aço quera dins; e feri lo cap del dit poeta, e tantost que fon ferit mori.

Valeri: Ab aquest colp, fon apagat per mort lo començament el principi de la maior tragedia que fos james entrels rethorichs.

C. XI.—No fon vulgar ni comuna la mort de Homero, poeta, qui com .i. dia, ell anant per la riba de la mar, los pescados *li fessen vna questio e no [*f. 153 d*] la pogues soltar ni entendre, mori per sobre de dolor. La questio fon aquesta: com los pescadors se spulgassen e matassen los polls, digueren li: «Omero; tu qui tant saps, digues nos a .1ª. questio quet proposarem; la questio es aquesta: Tots quants hauem presos, no hauem, e tots quants no

» hauem presos, hauem.» E deyen ho dels polls: que tots quants hauien presos eren morts, e axi nols hauien; e tots quants no hauien presos, tenien en les uestidures. E com ell se pensas queu diguessen dels peys, e nou entengues, donas tanta de tristor que morin.

C. XII. — Qveacom pus durament fini sos dies Euripides; qui, com partint se del sopar del rey Archelau, e anant sen al hostal, uench en gran multitut de cans, quil mataren a mossos.

Valeri: O, crueltat de mort, la qual no era deguda a hom de tan gran engiyn, axi com les morts dels damunt dits poetes uirtuosos foren indignes a lurs obres!

C. XIII. — Sophodes, qui era sobiran en lart de les tragedies, com per sobre dantiquitat hagues lexat lo disputar de les dites tragedies, e los poetes vna uegada lo forçassen que vengues a la disputacio duna tragedia molt difficil, e com molt hagues pensat en la materia de la dita tragedia, e sobre .i. pas digues vna sentencia ab la qual vençe a tots los poetes, mori, per sobre de goyg quen hac.

C. XIIII. — Grans rialles mataren a Philomeno; on, com li haguessen apparellades figues per a dinar, e vn ase polli uengues a la taula es menjas les dites figues, crida lo dit Philomeno lo fadri quil seruia, dient que gitas lase de taula. Lo qual fadri, com uengues e lo polli sagues menjades les figues, dix li [*f. 154 a*] Philomeno: «Pus que axi tart est uengut, renta *la » taça e met hi vi, e dona beure al ase.» E vengren li en tan gran plaer les dites paraules, que, prenent se a riure fortment e vigorosa, lale rompe tan mortalment les uenes de la gola daquest Philomeno, qui era hom vell, que rete lesperit soptosament morint.

C. XV. — Pindaro, qui uench a mirar lo loch de

la luyta, com declinas lo seu cap sobre les faldes dun infant, per reposar se, mori en les faldes del dit infant; e no fon conegut, fins quel mestre del joch uolch tanquar la casa, el despertaua per tal que sen exis.

C. XVI.—¿E de qui creure yo que la benignitat dels Deus haja dat tan bella parleria de poeta, e tan plasent fi de la sua uida, axi com a .I. poeta apellat Anatenroto, lo qual hac dobla uida de homens? Car, sils homens uiuien .C. anys, ell ne visque .CC.; on, com ell sustentas la uirtut de la sua uellea, molt flaqua e fort debilitada, ab such de panses, com .I. dia menjas de les dites panses, .I. gra romas en la gargamella sua, e sol la humor del dit gra lo mata.

Valeri: Ajustare als damunt dits, aquells qui foren semblants en proposit hi en manera de morir.

C. XVII.—Com Milo, de la ciutat de Calabria dita Crotoniata, anas per son cami e trobas .I. roure en lo qual eren ficats molts tascons, acostas al dit roure, e, confiant se de la sua força, uolch examplar la fenedura, on estauen los tascons ficats, per traure los ne; e com los tascons ne foren exits, la dita fenedura se strengue, e li pres tan forts les mans, que no les ne poch traure, ans romas aqui, e de nit uengren besties feres, quil deuoraren ab totes les victories que hauia obtengudes en lart de la luyta.

Item: com Polidanio, Caualler, anas ab diuerses *companyons seus per son cami, es metes gran [*f. 154 b*] tempestat de uents e de pluja, mes se ab sos companyons dins vna coua. E, com per la gran multitut de les aygues que corrien, la dita coua abeurada uolgues caure, veent aço, tots los qui anauen ab lo dit Polidanio isqueren se de la coua per fogir al perill, romanint dins la coua Polidanio, volent la

sostenir ab les sues espatles. Mas, caent la coua, que pesaua molt mes que no era la uirtut del dit Polidanio, mori follament, e hac per sepultura lamagatall de la dita coua.

Valeri: Aquests damunt dits nos donen doctrina, que alli on ha gran uigor e força corporal, ha defalliment de perfet enteniment hi de uirtuosa pensa; quasi denegant natura donar ensemps a algun hom fortalea de cos e uirtut de anima, per tal que no fos sobre tota benauenturança, .I. mateyx hom esser tot valeros en lo cos e de tot saui en lanima.

Titol xiii. De cobejança de molt viure

Pvs que en lo precedent titol hauem recitades algunes morts, fetes a cas e fortuna, algunes uirtuoses, altres temeraries o folles, just es quen lo present titol posem en nostra estimacio los homens freuols hi effeminats, qui desigen molt viure; per tal que, acomparant los vns ab los altres, apparegua en quina forma moltes uegades la cobejança de morir es, no solament pus fort, ans encara molt pus discreta e sauia que la cobejança de molt viure.

C. I.—Marcho Aquilio, com pogues elegir la mort, que li fora estada molt gloriosa, mes ama seruir a Mitridato, a gran vituperi e vergonya sua.

Valeri: ¿E qui es que no digues que aquest Aquilio no fos mes digne desser espenyat duna gran roqua dins mar, la qual pena donaua *Mitridato als [*f. 154c*] malfaytos, que de regir limperi de Roma? A la qual mort fugi, per tal que la confusio e vituperosa vergonya dun hom priuat, fos uergonya hi escandel de la cosa publica.

C. II.—Gneo Carbo fon gran uergonya de totes les croniques latines; qui, com en lo derrer Consolat seu fos menat en Cicilia, per manament de Pompeyo, per ferne sentencia capital, com fos menat al escapçador, demana molt afectuosament, ab gran humilitat, dient ho bayx e plorant als cauallers de Pompeyo, quel lexassen anar al loch secret, per buydar lo uentre, abans quel escapçassen. E feya ho, per tal que alongas miserablement la sua uida; hi estigues tant en porgar lo uentre, que, no uolent se

moure dalli on sera asegut, uench lo sayg, hi en aquell loch vil on sehia, leuali lo cap.

Valeri: Aquestes paraules, ab que reconte tan vil e tan sutzea cosa, han gran contesa e luyta entre si mateyxes; e no volen hauer amistat ab silenci, car no merexen esser amagades; ni son familiars de relacio, car deuen esser hagudes en fastig.

C. III.—¿E que dire de Bruto, e ab quanta vergonya sua compra sol .I. moment de miserable temps de la sua uida? Qui, com fos pres per Furio, lo qual hauia trames Anthoni per matar lo dit Bruto, e com fos al escapçador, no solament lunyaua lo cap del pilo, com lo uolien ferir, ans encara, com fos amonestat per lo sayg que stigues segur e que appare!las lo coll, jura dient «que tant com ell lo cap » al pilo no posaria, tant de temps sobreuiuria.

Valeri: O, pahor vil e menyspreada de la mort! O, folla fe de jurar! Mas tu, dolçor excessiua de retenir la uida e lesperit en lo cos, subiugues aquestes furors, aterrant e destrohint tu la manera e uirtut de la raho, que mana amar la uida e no tembre la mort.

[*f. 154 d*] C. IIII.—*Tv mateyxa, dolçor de la present vida, forçist e prouoquist a lagremes lo rey Xerses; lo qual, com vees armada tota la iouentut de Asia, ymaginant que dins .c. ayns seria morta, pres se a plorar agrament.

Valeri: A mi dona vejares que, sots semblança de la jouentut de Asia, ploras aço que possehia, ço es laur e largent que lexaria; car fon pus fortunat e pus dotat de gran multitut de riquees, que de alt seyn e de gran enteniment. ¿E com, e qui es, per poch que sia saui ni discret, que plore tot lo Senat?

Titol xiiii. Com se guardaren diligentment aquells qui tenien per sospitosos los domestichs de lur casa

Recitare ara aquells qui, com haguessen per sospitosos alguns domestichs lurs, posaren si mateyxs en singular guarda. E no començare al pus miserable, ans recitare daquell qui, segons creença de gens, fon lo pus fortunat el mes benauenturat.

C. I.—Lo rey Massinissa, posant poqua confiança en los coratges hi en la feeltat dels homens, acomana la salut de la sua uida a custodia o guarda de cans.

Valeri: O ¿e don hac aquest tan ample e tan gran imperi, don li uench tan gran multitut de fills, car .lx. fills se ueu, e don hac tan gran benuolença e tan estreta amistat ab la Ciutat de Roma, si a conseruar e guardar totes aquestes coses no troba alguna cosa pus valerosa ni mes segura quel mos el ladrar dels cans, a qui fiaua la sua uida?

C. II.—Alexandre, fill del Rey de Anthiochia, fon menor quel dit rey Massinissa, les entramenes del qual duna part foren torçudes e turmentades per amor, e daltra part per pahor. Car, com ell cremas e flamejas de infinida ardor, quel tenia ences per lamor de la sua muller, dita Thebes, *partint se del [*f. 155 a*] sopar e anant al lit, hauia .i. barbre, hom forts e vigoros, qui li anaua dauant ab lo coltell tret en la ma, e nos metia en lo lit, fins quels cambres lauien be guardat hi escodrinyat.

Valeri: La diuinitat dels Deus, irada contra

aquest, li dona tal pena que no pogues senyorejar la temor ni la cobejança; car la dita cobejança fon causa e fi de la sua temor, car la muller del dit Alexandre, feent amich .i. hom dit Pellicato, moguda de ira contra son marit, feu quel dit Pellicato lo mata.

C. III.—E vejes daquesta materia e com nes longa istoria de Dionis, tiran dels de la ciutat de Çaragoça de Cicilia, que per la sua estranyedat apar que sia faula; lo qual regi e regna .xlii. ayns, en la forma seguent: Car, primerament, gitant tots sos amichs de sa casa, elegia homens de gents feres e terribles, e prenias los escuders dels cauallers los quals eren pus forts e mes vigorosos, e feyals se anar al costat. *Item:* no confiant se en los *barbres* [barbers], mostra a ses filles de raure e tondre los cabells. E, com eren crescudes e peruenien a edat de .xiiii. ayns, no gosant comanar lo rahor en lur[s] mans, institui e ordena que no li toquassen la barba ab les mans, mas que, ab bellotes o glants bullents e foguejants, li cremassen los cabells de la barba. *Item:* no fon menys sospitos marit a la muller, que pare a les filles: car, com en .i. temps mateyx hagues dues mullers, ço es Aristomada, de Çaragoca, e Dorida, del loch de Lotre, nunqua permetia que sacostassen a ell, si no eren primerament ben escodrinyades. *Item:* posa lo seu lit en .i. loch on engir hi entorn era tot uallejat dun uall fort pregon; al qual lit passaua per .i. pont leuadiç de fusta; e, abans ques metes dins lo lit, gitaua tot hom de la [*f. 155 b*] cambra e tanquaua be *a part de dins, e puyx passaua al lit per lo pont e leuau[a] lo pont en ues lo lit; e lauos, anuides dormia segur.

Titol xv. Daquells qui foren molt semblants en la disposicio del cos

Alguns, posant en doctrina dalta sciencia, disputen soptilment de la semblança que han alguns en la cara hi en tota la disposicio de les partides del cos. E alguns han per opinio, que la raho per que han semblança, es per tal com ixen dun principi, e son ligats en sanch, e son dun linyatge. E prenen no pas poch argument de les besties, e de tots los animals, car dien que les besties feres engendren fills semblants de si matexes; altres neg[u]en aço, dient que no es certa ley de natura aquesta ques allegada, mas atribuixen la semblança que han entre si les coses mortals, a la fortuna e al cas que sesdeue en la concepcio de les coses ques engendren. E aço apar, car persones lejes fan fills bells, e persones belles fan lejes criatures, e dones robustes han los infants molt flachs e freuols. E, com aquesta questio sia posada en gran dupte, recitare pochs exemplis de gents de diuerses linyatges, entre les quals hac gran semblança.

C. I.—Ivnio, hom generos, e Publicio, qui fon fill dun hom qui fon catiu, foren axi semblants al gran Pompeyo, que, si tots uestien semblants uestidures hi tenien semblant estat, Pompeyo era pres e saludat en persona daquells, e aquells en persona de Pompeyo. E tanta era la semblança entre aquets, que alli on anauen lo dit Junio e Publicio, feyen girar alli los vlls e los esguarts de les gents, quis indignauen per ço com tan gran hom e tan notable,

com era lo dit Pompeyo, era representat en homens de minua condicio.

Valeri: Aquest engan, de gents que prenien lo dit Junio e Publicio en persona de Pompeyo, e [*f. 155 c*] Pompeyo *en persona lur, peruench al dit Pompeyo, quasi per successio hereditaria; car son pare fon axi semblant a .I. coch seu, appellat Enogeno, quel hom generos, poderos en armes e de vigoros coratge, no poch remoure de si mateyx lo nom minue e vituperos del seu coch.

C. II.—Cornelio Scipio, qui era joue hom, noble e de gran linyatge, com ell habundas en molts cognoms e ben generosos, dels de la sua gent, qui pertanyhien a sa generacio, no poch fer que no fos apellat Scipio Serapio, per tots los del poble; hi era la raho, car era de tot semblant a .I. carnicer catiu, qui hauia nom axi.

Valeri: No pogren ajudar al dit Scipio, ni la sua uirtuosa uida, ni tanta e tan generosa gent quera en son linyatge, quell no fos ençutzit de la iniuria del nom, tan minue e tan vituperos, com era lo del carnicer.

C. III.—Lo collegi e acompanyament de Lentulo e de Metello, foren de molt generos Consolat; los quals, com vna uegada anassen al loch on se feyen los jochs, foren mirats fort singularment per tot lo Poble; e aço, per tal com eren de tot en tot semblants a dos homens qui feyen los jochs; mas la .I. daquets Consols era ja apellat per sobrenom *Spintero;* e laltre, ço es Metello, si no hagues pres lo sobrenom de les uirtuoses costumes de son nebot, qui fon apellat Metello piados, sens dupte haguera sen portat del joch lo nom dun jucglar, qui era dit Pamphilo, al qual era semblant de tot en tot.

C. IIII.—Marcho Messalla, Consol e Censor,

e Nemogenio, qui habundaua en totes honors, foren apellats per lo Poble per sobrenom *Burbuleus;* la .I., per tal com era semblant en la cara a vn mestre dels jochs qui era dit Burbuleu; *e laltre, com [*f.155 d*] li semblaua en lo gest del cos.

Valeri: Assats hajam tractat habundantment dels exemplis domestichs, car per les persones son los dits exemplis excellents, e no son tractats ab conexença amagada ni escura.

C. V.—Artenio, qui fon de casa e de linyacge real, fon semblant de tot en tot al rey Antiocho, en tant, que recitas que, com Laodica, muller del dit Rey, per sa malea hagues mort son marit, ço es lo rey Antiocho, per dissimular la mort, mes en lo lit real aquest Artenio, feyent quel Rey era malalt; e fent entrar tot lo Poble en la cambra, enganals a tots, qui cregueren, en la paraula e cara del dit Artenio, que ell fos lo Rey; creent lo dit Poble quel rey Antiocho qui moria, los comanaua sa muller e sos fills.

C. VI.—Los vlls de tots quants eren en Asia jutjaren que Hibreanto Milaseno, hom rethorich e de copiosa parleria, fon germa dun catiu de la gent dita Timeus; lo qual catiu plegaua los ornaments que hauien posats en lo loch on se feyen los jochs; e, per tal jutjauen los de Asia aquets esser germans, car en la dispositio de la cara e de totes les partides de la persona, eren semblants.

C. VII.—Be fon de coratge ple daudacia aquell hom, lo qual troba .I. Gouernador de Roma, en la illa de Cicilia, qui li semblaua molt singularment. On, com lo dit Gouernador e Consol de Roma digues al dit cicilia ques marauellaua fort com li semblaua axi, com son pare null temps fos estat en Cicilia, respos lo cicilia: «E si ton pare no fon açi » en Cicilia, se que mon pare fon en Roma.»

Valeri: Ab aquestes paraules, dites per joch e per burla, maculant aquest cicilia la castedat de la mare del dit Gouernador, trahent de sospita la mare [*f. 156 a*] sua, uenjas soptosament, ab major *audacia que no deguera e molt pus fort, que sis fos uenjat ab destrals o ab uergues.

Titol xvi. Daquells qui, com fossen de minue linyacge, sesforçaren ab engans e falsies de mesclar se ab gents nobles e generoses

La follia del cicilia, recitada en lo capitol damunt recitat, es tollerable, car no fa prejudici si no a vna persona sola. Mas lo vici ques segueyx, vil e desuergonhit, no deu esser sostengut per alguna forma del mon, com es perill que toqua lo ben publich, el ben de cascu en singular, amplament e longa.

C. I.—Encarans ue a memoria dun hom, mostruos e vill, apellat Equicio, de la ciutat de Fermo, del qual hom hauem feta ja mentio en les precedents parts daquest libre; lo qual, com falsament se digues esser fill de Gneo Gracco, e per aço demanas loffici del Tribunat, hac gran fauor del Poble la sua mentida euident, que fon uallejada e fortificada per la error del Poble vulgar, e per fauor dels Tribuns.

C. II.—Herophilo, qui fon menescal, fenye que Mario, qui era estat .vii. uegades Consol, fon son aui; e axi ho mes per uer, entant que los promens antichs duna ciutat dita Colonia, la qual edifica lo dit Mario, acceptaren lo dit Herophilo per lur patro, donant li bells palaus e grans joyes, en memoria de Mario, lo qual dehya esser haui seu. E uench a tant la mentida del dit Herophilo, que, com Gneo Pompeyo, hom joue de .xv. anys, fos en Espanya ab grans gents darmes, e fos posat en necessitat hi gran angoxa, apellant sobre aço Gayo Cesar lo Poble, per tenirne consell, uee quel dit

Poble, venint al loch del consell, egualment saludaua lo dit Herophilo e semblant reuerencia li feya, [f. 156 b] hi egual honor, tanta com a si *mateix, ço es a Gayo Cesar. E si la uirtut diuinal del dit Cesar no hagues contrastat a cosa axi tempestuosa e de gran abhominacio, semblant nafra hagra presa la cosa publica, que rebe en Equicio damunt dit. Mas, com per sentencia del dit Gayo fos exellat Herophilo de tota Ytalia, apres que Gayo Cesar fon rebut en lo cel per mort corporal, torna lo dit Herophilo en Roma, e dona consell que tot lo Senat fos mort hi especejat; per la qual cosa, a manament del Senat, fon sentenciat que moris en lo carcer. E lo seu coratge, abriuat a tot mal a fer, sostench les penes que merexia.

C. III.—La diuinitat de Cesar August, qui ara regeyx les terres, no fon exceptada daquesta axi notabla iniuria; car vn hom fon quis fenye e dix si esser fill hi engenrat en lo uentre de Octauia, dona molt sancta e perfeta, germana del dit Cesar. E com li diguessen com sera fet, que tant era estat amagat semblant fet, dix que, com ell nasques molt flach e debil, lo seu nodriç lo posa en lo seu lit, e tench lo axi com a fill propri. Mas tot aço dehya per tal que los sants que stauen en la casa del dit Cesar e la memoria de la sanch generosa, fossen despullats de honor, e fossen maculats ab leja e vil contagio de falsia e publica mentida; mas, com aquest mentidor, ab les ueles plenes de poqua uergonya e de gran follia, uolgues peruenir al sobiran grau de audacia, car uolia esser de linyatge tan gran que no podia mes alt pujar, per manament de Cesar August fon crucificat alt en lantena duna barqua.

C. IIII.—Una uegada fon trobat .i. hom, quis deya esser fill de Quinto Sertorio; mas la sua muller

null temps poch esser portada a cas quel atorgas per fill, car nou era.

C. V.—¿E que fon de Trebellio Calca, e com e ab quanta pertinacia se afermaua *es dehya esser [*f.* 156 *c*] Clodio? Entant, que demanant los bens del dit Clodio, axi com a seus, pledejant daço dauant los .c. Senadors, plens de tota justicia, hac tanta de fauor que, ab la remor del Poble, anuides si donaua loch que si tingues orde de dret; car cridaua lo Poble furios, que, seṅs tota questio e dilacio de plet, lo metessen en possessio dels dits bens. Empero, en aquella questio, la religio dels Senadors no dona loch a la calumpnia o iniusticia del demanador, ni al aualot e comocio del Poble.

C. VI.—Molt pus forts la feu aquell qui, ab lo poder de Silla, Dictador, se mes en casa de Gneo Asidio, de la qual *cosa* [casa] gita lo fill natural del dit Asidio, dient si esser estat engenrat per Asidio; empero, apres que la justicia de Cesar hac tolt a la violencia de Silla lo regiment del Imperi de Roma, obtenint justicia lo fill uerdader del dit Asidio, empetra del just Princep, que aquell quis hauia occupat sos bens, moris en la preso publica.

C. VII.—Com lo dit Cesar regis la cosa publica, vna dona fon en la ciutat de Mila, temeraria e folla, que de semblant falsia e mentida fon represa. Car, com ellas posas en persona duna dona noble, dita Rubria, dient que la gent hauia cregut falsament quella moris com se pres foch a la sua casa, car la dita Rubria mori per foch quis pres a sa casa, e ab aquesta falsia se metes la dita dona en los bens qui no li pertanyhien en res, e sobre aço hagues testimonis, persones dignes de fe, e fauor de tots quants eren en la cort del dit Cesar, enpero, per la gran constancia e fermetat quera en lo dit Cesar, anassen

la folla dona e mentidora, enuergonyhida, sens que no obtengue son fals e iniust proposit.

C. VIII.—Com vn hom barbre, per la gran [f. 156 d] semblança que hauia ab Ariathes, Rey *de Capadocia, se uolgues occupar lo dit regne, dient si esser uerdader Ariathes, lo qual es pus clar quel sol que fon mort per March Anthoni, e sobre aquest fet lo dit barbre hagues fauor quasi de totes les ciutats e de totes les gents de les partides dorient, creent que axi era com ell dehya; empero lo seu cap, que axi follament sen uolia pujar en lo sobiran grau del Imperi, fon leuat de les espatles e abaxat als peus, per sentencia diffinitiua e manament del dit Cesar, qui viu en fama gloriosa, per *secula seculorum*.

Açi fenex lo .IX. e ultimo libre de Valeri Maximo

Deo Gracias Amen

TAULA

DEL SEGON VOLUM DE «VALERI MAXIMO»

Registre

*, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 y 24

Tots són quaderns, llevat de * que és senzill

Als .xi. de setembre de MCMXIIII
quan se complien, dia per dia, doscents anys
de la caiguda de Barcelona sots el
poder de la nació castellana,
fou acabada l'estampació del present llibre
de
VALERI MÁXIMO
en l'impremta dita de «L'Avenç»
de la mateixa Ciutat

IMPREMTA
L'AVENÇ
DELS COMPANYS
MASSÓ & CASAS

Llibre anomenat Valeri Maximo, *dels dits y fets memorables. Traducció catalana del XIVèn segle per Frare Antoni Canals, ara per primera volta estampada segons el còdex del Consell de Cent barceloni, per R. Miquel y Planas. Barcelona, MCMXIV.* Dos volums, de XXIV+312 y de IV+384 pàgs. 32 pessetes.

EN CURS DE PUBLICACIÓ

Novelari català dels segles XIV a XVIII, *publicat en vista dels manuscrits y edicions primitives, per R. Miquel y Planas.* Formarà tres volums que's vendràn pel preu de 60 pessetes.

Fascicles de què consta:

Pierres de Provença	(no's ven sol)	
Jacob Xalabín...	3'20 pessetes.	
La filla de l'Emperador Contastí	1'80	—
Frondino y Brisona	1'60	—
La filla del Rey d'Hungría	3'20	—
Paris y Viana...	2'80	—
Somni de Francesch Alegre...	1'40	—
Rahonament entre Francesch Alegre y Sperança	0'50	—
Pensament de Pere Joan Ferrer...	1	—
Despropriament d'Amor de Romeu Lull ...	1	—
Tractat sobre Scipio y Anibal	2'40	—
Lo Fill del Senescal	0'50	—
Deifira. Ecathonfila. *(L. B. Alberti)*... ...	5	—
Faula de Neptuno y Diana...	1	—
Rondalla de Rondalles	2	—
Rondaya de Rondayes en mallorquí... ...	2	—
Partinobles	6'40	—
Carcer d'Amor. *(D. de San Pedro)*	3'60	—
Estudi históricH y crítich sobre l'Antiga Novela Catalana, pera servir d'introducció al Novelari Catalá.	(en premsa)	

Les obres d'en Bernat Metge: *Llibre de mals amonestaments; Llibre de Fortuna y Prudencia; Valter y Griselda; Lo Somni.* Publicat el primer fascicle ab els textes de les dites obres. — 252 pàgines ... ... 10 pessetes. Pròximament sortirà el fascicle complementari, ab estudis y notes.

DIRECCIÓ Y ADMINISTRACIÓ

Casa Miquel-Rius, carrer de Mallorca, 207; Barcelona

LIBROS
PORTER
BARCELONA

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 21 22 05 005 3

A BON SENY NO HI VAL ENGANY